

1/2023

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 43

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

1/2023

Τόμος 43
Ιανουάριος - Μάρτιος

Άρθρα

Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου
Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης

Ν. Κ. Κλαμαρή
Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των Κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2022 – Φεβρουάριος 2023)
- ΕΔΔΑ (Νοέμβριος 2022 – Ιανουάριος 2023)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Έννομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων που αφορούν την ανάθεση δημόσιας σύμβασης - Η έννοια του οριστικώς αποκλεισθέντος
- Η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση με την οποία επιδικάζεται αποζημίωση από εθνικό δικαστήριο
- Η ανατιολόγητη άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ ως παραβίαση της ΕΣΔΑ
- Ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Βασιλειάδου Γεωργία, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Γεωργαλής Φίλιππος-Εμμανουήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Δεληγιάννη-Δημητράκου Χριστίνα, Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καπετάνιος Γεώργιος, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Κλαμαρής Καν. Νικόλαος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Δικηγόρος, Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Freiburg i.Br. (Γερμανία), Μέλος του Δ.Σ. της Επιστημονικής Ενώσεως για το Διεθνές Δικονομικό Δίκαιο («Wissenschaftliche Vereinigung für internationales Verfahrensrecht»), Μέλος του Συμβουλίου της Διεθνούς Ενώσεως Δικονομικού Δικαίου («Association Internationale de Droit Processuel»)

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Πασχαλίδης Πασχάλης, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Χαλκά Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 1/2023

ΑΡΘΡΑ

Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου

Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης 1

Ν. Κ. Κλαμαρής

Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των Κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας 25

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 39

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 45

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2022 – Φεβρουάριος 2023) 55

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-53/22, VZ, 09.02.2023 (Έννομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων που αφορούν την ανάθεση δημόσιας σύμβασης – Η έννοια του οριστικώς αποκλεισθέντος) – Παρατηρήσεις Γ. Καπετάνιος 83

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-702/20 και C-17/21, Dobeles Hes και GM, 12.01.2023 (Η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση με την οποία επιδικάζεται αποζημίωση από εθνικό δικαστήριο) – Παρατηρήσεις Αικ. Χαλκά 86

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Νοέμβριος 2022 – Ιανουάριος 2023) 91

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 57378/18, Γεωργίου κατά Ελλάδας, 14.03.2023 (Η αναιτιολόγητη άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ ως παραβίαση της ΕΣΔΑ) – Παρατηρήσεις Π. Πασχαλίδης 101

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 407/2023, 11.03.2023 (Ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους) – Παρατηρήσεις Φ.-Ε. Γεωργαλής 109

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης “light” με το Μαυροβούνιο “Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Kick-Off Event 115

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στα Σκόπια 115

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 117

II. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2023 – Α’ 119

Table of contents 1/2023

ARTICLES

Ch. Deliyanni - Dimitrakou

The right to bargain collectively 1

N. K. Klamaris

Thoughts/remarks on the concept, the functioning, the subject and the nature of the “autonomous interpretation” of EU law under the scope of the traditional methods of legal interpretation 25

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 39

II. Information Technology e-news 45

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (December 2022 – February 2023) 55

B. Annotations CJEU - GCEU

CJEU C-53/22, VZ, 09.02.2023 (*Interest in challenging decisions relating to the award of a public contract - The notion of the definitive exclusion of an economic operator*) – Annotation G. Kapetanios 83

CJEU joined cases C-702/20 and C-17/21, Dobeles Hes and GM, 12.01.2023 (*State aid cannot be established as a result of a damages-awarding judicial decision*) – Annotation Aik. Chalka 86

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of Jurisprudence (November 2022 – January 2023) 91

B. Annotations

ECHR, Application No 57378/18, Georgiou v. Greece, 14.03.2023 (*The unjustified refusal to refer a case to the CJEU is a violation of the ECHR*) – Annotation P. Paschalidis 101

III. NATIONAL COURTS

Council of State (plenary session), Judgement No 407/2023, 11.03.2023 (*Special welfare measures for people with many children*) – Annotation F.-E. Georgalis 109

CONFERENCES – RESEARCH

“Light” Twinning Programme with Montenegro “Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Kick-Off Event	115
Twining Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Establishment of the RTA in Skopje	115

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	117
II. Books CIEEL 2023 – A’	119

Table des matières 1/2023

DOCTRINE

Ch. Deliyanni - Dimitrakou

Le droit à la négociation collective 1

N. K. Klamaris

Réflexions/Commentaires sur le concept, la fonction, l'objet et la nature de l' "interprétation autonome" du Droit Communautaire à la lumière des Méthodes Classiques d'Interprétation 25

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 39

II. @-ctualités d'informatique juridique 45

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (décembre 2022 – février 2023) 55

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-53/22, VZ, 09.02.2023 (*Intérêt à agir pour contester des actes relatifs à la passation d'un marché public - Notion d' "exclusion définitive"*) – Notes G. Kapetanios 83

CJUE affaires jointes C-702/20 et C-17/21, Dobeles Hes et GM, 12.01.2023 (*L'établissement d'une aide d'État ne peut résulter d'une décision judiciaire accordant une compensation par une juridiction nationale*) – Notes Aik. Chalka 86

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (novembre 2022 – janvier 2023) 91

B. Notes

CEDH, Requête No 57378/18, Georgiou c. Grèce, 14.03.2023 (*Refus injustifié de poser une question préjudicielle à la CJUE en tant que violation de la CEDH*) – Notes P. Paschalidis 101

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (séance plénière), Arrêt No 407/2023, 11.03.2023 (*Mesures sociales spéciales pour les familles nombreuses*) – Notes F.-E. Georgalis 109

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage léger avec le Monténégro "Amélioration des capacités des organes du système AFCOS dans le domaine de la gestion des irrégularités" (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Événement de lancement 115

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Installation du Conseiller Résident de Jumelage (CRJ) à Skopje 115

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 117

II. Livres CIEEL 2023 – A' 119

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης*

Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου**

Η παρούσα μελέτη εξετάζει, από συγκριτική σκοπιά, την προστασία που προσφέρουν στο δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι κανόνες των δύο αυτών κειμένων που αναγνωρίζουν και προστατεύουν το εν λόγω δικαίωμα στο ευρύτερο διεθνές και υπερεθνικό πλαίσιο τους. Στο δεύτερο μέρος προσεγγίζεται η ερμηνεία που έχουν δώσει στους κανόνες αυτούς τα διεθνή και υπερεθνικά όργανα που είναι επιφορτισμένα με τον έλεγχο εφαρμογής τους, δηλαδή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, από τη μια μεριά, και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από την άλλη.

συλλογική αυτονομία – δικαίωμα ανάληψης συλλογικής δράσης – συλλογική σύμβαση – απεργία – ανταπεργία – κανόνες του ανταγωνισμού – οικονομικές ελευθερίες

I. Εισαγωγή

A. Γενική προβληματική

Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης ανήκει στην κατηγορία των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων που αποβλέπουν στη βελτίωση των όρων και των συνθηκών εργασίας¹. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν επίσης τόσο το δικαίωμα συλλογικής δράσης όσο και το γενικότερο δικαίωμα συλλογικής οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Τα παραπάνω δικαιώματα έχουν ως σκοπό να προσφέρουν στους εργαζόμενους και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις τους τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν δίκαιες συνθήκες εργασίας.

Πρωταρχικός σκοπός της συλλογικής διαπραγμάτευσης είναι η ρύθμιση των αμοιβών και των συνθηκών εργασίας, της ίσης μεταχείρισης των εργαζομένων καθώς και των συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας στους χώρους δουλειάς. Παράλληλα όμως με τον παραπάνω σκοπό, η συλλογική διαπραγμάτευση εξυπηρετεί και ορισμένους

ευρύτερους στόχους που συνδέονται με την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Εμποδίζει, πιο συγκεκριμένα, τον ετεροκαθορισμό των εργαζομένων, επιτρέποντας στους τελευταίους να συμμετέχουν στις αποφάσεις που τους αφορούν².

Κατά τα μέσα της δεκαετίας του 2000, το ΔΕΕ περιόρισε σημαντικά την άσκηση των δικαιωμάτων συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης³. Μολονότι αναγνώρισε τα δικαιώματα αυτά ως θεμελιώδεις αρχές του κοινοτικού δικαίου, αρνήθηκε να χαρακτηρίσει φυσιολογικούς τους περιορισμούς που επιφέρει η άσκησή τους στις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες της Ένωσης. Σταθμίζοντας, μάλιστα, τα δικαιώματα αυτά με τις εν λόγω ελευθερίες, περιόρισε σοβαρά τα πρώτα, προκαλώντας την αντίδραση όχι μόνον της νομικής επιστήμης, αλλά και των διεθνών οργάνων που είναι επιφορτισμένα με τον έλεγχο εφαρμογής των διεθνών κειμένων που αναγνωρίζουν τα δικαιώματα αυτά⁴.

Παρόμοιες, εξάλλου, συγκρούσεις προκάλεσε λίγο αργότερα και η παγκόσμια χρηματοπιστωτική, οικονομική και νομισματική κρίση. Στην προσπάθειά της να μεταρρυθμίσει την οικονομική διακυβέρνηση της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενσωμάτωσε στα προγράμματα διάσωσης που υπέγραψε με χώρες, όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία, μνημόνια συνεννόησης τα οποία ανάγκασαν τις κυβερνήσεις των παραπάνω χωρών να περιορίσουν αισθητά τη συλλογική αυτονομία των συνδικαλιστικών οργανώσεων⁵. Η εξέλιξη αυτή όξυνε τις εντάσεις ανάμεσα στο δίκαιο της ΕΕ και τους διεθνείς κανόνες της ΔΟΕ, του ΟΗΕ και του Συμβου-

* Η παρούσα μελέτη είναι δημοσιευμένη σε: Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου / Γ. Θεοδόσης (επιμ.), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης - Θεσμικά ζητήματα και βασικά εργασιακά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2023, σσ. 197-245. Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Jean Monnet «Διάλογοι για τη Συνταγματική Ταυτότητα της ΕΕ» που υλοποίησε το ΚΔΕΟΔ κατά τα έτη 2020-2023.

** Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. Κ. LUKAS, Article 6, σε: The Revised European Social Charter, An Article by Article Commentary, Elgar Publishing, 2021, αριθ. 6.01- F. DORSSEMONT, Article 6, The Right to Bargain Collectively, A Matrix for Industrial Relations, σε: N. Bruun / K. Lörcher / I. Schömann / S. Clauwaert (eds), The European Social Charter and the Employment Relation, Hart Publishing, 2017, σ. 249 επ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively, A Matrix for Industrial Relations, σε: F. Dorssemont / K. Lörcher / S. Clauwaert / M. Schmitt (eds), The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Employment Relation, Bloomsbury, 2019, σσ. 466-504.

2. Βλ. W. DÄUBLER, Das Grundrecht auf Mitbestimmung, 4. Aufl., Frankfurt/Main, 1976, σ. 129 επ.

3. Βλ. παρακ. σσ. 20-22.

4. Βλ. παρακ. σσ. 20-22.

5. Βλ. παρακ. σσ. 8-9.

λίου της Ευρώπης που προστατεύουν τη συνδικαλιστική ελευθερία και τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης⁶.

Β. Σκοπός της μελέτης - Σχεδιάγραμμα

Η παρούσα μελέτη έχει ως σκοπό να εξετάσει, από συγκριτική σκοπιά, την προστασία που προσφέρουν στο δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΑΕΚΧ) και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ). Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι διεθνείς και υπερεθνικοί κανόνες που αναγνωρίζουν και προστατεύουν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, ενώ στο δεύτερο μέρος προσεγγίζεται η ερμηνεία που έχουν δώσει στους κανόνες αυτούς τα διεθνή και υπερεθνικά όργανα που είναι επιφορτισμένα με τον έλεγχο εφαρμογής τους, δηλαδή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ), από τη μια μεριά, και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), από την άλλη.

II. Διεθνείς και υπερεθνικές πηγές

A. Άρθρο 6 ΑΕΚΧ

«Με σκοπό τη διασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, τα Μέρη αναλαμβάνουν: 1. να προάγουν από κοινού διαβουλεύσεις μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, 2. να προάγουν, όπου είναι απαραίτητο και σκόπιμο, μηχανισμούς εκούσιων διαπραγματεύσεων μεταξύ των εργοδοτών ή των εργοδοτικών οργανώσεων και των οργανώσεων των εργαζομένων, με σκοπό τη ρύθμιση των όρων και των συνθηκών απασχόλησης μέσω συλλογικών συμβάσεων, 3. να προάγουν την καθιέρωση και χρήση κατάλληλων μηχανισμών συμβιβασμού και εκούσιας διαιτησίας για τη ρύθμιση εργατικών διαφορών, και αναγνωρίζουν: 4. το δικαίωμα εργαζομένων και εργοδοτών στη συλλογική δράση σε περιπτώσεις σύγκρουσης συμφερόντων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην απεργία, με την επιφύλαξη των υποχρεώσεων που θα μπορούσαν να προκύψουν από συλλογικές συμβάσεις που είχαν υπογραφεί στο παρελθόν».

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 6 καθιερώθηκε από τον ΕΚΧ του 1961 και διατηρήθηκε αυτούσιο από τον ΑΕΚΧ του 1996. Χρησιμοποιεί τον όρο «συλλογική διαπραγμάτευση» ως γενική μήτρα που περιλαμβάνει στο περιεχόμενό της μια σειρά από αλληλένδετες διαδικασίες και πρακτικές. Οι διαδικασίες αυτές, που αναλύονται διαδοχικά στις τέσσερις παραγράφους του άρθρου 6, είναι: η διαβούλευση (παρ. 1), η εκούσια διαπραγμάτευση (παρ. 2), η συνδιαλλαγή και η εκούσια διαιτησία (παρ. 3), καθώς και οι συλλογικές

δράσεις (παρ. 4)⁷.

Μολονότι το άρθρο 6 ΑΕΚΧ αναφέρεται στις παραπάνω τέσσερις διακριτές διαδικασίες, αναγνωρίζει τελικά δύο μόνον θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα. Εγγυάται, πιο συγκεκριμένα, την υποχρέωση των κρατών μερών να διασφαλίζουν, αφενός, την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης και, αφετέρου, το δικαίωμα ανάληψης συλλογικής δράσης. Από τη διατύπωση του άρθρου 6 ΑΕΚΧ δεν προκύπτει αντίθετα η κατοχύρωση των δικαιωμάτων κοινής διαβούλευσης, συνδιαλλαγής και εκούσιας διαιτησίας⁸.

2. Σχέση με άλλες διατάξεις του ΑΕΚΧ

Η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης αποτελεί προϋπόθεση για την πραγμάτωση ποικίλων άλλων δικαιωμάτων του ΑΕΚΧ, όπως είναι λ.χ. το δικαίωμα σε ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας (άρθρο 3 ΑΕΚΧ), το δικαίωμα σε δίκαιη αμοιβή (άρθρο 4 ΑΕΚΧ), το δικαίωμα ενημέρωσης και διαβούλευσης (άρθρο 21 ΑΕΚΧ), η προστασία σε περίπτωση λύσης της σχέσης εργασίας (άρθρο 24 ΑΕΚΧ), η προστασία των απαιτήσεων των εργαζομένων σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη (άρθρο 25 ΑΕΚΧ), η αξιοπρέπεια στην εργασία (άρθρο 26 ΑΕΚΧ), η προστασία των εκπροσώπων των εργαζομένων στην επιχείρηση και οι διευκολύνσεις που τους παρέχονται (άρθρο 28 ΑΕΚΧ), η ενημέρωση και διαβούλευση στις διαδικασίες ομαδικής απόλυσης (άρθρο 29 ΑΕΚΧ).

3. Σχέση του άρθρου 6 ΑΕΚΧ με άλλα διεθνή κείμενα που προστατεύουν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης

Ωστόσο, ο ΑΕΚΧ δεν αποτελεί το μόνο διεθνές συμβατικό κείμενο που έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Το εν λόγω δικαίωμα προστατεύεται επίσης και από μια σειρά άλλων διακηρυκτικών και συμβατικών διεθνών κειμένων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχουν υιοθετηθεί από διεθνείς οργανισμούς διακυβερνητικής συνεργασίας, όπως η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και το Συμβούλιο της Ευρώπης.

3.1. Τα διεθνή κείμενα της ΔΟΕ

Ο Καταστατικός Χάρτης της ΔΟΕ του 1919 και η Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας του 1944⁹, η οποία έχει ενσωμα-

6. Βλ. παρακ. σσ. 8-9.

7. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 249 επ.· M. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Η συλλογική διαπραγμάτευση και η διαιτησία στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη - Η ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2 και 3 Ε.Κ.Χ./Α.Ε.Κ.Χ., ΕΕργΔ, 2020, σσ. 1346-1354.

8. Βλ. F. DORSSEMONT, Article 6, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 250.

9. Ο Alain Supiot χαρακτήρισε τη Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας ως την πρώτη Διεθνή Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με καθολική εμβέλεια. Α. SUPIOT, Esprit de Philadelphie, Paris, Seuil,

τωθεί στον παραπάνω Καταστατικό Χάρτη, αποτελούν τα πρώτα διεθνή διακηρυκτικής φύσεως κείμενα της ΔΟΕ που αναγνώρισαν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Σημαντική θέση έχει δώσει επίσης στο εν λόγω δικαίωμα και η Διακήρυξη για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στην Εργασία που υιοθέτησε η ΔΟΕ το 1998.

Τα διεθνή συμβατικής φύσεως κείμενα της ΔΟΕ που ρυθμίζουν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης είναι: η ΔΣΕ 98/1949 «για το δικαίωμα οργάνωσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης» και η ΔΣΕ 154/1981 «για την προώθηση της συλλογικής διαπραγμάτευσης». Ρυθμίσεις, εξάλλου, για τη συλλογική διαπραγμάτευση εμπεριέχει και η ΔΣΕ 151/1978 «για τις εργασιακές σχέσεις στον δημόσιο τομέα». Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι οι παραπάνω ΔΣΕ δεν κατοχυρώνουν το δικαίωμα απεργίας. Ήδη όμως το 1952, η Επιτροπή Συνδικαλιστικής Ελευθερίας (ΕΣΕ) της ΔΟΕ είχε υποστηρίξει ότι το δικαίωμα απεργίας αποτελεί ουσιώδες στοιχείο των συνδικαλιστικών ελευθεριών και απορρέει επομένως από το δικαίωμα οργάνωσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης¹⁰. Μολονότι η Επιτροπή Εμπειρογνωμόνων της ΔΟΕ για την Εφαρμογή των Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας και των Διεθνών Συστάσεων (ΕΕΕΣΣ) δεν είχε πάρει αρχικά θέση γύρω από το ζήτημα αυτό, το 1983 προσχώρησε ανεπιφύλακτα στην παραπάνω άποψη¹¹.

3.2. Τα διεθνή κείμενα του ΟΗΕ

Το άρθρο 8 στοιχεία γ' και δ' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ) αναφέρεται στο δικαίωμα των συνδικαλιστικών οργανώσεων να λειτουργούν ελεύθερα καθώς και στο δικαίωμα απεργίας. Η παραπάνω διάταξη του Συμφώνου δεν αναφέρεται ρητά στο δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Ωστόσο, η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα έχει υπογραμμίσει στο γενικό σχόλιο της αριθ. 18 σχετικά με το δικαίωμα στην εργασία ότι «οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν εργαλείο μεγάλης σημασίας για τη χάραξη πολιτικών απασχόλησης και συνεπώς για την υλοποίηση του δικαιώματος στην εργασία»¹².

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) αναγνωρίζει στο άρθρο 22 το δικαίωμα συνδικαλιστικής οργάνωσης χωρίς να αναφέρεται στο δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Ωστόσο, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει απορρίψει

τη στενή ερμηνεία της παραπάνω διάταξης. Όπως έχει υπογραμμίσει η εν λόγω Επιτροπή στη γενική έκθεσή της για τη Χιλή, «μια γενική απαγόρευση του δικαιώματος των δημοσίων υπαλλήλων να οργανώνονται σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, να διαπραγματεύονται συλλογικά και να προσφεύγουν σε απεργία, εγείρει σοβαρές ανησυχίες ότι συνιστά παραβίαση του άρθρου 22 του Συμφώνου»¹³. Ομοίως, η Επιτροπή έκρινε στις καταληκτικές παρατηρήσεις της επί της κρατικής έκθεσης της Δομινικανής Δημοκρατίας ότι «το συμβαλλόμενο κράτος θα πρέπει να λάβει μέτρα για να διασφαλίσει στην πράξη τη συνδικαλιστική ελευθερία των εργαζομένων και ειδικότερα τα δικαιώματα οργάνωσης, συλλογικής διαπραγμάτευσης και απεργίας»¹⁴.

3.3. Άλλα διεθνή κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το άρθρο 11 ΕΣΔΑ δεν αναφέρει ρητά τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και απεργίας. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε διαδοχικά τα παραπάνω δικαιώματα σε δύο αποφάσεις που υιοθέτησε το 2008 και 2009 κατά της Τουρκίας. Πρόκειται, ειδικότερα, για τις αποφάσεις *Demir και Baykara*¹⁵ και την *Enerfi Yapi-Yol Sen*¹⁶. Είναι πάντως απαραίτητο να επισημανθεί ότι το ΕΔΔΑ φάνηκε λίγα χρόνια αργότερα να αλλάζει προσέγγιση όσον αφορά το επίπεδο προστασίας του δικαιώματος απεργίας. Μολονότι στην υπόθεση *RMT*¹⁷ αναγνώρισε την απεργία αλληλεγγύης ως αναπόσπαστο μέρος των συνδικαλιστικών δράσεων που εμπίπτουν στην προστατευτική εμβέλεια του άρθρου 11 παρ. 1 ΕΣΔΑ, επικαλούμενο τη ΔΣΕ 87 ΔΟΕ και το άρθρο 6 ΑΕΚΧ, στη συνέχεια παραχώρησε ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης στο εναγόμενο κράτος. Έκρινε έτσι ότι η καθολική απαγόρευση, από το Ηνωμένο Βασίλειο, των απεργιών αλληλεγγύης δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου 11 παρ. 1.

Τέλος, στην πρόσφατη υπόθεση *Holship*¹⁸, το ΕΔΔΑ τήρησε εν μέρει την παραπάνω στάση. Έκρινε καταρχήν ότι η άρνηση απαγόρευσης του μποϊκοτάζ θα έπρεπε να παραμείνει στο ευρύ περιθώριο εκτίμησης του κράτους μέλους. Βρήκε εντούτοις την ευκαιρία να αναφερθεί στη

2010.

10. Βλ. T. NOVITZ, *International and European Protection of the Right to Strike*, Oxford University Press, 2003, σ. 192.

11. *Ibid*, σ. 200.

12. CESCR, General Comment No. 18: The Right to Work (Article 6 of the Covenant), para. 39.

13. Βλ. K. LUKAS, *The Revised European Social Charter, An Article by Article Commentary*, ό.π., σ. 105.

14. Concluding Observations of the Human Rights Committee on the sixth periodic report of the Dominican Republic, CCPR/C/ DOM/C0/6, παρ. 32.

15. ΕΔΔΑ *Demir και Baykara κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 34503/97), απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 2008.

16. ΕΔΔΑ *Enerfi Yapi-Yol Sen κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 68959/01), απόφαση της 21ης Απριλίου 2009.

17. ΕΔΔΑ *The National Union of Rail, Maritime and Transport Workers (RMT) κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 31945/10), απόφαση της 8ης Απριλίου 2014.

18. ΕΔΔΑ *Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 45487/17), απόφαση της 10ης Ιουνίου 2021.

φύση του δικαιώματος συλλογικής δράσης και στους φυσιολογικούς περιορισμούς που επιφέρει η άσκηση του στις οικονομικές ελευθερίες¹⁹.

B. Άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ

«Οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες, ή οι αντίστοιχες οργανώσεις τους, έχουν, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, δικαίωμα να διαπραγματεύονται και να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις στα ενδεδειγμένα επίπεδα καθώς και να προσφεύγουν, σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων, σε συλλογικές δράσεις για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους, συμπεριλαμβανομένης της απεργίας».

Επεξηγήσεις: «το παραπάνω άρθρο βασίζεται στο άρθρο 6 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη καθώς και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (σημεία 12 έως 14). Το δικαίωμα συλλογικής δράσης έχει αναγνωρισθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως ένα από τα στοιχεία του συνδικαλιστικού δικαιώματος που ορίζεται στο άρθρο 11 της ΕΣΔΑ. Για τα ενδεδειγμένα επίπεδα τα οποία μπορεί να αφορά η συλλογική διαπραγμάτευση, πρέπει να συμβουλευτεί κανείς τις επεξηγήσεις του άρθρου 27. Ο τρόπος και οι περιορισμοί άσκησης των συλλογικών δράσεων, μεταξύ των οποίων και η απεργία, εμπίπτουν στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, συμπεριλαμβανομένου του κατά πόσον μπορούν να διεξαχθούν παράλληλα σε διάφορα κράτη μέλη».

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ αναγνωρίζει τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης ως πτυχές της αρχής της αλληλεγγύης και ορίζει ως φορείς των εν λόγω δικαιωμάτων τους εργαζόμενους, τους εργοδότες και τις αντίστοιχες οργανώσεις τους. Η παραπάνω διάταξη περιγράφει το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης ως δικαίωμα για διαπραγμάτευση και σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Διευκρινίζει επίσης ότι το δικαίωμα συλλογικής δράσης περιλαμβάνει στο περιεχόμενό του και το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία²⁰.

Το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ προβλέπει δύο στοιχεία που μπορούν να περιορίσουν το πεδίο εφαρμογής του. Πρώτον, αναγνωρίζει τα δικαιώματα αυτά μόνο εφόσον ασκού-

νται «σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τους εθνικούς νόμους και πρακτικές». Και, δεύτερον, προβλέπει ότι το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης μπορεί να ασκείται μόνο «στα κατάλληλα επίπεδα». Η έννοια «κατάλληλα επίπεδα» αναφέρεται στα επίπεδα εκείνα που προβλέπονται τόσο από το δίκαιο της Ένωσης όσο και από τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, τα κατάλληλα επίπεδα είναι τέσσερα: το επίπεδο των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, το διακλαδικό επίπεδο, το κλαδικό επίπεδο καθώς και το επίπεδο διεθνικών εταιρειών. Στο πλαίσιο των κρατών μελών, κατάλληλα επίπεδα θεωρούνται το διακλαδικό, το κλαδικό και το επιχειρησιακό²¹.

Σε αντίθεση πάντως με το άρθρο 6 ΑΕΚΧ, το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ δεν διευκρινίζει τη σχέση ανάμεσα στη συλλογική δράση και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, ούτε τοποθετεί τα δύο αυτά δικαιώματα κάτω από την ομπρέλα ενός γενικού δικαιώματος συλλογικών διαπραγματεύσεων.

2. Σχέση με άλλες διατάξεις του ΧΘΔΕΕ

Το δικαίωμα των εργαζομένων και των εργοδοτών να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν προβλέπεται στον τίτλο IV του ΧΘΔΕΕ που αφορά στην αλληλεγγύη. Κατοχυρώνεται πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 12 ΧΘΔΕΕ που ανήκει στον τίτλο II του Χάρτη που αφορά τις «ελευθερίες». Η δομή επομένως του ΧΘΔΕΕ διαφέρει από εκείνη του ΑΕΚΧ, ο οποίος κατοχυρώνει το δικαίωμα οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις στο άρθρο 5 ΑΕΚΧ, δηλαδή ένα άρθρο πριν από το άρθρο 6 ΑΕΚΧ στο οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται προφανώς στη διάθεση των συντακτών του ΧΘΔΕΕ να δώσουν έμφαση στον πολλαπλό χαρακτήρα του δικαιώματος οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Να τονίσουν, με άλλα λόγια, ότι το εν λόγω δικαίωμα είναι ταυτοχρόνως κοινωνικό, αστικό και πολιτικό.

Επειδή πάντως το άρθρο 12 ΧΘΔΕΕ έχει, δυνάμει του άρθρου 52 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ, το ίδιο ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής με εκείνο που έχει προσδώσει το ΕΔΔΑ στο άρθρο 11 ΕΣΔΑ²², είναι προφανές ότι στο περιεχόμενο του παραπάνω άρθρου εντάσσονται και τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης χωρίς μάλιστα να υπόκεινται στους περιορισμούς που προβλέπει το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ, αφού το άρθρο 12 ΧΘΔΕΕ δεν υποβάλλει σε κανέναν περιορισμό το δικαίωμα οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις²³.

19. CH. STYLOGIANNIS, The 'Back and Forth' in the Protection of (Collective) Labor Rights Under the ECHR Continues: The Holship Case, Comparative Labor Law and Policy Journal, 2021, σσ. 1-10.

20. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 268· N. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΛΟΥΧΟΥ, Άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ, Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης, σε: Ε. Σαχπεκίδου / Χ. Ταγαράς (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σσ. 313-322.

21. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 268.

22. Βλ. παραπ.

23. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 269.

3. Σχέση με άλλα νομοθετικά κείμενα της ΕΕ

Ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων του 1989 («Κοινοτικός Χάρτης») αναγνωρίζει επίσης στο άρθρο 12 το δικαίωμα «διαπραγμάτευσης και σύναψης συλλογικών συμβάσεων», ενώ στο άρθρο 13 προβλέπει το δικαίωμα «ανάληψης συλλογικής δράσης». Το εν λόγω κείμενο, που δεν είναι νομικά δεσμευτικό, επιβεβαιώνει επίσης ότι η άσκηση των δύο παραπάνω δικαιωμάτων θα πρέπει να σέβεται τους όρους που καθορίζονται, αντίστοιχα, από την «εθνική νομοθεσία και πρακτική» ή από τους «εθνικούς κανονισμούς και τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας», χωρίς όμως να αναφέρει τους περιορισμούς που προέρχονται από το κοινοτικό δίκαιο.

Σε αντίθεση προς τον Κοινοτικό Χάρτη, ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων («Πυλώνας»), που διακηρύχθηκε στο Γκέτεμποργκ στις 17 Νοεμβρίου 2017, δεν αναγνωρίζει ρητά τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης. Το μη δεσμευτικό αυτό κείμενο καθορίζει απλώς είκοσι αρχές που προορίζονται να χρησιμεύσουν ως οδηγός για τη διασφάλιση δίκαιων όρων εργασίας. Όπως προκύπτει από τη σχετική με τον Πυλώνα Σύσταση της Επιτροπής²⁴, οι θεματικές της συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης συνδέονται με το 2ο Κεφάλαιο του Πυλώνα που αφορά τις δίκαιες συνθήκες εργασίας. Εντάσσονται μάλιστα στην 8η αρχή του Πυλώνα, με τίτλο «Κοινωνικός Διάλογος και Συμμετοχή των Εργαζομένων», όπου αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι «οι κοινωνικοί εταίροι ενθαρρύνονται να διαπραγματεύονται και να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις επί των ζητημάτων που τους αφορούν, με σεβασμό της αυτονομίας τους και του δικαιώματος συλλογικής δράσης».

Το άρθρο 153 παρ. 5 ΣΛΕΕ αποκλείει τη χρήση των αρμοδιοτήτων που απορρέουν από τον τίτλο «Κοινωνική πολιτική» της ΣΛΕΕ, προκειμένου να ρυθμιστούν τα δικαιώματα απεργίας και ανταπεργίας. Είναι αμφίβολο αν υπάρχουν στη ΣΛΕΕ άλλες νομικές βάσεις που θα μπορούσαν να θεμελιώσουν την έκδοση Κανονισμών ή Οδηγιών αναφορικά με τα παραπάνω δικαιώματα²⁵. Πάντως, σε αντίθεση με τη στάση του έναντι των δικαιωμάτων απεργίας και ανταπεργίας, το άρθρο 153 παρ. 5 ΣΛΕΕ δεν εξαιρεί το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης από τις αρμοδιότητες της ΕΕ. Μάλιστα, τα άρθρα 154 και 155 ΣΛΕΕ θεσπίζουν ένα εμβρυακό νομικό πλαίσιο για τον διακλαδικό και κλαδικό κοινωνικό διάλογο που διεξάγεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο²⁶. Αντίθετα, καμία διάταξη της ΣΛΕΕ δεν αναφέρεται στον επιχειρησιακό κοινωνικό

διάλογο. Ούτε όμως και τα συστήματα συλλογικών διαπραγματεύσεων των κρατών μελών έχουν γίνει αντικείμενο ενωσιακής εναρμόνισης. Μια τέτοια εναρμόνιση θα προσέκρουε πιθανόν στην υποχρέωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να σέβεται την «ποικιλομορφία των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων» (άρθρο 152 ΣΛΕΕ). Παρόλα αυτά, ορισμένες διατάξεις Οδηγιών της ΕΕ αναφέρονται σε επιλεγμένα θέματα που αφορούν τις συλλογικές συμβάσεις.

Πιο συγκεκριμένα, δύο Οδηγίες της ΕΕ τείνουν να επεκτείνουν την εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων σε εργοδότες που δεν τις έχουν υπογράψει ούτε έχουν προσχωρήσει στην υπογράφουσα συνδικαλιστική οργάνωση. Η πρώτη από τις εν λόγω Οδηγίες είναι η 2001/23/ΕΚ «Περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβίβασης της επιχείρησης». Στο άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας προβλέπεται ότι «μετά τη μεταβίβαση, ο εκδοχέας εξακολουθεί να τηρεί τους συμφωνηθέντες με τη συλλογική σύμβαση όρους εργασίας, όπως αυτοί εφαρμόζονται και έναντι του εκχωρητή, σύμφωνα με τη σύμβαση μέχρι την ημερομηνία της καταγγελίας ή λήξεως της συλλογικής συμβάσεως ή ενάρξεως ισχύος ή εφαρμογής άλλης συλλογικής συμβάσεως». Η δεύτερη από τις προαναφερθείσες Οδηγίες είναι η 96/71/ΕΚ «για την απόσπαση εργαζομένων» που υποχρεώνει τον πάροχο υπηρεσιών να εφαρμόζει συγκεκριμένο αριθμό όρων απασχόλησης που προβλέπονται σε συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις οι οποίες έχουν κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτικές και εφαρμόσιμες στον κλάδο των κατασκευών (οικοδομικές εργασίες που σχετίζονται με την κατασκευή, επισκευή, συντήρηση, μετατροπή ή κατεδάφιση κτιρίων).

Τέλος, το ενωσιακό δίκαιο ισότητας και μη διάκρισης περιορίζει τη συλλογική αυτονομία των συνδικαλιστικών οργανώσεων γιατί απαγορεύει στις τελευταίες να ενσωματώνουν στο περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων που καταρτίζουν ρήτρες που εισάγουν απαγορευμένες διακρίσεις²⁷.

Γ. Σύγκριση άρθρων 6 ΑΕΚΧ και 28 ΧΘΔΕΕ

Μολονότι το άρθρο 6 ΑΕΚΧ έχει λειτουργήσει ως πρότυπο κατά τη διαμόρφωση του άρθρου 28 ΧΘΔΕΕ, οι δύο διατάξεις παρουσιάζουν ορισμένες διαφορές μεταξύ τους.

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 6 ΑΕΚΧ, για παράδειγμα, γίνεται αναφορά στη γενική υποχρέωση των κρατών μερών να προωθήσουν, όταν το κρίνουν απαραίτητο και αναγκαίο, έναν κατάλληλο μηχανισμό εκούσιων διαπραγματεύσεων με στόχο τη ρύθμιση των όρων απασχόλησης μέσω συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Αντί-

24. C(2017)2600 final.

25. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π.

26. Ibid.

27. Βλ. παρακ.

θεται, στο άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ χρησιμοποιείται μια πιο σαφής διατύπωση. Αναγνωρίζεται, με άλλες λέξεις, ευθέως το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης και σύναψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Σε αντίθεση όμως με το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ δεν αναφέρεται στον εκούσιο χαρακτήρα της συλλογικής διαπραγμάτευσης ούτε κάνει λόγο, όπως η παρ. 3 του άρθρου 6 ΑΕΚΧ, για την υποχρέωση των κρατών μερών να προωθήσουν τη δημιουργία και τη χρήση κατάλληλων μηχανισμών συνδιαλλαγής και εθελούσιας διαιτησίας.

Το δικαίωμα συλλογικής δράσης, εξάλλου, ρυθμίζεται στην τέταρτη παράγραφο του άρθρου 6 ΑΕΚΧ ως πτυχή του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι το δικαίωμα συλλογικής δράσης πρέπει να ασκείται μόνο στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης συλλογικών συμβάσεων εργασίας²⁸. Για τον λόγο ακριβώς αυτό, το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ δεν συνδέει το δικαίωμα συλλογικής δράσης με το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Η σύγκρουση συμφερόντων, στην οποία αναφέρεται το παραπάνω άρθρο, δεν τοποθετείται υποχρεωτικά στο πλαίσιο των συλλογικών διαπραγματεύσεων ούτε πρέπει να φέρνει υποχρεωτικά σε αντιπαράθεση εργοδότες και συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Μια άλλη διαφορά ανάμεσα στα άρθρα 6 ΑΕΚΧ και 28 ΧΘΔΕΕ αφορά τους φορείς των προστατευόμενων δικαιωμάτων. Ενώ στο άρθρο 6 ΑΕΚΧ προβλέπεται ότι το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης ασκείται, από πλευράς εργαζομένων, από συνδικαλιστικές οργανώσεις, και το δικαίωμα συλλογικής δράσης από εργαζόμενους και εργοδότες, στο άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ αμβλύνεται η διαφοροποίηση αυτή γιατί στην εν λόγω διάταξη γίνεται μια γενική αναφορά στους εργαζόμενους, στους εργοδότες και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις τους²⁹.

III. Περιεχόμενο

A. Άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ

1. Γενικά

Το άρθρο 6 ΑΕΚΧ, με τον γενικό τίτλο «δικαίωμα στις διαπραγματεύσεις», αναφέρει στην πρώτη παράγραφο τον όρο «συλλογικές διαπραγματεύσεις» και συγκεκριμενοποιεί στη δεύτερη παράγραφο αυτόν τον όρο. Η τεχνική αυτή συναντάται και στη ΔΣΕ 98 ΔΟΕ, η οποία χρησιμοποιεί επίσης τον όρο «συλλογική διαπραγμάτευση» τόσο στον γενικό τίτλο της όσο και στο άρθρο 4. Σε αντίθεση, όμως, με τη ΔΣΕ 98, το άρθρο 6 ΑΕΚΧ προβλέπει επιπλέον στην τρίτη παράγραφο του την υποχρέωση των κρατών μερών να εγκαθιδρύσουν διαδικασίες συμφιλίωσης

και εκούσιας διαιτησίας οι οποίες θα πρέπει να τίθενται σε λειτουργία σε περίπτωση αποτυχίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Σκοπός, επομένως, των παρ. 2 και 3 του άρθρου 6 ΑΕΚΧ είναι η διασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης στο εσωτερικό των κρατών μερών τόσο μέσω της προώθησης μηχανισμών εκούσιας διαπραγμάτευσης που προορίζονται να καταλήξουν στη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας όσο και με την εγκαθίδρυση μηχανισμών συμφιλίωσης και εκούσιας διαιτησίας που αποβλέπουν στη διευκόλυνση της επίλυσης των συλλογικών διαφορών.

2. Ελευθερία συλλογικής διαπραγμάτευσης αντί για δικαίωμα σε διαπραγματεύσεις

Σύμφωνα με την κρατούσα γραμματική και τελεολογική ερμηνεία, το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ δεν κατοχυρώνει ένα δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης στο οποίο να αντιστοιχεί μια συγκεκριμένη υποχρέωση³⁰. Αναγνωρίζει απλώς μια ελευθερία, την ελευθερία προσφυγής σε διαπραγματεύσεις, από την οποία απορρέει ο εκούσιος χαρακτήρας του μηχανισμού της συλλογικής διαπραγμάτευσης³¹. Οι ΔΣΕ 87 και 98 ΔΟΕ, που αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, αναγνωρίζουν επίσης τον εκούσιο χαρακτήρα των συλλογικών διαπραγματεύσεων, με τη διαφορά όμως ότι το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ δεν αναφέρεται απλώς στον εν λόγω χαρακτήρα, αλλά ανάγει τον τελευταίο σε οριζόντια αρχή η οποία διέπει όλες τις διαδικασίες που ρυθμίζει αυτή η διάταξη³².

2.1. Ο εκούσιος χαρακτήρας της συλλογικής διαπραγμάτευσης

Για να εφαρμοστεί πάντως το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, θα πρέπει τα εθνικά δίκαια να αναγνωρίζουν στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τις εργασιακές σχέσεις με συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

Εάν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις δεν μπορούν να ξεκινήσουν αυθόρμητα, τα κράτη μέρη οφείλουν να λαμβάνουν τα κατάλληλα θετικά μέτρα για να διευκολύνουν την έναρξη και τη διεξαγωγή τους. Ανεξαρτήτως πάντως

28. Βλ. F. DORSSEMENT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π.

29. Ibid.

30. Υιοθετεί μια πιο χαλαρή διατύπωση από εκείνη που απαντάται στα συνταγματικά κείμενα ευρωπαϊκών χωρών, όπως λ.χ. στο Βέλγιο, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την Ελλάδα που έχουν αναγνωρίσει ρητά το εν λόγω δικαίωμα. Βλ. Μ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Η συλλογική διαπραγμάτευση και η διαιτησία στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη..., ό.π., σ. 1328.

31. Βλ. F. DORSSEMENT, Article 6, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 252· Μ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Η συλλογική διαπραγμάτευση και η διαιτησία στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη..., ό.π., σ. 1328· Β. BERCUSSON, European Labour Law, Cambridge University Press, 2009, σ. 362 επ.

32. Βλ. Μ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Η συλλογική διαπραγμάτευση και η διαιτησία στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη..., ό.π., σ. 1328.

από την αυθόρμητη ή μη αυθόρμητη έναρξη των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η διεξαγωγή των τελευταίων πρέπει να είναι ελεύθερη και να έχει έναν εκούσιο χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι τα κρατικά όργανα δεν πρέπει να επεμβαίνουν και να περιορίζουν την ελευθερία των συνδικαλιστικών οργανώσεων να αποφασίζουν ποια θέματα θα ρυθμίσουν με συλλογικές συμβάσεις εργασίας καθώς και ποιες νόμιμες μεθόδους θα ακολουθήσουν, προκειμένου να προωθήσουν τα συμφέροντά τους³³. Η νομοθετική εξουσία, επομένως, δεν μπορεί να περιορίσει τα δικαιώματα των συνδικαλιστικών οργανώσεων να διαπραγματεύονται και να αναλαμβάνουν συλλογική δράση.

Η ΕΕΚΔ έχει επιβεβαιώσει τη θέση αυτή, τονίζοντας ότι για να είναι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις συμβατές με τον Χάρτη, θα πρέπει να έχουν έναν εκούσιο χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να έχει αναγνωριστεί στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών η ευχέρεια να αποφασίζουν ελεύθερα αν θα ξεκινήσουν ή όχι τη διαδικασία της συλλογικής διαπραγμάτευσης και αν θα συνάψουν τελικά συλλογική σύμβαση εργασίας³⁴. Όπως έχει επισημάνει η ΕΕΚΔ, «η συλλογική διαπραγμάτευση είναι μια διαδικασία στην οποία είναι πιθανόν οι όροι που προτείνει η μια πλευρά να μη γίνουν αποδεκτοί από την άλλη πλευρά». Η διασφάλιση, εξάλλου, της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης δεν σημαίνει ότι το κράτος ή οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων μπορούν να εξαναγκάσουν τους εργοδότες να συμμετάσχουν στην κατάρτιση συλλογικής σύμβασης εργασίας καθώς και να αποδεχθούν όλους τους όρους που προτείνουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων σε μια τέτοια διαδικασία³⁵.

2.2. Η αναγνώριση των συνδικαλιστικών οργανώσεων

Ο εκούσιος χαρακτήρας των συλλογικών διαπραγματεύσεων συνεπάγεται την απόλυτη ελευθερία των εργοδοτών να αρνηθούν να αναγνωρίσουν, στο πλαίσιο της διαδικασίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων, μια συνδικαλιστική οργάνωση ως αντισυμβαλλόμενη. Η παραπάνω τακτική συναντάται κυρίως στα αγγλοσαξονικά

συστήματα εργασιακών σχέσεων. Πάντως, η ΕΕΚΔ την έχει αντιμετωπίσει με επιφύλαξη. Έχει δεχτεί, έτσι, ερμηνεύοντας το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, σε συνδυασμό με το άρθρο 5 ΑΕΚΧ που αφορά τη συνδικαλιστική ελευθερία, ότι η αυθαίρετη άρνηση εργοδότη να αναγνωρίσει μια συνδικαλιστική οργάνωση, για τον σκοπό της συλλογικής διαπραγμάτευσης, συνιστά διάκριση σε βάρος της. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η παραπάνω άρνηση πλήττει σοβαρά την υπόσταση της συνδικαλιστικής οργάνωσης γιατί της στερεί τη δυνατότητα να ασκεί τη συνδικαλιστική της ελευθερία, ουσιαστικό εργαλείο της οποίας αποτελεί η συλλογική διαπραγμάτευση³⁶.

2.3. Ο επικουρικός ρόλος του κράτους

Επειδή οι συλλογικές διαπραγματεύσεις συνιστούν μια ελευθερία και όχι δικαίωμα, ο ρόλος του κράτους αναφορικά με την προώθησή τους είναι ιδιαίτερα λεπτός³⁷. Το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ προβλέπει ότι η προώθηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων δεν αρκεί να είναι αναγκαία, αλλά θα πρέπει επιπλέον να είναι και κατάλληλη. Αντίθετα, το άρθρο 4 ΔΣΕ 98 ΔΟΕ, που έχει αποτελέσει πηγή έμπνευσης του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, είναι λιγότερο απαιτητικό. Προβλέπει ότι η κρατική παρέμβαση στις συλλογικές διαπραγματεύσεις αρκεί να είναι αναγκαία. Ενώ, εξάλλου, το άρθρο 4 ΔΣΕ 98 προσδίδει έναν προδραστικό ρόλο στο κράτος, προβλέποντας την υποχρέωσή του όχι απλώς να προωθεί, αλλά και να ενθαρρύνει τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ δεν αναφέρει κάτι παρόμοιο. Η ΕΕΚΔ όμως φαίνεται να θεωρεί τις έννοιες «προώθηση» και «ενθάρρυνση» των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως συνώνυμες. Έχει υπενθυμίσει έτσι επανειλημμένα ότι, αν η αυθόρμητη ανάπτυξη των συλλογικών διαπραγματεύσεων αποδειχθεί ανεπαρκής, θα πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, να υιοθετηθούν τα κατάλληλα μέτρα, προκειμένου να διευκολυνθεί και να ενθαρρυνθεί η σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας³⁸.

2.3.1. Θετικές υποχρεώσεις του κράτους: επέκταση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας

Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η στάση της ΕΕΚΔ απέναντι στα κρατικά μέτρα που έχουν ως σκοπό να επεκτείνουν ή να περιορίσουν το πεδίο εφαρμογής των συλλογικών συμβάσεων. Έτσι, αν το ποσοστό των εργαζομένων που καλύπτεται από συλλογικές συμβάσεις είναι χαμηλό, η κατάσταση θεωρείται μη συμβατή με τον Χάρτη και επιβάλλεται στα κράτη μέρη η υποχρέωση να λάβουν θετικά μέτρα για να διευκολύνουν τη σύναψη

33. ECSR *Swedish Trade Union Confederation (LO) and Swedish Confederation of Professional Employees (TCO) v. Sweden* (Complaint No 85/2012), Decision on the merits of 3 July 2013, παρ. 111, 120. Στην απόφαση αυτή, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι οι νομοθετικοί περιορισμοί που προβλέπει η σουηδική νομοθεσία όσον αφορά τους μετακινούμενους εργαζομένους δεν προωθούν την ανάπτυξη κατάλληλων μηχανισμών εθελούσιων διαπραγματεύσεων μεταξύ εργοδοτών και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων με αντικείμενο τη ρύθμιση των όρων απασχόλησης και εργασίας.

34. Ibid, παρ. 51.

35. Ibid, παρ. 112.

36. ECSR, *Ireland Conclusions XIV and subsequent Conclusions*.

37. Βλ. F. DORSEMONT, Article 6, *The Right to Bargain Collectively...*, ό.π., σ. 259.

38. ECSR, *Conclusions XIX-3* (12 March 2010), Latvia, and ECSR, *Conclusions XIX-3* (12 March 2010), Slovak Republic, *Conclusions XX-3*, Slovakia (coverage of about 30 employees).

συλλογικών συμβάσεων³⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται συμβατή με τον ΑΕΚΧ η επέκταση των συλλογικών συμβάσεων που πραγματοποιείται με νόμο, παρόλο που ούτε το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ ούτε οι ΔΣΕ 87 και 98 ΔΟΕ προβλέπουν την υποχρέωση των κρατών μερών να υιοθετήσουν αυτό το μέτρο, με αποτέλεσμα η παράλειψή του να μην θεωρείται παραβίαση της συνδικαλιστικής ελευθερίας⁴⁰. Ευθυγραμμισμένη ως έναν βαθμό με την πολιτική της ΔΟΕ, η οποία έχει ασχοληθεί εκτενώς με το θέμα και έχει θέσει συγκεκριμένα κριτήρια σχετικά με το πότε η επέκταση μιας συλλογικής σύμβασης είναι συμβατή με την αρχή της συνδικαλιστικής ελευθερίας, η ΕΕΚΔ έχει υπογραμμίσει την ανάγκη να προηγείται κάθε επέκτασης μια ανάλυση των συνεπειών της στον συγκεκριμένο κλάδο στον οποίο πρόκειται να εφαρμοστεί η υπό επέκταση συλλογική σύμβαση⁴¹.

Ασυμβίβαστα με το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ κρίθηκαν επίσης και τα νομοθετικά μέτρα που έχουν ως σκοπό να περιορίσουν τον κύκλο των προσώπων που δεσμεύονται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας⁴². Το Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, είχε υιοθετήσει τέτοια μέτρα, αναγνωρίζοντας, μέσω της νομοθεσίας, στους εργοδότες τη δυνατότητα να παρέχουν οικονομικά κίνητρα σε μισθωτούς, προκειμένου να παραιτηθούν από συνδικαλιστικά δικαιώματά τους που σχετίζονται με τη συνδικαλιστική εκπροσώπηση και τη συλλογική διαπραγμάτευση. Το 1996, η ΕΕΚΔ έκρινε τα μέτρα αυτά αντίθετα προς το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, επηρεάζοντας με τη νομολογία της το ΕΔΔΑ το οποίο κήρυξε αυτού του είδους τα μέτρα αντίθετα προς την ΕΣΔΑ πέντε χρόνια αργότερα με την απόφαση *Wilson* του 2002⁴³.

2.3.2. Περιορισμοί της συλλογικής αυτονομίας δυνάμει του άρθρου Ζ ΑΕΚΧ (άρθρο 31 ΕΚΧ)

Η ΕΕΚΔ έχει δεχτεί ότι, όταν τα κράτη μέρη θεσπίζουν

μέτρα τα οποία περιορίζουν τα δικαιώματα που εγγυάται ο Χάρτης, έχουν υποχρέωση να συμμορφώνονται με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο Ζ ΑΕΚΧ (άρθρο 31 ΕΚΧ). Τα κράτη μέρη οφείλουν, με άλλες λέξεις, να αποδείξουν ότι οι εν λόγω περιορισμοί είναι απαραίτητοι σε μια δημοκρατική κοινωνία για την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων ή για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος, της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας υγείας και των χρηστών ηθών.

Μια κλασική περίπτωση ανεπίτρεπτης κρατικής παρέμβασης στη συλλογική αυτονομία θεωρήθηκε εκείνη που ακολούθησε την απόφαση *Laval* του ΔΕΕ⁴⁴. Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω απόφαση προέτρεψε τον Σουηδό νομοθέτη να περιορίσει την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος των σουηδικών συνδικάτων να διαπραγματεύονται τους όρους εργασίας των αποσπασμένων στη Σουηδία αλλοδαπών εργαζομένων με τις αλλοδαπές εταιρείες που τους απασχολούν, καθώς και να προσφεύγουν σε συλλογική δράση, προκειμένου να πιέσουν τους αλλοδαπούς εργοδότες να προχωρήσουν στη σύναψη δεσμευτικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Η ΕΕΚΔ έκρινε ότι η νομοθετική αυτή παρέμβαση συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ. Αποστασιοποιούμενη, με άλλες λέξεις, από τη νομολογία του ΔΕΕ που πρόταξε τις οικονομικές ελευθερίες έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων, η ΕΕΚΔ υπογράμμισε: πρώτον, ότι μια οικονομική ελευθερία δεν πρέπει να θεωρείται εκ των προτέρων μεγαλύτερης αξίας από τα θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα στα οποία περιλαμβάνονται και τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης και, δεύτερον, ότι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται οι εθνικές ρυθμίσεις δεν πρέπει να εμποδίζει τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να επιδιώκουν την προστασία και τη βελτίωση των όρων εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων⁴⁵.

2.3.3. Κρατικές παρεμβάσεις στη συλλογική αυτονομία για λόγους δημοσίου συμφέροντος

Η ΕΕΚΔ έχει δεχθεί επίσης ότι το κράτος έχει την εξουσία να παρεμβαίνει για λόγους γενικού ή δημοσίου συμφέροντος στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, θέτοντας περιορισμούς στο περιεχόμενό τους, και ειδικότερα στις μισθολογικές παροχές, ιδίως όταν χρειάζεται να σημειωθεί ανάκαμψη μετά από σοβαρή οικονομική κρίση⁴⁶. Ωστόσο, η Επιτροπή έχει δεχθεί ειδικά για τον ιδιωτικό τομέα ότι η παρέμβαση αυτή μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ μόνον αν συντρέχουν οι εξής

39. Βλ. F. DORSEMONT, Article 6, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 259- ECSR, Conclusions XX-3 (2010), Latvia- ECSR, Conclusions XX-3, Bulgaria, όπου διαπιστώνεται μείωση του ποσοστού κάλυψης από συλλογικές συμβάσεις εργασίας κατά 30%.

40. European Social Charter - Committee of Independent Experts - Sixth report on certain provisions of the Charter which has not been accepted (1998).

41. ECSR, Conclusions (2010), Statement of Interpretation - Article 6 para. 2: "as accepted by the Trade Union Committee Freedom of the ILO, the extension of collective labor agreements should be subject to a tripartite analysis of the consequences that such a thing would bring to the relevant sector of the economy (Digest of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO, 5th (revised edition), 2006, para. 1051)".

42. ECSR, Conclusions XIV-1, σ. 849- ECSR, Conclusions XVI-1, σ. 672.

43. ΕΔΔΑ *Wilson*, *National Union of Journalists and Others κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 30668/96, 30671/96 και 30678/96), απόφαση της 2ας Ιουλίου 2002.

44. ΔΕΚ C-341/05, *Laval un Partneri*, 18.12.2007, ECLI:EU:C:2007:809.

45. ECSR *Swedish Trade Union Confederation (LO) and Swedish Confederation of Professional Employees (TCO) v. Sweden*, ό.π., παρ. 120-121.

46. ECSR, Conclusions VIII, σ. 10.

τρεις προϋποθέσεις⁴⁷: πρώτον, να έχει λάβει χώρα προηγουμένως διαβούλευση μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών και, ειδικότερα, μεταξύ των αρμόδιων κρατικών φορέων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων εργαζομένων και εργοδοτών δεύτερον, η κρατική παρέμβαση να έχει έναν εξαιρετικό χαρακτήρα και να είναι χρονικά περιορισμένη και, τρίτον, να αποδεικνύεται ότι δεν υπήρχαν άλλα λιγότερο επώδυνα μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο ίδιο αποτέλεσμα.

Η ΕΕΚΔ έχει υπογραμμίσει επίσης ότι, μολονότι τα διάφορα μέτρα μπορεί να θεωρηθούν νόμιμα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να οδηγούν στη μείωση της προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη⁴⁸. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε η ΕΕΚΔ όταν κλήθηκε να κρίνει μια σειρά από συλλογικές προσφυγές που άσκησαν ενώπιόν της ελληνικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, προκειμένου να αμφισβητήσουν τη συμβατότητα με τον Χάρτη των μέτρων που είχαν υιοθετήσει οι ελληνικές κυβερνήσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους⁴⁹. Η ΕΕΚΔ διευκρίνισε, ειδικότερα, ότι δεν αποτελεί νομιμοποιητικό παράγοντα για μια εθνική κυβέρνηση το γεγονός ότι υποχρεούται να εφαρμόσει μέτρα περιοριστικά των δικαιωμάτων του Χάρτη ως αποτέλεσμα διεθνών οικονομικών δεσμεύσεων που έχει αναλάβει στο πλαίσιο προγραμμάτων δημοσιονομικής στήριξης και στη βάση Μνημονίων Συνεργασίας με διεθνείς οργανισμούς⁵⁰. Σύμφωνα με

την Επιτροπή, όταν τα κράτη μέρη συμφωνούν να αναλάβουν δεσμεύσεις για θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη, οφείλουν, τόσο κατά το στάδιο της προετοιμασίας των μέτρων όσο και κατά το στάδιο της εφαρμογής τους στο εσωτερικό των κρατών μερών, να λαμβάνουν πλήρως υπόψη τις δεσμεύσεις που απορρέουν από την κύρωση του Χάρτη⁵¹.

2.3.4. Μέτρα αποκέντρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων

Η ΕΕΚΔ είχε επίσης την ευκαιρία να κρίνει τα διάφορα εθνικά νομοθετικά μέτρα που επιδιώκουν να αποκεντρώσουν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, προβλέποντας, σε περίπτωση συρροής κλαδικής με επιχειρησιακή συλλογική σύμβαση, την υπεροχή της δεύτερης έναντι της πρώτης. Όπως υπογράμμισε η Επιτροπή στα Συμπεράσματά της σχετικά με την Ισπανία, τα μέτρα αυτά είναι συμβατά με τον Χάρτη μόνον εφόσον έχουν προκύψει από την άσκηση της συλλογικής αυτονομίας. Έχουν επιβληθεί, με άλλες λέξεις, από τους ίδιους τους κοινωνικούς εταίρους⁵². Η ΕΕΚΔ ζήτησε από την κυβέρνηση της Ισπανίας να προσφέρει αναλυτικότερες πληροφορίες σχετικά με την πρακτική εφαρμογή αυτών των μέτρων καθώς και να επιβεβαιώσει ότι η συλλογική διαπραγμάτευση σε επιχειρησιακό επίπεδο δεν μπορεί να μεταβάλει επί το χειρόν τη θέση των εργαζομένων. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η Επιτροπή δείχνουν ότι πρέπει να γίνεται κάθε φορά διάκριση ανάμεσα σε παρεκκλίσεις που βασίζονται σε ρήτρες ανοίγματος, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί σε κλαδικές συλλογικές συμβάσεις, και σε παρεκκλίσεις που είναι αποτέλεσμα κυβερνητικής παρέμβασης, η οποία έχει ως σκοπό να μεταβάλει προς το χειρότερο το περιεχόμενο των κλαδικών διαπραγματεύσεων. Στην περίπτωση της Ισπανίας, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι μια νομοθετική παρέμβαση που δίνει το προβάδισμα στις επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις δεν περιορίζει υπέρμετρα το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, αν επιτρέπει στις συνδικαλιστικές οργανώσεις να αποφασίζουν αυτόνομα το περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων και το επίπεδο της διαπραγμάτευσής τους. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η Επιτροπή θεώρησε ότι η επίμαχη νομοθετική παρέμβαση ήταν αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ γιατί είχε επιβληθεί μονομερώς από τον νομοθέτη χωρίς να λάβει προηγουμένως χώρα διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους.

2.4. Περιορισμοί της συλλογικής διαπραγμάτευσης προερχόμενοι από κανόνες του ανταγωνισμού

Η ΕΕΚΔ κλήθηκε πριν μερικά χρόνια να αποφανθεί για το ζήτημα της σύγκρουσης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας με τους κανόνες του ανταγωνισμού. Αφορμή για να ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό αποτέλεσε μια

47. ECSR, Conclusions IX-1, σσ. 55-56, Council of Europe, Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights, December 2018, διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/digest-2018-parts-i-ii-iii-iv-en/1680939f80>.

48. ECSR, Conclusions XX-3, Spain - Article 6 para. 2.

49. ECSR *GENOP-DEI and ADEDY v. Greece* (Complaints Nos 65/2011 and 66/2011), Decisions on the merits of 23 May 2012 and of 12 June 2012. ECSR *I.K.A.-E.T.A.M. v. Greece* (Complaint No 76/2012), Decision on the merits of 7 December 2012. Βλ. Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Οι αποφάσεις της ΕΕΚΔ για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας και για την αποτελεσματικότητά τους, ΕΕργΔ, 2013, σ. 135. Ν. ΓΑΒΑΛΑ, Ανάχωμα σε μνημονιακές ρυθμίσεις από το Στρασβούργο: Οι αποφάσεις 65 και 66/2012 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, ΕΕργΔ, 2012, σσ. 1561-1575. ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και η Ελλάδα, ΕΕργΔ, 2015, σ. 693 επ. Σ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Μέτρα λιτότητας που παραβιάζουν τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, δίκαιο της Ένωσης και Ολ.ΣτΕ 2287-2290/2015, ΕΕργΔ, 2015, σ. 745 επ. C. NIVARD, Violation de la Charte sociale européenne par les mesures "anti-crisis" grecques, σε: Lettre «Actualités Droits – Libertés» du CREDOF, 15 novembre 2012. Μ. YANNAKOUROU, Legal challenges to austerity measures affecting work rights at domestic and international level. The case of Greece, *European Journal of Social Law*, 2014, σ. 25 επ. Π. ΣΤΑΓΚΟ, Ο νομικός αντίκτυπος στην Ε.Ε. των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας, ΕΕργΔ, 2016, σσ. 385-412.

50. ECSR *I.K.A.-E.T.A.M. v. Greece*, ό.π., παρ. 50.

51. Ibid, παρ. 70.

52. ECSR, Conclusions XX-3, Spain - Article 6 para. 2.

συλλογική προσφυγή που άσκησε το 2016 ενώπιόν της η Ιρλανδική Συνομοσπονδία Συνδικάτων (Irish Congress Trade Union), ισχυριζόμενη ότι η απόφαση της Ιρλανδικής Επιτροπής Ανταγωνισμού να θεωρήσει άκυρες τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας που αφορούσαν ορισμένες κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων, όπως τους δημοσιογράφους, τους μουσικούς και τους επαγγελματίες που ντουμπλάρουν φωνές, συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ⁵³.

Η Ιρλανδική κυβέρνηση δεν περίμενε την τελική απόφαση της Επιτροπής, αλλά θέσπισε το 2017 έναν τροποποιητικό νόμο με τον οποίο εξαίρεσε ορισμένες κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων από το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του ιρλανδικού νόμου περί ανταγωνισμού. Η πρωτοβουλία εντούτοις αυτή δεν εμπόδισε την Επιτροπή να εξετάσει την εν λόγω υπόθεση και να θεωρήσει τη συλλήβδην απαγόρευση των συλλογικών διαπραγματεύσεων σε όλους τους αυτοαπασχολούμενους υπερβολική, μη αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και, κατά συνέπεια, αντίθετη με το αντικείμενο και τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 2⁵⁴.

Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, οι συλλογικοί μηχανισμοί στον τομέα της εργασίας δικαιολογούνται από την αδύναμη θέση στην οποία βρίσκονται οι μεμονωμένοι εργαζόμενοι κατά τη διαπραγμάτευση των ατομικών συμβάσεων εργασίας τους⁵⁵. Για να ξεπεραστεί η έλλειψη ατομικής διαπραγματευτικής δύναμης των προμηθευτών εργασίας, έγινε δεκτό ότι οι κανόνες προστασίας του ανταγωνισμού δεν πρέπει να εφαρμόζονται στις συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Η Επιτροπή ανέφερε όχι μόνον την απόφαση *Albany*⁵⁶ στην οποία το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι οι συλλογικές συμβάσεις που συνάπτονται μεταξύ κοινωνικών εταίρων με στόχο τη βελτίωση των όρων και συνθηκών εργασίας εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ⁵⁷, αλλά και την πιο πρόσφατη απόφαση *FNV Kunsten*⁵⁸ στην οποία το Δικαστήριο αρνήθηκε να εφαρμόσει την παραπάνω εξαίρεση σε συλλογικές συμβάσεις αυτοαπασχολούμενων εφόσον όμως οι τελευταίοι δεν ήταν ψευδο-αυτοαπασχολούμενοι, δεν παρείχαν, με άλ-

λες λέξεις, μισθωτή εργασία με συγκεκριμένο τρόπο⁵⁹.

Τελικά, όμως, η ΕΕΚΔ ευθυγραμμίστηκε με τις θέσεις της ΔΟΕ η οποία έχει επεκτείνει το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, που κατοχυρώνουν οι ΔΣΕ 98, 151 και 154, σε όλους τους εργοδότες και εργαζόμενους καθώς και σε όλες τις θεματικές. Όπως υπογράμμισε η ΔΟΕ στη Γενική Επισκόπηση του 2012, το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης πρέπει να καλύπτει και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις που εκπροσωπούν αυτοαπασχολούμενους⁶⁰.

Η ΕΕΚΔ, βέβαια, δεν θεώρησε σκόπιμο να επεξεργαστεί μια γενική και αφηρημένη θεωρία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι αυτοαπασχολούμενοι καλύπτονται από το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ. Αναγνώρισε εντούτοις ότι μια συλλήβδην απαγόρευση του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης σε όλους τους αυτοαπασχολούμενους θα προσέκρουε στο αντικείμενο και τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ⁶¹. Μολονότι, επομένως, ο θεμιτός ανταγωνισμός είναι μια πολύτιμη αρχή που επιφέρει πολλά οφέλη στους καταναλωτές, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να εμποδίζει συγκεκριμένες ομάδες αυτοαπασχολούμενων να ασκούν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, ιδίως μάλιστα όταν τα μέλη των ομάδων αυτών βρίσκονται σε μειονεκτική θέση όσον αφορά τον καθορισμό των όρων και των συνθηκών εργασίας τους⁶².

3. Διεύρυνση του προσωπικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2

3.1. Αυτοαπασχολούμενοι

Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η επέκταση του προσωπικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, που πραγματοποίησε η ΕΕΚΔ στην απόφαση *ICTU κατά Ιρλανδίας*, αφορά μόνο τους αυτοαπασχολούμενους που είναι οικονομικά εξαρτημένοι και όχι τους γνήσιους αυτοαπασχολούμενους, δηλαδή τους ελεύθερους επαγγελματίες που παρέχουν υπηρεσίες σε διαφορετικούς πελάτες, έχουν εξουσία να προσλαμβάνουν προσωπικό και έχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν αυτόνομα για την οργάνωση και τη λειτουργία της επιχείρησής τους⁶³.

Όπως επισήμανε η ΕΕΚΔ, δικαιολογητική βάση της παραπάνω επέκτασης αποτελεί η αδύναμη θέση στην οποία βρίσκονται οι μεμονωμένοι προμηθευτές εργασίας όταν

53. ECSR *ICTU v. Ireland* (Complaint No 123/2016), Decision on the merits of 12 September 2018. Βλ. B. ROMBOULTS, *ICTU v. Ireland: Expanding the Scope of Self-employed Workers Entitled to Collective Bargaining Rights in Relation to Competition Law Prohibitions*, *International Labor Rights Case Law Journal*, 2019, σσ. 17-22.

54. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π., παρ. 40.

55. *Ibid*, παρ. 38.

56. ΔΕΚ C-67/96, *Albany*, 21.09.1999, ECLI:EU:C:1999:430.

57. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π., παρ. 38.

58. ΔΕΕ C-413/13, *FNV Kunsten Informatie en Media*, 04.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2411.

59. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π., παρ. 31.

60. ILO, *Giving globalization a human face. General Survey on the fundamental Conventions concerning rights at work in light of the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization*, 2008, παρ. 209, σ. 84.

61. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π., παρ. 40.

62. Βλ. B. ROMBOULTS, *ICTU v. Ireland...*, ό.π.· Μ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, *Η συλλογική διαπραγμάτευση και η διαιτησία στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη...*, ό.π.

63. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π.

καθορίζουν σε ατομικό επίπεδο τους όρους εργασίας τους⁶⁴. Η Επιτροπή δεν εξέτασε τη διαφορά ανάμεσα στους «ψευδο-ανεξάρτητους» και τους «πλήρως εξαρτημένους αυτοαπασχολούμενους»⁶⁵. Θεώρησε, πιο συγκεκριμένα, προφανές ότι οι κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων που αφορούσε η υπόθεση *ICTU κατά Ιρλανδίας*, δηλαδή οι μουσικοί, οι εκφωνητές και οι δημοσιογράφοι, δεν θα ήταν σε θέση να επηρεάσουν τις αμοιβές και τους όρους εργασίας τους εάν τους στερείτο το δικαίωμα να διαπραγματεύονται συλλογικά⁶⁶. Από την άλλη μεριά, τα πρόσωπα αυτά δεν ήταν δυνατό να θεωρηθούν ανεξάρτητοι αυτοαπασχολούμενοι επειδή δεν πληρούσαν τα κριτήρια για έναν τέτοιο χαρακτηρισμό, αφού δεν διέθεταν πελάτες ούτε εξουσία να προσλαμβάνουν προσωπικό και να λαμβάνουν στρατηγικές αποφάσεις σχετικά με την επιχείρησή τους. Επιπλέον, η ΕΕΚΔ θεώρησε ότι ήταν εξαιρετικά απίθανο οι υπό εξέταση κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων να περιορίσουν τη λειτουργία του ανταγωνισμού με τις συλλογικές συμβάσεις που θα τους επιτρεπόταν να υπογράψουν⁶⁷.

Βασιζόμενη στις σκέψεις αυτές, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το γεγονός ότι η ιρλανδική νομοθεσία απαγόρευε πριν από την τροποποίηση του 2017 στις προαναφερθείσες κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων το δικαίωμα να διαπραγματεύονται συλλογικά συνιστούσε έναν μη αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία περιορισμό ο οποίος ήταν αντίθετος προς το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ⁶⁸.

3.2. Δημόσιοι υπάλληλοι

Μια άλλη κατηγορία εργαζομένων, που εντάχθηκε μέσω της νομολογίας της ΕΕΚΔ στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2, είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι. Σε αντίθεση με την ΔΣΕ 98 που προβλέπει ρητά ότι οι διατάξεις της δεν εφαρμόζονται στους δημοσίους υπαλλήλους που απασχολούνται στον τομέα της κρατικής διοίκησης, το άρθρο 6 παρ. 2 δεν αναφέρει τίποτε σχετικό με το ζήτημα αυτό. Η ΕΕΚΔ ωστόσο έχει δεχτεί ότι, μολονότι η απόλαυση του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης, από τους δημοσίους υπαλλήλους, μπορεί να υποστεί νομοθετικούς περιορισμούς, τα κράτη μέλη έχουν σε μια τέτοια περίπτωση υποχρέωση να προσφέρουν στους δημοσίους υπαλλήλους τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε κάθε είδους διαδικασία που αφορά άμεσα τη ρύθμιση των αμοιβών και των συνθηκών εργασίας τους^{69,70}. Ως εκ

τούτου, τα κράτη μέλη έχουν υποχρέωση να εξετάζουν αν οι δημόσιοι υπάλληλοι δικαιούνται να συμμετέχουν σε διαδικασίες που καταλήγουν στον καθορισμό των όρων εργασίας τους⁷¹.

Σύμφωνα, εξάλλου, με την Επιτροπή, η έννοια του «δημόσιου υπαλλήλου» πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Να εντάσσονται, δηλαδή, στο περιεχόμενό της μόνο οι υπάλληλοι που ασκούν δημόσια εξουσία⁷². Ως εκ τούτου, οι εργαζόμενοι στα ταχυδρομεία και στους σιδηροδρόμους δεν ασκούν δημόσια εξουσία και δεν πρέπει, κατά συνέπεια, να στερούνται το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης. Το ίδιο ισχύει και για τους εργαζόμενους στον τομέα των τηλεπικοινωνιών.

Η ΕΕΚΔ έχει δεχθεί επίσης ότι η απλή ακρόαση των συνδικαλιστικών οργανώσεων των δημοσίων υπαλλήλων, προκειμένου να επιτευχθεί ένα προκαθορισμένο αποτέλεσμα, δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 2. Αντιθέτως, είναι απαραίτητο να ζητείται τακτικά η γνώμη των οργανώσεων των δημοσίων υπαλλήλων καθ' όλη τη διάρκεια της εν λόγω διαδικασίας, προκειμένου να έχουν την ευκαιρία να επηρεάσουν το αποτέλεσμα της⁷³. Ειδικά, μάλιστα, αν τα συνδικαλιστικά δικαιώματα μιας κατηγορίας δημοσίων υπαλλήλων έχουν περιοριστεί, όπως συμβαίνει λ.χ. με τους αστυνομικούς, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις τους θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επιχειρηματολογούν για λογαριασμό των μελών τους μέσω μιας αποτελεσματικής διαδικασίας κοινωνικού διαλόγου⁷⁴.

4. Το ζήτημα της αντιπροσωπευτικότητας

Η ΕΕΚΔ έχει δεχθεί επίσης ότι τα κράτη μέλη μπορούν να απαιτούν από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις αντιπροσωπευτικότητας⁷⁵. Ωστόσο, έχει επισημανθεί από την ΕΕΚΔ ότι, όπως και στην περίπτωση του άρθρου 5 ΑΕΚΧ, οι προϋποθέσεις αυτές δεν πρέπει να περιορίζουν υπέρμετρα τη δυνατότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων να συμμετέχουν με αποτελεσματικό τρόπο σε διαδικασίες συλ-

(Complaint No 11/2012), Decision on the merits of 22 May 2002, παρ. 58.

71. ECSR, Conclusions XIX-3 (3 December 2010), Croatia ECSR, Conclusions (22 October 2010), Albania ECSR, Conclusions (22 October 2010), Armenia.

72. F. DORSSEMONT, Article 6, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 258.

73. ECSR *European Confederation of Police (Euro COP) v. Ireland* (Complaint No 83/2012), Decision on the merits of 2 December 2013, παρ. 176-177· ECSR *European Organisation of Military Associations (EUROMIL) v. Ireland* (Complaint No 112/2014), Decision on the merits of 12 September 2017, παρ. 87-88.

74. Ibid, παρ. 177.

75. ECSR, Conclusions (2006), Albania.

64. Ibid, παρ. 38.

65. Ibid, παρ. 99.

66. Ibid.

67. Ibid, παρ. 100.

68. Ibid, παρ. 98.

69. ECSR, Conclusions III (1973), Germany.

70. ECSR *European Council of Police Trade Unions (CESP) v. Portugal*

λογικών διαπραγματεύσεων. Σύμφωνα με την ΕΕΚΔ, για να είναι τα κριτήρια αντιπροσωπευτικότητας των συνδικαλιστικών οργανώσεων συμβατά με το άρθρο 6 παρ. 2, θα πρέπει να είναι αναλογικά, να προβλέπονται από τον νόμο, να είναι αντικειμενικά και λογικά, και να υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο ο οποίος να παρέχει στις εν λόγω οργανώσεις την κατάλληλη προστασία έναντι αυθαίρετων αποκλεισμών⁷⁶. Ο περιορισμός του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης των συνδικαλιστικών οργανώσεων που εκπροσωπούν τουλάχιστον το 33% των οικείων εργαζομένων είναι αντίθετος με το άρθρο 6 παρ. 2⁷⁷.

B. Άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ

1. Ελευθερία και όχι δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης

Επειδή στο άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ γίνεται μια γενική αναφορά στο δικαίωμα διαπραγμάτευσης⁷⁸ και όχι σε ένα δικαίωμα προσφυγής στον μηχανισμό των συλλογικών διαπραγματεύσεων, έχει επικρατήσει στη νομική θεωρία η άποψη ότι η συλλογική διαπραγμάτευση γίνεται αντιληπτή από την παραπάνω διάταξη ως ελευθερία που παραχωρείται στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και όχι ως δικαίωμα των εν λόγω οργανώσεων⁷⁹.

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ εμπνέεται, όπως και το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, από το φιλελεύθερο μοντέλο της εκούσιας συλλογικής διαπραγμάτευσης που βασίζεται στην ιδέα της συλλογικής αυτονομίας. Το γεγονός, μάλιστα, ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας έχει ενσωματώσει την αρχή της συλλογικής αυτονομίας στο άρθρο 152 ΣΛΕΕ συνιγορεί υπέρ αυτής της άποψης. Ενώ όμως το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ βασίζεται, όπως και το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ, στο φιλελεύθερο μοντέλο της εκούσιας συλλογικής διαπραγμάτευσης, το περιεχόμενο που έχει δώσει στην παραπάνω διάταξη το ΔΕΕ αποκλίνει από το μοντέλο αυτό λόγω της στενής αντίληψης περί συλλογικής αυτονομίας που έχει ενστερνιστεί το Δικαστήριο.

Οι αποκλίσεις αυτές εκφράζονται, πιο συγκεκριμένα, στις θέσεις που έχει υιοθετήσει το ΔΕΕ σε δύο καίρια ζητή-

ματα: πρώτον, στο ερώτημα αν οι φορείς της πολιτικής εξουσίας έχουν υποχρέωση να προωθούν, με θετικά μέτρα, τις διαδικασίες συλλογικής διαπραγμάτευσης, όταν αυτές είναι ανύπαρκτες ή έχουν οδηγηθεί σε αδιέξοδο, και, δεύτερον, στο ερώτημα αν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να ασκεί έλεγχο σκοπιμότητας στις ευρωπαϊκές συλλογικές συμφωνίες που συνάπτονται στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου (ΕΚΔ), καθώς και να αρνείται να υποβάλει τις συμφωνίες αυτές στο Συμβούλιο, προκειμένου να ενσωματωθούν στο δίκαιο της Ένωσης.

1.1. Μη αναγνώριση από το ΔΕΕ της υποχρέωσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ να προωθούν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις

Οι εργασιακές σχέσεις στα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ρυθμίζονται από τον Κανονισμό αριθ. 31 (ΕΟΚ), 11 (ΕΚΑΕ). Στο άρθρο 24 β' του Κανονισμού προβλέπεται το δικαίωμα όσων απασχολούνται στα εν λόγω όργανα να είναι μέλη των συνδικαλιστικών οργανώσεων ή των ενώσεων προσωπικού των ευρωπαίων υπαλλήλων. Εξάλλου, στο άρθρο 10 γ' του Κανονισμού αναγνωρίζεται στα θεσμικά όργανα της ΕΕ η δυνατότητα να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις εργασίας με τα αντιπροσωπευτικά συνδικάτα και τις ενώσεις προσωπικού. Ωστόσο, οι ρυθμίσεις αυτές δεν εφαρμόζονται σε όλα τα όργανα της ΕΕ. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), για παράδειγμα, δεν υπόκειται σε αυτές. Σύμφωνα με τον Κανονισμό της ΕΚΤ, οι συνθήκες απασχόλησης του προσωπικού της καθορίζονται μονομερώς από το Διοικητικό Συμβούλιο κατόπιν πρότασης της εκτελεστικής επιτροπής. Υπάρχουν εντούτοις και περιπτώσεις στις οποίες το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο για να αμβλυθεί ο μονομερής χαρακτήρας των διαδικασιών μέσω των οποίων ρυθμίζονται οι συνθήκες εργασίας στην ΕΚΤ.

Στην υπόθεση *Heath κατά ΕΚΤ*⁸⁰, το Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης (ΔΔΔ) κλήθηκε να εξετάσει την αίτηση συνταξιούχου υπαλλήλου της ΕΚΤ, ο οποίος αμφισβητούσε την ετήσια αναπροσαρμογή των συνταξιοδοτικών παροχών του για το 2010. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της ΕΚΤ, που θεσπίστηκε βάσει του άρθρου 3 παρ. 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 4 για το καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και της ΕΚΤ, προβλέπει ότι οι συνταξιοδοτικές παροχές πρέπει να αναπροσαρμόζονται σε ετήσια βάση. Η αναπροσαρμογή βασίζεται είτε στο ποσοστό του πληθωρισμού στη ζώνη του ευρώ είτε στις ετήσιες προσαρμογές των αποδοχών του προσωπικού της ΕΚΤ. Ένα από τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν, για να προσβληθεί η εγκυρότητα της απόφασης αναπροσαρμογής, αφορούσε την ίδια τη φύση του συστήματος εργασιακών σχέσεων της ΕΚΤ. Ο προσφεύγων επικαλέστηκε, ειδικότερα, το γεγονός ότι η ετήσια αναπροσαρμογή των συνταξιοδοτικών παροχών αποφασίστηκε μο-

76. Ibid.

77. ECSR, Conclusions IX (2010), The Former Yugoslav Republic of Macedonia.

78. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 470. Οι εν λόγω θεωρητικοί επισημαίνουν ότι στο άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ γίνεται λόγος για «δικαίωμα διαπραγμάτευσης» (right of negotiation) και όχι για «δικαίωμα σε συλλογικές διαπραγματεύσεις» (right to negotiations). Υπογραμμίζουν, μάλιστα, ότι δεν υπάρχει δικαίωμα σε συλλογικές διαπραγματεύσεις, όπως δεν υπάρχει δικαίωμα συμμετοχής σε σωματείο, αλλά υπάρχει μόνον ελευθερία συνεταιρισμού. Αναφέρουν, επιπλέον, προς επίρρωση της άποψής τους την απόφαση του ΕΔΔΑ *Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 11002/05), απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2007.

79. Ibid.

80. ΔΔΔ F-121/10, *Heath/EKT*, 29.09.2011, ECLI:EU:T:2013:326.

νομερώς από την ΕΚΤ.

Βασιζόμενο στο άρθρο 52 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ, που προσδίδει την ίδια εμβέλεια στα δικαιώματα που προστατεύονται ταυτοχρόνως από τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ, το ΔΔΔ θεώρησε ότι το ουσιαστικό περιεχόμενο του άρθρου 28 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ είναι όμοιο με εκείνο του άρθρου 11 ΕΣΔΑ. Εκκινώντας από τη διαπίστωση αυτή, υπογράμμισε ότι τόσο το άρθρο 28 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ όσο και το άρθρο 11 ΕΣΔΑ δεν προβλέπουν υποχρέωση του εργοδότη να συνάπτει συλλογικές συμβάσεις ούτε επιβάλλουν στα όργανα της πολιτικής εξουσίας υποχρέωση να καθιερώσουν διαδικασία συλλογικής διαπραγμάτευσης όταν αυτή είναι ανύπαρκτη. Το ΔΔΔ αναγνώρισε, βέβαια, ότι το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ προβλέπει την υποχρέωση των κρατών μερών «να προωθούν, όπου είναι αναγκαίο και σκόπιμο, μηχανισμούς εθελούσιων διαπραγματεύσεων μεταξύ εργοδοτών ή εργοδοτικών οργανώσεων, αφενός, και οργανώσεων των εργαζομένων, αφετέρου, με σκοπό τη ρύθμιση των όρων εργασίας μέσω συλλογικών συμβάσεων». Υποστήριξε εντούτοις ότι η παραπάνω διάταξη δεν γεννά υποχρέωση θέσπισης τέτοιων διαδικασιών⁸¹.

Η συγκεκριμενική ερμηνεία του άρθρου 28 ΧΘΔΕΕ, που υιοθέτησε στην παραπάνω απόφαση το ΔΔΔ, δηλαδή η προσέγγιση της εν λόγω διάταξης υπό το πρίσμα των άλλων ευρωπαϊκών και διεθνών διατάξεων που προστατεύουν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, επιβάλλεται από τα άρθρα 52 και 53 ΧΘΔΕΕ, προκειμένου να διασφαλιστεί η συνοχή μεταξύ των διεθνών και υπερεθνικών κειμένων που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα. Το ΔΔΔ όμως δεν έτευχε τον στόχο αυτό γιατί αγνόησε ορισμένα βασικά στοιχεία που σχετίζονται με το περιεχόμενο των προαναφερθεισών διατάξεων.

Πιο συγκεκριμένα, το ΔΔΔ δεν έλαβε υπόψη: πρώτον, ότι το άρθρο 51 ΧΘΔΕΕ καθιστά σαφές ότι τα δικαιώματα του Χάρτη και, κατά συνέπεια, και το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ, πρέπει να προωθούνται με θετικά μέτρα από τα όργανα της ΕΕ και τα κράτη μέλη· δεύτερον, ότι το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει τη θεωρία περί θετικών υποχρεώσεων του κράτους⁸² η οποία επιβάλλει επίσης στα κράτη που έχουν κυρώσει την ΕΣΔΑ την υποχρέωση να θεσπίζουν διαδικασίες που να επιτρέπουν την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση· τρίτον, ότι το άρθρο 4 ΔΣΕ 98 επιβάλλει ρητά στα κράτη μέρη την υποχρέωση να «ενθαρρύνουν και να προωθούν την πλήρη ανάπτυξη και χρήση των μηχανισμών εθελούσιας διαπραγ-

μάτευσης»⁸³. και, τέταρτον, ότι η ΕΕΚΔ έχει αναγνωρίσει, ερμηνεύοντας συστηματικά το άρθρο 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ υπό το φως του άρθρου 4 ΔΣΕ 98, ότι οι όροι «ενθάρρυνση» και «προώθηση» των συλλογικών διαπραγματεύσεων είναι συνώνυμοι και ότι τα όργανα της κρατικής εξουσίας έχουν υποχρέωση να υιοθετούν προδραστικά μέτρα, προκειμένου να προάγουν και να ενισχύσουν τις διαδικασίες συλλογικής διαπραγμάτευσης⁸⁴. Το ΔΔΔ, μάλιστα, επιβεβαίωσε τις παραπάνω θέσεις και στη μεταγενέστερη υπόθεση *ΑΧ κατά ΕΚΤ*, όπου τέθηκε υπό αμφισβήτηση ο πειθαρχικός κανονισμός της ΕΚΤ επειδή είχε υιοθετηθεί μονομερώς χωρίς τη συμμετοχή των εκπροσώπων του προσωπικού ή των συνδικαλιστικών οργανώσεων⁸⁵.

Το Γενικό Δικαστήριο (ΓεΔΕΕ), εξάλλου, το οποίο κλήθηκε να κρίνει την αναίρεση κατά της απόφασης του ΔΔΔ *Heath κατά ΕΚΤ*⁸⁶, αρνήθηκε να ακυρώσει την εν λόγω απόφαση. Υιοθέτησε, ωστόσο, έναν διαφορετικό νομικό συλλογισμό από εκείνο που ακολούθησε η τελευταία⁸⁷. Έκρινε, λοιπόν, ότι το επίμαχο ζήτημα δεν ανήκε στο σύνηθες περιεχόμενο των συλλογικών διαπραγματεύσεων γιατί δεν αφορούσε μια σύγκρουση συμφερόντων, αλλά είχε ως αντικείμενο την εφαρμογή ενός προκαθορισμένου πλέγματος νομικών ρυθμίσεων. Αντιμετώπιζε, με άλλα λόγια, μια «νομική σύγκρουση».

Αν και το περιεχόμενο των συλλογικών διαπραγματεύσεων μπορεί να αφορά οποιοδήποτε ζήτημα αμοιβαίου ενδιαφέροντος για τους εργοδότες και τους εργαζομένους, έχει επικρατήσει να σχετίζεται με τις συνθήκες εργασίας και ειδικότερα με τις αμοιβές⁸⁸. Στην ΕΚΤ, ειδικότερα, οι συνθήκες εργασίας και οι μισθοί καθορίζονταν αρχικά από τον κανονισμό υπηρεσιακής κατάστασης, ενώ αργότερα καθιερώθηκε ο καθορισμός της ετήσιας γενικής αναπροσαρμογής των αμοιβών να γίνεται από τον κανονισμό προσωπικού. Η συμμετοχή των συνδικάτων στον καθορισμό των συνθηκών εργασίας και της βασικής μισθολογικής δομής δεν είναι απολύτως προφανής, διότι ο διαπραγματευτικός εταίρος σε επίπεδο διοίκησης, δηλαδή η ΕΚΤ, οφείλει να σέβεται τους οικονομικούς περιορισμούς των φορέων που τη χρηματοδοτούν. Αν και οι φορείς αυτοί εκπροσωπούνται στο Διοικητικό Συμβούλιο, το τελευταίο αποτελείται επίσης και από μέλη που είναι ανεξάρτητα από τις Κεντρικές Τράπεζες.

81. Ibid, σκ. 121.

82. Βλ. J. F. AKANDJI-KOMBÉ, Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights, Human rights handbooks, No. 7, Council of Europe, 2007.

83. Βλ. παραπ.

84. Βλ. παραπ.

85. ΔΔΔ F-73/13, *ΑΧ/ΕΚΤ*, 17.03.2015, ECLI:EU:F:2015:9.

86. ΓεΔΕΕ (αναιρετικό τμήμα) T-645/11 P, *Heath/ΕΚΤ*, 18.06.2013, ECLI:EU:T:2013:326.

87. Βλ. F. DORSSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σ. 483.

88. ΓεΔΕΕ (αναιρετικό τμήμα) T-645/11 P, ό.π., σκ. 155.

Όσον αφορά ειδικότερα την ετήσια γενική αναπροσαρμογή των αμοιβών, το ΓεΔΕΕ επισήμανε ότι ερμηνεύεται ως μαθηματική άσκηση για την προσαρμογή της δομής των βασικών μισθών στη «μέση σταθμισμένη εξέλιξη των ακαθάριστων ετήσιων βασικών μισθών στους οργανισμούς που χρησιμοποιούνται ως στοιχεία σύγκρισης». Έκρινε, επομένως, ότι οποιαδήποτε διαφωνία γύρω από τη μεθοδολογία της γενικής αναπροσαρμογής των μισθών, που παρέχονται από την ΕΚΤ, είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί ως σύγκρουση συμφερόντων, αλλά είναι προτιμότερο να θεωρηθεί ως «νομική σύγκρουση», ήτοι ως σύγκρουση γύρω από την ερμηνεία και την εφαρμογή του εσωτερικού κανονισμού της ΕΚΤ⁸⁹.

1.2. Υποβολή των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών σε έλεγχο σκοπιμότητας

Μια άλλη εκδήλωση της περιοριστικής αντίληψης του ΔΕΕ σχετικά με τη συλλογική αυτονομία αποτελεί η υπόθεση C-928/19 P, *European Federation of Public Service Unions (EPSU) κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*⁹⁰. Στην εν λόγω υπόθεση, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου απέρριψε αναίρεση που είχε ασκήσει η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Συνδικάτων Δημόσιας Διοίκησης (EPSU) κατά απόφασης του ΓεΔΕΕ⁹¹, η οποία είχε αναγνωρίσει στην Επιτροπή την ευχέρεια να αρνηθεί, επικαλούμενη λόγους σκοπιμότητας, την υποβολή στο Συμβούλιο πρότασης απόφασης για την υλοποίηση μιας ευρωπαϊκής συλλογικής συμφωνίας που είχε συναφθεί από τους κοινωνικούς εταίρους στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου (ΕΚΔ).

Η απόφαση *EPSU* εγείρει σοβαρά, συνταγματικής φύσεως, ζητήματα που σχετίζονται⁹² με την κατανομή της νομοθετικής εξουσίας ανάμεσα στους κοινωνικούς

εταίρους και την Επιτροπή, το περιεχόμενο και τα όρια της συλλογικής αυτονομίας, το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, την έννοια της οριζόντιας επικοινωνικότητας, καθώς και τη δημοκρατική αρχή. Πριν όμως προσεγγίσουμε τα ζητήματα αυτά, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε το νομικό συγκείμενο της απόφασης. Να προσεγγίσουμε, με άλλα λόγια, το νομικό πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου.

1.2.1. Νομικό πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου (ΕΚΔ)

Στο δίκαιο της Ένωσης, τα ζητήματα κοινωνικού και εργατικού δικαίου δεν ρυθμίζονται μόνο μέσω της συνηθούς νομοθετικής διαδικασίας που προβλέπει το άρθρο 294 ΣΛΕΕ. Παράλληλα με τη διαδικασία αυτή, τα άρθρα 154 και 155 ΣΛΕΕ αναγνωρίζουν επιπλέον στο Συμβούλιο τη δυνατότητα να ρυθμίζει τα εν λόγω ζητήματα, ενσωματώνοντας σε αποφάσεις της ΕΕ ευρωπαϊκές συλλογικές συμφωνίες που έχουν συναφθεί από τους κοινωνικούς εταίρους στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Διαλόγου (ΕΚΔ).

Σύμφωνα με το άρθρο 154 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή οφείλει να διαβουλευεται με τους κοινωνικούς εταίρους δύο φορές πριν από οποιαδήποτε νομοθετική πρόταση στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής: μία φορά για την παρουσίαση των προανατολισμών της σχεδιαζόμενης δράσης και μία δεύτερη φορά για την εξέταση του περιεχομένου της μελετώμενης πρότασης. Με την ευκαιρία των εν λόγω διαβουλεύσεων ή με δική τους πρωτοβουλία, οι κοινωνικοί εταίροι μπορούν να αποφασίσουν να διαπραγματευτούν αυτόνομα ένα ζήτημα εργασιακής φύσεως, προκειμένου να συνάψουν, εντός προθεσμίας εννέα μηνών, ευρωπαϊκή συλλογική συμφωνία. Η έναρξη των συλλογικών διαπραγματεύσεων εμποδίζει την Επιτροπή να ασχοληθεί με τη θεματική που αποτελεί το αντικείμενό τους. Είναι επομένως φανερό ότι το νομικό πλαίσιο του ΕΚΔ δίνει το προβάδισμα στη συλλογική διαπραγμάτευση, επιτρέποντας στα θεσμικά όργανα της Ένωσης να ρυθμίσουν το αντικείμενό της μόνον εφόσον παρέλθουν εννέα μήνες από την έναρξη των συζητήσεων στο πλαίσιο της και εφόσον οι συζητήσεις αυτές δεν καταλήξουν στη σύναψη ευρωπαϊκής συλλογικής συμφωνίας.

Ο ΕΚΔ μπορεί να καταλήξει σε δύο είδη ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι λεγόμενες «αυθόρμητες συλλογικές συμφωνίες» που συνάπτονται από τους κοινωνικούς εταίρους χωρίς τη διαμεσολάβηση της Επιτροπής, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι «προκαλούμενες συλλογικές συμφωνίες»⁹³ που καταρτίζονται αφού κινηθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η νομοθετική διαδικασία και εφόσον οι κοινωνικοί εταίροι ζητήσουν να διαπραγματευτούν αυτό-

89. Ibid, σκ. 160: «*Dès lors, les droits et obligations en cause étaient déjà suffisamment déterminés par la méthodologie prévue à l'article 17, paragraphe 7, de l'annexe III des conditions d'emploi*».

90. ΔΕΕ C-928/19 P, *EPSU/Επιτροπή*, 02.09.2021, ECLI:EU:C:2021:656.

91. ΓεΔΕΕ T-310/18, *EPSU και Goudriaan/Επιτροπή*, 24.10.2019, ECLI:EU:T:2019:757.

92. Βλ. S. VELLUTI, *The European Social Dialogue as a source of EU legal acts following EPSU: Collective bargaining and industrial relations get lost in translation*, CML Rev., 2022, σσ. 871-888· P. CARRÉ / M. STEIERT, *Social Europe without Social Dialogue: Decision of the Court of Justice of the European Union in C-928/19 P European Federation of Public Service Unions*, European Constitutional Law Review, 2022, σσ. 315-333· M. SCHMITT, *Le principe de subsidiarité sociale. Observations à partir de l'affaire EPSU et Goudriaan c. Commission européenne*, Le Droit Ouvrier, 2020, σσ. 733-767· S. BORELLI / F. DORSSEMONT (eds), *European Social Dialogue in the Court of Justice. An Amicus Curiae Workshop on the EPSU Case*, WP C.S.D.L.E. "Massimo D'Antona", Collective Volumes – 10/2020, και διαθέσιμο στο: https://csdle.lex.unict.it/sites/default/files/Documenti/WorkingPapers/20201012-071351_WP_CV_10-2020.pdf.pdf.

93. Βλ. για τη διάκριση αυτή P. CARRE / M. STEIERT, *Social Europe without Social Dialogue...*, ό.π., σ. 318.

νομα το αντικείμενο της νομοθετικής πρότασης της Επιτροπής. Το άρθρο 155 ΣΛΕΕ προβλέπει δύο εναλλακτικές μεθόδους για την υλοποίηση των εν λόγω συμφωνιών. Η πρώτη από αυτές έχει έναν εθνοκεντρικό χαρακτήρα με την έννοια ότι λειτουργεί μέσω των μηχανισμών που διαθέτουν τα κράτη μέλη για την εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Αντίθετα, η δεύτερη μέθοδος είναι υπερεθνική. Υλοποιείται, πιο συγκεκριμένα, μέσω της ενσωμάτωσης των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών σε αποφάσεις του Συμβουλίου που υιοθετούνται μετά από πρόταση της Επιτροπής.

Η υπόθεση *EPSU* γεννήθηκε στο πλαίσιο της δεύτερης αυτής διαδικασίας. Αντικείμενο της εν λόγω υπόθεσης ήταν το ερώτημα αν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει υποχρέωση να υποβάλει, μετά από αίτημα των κοινωνικών εταίρων, στο Συμβούλιο πρόταση απόφασης για την ενσωμάτωση μιας ευρωπαϊκής συλλογικής συμφωνίας στο δίκαιο της Ένωσης ή αν μπορεί να απορρίψει αυτό το αίτημα, επικαλούμενη λόγους σκοπιμότητας.

1.2.2. Πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης *EPSU*

Τον Απρίλιο του 2015, η Επιτροπή δρομολόγησε διαβούλευση αναφορικά με την πιθανή επέκταση του πεδίου εφαρμογής διαφόρων Οδηγιών που αφορούν στην ενημέρωση και διαβούλευση με τους εργαζομένους, ώστε να καλυφθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι λοιποί εργαζόμενοι των κεντρικών διοικήσεων των κρατών μελών⁹⁴. Στο πλαίσιο της παραπάνω διαβούλευσης, δύο κοινωνικοί εταίροι, η συνδικαλιστική Αντιπροσωπεία των Συνδικάτων για την Εθνική και Ευρωπαϊκή Διοίκη-

ση (TUNED) και οι εργοδότες της Ευρωπαϊκής Δημόσιας Διοίκησης (EUPAE), συνήψαν, τον Δεκέμβριο του 2015, μια συλλογική συμφωνία με αντικείμενο τη θέσπιση γενικού πλαισίου για την ενημέρωση και τη διαβούλευση των δημοσίων υπαλλήλων και των εργαζομένων των εθνικών διοικήσεων. Τον Φεβρουάριο του 2016, τα μέρη της συμφωνίας αυτής απήθυσαν κοινό αίτημα στην Επιτροπή προκειμένου να υποβάλει στο Συμβούλιο, βάσει του άρθρου 155 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, πρόταση απόφασης για την ενσωμάτωση της παραπάνω συμφωνίας στο δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, τον Μάρτιο του 2018, η Επιτροπή απέρριψε το παραπάνω αίτημα. Κατόπιν τούτου, η *EPSU*, μια ένωση που συγκεντρώνει τα ευρωπαϊκά συνδικάτα που εκπροσωπούν τους εργαζόμενους στις δημόσιες υπηρεσίες, και ο Γραμματέας της J. W. Goudriaan προσέβαλαν την εν λόγω απόφαση της Επιτροπής ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ζητώντας την ακύρωσή της.

Το ΓεΔΕΕ απέρριψε την παραπάνω προσφυγή. Μετά από αναίρεση που άσκησε στην απόφασή του η *EPSU*, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του ΔΕΕ επικύρωσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ. Με τον τρόπο αυτό, επιβεβαίωσε, αφενός, το ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας της Επιτροπής όσον αφορά την υποβολή στο Συμβούλιο πρότασης απόφασης για την ενσωμάτωση των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών στο δίκαιο της Ένωσης και, αφετέρου, τον συνακόλουθο περιορισμένης έκτασης δικαστικό έλεγχο που μπορεί να υποστεί μια τέτοια απόφαση της Επιτροπής.

1.2.3. Το περιεχόμενο της απόφασης *EPSU*⁹⁵

Το ΔΕΕ ξεκίνησε τον συλλογισμό του, επισημαίνοντας ότι, από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 155 παρ. 2 ΣΛΕΕ, δεν προκύπτει ότι η επίμαχη διάταξη αναγνωρίζει, έστω και έμμεσα, την υποχρέωση της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση απόφασης στο Συμβούλιο και ότι η επιτακτική διατύπωση, που χρησιμοποιούν οι διάφορες γλωσσικές εκδοχές αυτής της διάταξης, έχουν ως μοναδικό σκοπό να εκφράσουν την αποκλειστικότητα των δύο εναλλακτικών τρόπων υλοποίησης των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών που προβλέπει το άρθρο 155 παρ. 2 ΣΛΕΕ⁹⁶.

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη και τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 155 παρ. 2 ΣΛΕΕ, η *EPSU* είχε ζητήσει από το ΔΕΕ να αποκαταστήσει την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ κοινωνικών εταίρων και Επιτροπής, ερμηνεύοντας την παραπάνω διάταξη σε συνδυασμό με τις διατάξεις του δέκατου κεφαλαίου της ΣΛΕΕ που αφορά στην κοινωνική πολιτική. Το ΔΕΕ, αντίθετα, προτίμησε να προσδώσει έναν θεσμικό χαρακτήρα στην υπόθεση. Ερμηνεύ-

94. Με το έγγραφο διαβούλευσης C(2015) 2303 τελικό, της 10ης Απριλίου 2015, με τίτλο «Πρώτο στάδιο διαβούλευσης με τους κοινωνικούς εταίρους βάσει του άρθρου [154 ΣΛΕΕ] σχετικά με την ενοποίηση των Οδηγιών της Ένωσης για την ενημέρωση και τη διαβούλευση των εργαζομένων», η Επιτροπή κάλεσε τους κοινωνικούς εταίρους, βάσει του άρθρου 154 παρ. 2 ΣΛΕΕ, να τοποθετηθούν επί της πιθανής κατεύθυνσης μιας δράσης της Ένωσης σχετικά με την ενοποίηση της Οδηγίας 98/59/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, για προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις (ΕΕ 1998, L 225, σ. 16), της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων (ΕΕ 2001, L 82, σ. 16), και της Οδηγίας 2002/14/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 2002, περί θεσπίσεως γενικού πλαισίου ενημερώσεως και διαβουλεύσεως των εργαζομένων – Κοινή δήλωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής για την εκπροσώπηση των εργαζομένων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΕ 2002, L 80, σ. 29). Η διαβούλευση αυτή αφορούσε, μεταξύ άλλων, την ενδεχόμενη επέκταση του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών για την ενημέρωση των εργαζομένων και τη διαβούλευση με αυτούς στους υπαλλήλους και τους λοιπούς εργαζομένους των διοικήσεων των κεντρικών κυβερνήσεων των κρατών μελών.

95. ΔΕΕ C-928/19 P, ό.π. Βλ., επίσης, για μια κριτική ανάλυση αυτής της απόφασης τις μελέτες που αναφέρονται στην υποσημ. 92.

96. ΔΕΕ C-928/19 P, ό.π., σκ. 32-40.

σε, για τον λόγο αυτό, το άρθρο 155 παρ. 2 υπό το φως του άρθρου 17 ΣΕΕ που αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της Επιτροπής στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αναθέτοντας στην τελευταία, αφενός, το καθήκον να προωθεί το γενικό συμφέρον της Ένωσης (άρθρο 17 ΣΕΕ παρ. 1) και, αφετέρου, το μονοπώλιο της γενικής νομοθετικής πρωτοβουλίας (άρθρο 17 ΣΕΕ παρ. 2)⁹⁷. Βασισζόμενο στη συστηματική αυτή ερμηνεία, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Επιτροπή έχει τη διακριτική ευχέρεια να αποφασίζει ελεύθερα αν είναι σκόπιμο ή όχι να υποβάλει στο Συμβούλιο πρόταση απόφασης για την ενσωμάτωση μιας ευρωπαϊκής συλλογικής συμφωνίας στο δίκαιο της Ένωσης.

Το Δικαστήριο απέρριψε επίσης τον ισχυρισμό της EPSU ότι η άρνηση της Επιτροπής να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια συνιστά παραβίαση της συλλογικής αυτονομίας των κοινωνικών εταίρων καθώς και του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης που προστατεύονται, αντίστοιχα, από τα άρθρα 152 ΣΛΕΕ και 28 ΧΘΔΕ⁹⁸. Υποστήριξε, ειδικότερα, ότι η διαπραγμάτευση της επίμαχης συμφωνίας πραγματοποιήθηκε με αυτόνομο τρόπο από τους κοινωνικούς εταίρους χωρίς την παρέμβαση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης⁹⁹. Ο ισχυρισμός, ωστόσο, αυτός βασίζεται σε μια στενή θεώρηση της συλλογικής αυτονομίας και του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης που αποκλίνει από εκείνη που επικρατεί διεθνώς καθώς και στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Το ΔΕΕ, πιο συγκεκριμένα, αρνήθηκε να εντάξει στην προστατευτική εμβέλεια του άρθρου 28 ΧΘΔΕΕ την αρνητική εκδοχή της συλλογικής αυτονομίας που αποκλείει οποιαδήποτε παρέμβαση του κράτους στο περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Δεν αντιτάχθηκε, για τον λόγο αυτό, στην υποβολή των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών σε έλεγχο σκοπιμότητας από όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, δηλαδή από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το ΔΕΕ υπογράμμισε, ειδικότερα, το καθήκον της Επιτροπής να αξιολογεί την καταλληλότητα του περιεχομένου των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών καθώς και να εξισορροπεί τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που διακυβεύονται από αυτές¹⁰⁰. Η εξισορρόπηση αυτή δικαιολογεί, όπως υπογράμμισε το Δικαστήριο, την ευρεία διακριτική ευχέρεια της Επιτροπής και οδηγεί στην αποδοχή των λόγων που πρόβαλε η τελευταία ως αιτιολογία προκειμένου να απορρίψει την υλοποίηση της επίμαχης ευρωπαϊκής συλλογικής συμφωνίας¹⁰¹.

97. Ibid, σκ. 41-52.

98. Ibid, σκ. 60-68.

99. Ibid, σκ. 65.

100. Ibid, σκ. 98.

101. Ibid, σκ. 98-100 και 107-113.

Το ΔΕΕ, εξάλλου, δεν έλαβε υπόψη τη θετική διάσταση της συλλογικής αυτονομίας που συνδέεται με την υποχρέωση των δημόσιων φορέων να ενθαρρύνουν και να προωθούν την αποτελεσματική άσκηση της αυτονομίας ρυθμιστικής εξουσίας των κοινωνικών εταίρων¹⁰². Το άρθρο 152 παρ. 1 ΣΛΕΕ αναγνωρίζει τη θετική διάσταση της συλλογικής αυτονομίας¹⁰³. Πιο συγκεκριμένα, το γεγονός ότι η παραπάνω διάταξη αναφέρεται στον σεβασμό της αυτονομίας των κοινωνικών εταίρων δεν υποχρεώνει απλώς τα όργανα της ΕΕ να απέχουν από τη διαδικασία διαπραγμάτευσης των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών, αλλά επιβάλλει ταυτοχρόνως στα τελευταία την υποχρέωση να υλοποιούν τις εν λόγω συμφωνίες, απευθύνοντας στο Συμβούλιο τη σχετική πρόταση για την ενσωμάτωσή τους στο δίκαιο της Ένωσης.

Το ΔΕΕ, τέλος, δεν έδωσε προσοχή στο γεγονός ότι η συλλογική αυτονομία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης που εγγυάται το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ. Μολονότι, μάλιστα, το τελευταίο αυτό δικαίωμα αναγνωρίζεται από τον ΧΘΔΕΕ ως «ελευθερία»¹⁰⁴, έχει ταυτοχρόνως και μια θετική διάσταση χάρη στο άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ που προβλέπει ότι τα δικαιώματα του Χάρτη πρέπει όχι μόνο να γίνονται σεβαστά, αλλά και να προωθούνται από τους φορείς της δημόσιας εξουσίας.

2. Περιορισμοί του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης

Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, όπως και το δικαίωμα συλλογικής δράσης, δεν κατοχυρώνονται με απόλυτο τρόπο από το άρθρο 28 ΧΘΔΕΕ. Από τη διατύπωση της παραπάνω διάταξης προκύπτει ότι τα εν λόγω δικαιώματα πρέπει να ασκούνται σύμφωνα τόσο με το δίκαιο της Ένωσης όσο και με τα δίκαια και τις πρακτικές των κρατών μελών. Το άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, εξάλλου, προβλέπει ότι «κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων».

Η παραπάνω διάταξη δίνει την εντύπωση ότι υπάρχει ένας μόνον τρόπος να αντιμετωπιστούν οι συγκρούσεις

102. Βλ. F. DORSEMONT / K. LÖRCHER / M. SCHMITT, On the Duty to Implement European Framework Agreements: Lessons to be Learned from the Hairdressers Case, *Industrial Law Journal*, 2019, σσ. 571-603.

103. Ibid, σσ. 583-584.

104. Βλ. F. DORSEMONT / M. ROCCA, Article 28, The Right to Bargain Collectively..., ό.π., σσ. 465-504 (σ. 470).

μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στο παρελθόν, όμως, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα είχαν υιοθετήσει αποκλίνοσες προσεγγίσεις σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των συγκρούσεων μεταξύ των δικαιωμάτων του Χάρτη ή μεταξύ των εν λόγω δικαιωμάτων και των άλλων αρχών του δικαίου της ΕΕ. Το ΔΕΕ, πιο συγκεκριμένα, έχει ακολουθήσει τρεις διαφορετικούς τρόπους για την αντιμετώπιση των εν λόγω συγκρούσεων. Έχει επιδιώξει, ειδικότερα, είτε να παράσχει «ασυλία» σε ορισμένα από αυτά τα δικαιώματα, είτε να εξισορροπήσει τα εν λόγω δικαιώματα, εφαρμόζοντας έναν έλεγχο αναλογικότητας, είτε να δημιουργήσει μια ιεραρχία. Να δώσει, με άλλα λόγια, το προβάδισμα σε ορισμένα δικαιώματα έναντι κάποιων άλλων.

2.1. Περιορισμοί προερχόμενοι από το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού

Ο πρώτος από τους παραπάνω τρόπους εφαρμόστηκε από τις εθνικές αρχές ανταγωνισμού και από τα εθνικά δικαστήρια κατά την αντιμετώπιση των συγκρούσεων μεταξύ συλλογικών συμβάσεων και των κανόνων του ανταγωνισμού που απαγορεύουν τα καρτέλ, δηλαδή τις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, τις αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και τις εναρμονισμένες πρακτικές που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο και οι οποίες έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού.

2.1.1. Εξαιρέση των συλλογικών συμβάσεων από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ

Είναι απαραίτητο να επισημάνει κανείς ότι οι συλλογικές συμβάσεις εκπληρώνουν μια διττή λειτουργία. Βελτιώνουν, από τη μια μεριά, τους όρους εργασίας, με ρυθμίσεις που μπορούν να τροποποιηθούν σε ατομικό επίπεδο μόνον κατά τρόπο πιο ευνοϊκό για τους εργαζόμενους. Και εναρμονίζουν, από την άλλη μεριά, αυτούς τους όρους, σε κλαδικό ή διεπαγγελματικό επίπεδο, έτσι ώστε να αποτρέπεται η προσφυγή των επιχειρήσεων σε πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού που βασίζονται στη μείωση των κοινωνικών βαρών¹⁰⁵. Η διττή αυτή λειτουργία των συλλογικών συμβάσεων οδήγησε πολλές έννομες τάξεις και ειδικότερα τα αμερικανικά δικαστήρια¹⁰⁶ στην απόφαση να εξαιρέσουν τις συλλογικές συμβάσεις από το πεδίο εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού¹⁰⁷. Έγινε έτσι δεκτό διεθνώς από τη νομολογία και τη θεωρία ότι, μολονότι οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας εναρμο-

νίζουν έναν από τους παράγοντες που προσδιορίζουν το κόστος της παραγωγής, δεν συνιστούν συμπράξεις επιχειρήσεων, που απαγορεύονται από τους κανόνες του ανταγωνισμού, γιατί αν γίνονταν δεκτό κάτι τέτοιο, θα αλλοιωνόταν η φύση και ο προορισμός τους. Θα ανατρεπόταν η προστατευτική λειτουργία τους.

2.1.2. Οι αποφάσεις *Albany*

Το ΔΕΕ ήρθε αντιμέτωπο με το ζήτημα της σχέσης των συλλογικών συμβάσεων με τη διάταξη του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ που απαγορεύει τα καρτέλ στις υποθέσεις *Albany*¹⁰⁸. Οι εν λόγω υποθέσεις αφορούσαν ένα σύστημα υπαγωγής σε επικουρικό συνταξιοδοτικό ταμείο το οποίο είχε συσταθεί με κλαδική συλλογική σύμβαση η οποία είχε κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική, με υπουργική απόφαση. Εξαιτίας της επέκτασης της εν λόγω συλλογικής σύμβασης, οι επιχειρήσεις του κλάδου ήταν υποχρεωμένες να ασφαλίζουν τους εργαζόμενους τους στο παραπάνω ταμείο, παρόλο που ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες τους προσέφεραν ευνοϊκότερους όρους συνταξιοδότησης για το προσωπικό τους. Όταν το επίμαχο ταμείο απέρριψε την αίτηση των εν λόγω επιχειρήσεων να απαλλαγούν από την παραπάνω υποχρέωση, οι τελευταίες προσέφυγαν στα δικαστήρια, ισχυριζόμενες ότι το καθεστώς υποχρεωτικής υπαγωγής στο ταμείο, που είχε συστήσει η επίμαχη συλλογική σύμβαση, ήταν αντίθετο με τα άρθρα 81, 82 και 86 ΣυνθΕΚ (νυν άρθρα 101, 102, 106 ΣΛΕΕ). Τα εθνικά δικαστήρια ανέστειλαν τη διαδικασία και υπέβαλαν μια σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ. Το Δικαστήριο, αφού διαπίστωσε ότι «ορισμένα περιοριστικά του ανταγωνισμού αποτελέσματα είναι σύμφυτα με τις συλλογικές συμβάσεις», αναγνώρισε ότι «οι στόχοι της κοινωνικής πολιτικής που επιδιώκουν οι εν λόγω συμβάσεις θα διακυβεύονταν σοβαρά αν οι κοινωνικοί εταίροι υπέκειντο στο άρθρο 81 ΣυνθΕΚ (νυν άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ) κατά την από κοινού αναζήτηση μέτρων για την βελτίωση των συνθηκών απασχόλησεως και εργασίας»¹⁰⁹.

Όπως υπογράμμισε το ΔΕΕ, η παραπάνω διαπίστωση δεν προκύπτει μόνον από ποικίλες διατάξεις των ιδρυτικών συνθηκών. Δικαιολογείται επίσης και από τον ίδιο τον σκοπό των συλλογικών συμβάσεων οι οποίες επιδιώκουν να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας και ειδικότερα τις αμοιβές. Βασίζόμενο στις σκέψεις αυτές, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι επίμαχες συλλογικές συμφωνίες θα έπρεπε να εξαιρεθούν από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 81 παρ. 1 ΣΛΕΕ (νυν άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ), αφενός, γιατί είχαν τη μορφή συλλογικών συμβάσεων εργασίας και ήταν επομένως προϊόν συλλογικής διαπραγ-

105. Βλ. G. LYON-CAEN, *L'Infiltration du droit du travail par le droit de la concurrence*, Droit ouvrier, 1993, σ. 313 επ.

106. Βλ. F. PANTANO, *Competition, Economic Freedoms, and Collective Action: What the US can teach Europe*, Italian Labour Law e-Journal, 2019, σσ. 123-148.

107. Βλ. CH. DELIYANNI-DIMITRAKOU, *Négociation collective et règles communautaires en matière de concurrence*, Revue Internationale de Droit Comparé, 2006, σσ. 787-807.

108. ΔΕΚ C-67/96, ό.π., και ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-115/97 έως C-117/97, *Brentjens*, 21.09.1999, ECLI:EU:C:1999:434-ΔΕΚ C-219/97, *Drijvende Bokken*, 21.09.1999, ECLI:EU:C:1999:437.

109. ΔΕΚ C-67/96, ό.π., σκ. 59.

μάτευσης μεταξύ συνδικαλιστικών οργανώσεων εργαζομένων και εργοδοτών, και, αφετέρου, γιατί επεδίωκαν να καθιερώσουν ένα επικουρικό σύστημα συντάξεων, δηλαδή να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας και ειδικότερα τις αμοιβές¹¹⁰.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε την παραπάνω θέση του σε μεταγενέστερες αποφάσεις του¹¹¹. Αργότερα, όμως, κατέστησε σαφές ότι η εξαίρεση που είχε καθιερώσει με τη νομολογία αυτή δεν ήταν δυνατό να εφαρμοστεί σε συλλογικές συμβάσεις που αφορούσαν αυτοαπασχολούμενους. Όπως επισήμανε στην απόφαση *Pavlov*¹¹², οι συλλογικές συμφωνίες που εγγυώνται ορισμένο επίπεδο σύνταξης στα μέλη ελευθέρων επαγγελματιών, συμβάλλοντας στη βελτίωση των «συνθηκών εργασίας» τους, συνιστούν συμφωνίες περιοριστικές του ανταγωνισμού και εμπύπτουν, κατά συνέπεια, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 81 παρ. 1 ΣΕΚ (101 παρ. 1 ΣΛΕΕ)¹¹³.

Σύμφωνα με τις γενικές αρχές που αναδύονται από τις παραπάνω αποφάσεις του ΔΕΕ, οι ενώσεις προσώπων, που ενεργούν για λογαριασμό των αυτοαπασχολούμενων, συνιστούν ενώσεις επιχειρήσεων κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Επομένως, οι συλλογικές συμφωνίες που συνάπτουν δεν εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της παραπάνω διάταξης. Την ίδια τύχη έχουν όμως και οι ρήτρες για το ελάχιστο κόστος εργασίας των αυτοαπασχολούμενων όταν ενσωματώνονται σε κλασικές συλλογικές συμβάσεις που έχουν υπογράψει συνδικαλιστικές οργανώσεις για να ρυθμίσουν αμοιβές και συνθήκες εργασίας των μισθωτών.

110. Ibid, σκ. 63.

111. ΔΕΚ C-222/98, *van der Woude*, 21.09.2000, ECLI:EU:C:2000:475. Στην υπόθεση C-222/98, *van der Woude*, το ΔΕΚ εξέτασε υπό το φως του άρθρου 81 παρ. 1 ΣΕΚ (νυν 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ) μια κλαδική συλλογική σύμβαση που είχε ως αντικείμενο την καθιέρωση επικουρικού συστήματος ασφάλισης υγείας για τους νοσοκομιακούς υπαλλήλους των Κάτω Χωρών. Το κεντρικό ερώτημα που απασχόλησε στην εν λόγω υπόθεση το Δικαστήριο ήταν αν η επίμαχη συλλογική σύμβαση πληρούσε τις προϋποθέσεις που είχαν θέσει οι αποφάσεις *Albany* προκειμένου να εξαιρεθεί από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 81 παρ. 1, δεδομένου ότι δεν ρύθμιζε τις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων στο πλαίσιο της ατομικής σύμβασης εργασίας, αλλά ενέπλεκε τρίτα πρόσωπα. Παρείχε, δηλαδή, στο ασφαλιστικό ταμείο την ευχέρεια να αναθέτει τη διαχείριση των εισφορών σε τρίτο ασφαλιστή. Το Δικαστήριο απάντησε καταφατικά στο παραπάνω ερώτημα, επικαλούμενο την ελευθερία των κοινωνικών εταίρων να επιλέγουν αυτόνομα τον τρόπο εκτέλεσης των συλλογικών συμβάσεων που υπογράφουν, προσφεύγοντας μάλιστα και στην υπεργολαβία.

112. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-180/98 έως C-184/98, *Pavlov κ.λπ.*, 12.09.2000, ECLI:EU:C:2000:428.

113. Ibid, σκ. 67, 70.

2.1.3. Η απόφαση *FNV Kunsten*¹¹⁴

Το ΔΕΕ ήρθε αντιμέτωπο με τέτοιου είδους ρήτρες στην απόφαση *FNV Kunsten*, όπου επισήμανε ότι η συνδικαλιστική οργάνωση που εκπροσωπεί μισθωτούς και διεξάγει διαπραγματεύσεις στο όνομα και για λογαριασμό αυτοαπασχολούμενων, που είναι επίσης μέλη της, δεν ενεργεί ως συνδικαλιστική οργάνωση και δεν είναι επομένως κοινωνικός εταίρος. Ενεργεί ως ένωση επιχειρήσεων και υπόκειται, ως εκ τούτου, στην πλήρη εφαρμογή των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού¹¹⁵. Όπως υπογράμμισε στην εν λόγω απόφαση το ΔΕΕ, εξαίρεση από τις διατάξεις του ανταγωνισμού μπορεί να γίνει δεκτή μόνον εάν οι πάροχοι υπηρεσιών, στο όνομα και για λογαριασμό των οποίων διαπραγματεύτηκε η συνδικαλιστική οργάνωση, είναι στην πραγματικότητα «ψευδο-αυτοαπασχολούμενοι», δηλαδή παρέχουν υπηρεσίες σε κατάσταση συγκρίσιμη με εκείνη των μισθωτών¹¹⁶.

Η περιπτώσιολογική αυτή προσέγγιση που υιοθέτησε το ΔΕΕ στη απόφαση *FNV Kunsten* προσδίδει ευελιξία στις συλλογικές διαπραγματεύσεις που διεξάγονται για λογαριασμό των αυτοαπασχολούμενων. Δεν προσδιορίζει εντούτοις με σαφήνεια τα όρια της εξαίρεσης των συλλογικών συμβάσεων που συνάπτονται στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων αυτών από το πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού¹¹⁷.

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο επιχείρησε να οριοθετήσει την εξαίρεση αυτή, επικαλούμενο δύο κριτήρια για τον ορισμό της έννοιας του «ψευδο-αυτοαπασχολούμενου». Το πρώτο από τα κριτήρια αυτά είναι η οικονομική εξάρτηση. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, για να χαρακτηριστεί ένας επαγγελματίας ως ψευδο-αυτοαπασχολούμενος, θα πρέπει να μην καθορίζει αυτοτελώς τη συμπεριφορά του στην αγορά, αλλά να εξαρτάται απόλυτα από τον εντολέα του¹¹⁸. Αυτό σημαίνει ότι ο εν λόγω επαγγελματίας δεν θα πρέπει να αναλαμβάνει κανένα από τους οικονομικούς και εμπορικούς κινδύνους που απορρέουν από τη δραστηριότητα του εντολέα, αλλά να λειτουργεί ως προσηθείς, δηλαδή ως πρόσωπο ενσωματωμένο στην επιχείρηση του εντολέα¹¹⁹. Το δεύτερο κριτήριο που χρησιμοποίησε το ΔΕΕ για τον ορισμό της έννοιας του «ψευδο-αυτοαπασχολούμενου» είναι η προσωπική εξάρτηση. Το αν, δηλαδή, η υπηρεσία που παρέχει ο αυτοαπασχο-

114. ΔΕΕ C-413/13, ό.π.

115. Ibid, σκ. 28, 30.

116. Ibid, σκ. 31.

117. Βλ. N. COUNTOURIS / V. DE STEFANO / I. LIANOS, *The EU Competition Law and Workers' Rights*, Mars 2021, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3812153> ή στο: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3812153>.

118. ΔΕΕ C-413/13, ό.π., σκ. 33.

119. Ibid, σκ. 33-36.

λούμενος προσδιορίζεται από τον εντολέα όχι μόνον όσον αφορά το περιεχόμενό της, αλλά και όσον αφορά τον χρόνο και τον τόπο παροχής της¹²⁰.

Τα κριτήρια όμως αυτά αφήνουν εκτός του πεδίου εφαρμογής της περιορισμένης εξαίρεσης από τους ενωσιακούς κανόνες του ανταγωνισμού, που εισήγαγε η απόφαση *FNV Kunsten*, σημαντικές κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων και ειδικότερα τους επαγγελματίες του λεγόμενου δημιουργικού τομέα, οι οποίοι δεν διαθέτουν συνήθως αυτονομία κατά τον προσδιορισμό του χρόνου, του τόπου και του περιεχομένου της εργασίας τους, ενώ επιβαρύνονται ταυτοχρόνως με σημαντικούς οικονομικούς ή εμπορικούς κινδύνους καθότι οι αμοιβές τους προσδιορίζονται εν μέρει σε ποσοστό επί των εσόδων της επιχείρησης¹²¹. Η εξαίρεση, εξάλλου, από το άρθρο 101 παρ. 2 ΣΛΕΕ, που εισήγαγε η απόφαση *FNV Kunsten*, δεν διακρίνει μεταξύ της ψηφιακής και μη ψηφιακής οικονομίας ούτε βασίζεται σε μια ανάλυση της δομής της συγκεκριμένης αγοράς εργασίας¹²². Όπως προκύπτει από την εν λόγω απόφαση, η οικονομική εξάρτηση του αυτοαπασχολούμενου εκτιμάται στο πλαίσιο της διμερούς σχέσης του με τον εντολέα χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ανταγωνιστική κατάσταση της συγκεκριμένης αγοράς εργασίας στην οποία δραστηριοποιείται οικονομικά ο εντολέας. Τέλος, ένα άλλο χαρακτηριστικό της απόφασης *FNV Kunsten* είναι ότι δεν έλαβε υπόψη τη νομική φύση της συλλογικής διαπραγμάτευσης. Αγνόησε, με άλλα λόγια, το γεγονός ότι η συλλογική διαπραγμάτευση συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα με έντονο πολιτικό χαρακτήρα που έχει συνδεθεί στενά τα τελευταία χρόνια με την ευρύτερη συζήτηση για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

2.1.4. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης και η οριοθέτησή του απέναντι στους κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ

Ο θεμελιώδης χαρακτήρας του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης έχει σημαντικές νομικές συνέπειες. Καταρχάς, όταν ένα δικαίωμα χαρακτηρίζεται ως θεμελιώδες, προσεγγίζεται ως κανόνας που υπόκειται σε εξαιρέσεις οι οποίες θα πρέπει όχι μόνο να είναι δικαιολογημένες και αναλογικές, αλλά και να μην επηρεάζουν το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαιώματος¹²³.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα, εξάλλου, πρέπει να ερμηνεύονται με ευρύτητα όσον αφορά ειδικότερα το προσωπικό πεδίο εφαρμογής τους. Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι τα όργανα ελέγχου της ΔΟΕ έχουν δεχτεί την εφαρμογή της ΔΣΕ 98 στους εργαζόμενους στη γεωργία, στους αυτο-

απασχολούμενους και στους ελεύθερους επαγγελματίες που απολαμβάνουν το δικαίωμα συνδικαλιστικής οργάνωσης¹²⁴. Τα εν λόγω όργανα έχουν ζητήσει επίσης από τα κράτη μέλη να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να διασφαλίζουν στις κατηγορίες αυτές τη δυνατότητα να απολαμβάνουν πλήρως τα συνδικαλιστικά δικαιώματά τους που αναγνωρίζονται από τις ΔΣΕ αριθ. 87 και 98 της ΔΟΕ, προκειμένου να υπερασπίζονται και να προωθούν τα συμφέροντά τους μέσω των συλλογικών διαπραγματεύσεων και διαβουλεύσεων με τους κοινωνικούς εταίρους¹²⁵.

Ομοίως, η ΕΕΚΔ έχει επιβεβαιώσει, όπως διαπιστώσαμε ήδη, στην προαναφερθείσα υπόθεση *ICTU κατά Ιρλανδίας*¹²⁶, ότι «οι διατάξεις του μέρους II του Χάρτη και κατά συνέπεια και το άρθρο 6 παρ. 2 εφαρμόζονται στους αυτοαπασχολούμενους εκτός εάν το συγκεκριμένο της συγκεκριμένης υπόθεσης απαιτεί η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων να περιορίζεται στους μισθωτούς»¹²⁷.

Το ΔΕΕ, ωστόσο, δεν έλαβε υπόψη την παραπάνω νομολογία της ΕΕΚΔ. Για τον λόγο αυτό, δεν θεώρησε την κατοχύρωση του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης ως πρωταρχικό κανόνα που υπόκειται σε δικαιολογημένους και αναλογικούς περιορισμούς, αλλά έδωσε το προβάδισμα στο δίκαιο του ανταγωνισμού¹²⁸. Αναγνώρισε, δηλαδή, μια περιορισμένη, ειδική, αντιμονοπωλιακή ασυλία στις συλλογικές συμβάσεις που συνάπτονται από μισθωτούς ή ψευδο-αυτοαπασχολούμενους. Το ΔΕΕ, εξάλλου, δεν προσέδωσε στην έννοια του «εργαζόμενου» ένα ευρύ περιεχόμενο που να υπερβαίνει τη διάκριση μεταξύ «μισθωτών» και «αυτοαπασχολούμενων». Δέχτηκε απλώς ότι οι ψευδο-αυτοαπασχολούμενοι θα πρέπει να υφίστανται μια ανάλογη μεταχείριση με εκείνη των μισθωτών¹²⁹.

Είναι, τέλος, απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν συστατικό στοιχείο του κοινωνικού πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης¹³⁰ γιατί

120. Ibid, σκ. 34.

121. Βλ. N. COUNTOURIS / V. DE STEFANO / I. LIANOS, The EU, Competition Law and Workers' Rights, ό.π.

122. Ibid.

123. Άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ.

124. Βλ. N. COUNTOURIS / V. DE STEFANO / I. LIANOS, The EU, Competition Law and Workers' Rights, ό.π.

125. Βλ. παραπ.

126. Βλ. παραπ.

127. ECSR *ICTU v. Ireland*, ό.π., παρ. 35.

128. Βλ. N. COUNTOURIS / V. DE STEFANO / I. LIANOS, The EU, Competition Law and Workers' Rights, ό.π., σ. 14.

129. ΔΕΕ C-413/13, ό.π., σκ. 33-36.

130. V. DE STEFANO, Non-Standard Work and Limits on Freedom of Association: A Human Rights-Based Approach, ILJ, 2017, σ. 185- A. SEIFERT, Kollektivverträge für wirtschaftlich abhängige Selbständige und unionsrechtliches Kartellverbot, Band 42. HSI-Schriftenreihe, Bund Verlag, 2022- K. MURPHY, The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis, σε Sustainability: Science, Practice and Policy, 2012, σσ.

επιτρέπουν στους εργαζόμενους να εξασφαλίζουν ένα μερίδιο στην οικονομική ανάπτυξη, ενώ συμβάλλουν ταυτοχρόνως στην εξασφάλιση ικανοποιητικών συνθηκών εργασίας¹³¹. Η νέα αναπτυξιακή στρατηγική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο πλαίσιο της ατζέντας «Πράσινη Συμφωνία», και ιδίως ο στόχος της να επιτευχθεί μια «δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα», έχει αναδείξει όχι μόνον την επισφαλή θέση των μεμονωμένων αυτοαπασχολούμενων και ειδικότερα εκείνων που εργάζονται σε διαδικτυακές πλατφόρμες, αλλά και την ανάγκη προστασίας τους μέσω συλλογικών συμβάσεων εργασίας¹³².

Οι κατευθυντήριες γραμμές που ενέκρινε στις 29 Σεπτεμβρίου 2022 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικά με την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου περί ανταγωνισμού στις συλλογικές συμβάσεις για τις συνθήκες εργασίας των μεμονωμένων αυτοαπασχολούμενων¹³³ προωθούν αυτόν τον ευρύτερο στόχο, έτσι ώστε το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού να μην εμποδίζει τις πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των μεμονωμένων αυτοαπασχολούμενων μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων και συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Οι παραπάνω κατευθυντήριες γραμμές ισχύουν για τους μεμονωμένους αυτοαπασχολούμενους που εργάζονται εντελώς μόνοι και δεν απασχολούν άλλα πρόσωπα. Διευκρινίζουν, πιο συγκεκριμένα, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ορισμένοι μεμονωμένοι αυτοαπασχολούμενοι μπορούν να διαπραγματεύονται συλλογικά για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους χωρίς να παραβιάζουν τους κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ.

2.2. Περιορισμοί προερχόμενοι από τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες της ΕΕ

Η εξαίρεση πάντως των συλλογικών συμβάσεων από τους κανόνες του ανταγωνισμού, που καθιέρωσε το ΔΕΕ στις αποφάσεις *Albany* και εν μέρει στην απόφαση *FNV Kunsten*, εφαρμόζεται μόνο σε υποθέσεις που διέπονται αποκλειστικά από το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Δεν εφαρμόζεται, αντίθετα, σε υποθέσεις που εμπίπτουν ταυτοχρόνως ή αποκλειστικά στο πεδίο εφαρμογής των άρθρων

49 και 56 ΣΛΕΕ που κατοχυρώνουν την ελευθερία εγκατάστασης και την ελευθερία παροχής υπηρεσιών.

Οι τελευταίες αυτές περιπτώσεις δεν εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της ΣΛΕΕ που κατοχυρώνουν τις εν λόγω ελευθερίες. Υπόκεινται, αντίθετα, σε περιπτωσιακό δικαστικό έλεγχο ο οποίος βασίζεται στην αρχή της αναλογικότητας¹³⁴. Έτσι, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και οι συλλογικές δράσεις, που εμπλέκονται στις υποθέσεις αυτές, αντιμετωπίζονται ως εθνικές πρακτικές που περιορίζουν τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες της ΕΕ και οι οποίες πρακτικές κρίνονται νόμιμες μόνον αν αποδειχθεί ότι εξυπηρετούν έναν νόμιμο σκοπό, σχετιζόμενο με συγκεκριμένο κράτος μέλος, ο οποίος δικαιολογεί τον περιορισμό των εν λόγω ελευθεριών¹³⁵.

Η αντιμετώπιση αυτή καθιερώθηκε για πρώτη φορά από το ΔΕΕ στην απόφαση *Viking*¹³⁶. Το Δικαστήριο αναγνώρισε στην απόφαση αυτή ότι «το δικαίωμα συλλογικής δράσης, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος απεργίας, συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου». Στη συνέχεια, όμως, το ΔΕΕ αποστασιοποιήθηκε στην εν λόγω απόφαση από την προσέγγιση που είχε υιοθετήσει στις υποθέσεις *Albany*. Δέχτηκε έτσι ότι η συλλογική δράση δεν διαφεύγει του δικαστικού ελέγχου της αναλογικότητας όταν παραβιάζει θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες της Ένωσης, όπως η ελευθερία παροχής υπηρεσιών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 43 ΣΕΕ (άρθρο 49 ΣΛΕΕ)¹³⁷. Η αντιμετώπιση μάλιστα αυτή, που έχει ως έρεισμά της τον θεμελιώδη χαρακτήρα των ενωσιακών οικονομικών ελευθεριών, ακολουθήθηκε από το ΔΕΕ και στις μεταγενέστερες αποφάσεις *Laval*¹³⁸, *Rüffert*¹³⁹ και *Επιτροπή κατά*

15-29.

131. EUROPEAN COMMISSION, *Employment and Social Developments in Europe – Annual Review*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018, σ. 154 επ.

132. EUROPEAN COMMISSION, *Communication, A Strong Social Europe for Just Transitions*, 14.01.2020, COM(2020) 14 final.

133. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Έγκριση του περιεχομένου σχεδίου ανακοίνωσης της Επιτροπής - Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού της ΕΕ στις συλλογικές συμβάσεις όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας των μεμονωμένων αυτοαπασχολούμενων, EE C 123, 18.03.2022. Βλ. και A. SEIFERT, *Kollektivverträge für wirtschaftlich abhängige Selbständige und unionsrechtliches Kartellverbot*, ό.π., σ. 117.

134. Η μη εφαρμογή της εξαίρεσης *Albany* στην απόφαση *Viking* εξηγείται ακριβώς από το γεγονός ότι το Δικαστήριο αποφάσισε στην εν λόγω απόφαση να αναγνωρίσει το δικαίωμα ανάληψης συλλογικής δράσης ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα. Βλ. T. NOVITZ, *Taking collective action*, *Competition Law Insight*, 2008, σ. 10· L. AZOULAI, *The Court of justice and the social market economy: the emergence of an ideal and the conditions for its realization*, *CML Rev.*, 2008, σσ. 1335, 1347 επ., όπου επισημαίνεται μάλιστα η ύπαρξη ειδοποιούς διαφοράς στη σχέση μεταξύ θεμελιωδών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με την απόφαση *Albany* έναντι της ίδιας σχέσης σύμφωνα με την απόφαση *Viking*.

135. Βλ. F. PANTANO, *Competition, Economic Freedoms, and Collective Action...*, ό.π., σ. 127.

136. ΔΕΚ C-438/05, *The International Transport Workers' Federation και The Finnish Seamen's Union*, 11.12.2007, ECLI:EU:C:2007:772, σκ. 42-44.

137. *Ibid*, σκ. 51-53.

138. ΔΕΚ C-341/05, ό.π.

139. ΔΕΚ C-346/06, *Rüffert*, 03.04.2008, ECLI:EU:C:2008:189.

συλλογικής διαπραγμάτευσης

Λουξεμβούργου¹⁴⁰, οι οποίες αφορούσαν συγκρούσεις μεταξύ του δικαιώματος συλλογικής δράσης και των θεμελιωδών οικονομικών ελευθεριών της Ένωσης.

Το ΔΕΕ ήρθε αντιμέτωπο με συγκρούσεις του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης με θεμελιώδεις ενωσιακές οικονομικές ελευθερίες στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γερμανίας*¹⁴¹. Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση αυτή κλήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να διαπιστώσει αν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας είχε παραβιάσει τις υποχρεώσεις της από τις Οδηγίες 92/50/ΕΟΚ και 2004/18/ΕΚ που υλοποιούν θεμελιώδεις ενωσιακές ελευθερίες, επειδή οι δημοτικές αρχές και επιχειρήσεις δημόσιων αρχών είχαν συνάψει, απευθείας με οργανισμούς και επιχειρήσεις που όριζε συλλογική σύμβαση, συμβάσεις παροχής υπηρεσιών σχετικά με συντάξεις γήρατος, χωρίς προηγουμένως να λάβει χώρα διαγωνισμός σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η γερμανική κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι επίμαχες συμβάσεις ασφάλισης δεν ενέπιπταν, λόγω της φύσης και του σκοπού τους, στο πεδίο εφαρμογής των εν λόγω Οδηγιών και ότι το Δικαστήριο θα έπρεπε να εφαρμόσει τη συλλογιστική που είχε υιοθετήσει στις αποφάσεις *Albany*, δεδομένου ότι η σύναψη των επίμαχων ασφαλιστικών συμβάσεων είχε γίνει σε εφαρμογή συλλογικής σύμβασης που είχαν συνάψει μετά από διαπραγματεύσεις οι κοινωνικοί εταίροι.

Το ΔΕΕ δεν δέχτηκε τους παραπάνω ισχυρισμούς, αλλά εφάρμοσε το δόγμα που είχε υιοθετήσει στις αποφάσεις *Viking* και *Laval*. Επανάλαβε, πιο συγκεκριμένα, ότι «η άσκηση θεμελιώδους δικαιώματος, όπως το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης, μπορεί να υποστεί περιορισμούς και πρέπει να ασκείται σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης»¹⁴². Εξετάζοντας μάλιστα την υπόθεση από τη σκοπιά της παραπάνω οπτικής, διαπίστωσε, αφού προηγουμένως εφάρμοσε τα κριτήρια της αναλογικότητας, ότι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας είχε παραβιάσει τις Οδηγίες 92/50/ΕΟΚ και 2004/18/ΕΚ. Το γεγονός ότι η σύναψη των επίμαχων συμβάσεων ασφάλισης είχε γίνει σε εφαρμογή συλλογικής σύμβασης εργασίας δεν συνεπαγόταν από μόνο του, σύμφωνα με το Δικαστήριο, την εξαίρεση της συγκεκριμένης περίπτωσης από το πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών 92/50/ΕΟΚ και 2004/18/ΕΚ. Το ΔΕΕ υπογράμμισε πάντως την ανάγκη να ληφθούν ισόρροπα υπόψη τα επιδιωκόμενα συμφέροντα, δηλαδή η βελτίωση των συντάξεων των ενδιαφερομένων εργαζομένων, από τη μια μεριά, και η εφαρμογή των

αρχών της ελεύθερης εγκατάστασης και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, από την άλλη μεριά¹⁴³.

Την ανάγκη, εξάλλου, να λάβει χώρα μια ισόρροπη στάθμιση των παραπάνω θεμελιωδών δικαιωμάτων και οικονομικών ελευθεριών είχε επισημάνει στις Προτάσεις της στην εν λόγω υπόθεση και η Γεν. Εισαγγελέας Trstenjak¹⁴⁴. Η Γεν. Εισαγγελέας υπογράμμισε ειδικότερα ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου την τήρηση των οποίων διασφαλίζει το Δικαστήριο»¹⁴⁵ και ότι «το δικαίωμα συλλογικής διαπραγματεύσεως και η συμφυής με το δικαίωμα αυτό αυτονομία των κοινωνικών εταίρων θα πρέπει να αναμφιβόλως να αναγνωριστούν και ως θεμελιώδη δικαιώματα της κοινωνικής έννομης τάξεως, αποτελούντα αναπόσπαστα στοιχεία των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου»¹⁴⁶. Συνεχίζοντας τον συλλογισμό της, η Γεν. Εισαγγελέας Trstenjak επισήμανε ότι «σε περίπτωση διαπίστώσεως συγκρούσεως μεταξύ των εν λόγω θεμελιωδών ελευθεριών αφενός και των εν λόγω θεμελιωδών δικαιωμάτων αφετέρου, θα πρέπει να εξετασθεί κατά πόσο, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, οι θεμελιώδεις ελευθερίες δύνανται δικαιολογημένα να περιορίσουν τα θεμελιώδη δικαιώματα της συλλογικής διαπραγματεύσεως και της αυτονομίας των κοινωνικών εταίρων, αλλά και το αντίστροφο, κατά πόσο δηλαδή τα συγκεκριμένα θεμελιώδη δικαιώματα επιβάλλουν τον περιορισμό της ισχύος των συγκεκριμένων θεμελιωδών ελευθεριών και των δευτερογενών κανόνων δικαίου που στηρίζονται σε αυτές»¹⁴⁷. Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι το ΔΕΕ δεν ακολούθησε την παραπάνω συλλογιστική. Διαπίστωσε αντίθετα ότι η διατήρηση στοιχείων αλληλεγγύης στο συνταξιοδοτικό σύστημα δεν είναι από τη φύση της ασυμβίβαστη με τη διαδικασία ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων¹⁴⁸ και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη συλλογική σύμβαση ήταν αντίθετη με το δίκαιο της ΕΕ¹⁴⁹.

Στην απόφαση *UNIS*¹⁵⁰, εξάλλου, το ΔΕΕ επεξέτεινε το πεδίο εφαρμογής του παραπάνω σκεπτικού. Εφάρμοσε δηλαδή το τελευταίο στα επαγγελματικά συνταξιοδοτικά συστήματα του ιδιωτικού τομέα που ιδρύονται με συλλογική σύμβαση. Το ΔΕΕ έκρινε, πιο συγκεκριμένα, ότι η απόφαση της κυβέρνησης να επεκτείνει μια τέτοια συλ-

140. ΔΕΚ C-209/08 (διάταξη), *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 23.12.2008, ECLI:EU:C:2008:776.

141. ΔΕΕ C-271/08, *Επιτροπή/Γερμανία*, 15.07.2010, ECLI:EU:C:2010:426. M. ROCCA, Case C-271/08, *Commission v. Germany* [2010], *European Labour Law Journal*, 2011, σσ. 76-79.

142. ΔΕΕ C-271/08, ό.π., σκ. 43.

143. *Ibid*, σκ. 52.

144. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Trstenjak στην C-271/08, *Επιτροπή/Γερμανία*, 14.04.2010, ECLI:EU:C:2010:183.

145. *Ibid*, σημ. 76.

146. *Ibid*, σημ. 79.

147. *Ibid*, σημ. 84.

148. ΔΕΕ C-271/08, ό.π., σκ. 58.

149. *Ibid*, σκ. 105.

150. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-25/14 και C-26/14, *UNIS*, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:821.

λογική σύμβαση, κηρύσσοντάς την γενικώς υποχρεωτική έναντι πάντων, μπορεί να μεταβάλει τη φύση της και να απαιτήσει τη διοργάνωση μιας διαγωνιστικής διαδικασίας που θα έχει ως πρότυπο τη διαδικασία που εφαρμόζεται στις δημόσιες συμβάσεις¹⁵¹. Το ΔΕΕ διαπίστωσε επίσης ότι η απαίτηση αυτή απορρέει τόσο από την υποχρέωση διαφάνειας που εγγυάται το άρθρο 56 ΣΛΕΕ (ελεύθερη παροχή υπηρεσιών), όσο και από τις αρχές της ίσης μεταχείρισης και της απαγόρευσης των διακρίσεων¹⁵². Συνεπώς, σύμφωνα με το Δικαστήριο, απαγορεύεται στα κράτη μέλη να επεκτείνουν *erga omnes* τις συλλογικές συμβάσεις που συνάπτονται στον ιδιωτικό τομέα, στο μέτρο που αυτές αναθέτουν απευθείας σε έναν πάροχο υπηρεσιών τη διαχείριση ενός συστήματος επαγγελματικής πρόνοιας χωρίς προηγούμενη διαδικασία κατά το πρότυπο εκείνης που εφαρμόζεται στις δημόσιες συμβάσεις.

2.3. Περιορισμοί προερχόμενοι από το ενωσιακό δίκαιο απαγόρευσης των διακρίσεων

Μια τελευταία περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ συλλογικής αυτονομίας και δικαίου της ΕΕ προκαλείται από τις ενωσιακές Οδηγίες που κηρύσσουν άκρυες τις ρήτρες συλλογικών συμβάσεων εργασίας οι οποίες εισάγουν διακρίσεις. Στην περίπτωση αυτή, το Δικαστήριο δεν έχει δυνατότητα να αναγνωρίσει ασυλία στη συλλογική αυτονομία, ούτε να προβεί σε οποιαδήποτε στάθμιση ή εξισορρόπηση. Οι Οδηγίες, επομένως, που υλοποιούν την αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων, εξουσιοδοτούν τους δικαστές να μην εφαρμόζουν ρήτρες συλλογικών συμβάσεων εργασίας που προβλέπουν διακρίσεις. Ο ΧΘΔΕΕ ενισχύει μάλιστα την πολιτική αυτή, καθιερώνοντας στο άρθρο 21 τον συνταγματικό χαρακτήρα της αρχής απαγόρευσης των διακρίσεων. Η εν λόγω διάταξη μπορεί, επομένως, να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα για να δικαιολογηθούν οι περιορισμοί που επιφέρει η εν λόγω αρχή στη συλλογική αυτονομία. Η συλλογιστική αυτή υιοθετήθηκε για πρώτη φορά από το ΔΕΕ στην υπόθεση *Defrenne II*¹⁵³, ενώ εφαρμόστηκε στη συνέχεια σε έναν μεγάλο αριθμό υποθέσεων. Η μόνη παραχώρηση που έκανε το ΔΕΕ στη συλλογική αυτονομία είναι εκείνη στην υπόθεση *Henning*¹⁵⁴, όπου δέχθηκε ότι, όταν μια συλλογική σύμβαση χρησιμοποιείται για να καταργηθεί μια ρύθμιση που προέβλεπε διακρίσεις, μπορεί ενδεχομένως να εμπεριέχει μεταβατικούς κανόνες που να επιτρέπουν τη διατήρηση της προγενέστερης διακριτικής μεταχείρισης προκειμένου να αποφευχθούν δυσμενείς απώλειες για τους εργαζόμενους. Το ΔΕΕ δέχτηκε, στην περίπτωση

αυτή, την παράταση της επίμαχης ρύθμισης με το επιχείρημα ότι απέβλεπε να εξυπηρετήσει έναν θεμιτό σκοπό.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Τα άρθρα 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ και 28 ΧΘΔΕΕ έχουν κοινά ιδεολογικά θεμέλια, αφού οι συντάκτες τους έχουν αντιμετωπίσει τη συλλογική διαπραγμάτευση ως ελευθερία που παραχωρείται στις συνδικαλιστικές οργανώσεις για να την ασκούν αυτόνομα μέσα από εκούσιες διαδικασίες. Ωστόσο, το κοινό αυτό ιδεολογικό υπόβαθρο δεν έχει επιφέρει την ουσιαστική σύγκλιση των παραπάνω διατάξεων. Όπως διαπιστώθηκε στην παρούσα μελέτη, το περιεχόμενο των άρθρων 6 παρ. 2 ΑΕΚΧ και 28 ΧΘΔΕΕ αποκλίνει σημαντικά όχι μόνο λόγω των διαφορών που εμφανίζουν οι δικαιотаξίες στις οποίες ανήκουν, δηλαδή τα νομικά συστήματα του ΕΚΧ/ΑΕΚΧ και του ΧΘΔΕΕ, αλλά και εξαιτίας της διαφορετικής αντίληψης που έχουν υιοθετήσει η ΕΕΚΔ και το ΔΕΕ όσον αφορά τη συλλογική αυτονομία.

Η ΕΕΚΔ, πιο συγκεκριμένα, έχει αποδεχθεί την κλασική έννοια της συλλογικής αυτονομίας που έχουν διαμορφώσει τα όργανα ελέγχου της ΔΟΕ. Έχει αναγνωρίσει, επομένως, αφενός, τη θετική εκδοχή αυτής της έννοιας που επιβάλλει στα όργανα της κρατικής εξουσίας την υποχρέωση να προάγουν και να ενθαρρύνουν τις διαδικασίες συλλογικής διαπραγμάτευσης¹⁵⁵. Και, αφετέρου, την αρνητική διάσταση της συλλογικής αυτονομίας που απαγορεύει στα παραπάνω όργανα να παρεμβαίνουν στη διαπραγματευτική διαδικασία και να ελέγχουν ή να επηρεάζουν το περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων εργασίας¹⁵⁶.

Το ΔΕΕ, αντίθετα, έχει προσδώσει στην έννοια της συλλογικής αυτονομίας ένα στενό περιεχόμενο που αντανάκλαται τόσο στις αποφάσεις για τις εργασιακές σχέσεις στην ΕΚΤ¹⁵⁷, όπου έκρινε ασυμβίβαστα με την παραπάνω αρχή τα προδραστικά μέτρα που υιοθετούν οι φορείς της πολιτικής εξουσίας, προκειμένου να προάγουν και να ενθαρρύνουν τις διαδικασίες της συλλογικής διαπραγμάτευσης, όσο και στην απόφαση *EPSU*¹⁵⁸, όπου θεώρησε συμβατή με την αρνητική εκδοχή της συλλογικής αυτονομίας την απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να υποβάλλει σε έλεγχο σκοπιμότητας μια ευρωπαϊκή συλλογική συμφωνία που είχε συναφθεί στο πλαίσιο του ΕΚΔ.

Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται όμως και στον τρόπο με τον οποίο τα δύο δικαιοδοτικά όργανα αντιμετωπίζουν τις συγκρούσεις ανάμεσα στις συλλογικές συμβάσεις, τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες και τους κανόνες του ανταγωνισμού. Το ΔΕΕ ασχολήθηκε πρώτο με το ζήτημα

151. Ibid, σκ. 45.

152. Ibid, σκ. 38.

153. ΔΕΚ 43/75, *Defrenne/SABENA*, 08.04.1976, ECLI:EU:C:1976:56.

154. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-297/10 και C-298/10, *Henning* και *Mai*, 08.09.2011, ECLI:EU:C:2011:560.

155. Βλ. παραπ. 2.3.1. (υπό III. Α.).

156. Βλ. παραπ. 2.3.2. και 2.3.3. (υπό III. Α.).

157. Βλ. παραπ. υποσημ. 80 και 81.

158. Βλ. παραπ. υποσημ. 90 και 95.

συλλογικής διαπραγμάτευσης

αυτό. Στην απόφαση *Albany*¹⁵⁹, πιο συγκεκριμένα, καθιέρωσε μια περιορισμένη εξαίρεση των συλλογικών συμβάσεων από το άρθρο 81 παρ. 1 ΣΕΚ (101 παρ. 1 ΣΛΕΕ) στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οποίας ενέταξε μόνον τους μισθωτούς και όχι τους ανεξάρτητους επαγγελματίες. Στην απόφαση *FNV Kunsten*¹⁶⁰, βέβαια, διεύρυνε την εξαίρεση αυτή, εντάσσοντας στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της και τους «ψευδο-αυτοαπασχολούμενους», δηλαδή τα πρόσωπα εκείνα που εμφανίζονται προσχηματικά ως ελεύθεροι επαγγελματίες ενώ στην πραγματικότητα παρέχουν εργασία σε καθεστώς προσωπικής και οικονομικής εξάρτησης έναντι του εργοδότη. Η ΕΕΚΔ, αντίθετα, έδωσε μια δικαιότερη λύση στο παραπάνω πρόβλημα. Στην υπόθεση *ICTU κατά Ιρλανδίας*¹⁶¹, πιο συγκεκριμένα, ευθυγραμμίστηκε με τη νομολογία των οργάνων ελέγχου της ΔΟΕ. Περιέλαβε έτσι τους αυτοαπασχολούμενους στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της εξαίρεσης των συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους κανόνες του ανταγωνισμού υπό την προϋπόθεση όμως ότι αυτοί βρίσκονται σε αδύναμη θέση έναντι του εργοδότη κατά τη διαπραγμάτευση της ατομικής σύμβασης εργασίας τους.

Επειδή, τέλος, το ΔΕΕ έχει προσδώσει έναν θεμελιώδη χαρακτήρα τόσο στις οικονομικές ελευθερίες της Ένω-

σης όσο στα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης, οφείλει να αντιμετωπίζει τις συγκρούσεις που γεννώνται ανάμεσα στις πρώτες και τα δεύτερα μέσω της στάθμισης. Στις υποθέσεις *Viking*¹⁶² και *Laval*¹⁶³, όμως, όπως και στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Γερμανίας*¹⁶⁴, αρνήθηκε να αναγνωρίσει την ισοτιμία των υπό σύγκρουση ελευθεριών και δικαιωμάτων. Προτίμησε έτσι να χαρακτηρίσει τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης ως νόμιμους περιορισμούς των ενωσιακών οικονομικών ελευθεριών, αρνούμενο να ασκήσει έναν διπλό έλεγχο αναλογικότητας. Να εξετάσει, δηλαδή, όχι μόνον τους περιορισμούς που επιφέρει η άσκηση των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης στις ενωσιακές οικονομικές ελευθερίες αλλά και τους περιορισμούς που προκαλεί η άσκηση των εν λόγω ελευθεριών στα παραπάνω κοινωνικά δικαιώματα. Η ΕΕΚΔ, αντίθετα, άσκησε κριτική στη στάση αυτή του ΔΕΕ. Επισήμανε έτσι στην απόφαση *LO και TCO κατά Σουηδίας*¹⁶⁵, ότι οι οικονομικές ελευθερίες δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρούνται εκ των προτέρων μεγαλύτερης αξίας από τα θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα.

159. Βλ. παραπ. υποσημ. 56.

160. Βλ. παραπ. υποσημ. 58.

161. Βλ. παραπ. υποσημ. 53.

162. Βλ. παραπ. υποσημ. 136.

163. Βλ. παραπ. υποσημ. 44.

164. Βλ. παραπ. υποσημ. 141.

165. Βλ. παραπ. υποσημ. 33.

Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των Κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας*

Νικόλαος Καν. Κλαμαρής**

Η Νομική Επιστήμη είναι ασφαλώς ιδιαίτερος ευγνώμων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κατά την ερμηνεία και εφαρμογή του Ενωσιακού Δικαίου εντυπωσιακή ανανέωση, εξέλιξη, προώθηση και διεύρυνση του νομικού προβληματισμού και του «όλου» της Νομικής Επιστήμης. Εφαρμογή του Νόμου σημαίνει ταυτόχρονα – ή μάλλον προηγουμένως – ερμηνεία του Νόμου. Ιδιαίτερος εντυπωσιακή και καθοριστική ήταν και είναι η από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ερμηνευτική προσέγγιση τόσο του Πρωτογενούς Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου, όσο και του Δευτερογενούς Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου με τη διάσημη μέθοδο ερμηνείας που φέρει την ονομασία «Αυτόνομη Ερμηνεία».

Στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης οφείλεται αποκλειστικώς η δια της Νομολογίας του στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. δικαιοδοτική θεσμοποίηση και εννοιολογική θεμελίωση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» των νομικών διατάξεων του Πρωτογενούς και του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του. Η Αυτόνομη Ερμηνεία δεν είναι σε αντίθεση, ή σε αντιθετική/ανταγωνιστική θέση, ή σχέση εντάξεως, με τις κατ' ιδίαν Κλασικές Μεθόδους Ερμηνείας, δηλαδή την Αναλογία, τη Γραμματική, την Τελολογική, τη Συστηματική και την Ιστορική. Η «Αυτόνομη Ερμηνεία», ως Μέθοδος Ερμηνείας κανόνων δικαίου, έχει ως αντικείμενο μία συγκεκριμένη Έννομη Τάξη ή ένα συγκεκριμένο σύνολο Κανόνων Δικαίου/νόμο/νομοθέτημα, ή μία συγκεκριμένη διεθνή σύμβαση. Στον βαθμό που εφαρμόζεται/ακολουθείται η «Αυτόνομη Ερμηνεία» μπορεί η «Αυτόνομη Ερμηνεία» να προσεγγίζει τον συγκεκριμένο ερμηνευτέο/ερμηνευόμενο νόμο ή την συγκεκριμένη ερμηνευτέα/ερμηνευόμενη νομική διάταξη ακολουθώντας την τελολογική ερμηνεία, ή τη γραμματική ερμηνεία, ή την ιστορική ερμηνεία, ή τη συστηματική ερμηνεία κ.ο.κ. Η «Αυτόνομη Ερμηνεία» ως Μέθοδος Ερμηνείας – όπως αυτή εφαρμόζεται από το Δ.Ε.Ε. – στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. έχει ως αντικείμενο ερμηνείας το Δίκαιο – Πρωτογενές και Δευτερογενές (Κανονισμούς κ.λπ.) – της Ε.Ε.

αντικειμενικότητα – αναλογία – αντικείμενο ερμηνείας – αντικείμενο της «αυτόνομης ερμηνείας» – αμεροληψία – αστικές και εμπορικές υποθέσεις – αυθεντική ερμηνεία – «αυτόνομη ενωσιακή δημιουργία εννοιών» – αυτόνομο δίκαιο – αυτόνομος χαρακτηρισμός – βούληση του νομοθέτου – γραμματική ερμηνεία – δημόσιο διεθνές δίκαιο – δίκαιο – Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικονομικοί Κανονισμοί (Ε.Ε.) – διεθνείς συμβάσεις (διμερείς, πολυμερείς) – διπλός χαρακτηρισμός – διπλός νομικός χαρακτηρισμός – effet utile – «εκ της ίδιας του συστήματος δυνάμεως» – έννομη τάξη – ενιαία ερμηνεία – ενιαίο δίκαιο – ενωσιακό δίκαιο – εθνικές ερμηνείες ή εθνικές ερμηνευτικές τάξεις – εθνικό δίκαιο – ερμηνεία – ερμηνεία του νόμου – έννομες συνέπειες (κανόνων δικαίου) – εφαρμογή του νόμου – ευρωπαϊκή ολοκλήρωση – «γλωσσικές κοινότητες» – Ευρωπαϊκή Ένωση – δευτερογενές ευρωπαϊκό δίκαιο – «δεύτερο» κράτος – «θεωρία του ορθώς νοείν» – ιδρυτικές Συνθήκες – ιστορική ερμηνεία – Κανονισμοί (Ε.Ε.) – Κανονισμός (Ε.Ε.) 44/2001 και 1215/2015 – κλασικές μέθοδοι ερμηνείας – κοινοτικό δίκαιο – κοινότητα δικαίου – κοινωνία δικαίου – κριτήρια των κλασικών μεθόδων ερμηνείας – λογική – μέθοδος ερμηνείας – νόημα του νόμου – νομικές έννοιες (ορισμένες ή αόριστες) – νομικός χαρακτηρισμός – νομολογία (του Δ.Ε.Ε.) – Οδηγίες (Ε.Ε.) – ομοιόμορφη εφαρμογή – «πατέρες της συμβάσεως» – πειστικότητα – πλήρης εφαρμογή – πλήρωση υφισταμένων κενών – πραγματικό (κανόνων δικαίου) – πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο – «πρώτο» κράτος – «προβλεψιμότητα εφαρμογής του δικαίου» – σκοπός (των ιδρυτικών Συνθηκών) – συγκριτικό δίκαιο – Σύμβαση Βρυξελλών – συμβάσεις δικαστικής αρωγής – Συνθήκες (Νίκαιας, Άμστερνταμ, Λισσαβώνας) – συστηματική ερμηνεία – τελολογική ένταξη των κανόνων δικαίου – τελολογική ερμηνεία – Doppelqualifikation – eigenständige unionsrechtliche Begriffsbildung – grammatikalische Auslegung – historische Auslegung – Rechtsgemeinschaft – Rechtsordnung – Sprachgemeinschaften – teleologische Auslegung – vertragsautonome Qualifikation – vertragsautonome Interpretation – volle Wirksamkeit

1. Η σε Διεθνές/Παγκοσμιοποιημένο πεδίο Νομική Επιστήμη είναι ασφαλώς ιδιαίτερος ευγνώμων στην Ευρω-

παϊκή Ένωση και στην Έννομη αυτής Τάξη για το τεθέν σε ισχύ Ενωσιακό Δίκαιο, καθώς – και κυρίως – στο Δικα-

* Προδημοσίευση από τον αναμνηστικό τόμο του αειμνήστου καθηγητού Γεωργίου Μιχαλόπουλου

** Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Δικηγόρος, Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Freiburg i.Br. (Γερμανία),

Μέλος του Δ.Σ. της Επιστημονικής Ένωσης για το Διεθνές Δικονομικό Δίκαιο («Wissenschaftliche Vereinigung für internationales Verfahrnsrecht»), Μέλος του Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Δικονομικού Δικαίου («Association Internationale de Droit Processuel»)

στήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως για την κατά την ερμηνεία και εφαρμογή του Ενωσιακού Δικαίου – και λόγω του δικαιοδοτικού του ρόλου ως αυθεντικού ερμηνευτού του Ενωσιακού Δικαίου – εντυπωσιακή ανανέωση, εξέλιξη, προώθηση και διεύρυνση του νομικού προβληματισμού και του «όλου» της Νομικής Επιστήμης, ως μιας εκ των βασικών/θεμελιωδών και ζωτικών Επιστημών τόσο στο σύνολό της για τη λειτουργία της Κοινωνίας και της Πολιτείας, όσο και για τις επί μέρους επιστημονικές εκφάνσεις της στο πεδίο των κατ'ιδίαν γνωστικών αντικειμένων του Δικαίου, το οποίο είναι και το αντικείμενο της Νομικής Επιστήμης στο σύνολό της. Άλλωστε τόσο το Ενωσιακό Δίκαιο, όσο και το Δ.Ε.Ε. με τη Νομολογία του είναι από τους βασικούς παράγοντες που έχουν συμβάλει όχι μόνο στην ευρωπαϊκοποίηση, αλλά και στη διεθνοποίηση των εθνικών δικαίων¹.

1.1. Εφαρμογή του Νόμου σημαίνει ταυτοχρόνως – ή μάλλον προηγουμένως – ερμηνεία του Νόμου². Βεβαίως όπως είναι γνωστόν, η ανάγκη, αλλά και το αίτημα, της ερμηνείας είναι γενικότερον και δεν περιορίζεται μόνον στο πεδίο της Νομικής Επιστήμης και ακριβώς αυτό έχει τονισθεί με ιδιαίτερη σαφήνεια (και) από τον Εμμανουήλ Μιχελάκη με την ακόλουθη σαφή επισήμανση: «*Το ζήτημα της σχέσεως της βουλήσεως του νομοθέτου και του νοήματος του νόμου, σημασίας σοβαράς, αποτελεί προϋπόθεσιν της εξετάσεως των αφορώντων εις την μέθοδον ερμηνείας του δικαίου. Η εύρεσις του νοήματος του φαινομένου εν ώ ανθρωπίνη βούλησις ή νόησις εκδηλούνται είναι το αίτημα της ερμηνείας, αίτημα γενικώτερον των πνευματικών επιστημών και ειδικώτερον της νομικής επιστήμης*»^{3,4}.

1. Βλ. και την πρόσφατη μελέτη του Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η διεθνοποίηση του (εθνικού) δικαίου, ΕΕΕυρΔ, 2021, σσ. 1-4. Βλ. και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Σύντομες Σκέψεις ως προς τη Διαχρονική Αξία, τη Διεθνή και Κοινωνική Διάσταση, την Εξελικτική και Αξιολογική Διαδικασία και τα Θεμελιώδη Ζητήματα του Αστικού Δικονομικού Δικαίου, καθώς και ως προς τη Διαμεσολάβηση ως μια διαρθρωμένη Διαδικασία εναλλακτικής επίλυσεως Ιδιωτικών Διαφορών, Επίσημοι Λόγοι, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τόμος 37, Ακαδημαϊκό Έτος 2015-2016, Μέρος Β', Αθήνα, 2020, σσ. 93-130 (102-103 επ.) = ΝοΒ, 2021, σσ. 1393-1415.

2. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η σαφής επισήμανση του J. BAUMANN, Einführung in die Rechtswissenschaft, Rechtssystem und Rechtstechnik, 8 Aufl., 1989, σ. 105: «*Zur Anwendung des abstrakten Rechtssatzes auf den konkreten Sachverhalt ist erforderlich, den Rechtssatz auszulegen*».

3. ΕΜ.Μ. ΜΙΧΕΛΑΚΗΣ, Η Βούλησις του Νομοθέτου και το Νόημα του Νόμου, Εράνιον προς Γ.Σ. Μαριδάκη, Τόμος Β, 1963, σσ. 93-109 (109). Βλ. και Α. ΓΑΖΗ, Πώς σκέπτεται ο Νομοθέτης, Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, Αθήναι, 1980, σσ. 489-509.

4. Ακριβώς επειδή, όπως σαφώς επιστημαίνεται από τον ΕΜ. ΜΙΧΕΛΑΚΗ (ό.π., σ. 109), «το αίτημα της ερμηνείας» είναι «αίτημα γενικώτερον των πνευματικών επιστημών», αλλά ασφαλώς και των ανθρωπιστικών επιστημών, τα ζητήματα της πρόσφορης ερμηνείας και των ορίων της ερμηνείας ανακύπτουν και συζητούνται στο

Στο πλαίσιο του λογικού/νομικού συλλογισμού η ερμηνεία του Νόμου προηγείται της εφαρμογής του Νόμου ή κατ'άλλη διατύπωση η ερμηνεία του Νόμου αποτελεί το προστάδιο της λογικής νοηματικής διεργασίας (προκειμένου να ακολουθηθεί η εφαρμογή του νόμου) και επί τη βάση αυτής ακολουθεί το επόμενο στάδιο της εφαρμογής του Νόμου επί της συγκεκριμένης υποθέσεως με την υπαγωγή των ως αληθών κριθέντων πραγματικών γεγονότων στο πραγματικό της ερμηνευθείσας/ερμηνευομένης νομικής διατάξεως. Η ερμηνεία νομικών διατάξεων στο πεδίο της Έννομης Τάξεως ενός Κράτους που δεν είναι εντεταγμένο σε έναν ευρύτερο διεθνή Οργανισμό ή δεν είναι συμβατικώς συνδεδεμένο με μια άλλη Έννομη Τάξη ή με έναν ευρύτερο διεθνή Οργανισμό είναι αναμφίβολα απλούστερη. Το φαινόμενο Κρατών, τα οποία στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη εποχή δεν είναι συμβατικώς, με συμβάσεις δημοσίου διεθνούς δικαίου, συνδεδεμένα με άλλα Κράτη ή δεν είναι εντεταγμένα σε έναν ευρύτερο διεθνή Οργανισμό είναι στον Ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο μάλλον ανύπαρκτο. Υπ'αυτήν την έννοια είναι δεδομένο, ότι εν προκειμένω – δηλαδή ιδίως στη σύγχρονη εντόνως παγκοσμιοποιημένη εποχή στον Ευρωπαϊκό χώρο και πολλών μάλλον στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως – η συνεχώς αυξανόμενη σημασία και διείσδυση των διεθνών/υπερκρατικών νομοθετικών κειμένων, του Συγκριτικού Δικαίου και – όσον αφορά τα Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως – των νομοθετικών κειμένων (του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Δικαίου) της Ευρωπαϊκής Ενώσεως επηρεάζει αναμφιβόλως και την Ερμηνεία, ή άλλως την ερμηνευτική προσέγγιση των Κανόνων Δικαίου και μάλιστα τόσο στο πεδίο του εθνικού/αυτονόμου δικαίου, όσο και στο Πεδίο του Διεθνούς/Διασυνοριακού Δικαίου και βεβαίως στο πεδίο του Ενωσιακού Δικαίου (και μάλιστα όχι μόνο στο πεδίο των Εννόμων τάξεων των κατ'ιδίαν Κρατών Μελών της Ε.Ε., αλλά και στο πεδίο της Έννομης Τάξεως αυτής της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, στο πλαίσιο της οποίας η αυθεντική ερμηνεία του Ενωσιακού Δικαίου ανήκει στο Δ.Ε.Ε.), με συνέπεια ιδίως το Ευρωπαϊκό Δίκαιο να γίνεται

πλαίσιο όλων των πνευματικών και ανθρωπιστικών επιστημών εν σχέσει με όλες τις εκφάνσεις, τις μορφές και με όλα τα δημιουργήματα του ανθρωπίνου πνεύματος, της ανθρωπίνης σκέψης και της ανθρωπίνης διανοήσεως. Για χαρακτηριστικά θέματα βλ. και: Η.-G. GADAMER, Wahrheit und Methode, 1960, σ. 162 επ.· Κ. J. VOURVERIS, Humanistische Interpretation, Athen, 1968· U. ΕΚΟ, Τα όρια της ερμηνείας (μεταφρ. Μ. Κονδύλη), 1993, σ. 14. Επίσης: Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Συστήματα ορισμού της γλώσσας στη Διαιτησία (υπό το πρίσμα της Αρχής της Πρωτοβουλίας/Αυτονομίας των Διαδίκων, της Αντιδικίας, της Ισότητας, του Δικαιώματος Δικαστικής Προστασίας και της Εκατέρωθεν Ακροάσεως), Διαπιστώσεις, παρατηρήσεις, σταθμίσεις, σκέψεις και από πλευράς Συγκριτικού Δικαίου, Διαιτησία και Διαμεσολάβηση και λοιπές εναλλακτικές μορφές επίλυσης διαφορών, Διδικ, 2020, σσ. 6-32.

πηγή δικαιωμάτων και πηγή του δικαίου⁵.

1.2. Στο πλαίσιο αυτής της θεωρήσεως ιδιαίτερως εντυπωσιακή και καθοριστική ήταν και είναι η από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως – ήδη, αν και με κάποιες αρχικές αμφιταλαντεύσεις, από ένα πρώιμο στάδιο της δικαιοδοτικής λειτουργίας του ως Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων – ακολουθηθείσα και εφαρμοσθείσα – και μέχρι σήμερα συνεχώς εφαρμοζόμενη – ερμηνευτική προσέγγιση τόσο του Πρωτογενούς Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου, όσο και του Δευτερογενούς Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου και ιδίως των Οδηγιών και των Κανονισμών με τη λεγόμενη – και τη διάσημη/γνωστή πλέον παγκοσμίως – ως μέθοδο ερμηνείας με την ονομασία «Αυτόνομη Ερμηνεία»⁶.

1.2.1. Ο P. Schlosser ήδη στην πρώτη έκδοση (όπου είχε και την αποκλειστική συγγραφική ευθύνη αυτής) της κατ' άρθρον ερμηνείας των δικονομικών κανονισμών της Ε.Ε. είχε επισημάνει⁷ με την αναμφισβήτητη επιστημονική αυθεντία του τα ανακλύπτοντα ερμηνευτικά ζητήματα στο πλαίσιο της από πλευράς του Δ.Ε.Ε. ερμηνευτικής προσεγγίσεως – και αντίστοιχης προσπάθειας επί τω τέλει της, προς επίτευξη της αληθούς ερμηνείας, ερμηνευτικής προσεγγίσεως – των κατ' ιδίαν νομικών διατάξεων των δικονομικών κανονισμών, τονίζοντας σαφώς το, κατά τη γνώμη του, «ενσυνειδήτως άλυτο αφενθέν πρόβλημα του Νομικού Χαρακτηρισμού» και αιτιολογώντας αυτή την επισήμανση με τις ακόλουθες σκέψεις: «Οι ειδικοί οι οποίοι είχαν επεξεργασθεί τη Σύμβαση Βρυξελλών 1968 προέρχονταν από τα αντίστοιχα Εθνικά Υπουργεία Δικαιοσύνης. Συμφωνούσαν επί της αρχής, ότι έννοιες, οι οποίες περιλαμβάνονται σε ένα κανόνα συγκρούσεως, θα πρέπει να χαρακτηρισθούν από νομικής απόψεως με το αποτέλεσμα για την πλήρωση της έννοιας να (μπορεί να) λαμβάνεται υπόψη μόνο μια Εθνική Έννομη Τάξη. Είχαν μόνο την έγνοια για το ενοχλητικό ενδεχόμενο ενός διαφορετικού/

διαφοροποιημένου Νομικού Χαρακτηρισμού στα διάφορα συμβαλλόμενα, στη συγκεκριμένη σύμβαση, κράτη. Έτσι θέσπισαν στο άρθρο 52 της Συμβάσεως των Βρυξελλών του 1968 (=άρθρο 59 του Κανονισμού 1215/2012) έναν ενιαίο κανόνα συγκρούσεως. Κατά τα λοιπά έμεινε το πρόβλημα του <Νομικού Χαρακτηρισμού> κατά κάποιο τρόπο ενσυνειδήτως άλυτο». Εν προκειμένω μάλιστα επισημαίνεται με ιδιαίτερη ακρίβεια και σαφήνεια από τον P. Schlosser η αλλαγή πορείας από το Δ.Ε.Ε. ως προς την ακολουθητέα μέθοδο ερμηνείας όσον αφορά την κατανόηση των εκφράσεων, των νομικών εννοιών και των σχετικών νομικών όρων (αρχικώς της Συμβάσεως των Βρυξελλών 1968 και στη συνέχεια των διαδεχθέντων αυτήν αντιστοιχών Δικονομικών Κανονισμών της Ε.Ε. 44/2001 και 1215/2015). Ειδικότερα, όπως τονίζεται, η «αρχικώς από το Δ.Ε.Ε. ακολουθηθείσα Μέθοδος Ερμηνείας της εναποθέσεως της απαντήσεως του ως άνω ζητήματος όσον αφορά την κατανόηση και τον ορισμό του <τόπου παροχής> στο εκάστοτε πρόσφορο, ή αντιστοιχώς αρμόδιο, εθνικό δίκαιο, δεν συνεχίστηκε από το Δ.Ε.Ε. στη χρονικώς μεταγενέστερη, ή αντιστοιχώς ακολουθηθείσα στη συνέχεια Νομολογία του Δ.Ε.Ε.». Δηλαδή στη συνέχεια το Δ.Ε.Ε. υιοθέτησε πλέον την Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως ή άλλως τον Αυτόνομο χαρακτηρισμό της Συμβάσεως («Vertragsautonome Qualifikation») με την πεποίθηση, ότι με τον τρόπο αυτό ανταποκρινόταν στην αποστολή του για την ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Ενοποιήσεως, ώστε να μπορεί έτσι να εξασφαλισθεί η πλήρης εφαρμογή («volle Wirksamkeit») της αντίστοιχης Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας. Υπόβαθρο αυτής της ερμηνευτικής επιλογής και ερμηνευτικής μεθόδου θεωρείται ότι είναι το στοιχείο του «effet utile», το οποίο συχνά τονίζεται στην Ερμηνεία Συνθηκών στο πεδίο Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου⁸.

1.2.2. Στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως οφείλεται αποκλειστικώς η δια της Νομολογίας του στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. δικαιοδοτική θεσμοποίηση και εννοιολογική θεμελίωση/διάσταση της «Αυτόνομης Ερμηνείας»⁹ των νομικών διατάξεων/ρυθμίσεων του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του και ειδικότερα των Κανονισμών και Οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως στο πεδίο των σχέσεων, οι οποίες εντάσσονται στους επί μέρους δικαιικούς κλάδους, στο πλαίσιο της όλης «Κοινωνίας Δικαίου» («Rechtsgemeinschaft») της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, η οποία από νομικής απόψεως/φύσεως έχει τη μορφή μιας ξεχωριστής Έννομης Τάξεως («Rechtsordnung»).

5. Βλ. και N. KLAMARIS, Le droit processuel européen (conventionnel et réglementaire) – Le droit processuel comparé – Les droits processuels nationaux. Brèves remarques sur leur dialogue institutionnel, scientifique et dialectique, στο έργο: Le droit européen, source de droits, source du droit, Mélanges en l'honneur de Vassilios Skouris, 2022, σ. 341 επ.

6. Ίσως η από πλευράς δικονομικού δικαίου πιο διάσημη και καθοριστική εφαρμογή της «Αυτόνομης Ερμηνείας» από το Δ.Ε.Ε. είναι εκείνη, η οποία στο πλαίσιο της «Ευρωπαϊκής Εκκρεμοδικίας» – και με βάση την από το Δ.Ε.Ε. υιοθετείσα «Kernpunkttheorie» («Θεωρία του Πυρήνος») – αφορά τον προσδιορισμό, τον τρόπο και τα κριτήρια του προσδιορισμού του «Αντικειμένου της Δίκης» («Streitgegenstand»)· βλ. σχετικώς μεταξύ, και αντί, άλλων τις αποφάσεις του ΔΕΚ C-144/86, *Gubisch Maschinenfabrik/Palumbo*, 08.12.1987, ECLI:EU:C:1987:528 και C-406/92, *Tatry/Maciej Rataj*, 06.12.1994, ECLI:EU:C:1994:400.

7. Βλ. ήδη και P. SCHLOSSER / B. HESS, *EuZPR, EU-Zivilprozessrecht, Kommentar*, 4 Aufl., 2015, Einleitung, σσ. 11-12 επ.

8. Βλ. (με αναφορά στην άποψη του P. Schlosser) N.K. ΚΛΑΜΑΡΗ, *Επιλεγμένα ζητήματα του ευρωπαϊκού αστικού δικονομικού δικαίου υπό το πρίσμα της ερμηνευτικής κατ' άρθρον υπομνηματικής προσεγγίσεως των P. Schlosser και B. Hess*, ΕΕΕυρΔ, 2021, σσ. 307-330 (312-313).

9. Βλ. σχετικώς και Ν.Θ. ΝΙΚΑ / Ε.Ρ. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία*, 2016, σ. 29 επ.

1.3. Είναι αυτονόητο, ότι αυτή η «Αυτόνομη Ερμηνεία» αφορά – και εφαρμόζεται αντιστοίχως από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – όλο το Πρωτογενές και Δευτερογενές Ενωσιακό Δίκαιο (και ειδικότερα τους Κανονισμούς και τις Οδηγίες της Ε.Ε.), ανεξαρτήτως της ειδικότερης νομικής φύσεως των εκάστοτε διά της «Αυτόνομης Ερμηνείας» ερμηνευόμενων ή ερμηνευθησομένων νομικών διατάξεων/ρυθμίσεων (του Πρωτογενούς ή/και Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου και ειδικότερα των Κανονισμών/Οδηγιών) ως διατάξεων δικονομικού δικαίου ή ως διατάξεων ουσιαστικού δικαίου ή – στον βαθμό που είναι αναγκαία/σκόπιμη/λυσιστελής μία περαιτέρω ειδικότερη επιστημολογική εξειδίκευση στο πεδίο του ουσιαστικού δικαίου – ως διατάξεων εμπορικού δικαίου, ή ως διατάξεων εργατικού δικαίου κ.ο.κ. Ειδικότερα δε το αστικό δίκαιο, το εμπορικό δίκαιο (σε όλη του την επιστημολογική ευρύτητα, συμπεριλαμβανομένου και του Δικαίου των Επιχειρήσεων) και το αστικό δικονομικό δίκαιο (άλλως Πολιτική Δικονομία) έχουν μία έντονη επιστημολογική συστημική διασύνδεση και «διαπλοκή» μεταξύ τους τόσο στο πλαίσιο της προϊσχύσασας Συμβάσεως Βρυξελλών 1968 «για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, καθώς και στο πρωτόκολλο για την ερμηνεία της από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», όσο και στο πλαίσιο του επίσης προϊσχύσαντος πλέον Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός Βρυξελλών I, κατ' άλλη διατύπωση), καθώς επίσης και στο πλαίσιο του ισχύοντος νυν Κανονισμού 1215/2012 επίσης για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις¹⁰. Επομένως η έννοια, η φύση και η λειτουργία της στο πλαίσιο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. από το Δ.Ε.Ε. εφαρμοζόμενης «Αυτόνομης Ερμηνείας» για την αληθή ερμηνεία του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Ενωσιακού/Κοινοτικού Δικαίου και ειδικότερα των Κανονισμών και Οδηγιών της Ε.Ε. ιδίως δε των ως άνω Νομοθετικών Κειμένων της Ε.Ε. (της Συμβάσεως των Βρυξελλών και των Κανονισμών 44/2001 και 1215/2012) ενέχει μία κρί-

σιμη εμβέλεια για την κατά τα ως άνω «Αυτόνομη Ερμηνεία», η οποία συνιστά ένα κοινό μεθοδολογικό τρόπο/εργαλείο ερμηνευτικής προσεγγίσεως τόσο για το αστικό δίκαιο, όσο και για το εμπορικό δίκαιο και το αστικό δικονομικό δίκαιο (Πολιτική Δικονομία). Το ζήτημα αυτό ενέχει βεβαίως και ιδιαίτερη σημαντική βαρύτητα ακριβώς (και) λόγω της από το πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο υπογαρευόμενης επιταγής περί της ερμηνείας του αυτόνομου/εθνικού δικαίου με τρόπο συμβατό προς το ενωσιακό δίκαιο¹¹, αλλά και εν όψει της έναντι του εθνικού/αυτόνομου δικαίου των κατ' ιδίαν Κρατών Μελών υπεροχής – ή άλλως του προβαδίσματος – του Ενωσιακού Δικαίου¹².

1.4. Για τη μεθοδολογική κατεύθυνση της ερμηνείας του αυτόνομου/εθνικού δικαίου με τρόπο συμβατό προς το ενωσιακό δίκαιο ιδιαιτέρως σημαντικές και καθοριστικές είναι τόσο από γενικότερης απόψεως – δηλαδή από την έποψη όλων των κανόνων δικαίου και όλων των δικαιικών κλάδων – όσο και από ειδικότερης απόψεως – δηλαδή από την έποψη των δικονομικών κανόνων δικαίου, και πιο συγκεκριμένα των δικαιικών κανόνων του Αστικού Δικονομικού Δικαίου – οι, με βάση τη γνωστή θεωρία – ως προς την αληθή ερμηνεία των δικονομικών κανόνων δικαίου – του Ekkehard Schumann¹³, ακόλουθες μεθοδολογικές/ερμηνευτικές θέσεις/αφετηρίες προς τον σκοπό της ευρέσεως της αληθούς ερμηνείας και της ορθής εφαρμογής των δικονομικών κανόνων δικαίου: «... Πρώτα, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων δεν επιτρέπεται να παραβιάζει υπέρτερους κανόνες δικαίου, όπως λ.χ. συνταγματικούς κανόνες δικαίου, κανόνες διεθνούς δικαίου και -για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας – κανόνες του κοινοτικού δικαίου. Δεύτερο, ότι η ερμηνεία των δικονομικών νόμων πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, ώστε ο δικαστής να «εξαναγκάζεται» σε μια ερμηνεία του δικονομικού νόμου, η οποία μεταξύ περισσοτέρων δυνατών συμπερασμάτων να καταλήγει σε εκείνο το συμπέρασμα,

10. Βλ. (με την έννοια μιας δειγματοληπτικής αναφοράς σε διάφορα ερμηνευτικά ζητήματα που ανακύπτουν στο πεδίο αντιστοιχών/παρομοίων ρυθμίσεων/διατάξεων του εθνικού/αυτόνομου και του ενωσιακού δικαίου) και Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Η δωσιδικία της προσωπικής ταυτότητας του δικαίου (ομοδικίας) κατά το ελληνικό [άρθρο 37 παρ. 1 ΚΠολΔ] και κατά το ευρωπαϊκό [άρθρο 6 παρ. 1 Καν.44/2001 (ΕΕ)] δικονομικό δίκαιο [Υπό το πρίσμα των καθοριστικών συνδετικών προσδιοριστικών «δωσιδικιακών» στοιχείων αυτής και του εύρους της ευχέρειας του ενάγοντος προς επιλογήν δικαστηρίου με βάση ειδική δωσιδικία ενός από τους διαδίκους προς καθίδρυση της εσωτερικής ή/και της διεθνούς δικαιοδοσίας, των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων], ΝοΒ, 2013, σσ. 1753-1788 = Τιμητικός Τόμος Ι. Σπυριδάκη, Αθήνα, 2014, σσ. 431-484.

11. Βλ. και την ειδική – για τη σύμφωνη/συμβατή με το Ενωσιακό Δίκαιο Ερμηνεία – διδακτορική διατριβή του Α.Σ. METALLINOS, Die europarechtskonforme Auslegung, 1994, Münster. Ειδικότερα για τα ιδιωτικά δικαιώματα και το Ιδιωτικό Δίκαιο βλ. F.J. SÄCKER, L'harmonisation du droit communautaire privé avec les droits privés nationaux et les méthodes classiques de l'interprétation juridique, Heidelberg, 2004, ιδίως σ. 33 επ. Βλ. επίσης για τη «συμβατή με τη Συνθήκη ερμηνεία» ιδίως από πλευράς δικονομικού δικαίου: CHR. KOENIG / M. PECHSTEIN / C. SANDER, EV-/EG-Prozessrecht, 2002, σ. 16. D. TSIKRIKAS, Die Bindungen der Urteile des Europäischen Gerichtshofs im Vertagsverletzungsverfahren (Art. 169 ff. EMGV), Berlin, 1990, σ. 153 επ.

12. Βλ., αντί πολλών άλλων, V. SKOURIS, Der Vorrang des europäischen Unionsrechts vor dem nationalen Recht. Unionsrecht bricht nationales Recht, Europarecht, 2021, σσ. 3-27.

13. E. SCHUMANN, στην κατ' άρθρον ερμηνεία Stein-Jonas, ZPO, Einl. I E, Rn. (π.α.) 64 επ., σ. 57 επ.· TON IDIO, Bundesverfassungsgericht, Grundgesetz und Zivilprozess, ZZZ, 1983, σσ. 137-253.

που βρίσκεται πιο κοντά στο Σύνταγμα και συμβιβάζεται με αυτό. Τρίτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται με τρόπο ευνοϊκό έναντι του διεθνούς δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες διεθνούς δικαίου, ώστε ο δικαστής σε περιπτώσεις διαφόρων δυνατών συμπερασμάτων να πρέπει να επιλέξει εκείνο το συμπέρασμα, το οποίο είναι σε συμφωνία με το διεθνές δίκαιο. Τέταρτο, ότι οι δικονομικοί νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται στο πεδίο της έννομης τάξεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τρόπο ευνοϊκό έναντι του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, δηλαδή με τρόπο σύμφωνο με τους κανόνες του κοινοτικού (ευρωπαϊκού) δικαίου, ώστε αφενός να αποφεύγεται η προς το κοινοτικό δίκαιο αντίθετη ερμηνεία των δικονομικών νόμων και αφετέρου μεταξύ μιας αντικοινοτικής και μιας φιλοκοινοτικής ερμηνείας των δικονομικών νόμων να επιλέγεται η φιλοκοινοτική ερμηνεία. Για το πεδίο της έννομης τάξεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων η αρχή της φιλοδιεθνούς ερμηνείας των δικονομικών νόμων (υπερφορτίζεται) από την αρχή της φιλοκοινοτικής ερμηνείας των νόμων αυτών¹⁴. Είναι σαφές, ότι η ως άνω θεωρία του E. Schumann ως προς την ερμηνευτική κατεύθυνση με στόχο την αληθή ερμηνεία και το αληθές νόημα των νόμων καταδεικνύει την αέναη σημασία της ερμηνείας των κανόνων δικαίου από την αρχαιότητα μέχρι τη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή.

1.5. Ιδιαίτερως μάλιστα χαρακτηριστική για αυτή την αέναη σημασία της ερμηνείας του δικαίου και για τη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή είναι και η ακόλουθη επισήμανση του Καθηγητού Παναγιώτου Ζέπου: «Το πρόβλημα της ερμηνείας του Δικαίου είναι τόσο αρχαίο, όσο αρχαίο είναι και το Δίκαιο, όπερ, παριστάμενον, είτε υπό μορφήν κανόνων γενικών και αφηρημένων είτε υπό μορφήν δικαστικών αποφάσεων, άλλως δικαστικών προηγουμένων, έχει πάντως ανάγκην ερμηνείας, ίνα τύχη εφαρμογής. Η ερμηνεία είναι ούτως η αναπόφευκτος εργασία δια την αποκάλυψιν του αληθούς νοήματος του Δικαίου και την πραγμάτωσιν αυτού εις την συγκεκριμένην περίπτωσιν. Ως τοιαύτη δ' η ερμηνεία έχει ανάγκην της Λογικής, ήτοι της θεωρίας του ορθώς νοείν τα εις τον κόσμον του Δικαίου ανακλύπτοντα φαινόμενα. Η ερμηνεία επιτελείται δια της Λογικής»¹⁵. Αυτή η επισήμανση διατηρεί αναλλοίωτη τη σημασία της και για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου επί σκοπώ ανευρέσεως του αληθούς νοήματος του συνόλου, αλλά και των επί μέρους διατάξεων, αυτού.

2. Και στην ελληνική σχετική βιβλιογραφία εντόνως έχει επισημανθεί – ήδη υπό την ισχύ της Συμβάσεως των Βρυξελλών και την ερμηνεία αυτής από το Δ.Ε.Ε. – ότι η Έννομη Τάξη της Ε.Ε. χαρακτηρίζεται και από το φαινόμενο, ότι στο πλαίσιο αυτής ισχύει «όχι μόνο ενιαίο δίκαιο», αλλά και «ενιαία ερμηνεία» του Ενωσιακού Δικαίου, με συνέπεια επομένως να αίρεται «έτσι το κυριότερο εμπόδιο που ανέκαθεν υπήρχε στην ενοποιητική λειτουργία των διεθνών συμβάσεων»¹⁶. Και αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. – δηλαδή το χαρακτηριστικό της «ενιαίας ερμηνείας» – συνδέεται με την «αυτόνομη ερμηνεία» με την έννοια ότι η «σημασία της ερμηνευτικής αποστολής του Δικαστηρίου» ακριβώς για τον λόγο αυτό «αποβαίνει ακόμη σημαντικότερη, επειδή στηρίζεται αποφασιστικά στην πρόσδοση αυτόνομης έννοιας στους όρους της Συμβάσεως, έννοιας δηλαδή απαλλαγμένης καταρχήν από τις ιδιοτυπίες και τις αποκλίσεις των ομόηχων όρων στα εθνικά δίκαια» και συνεπώς με τον τρόπον αυτόν προσεγγίζεται «το κανονιστικό οικοδόμημα της Συμβάσεως με αφετηρία μια από περιωπής συγκριτική θεώρηση των εθνικών δικαιοκίνων συστημάτων και σκοπό την πληρέστερη επίτευξη των στόχων της Συμβάσεως μέσα στο πλαίσιο της προοδευτικής ευρωπαϊκής ολοκληρώσεως»¹⁷. Ειδικώς για τις «αστικές και εμπορικές υποθέσεις» κατά την αληθή έννοια της Συμβάσεως των Βρυξελλών είναι γνωστόν, ότι ένα «από τα πρωταρχικά ζητήματα που τέθηκαν κατά την εφαρμογή της Συμβάσεως των Βρυξελλών συνίστατο» ακριβώς «στον καθορισμό των υποθέσεων που είναι <αστικές και εμπορικές> και ως εκ τούτου ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής της»¹⁸. Και μάλιστα εν όψει μιας «κοινού τόπου» εμπειρίας/διαπιστώσεως, ότι ουδ'όπως αποκλείεται, ή αποκλειόταν, «σε ορισμένες περιπτώσεις μία απόθεση να είναι αστική ή εμπορική μόνο κατά το ένα από τα δίκαια των χωρών, με τις οποίες συνδέεται η ένδικη διαφορά, ανέκυψε το ερώτημα σύμφωνα με ποιο δίκαιο θα κριθεί ο αστικός ή εμπορικός χαρακτήρας της υποθέσεως»¹⁹. Το ζήτημα αυτό δεν αφορά ασφαλώς μόνον τη Σύμβαση των Βρυξελλών, αλλά και το σύνολο του Πρωτογενούς και του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου, αλλ' αφορά γενικότερα και τις ενωσιακής προελεύσεως διατάξεις αστικού δικονομικού δικαίου, δεδομένου ότι και κατά την ερμηνεία και εφαρμογή αυτών κυρίως «ανακύπτει το δίλημμα εάν η λύση ενός νομικού ζητήματος θα γίνει με βάση τις διατάξεις ενός εθνικού δικαίου (οπότε και τίθεται το ερώτημα σύμφωνα με

14. Βλ. Ν.Κ. ΚΛΑΜΑΡΗ, Ο αλλοδαπός στη δίκη/Der Ausländer im Prozess, στο έργο: Θεμελιώδη ζητήματα της Πολιτικής Δικονομίας, Η Διεθνής Διάσταση/Grundfragen des Zivilprozessrechts, Die internationale Dimension, έκδ. W.I. Habscheid και Κ.Ε. Μπέη, Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών, 1991, σσ. 101-183 (113-114).

15. Π.Ι. ΖΕΠΟΣ, Λογική και Ερμηνεία του Δικαίου, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 45, 1970, τεύχος Δ', Εν Αθήναις, 1971, σσ. 223-253 (224).

16. Κ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ / Γ. ΚΡΕΜΛΗΣ / Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ, Η Σύμβαση των Βρυξελλών, 1989, σ. 7.

17. Ibid, σ. 7.

18. Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, Κανονισμός 44/2001 (Βρυξέλλες Ι): Διεθνής Δικαιοδοσία και Εκτέλεση επί Περιουσιακών Διαφορών, στο έργο: Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Δικονομικό Δίκαιο, 31ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ε.Ε.Δ., Ιωάννινα, 7-10 Σεπτεμβρίου 2006, Αθήνα, 2007, σ. 57.

19. Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, ό.π., σ. 57.

ποίον κανόνα συγκρούσεως αυτό θα καθορισθεί) ή, αντίθετα, εάν θα ακολουθηθεί η αυτόνομη ερμηνεία, δηλ. ερμηνεία αναγόμενη στη γενικότερη <οικονομία> της Συμβάσεως, και όχι στις δικαιοτικές διατάξεις ενός μόνο κράτους»²⁰. Ευστόχως επομένως, κατ' ακολουθίαν και των ανωτέρω σκέψεων, γίνεται πλέον γενικώς δεκτόν – και όχι μόνον για τις έννοιες/διατάξεις της Συμβάσεως των Βρυξελλών, στην οποίαν ειδικώς αναφέρεται η αμέσως κατωτέρω παρατιθέμενη άποψη – ότι με «την αυτόνομη ερμηνεία, που πλέον προκρίνεται από το ΔΕΚ στις περισσότερες περιπτώσεις, οι χρησιμοποιούμενες στη ΣΒρ έννοιες, ερμηνεύονται με βάση το σύστημα κανόνων και τους στόχους της Συμβάσεως, προκειμένου να διασφαλισθεί η ομοιόμορφη εφαρμογή της στα κράτη όπου αυτή ισχύει»²¹.

3. Εν όψει αυτής της παγίως ακολουθούμενης/εφαρμοζόμενης από το Δ.Ε.Ε. «Αυτόνομης Ερμηνείας» των νομικών διατάξεων του Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του για την εύρεση της αληθούς ερμηνείας των αντιστοίχων νομικών ρυθμίσεων και των αντιστοίχων νομικών εννοιών – ορισμένων ή αορίστων – που εμπεριέχονται στα διάφορα τμήματα των αντιστοίχων κανόνων του Ενωσιακού Δικαίου – και δη είτε στο πραγματικό αυτών, είτε στις έννομες συνέπειες αυτών – ανακύπτουν εκ των πραγμάτων και κάποια ερωτήματα, όπως μεταξύ άλλων λ.χ. (και) τα ακόλουθα: α) Ποία είναι η έννοια, η φύση, η λειτουργία, ο ρόλος και το αντικείμενο αυτής της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου; β) Ποίος είναι ο ρόλος των κλασικών μεθόδων ερμηνείας – και ειδικότερα της γραμματικής, της συστηματικής, της ιστορικής και της τελλολογικής μεθόδου ερμηνείας – στο πεδίο της ερμηνείας των κανόνων δικαίου στο πλαίσιο του Ενωσιακού Δικαίου ως του νομικού θεμελίου της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε.; γ) Ποία είναι η σχέση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου ή αντιθέτως και οι διαφορές της προς τις κατά τα ως άνω κλασικές μεθόδους ερμηνείας; Ειδικότερα πρόκειται για μία συμπληρωματική σχέση, όπου στο πλαίσιο της εφαρμογής της «Αυτόνομης Ερμηνείας» συμπεριλαμβάνονται αναλόγως με την επιλογή του ερμηνευτού ή του δικαιοδοτικού οργάνου, το οποίο είναι αρμόδιο για την ερμηνεία του συγκεκριμένου εκάστοτε κανόνος δικαίου, ή πρόκειται για μία σχέση εντάσεως ή πολλώ μάλλον «αποκλεισμού», όπου η εφαρμογή/επιλογή της «Αυτόνομης Ερμηνείας» αποκλείει την εφαρμογή των ως άνω μεθόδων ερμηνείας; δ) Ποία είναι εν κατακλείδι η σημασία και η εμβέλεια των ως άνω κλασικών μεθόδων ερμηνείας για την ανεύρεση της αληθούς εννοίας των κανόνων δικαίου στο πλαίσιο του Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του; Σε τελευταία δηλαδή ανάλυση έχουν εφαρμογή στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. οι ως άνω κλασικές μέθοδοι ερμηνείας για την ανεύρεση της

αληθούς εννοίας των κανόνων του Ενωσιακού Δικαίου ή όχι – δηλαδή στην πραγματικότητα τίθενται εκποδών ή αγνοούνται (εν συνειδήσει/εκουσίως ή εν μη συνειδήσει/ακουσίως) – λόγω της υιοθετήσεως και εφαρμογής από το Δ.Ε.Ε. της «Αυτόνομης Ερμηνείας»;

4. Από τη στενότερη και ειδικότερη οπτική γωνία της αληθούς ερμηνείας των κανόνων του αστικού δικονομικού δικαίου – και κατά συνεκδοχήν και του διεθνούς αστικού δικονομικού δικαίου – πρέπει πάντως να επισημανθεί, ότι ιδιαίτερος καθοριστική υπήρξεν – και διαχρονικώς εξακολουθεί πάντοτε να είναι – η επιστημονική συμβολή της Διδασκαλίας και της Θεωρίας του αιμνήστου Καθηγητού (και Δασκάλου μου) της Πολιτικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Μητσοπούλου, ο οποίος εν προκειμένω – όπως άλλωστε ο ίδιος πολλές φορές είχε επισημάνει στο κλασικό σύγγραμμά του²² και σε πολλές μελέτες του – είχε υιοθετήσει τη σε γενικότερο επίπεδο, ως προς την ερμηνεία των κανόνων του δικαίου στο σύνολό του, διατυπωθείσα Διδασκαλία και Θεωρία του αιμνήστου Κωνσταντίνου Τσάτσου²³. Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες επισημάνσεις/φράσεις του Γ. Μητσοπούλου και οι οποίες αποτυπώνουν και την όλη θεωρία του περί της από πλευράς μεθοδολογικής πορείας δόκιμης/ορθής/αληθούς ερμηνείας των κανόνων της Πολιτικής Δικονομίας: «Ως προς την ερμηνεία των κανόνων της Πολ. Δικονομίας δεν κρατεί τι το ιδιαίτερον. Όθεν, εκ της γραμματικής ερμηνείας αρχόμεθα, ήτοι της στηριζόμενης εις το γράμμα της διατάξεως. Απομακρυνόμεθα δε του γράμματος, όταν τούτο υπαγορεύεται εκ της λογικής ερμηνείας. Εν τη τοιαύτη δε ερμηνεία κρίσιμα στοιχεία είναι, το τε ιστορικόν και το συστηματικόν, ιδία δε το τελλολογικόν προς ανεύρεσιν του νοήματος της διατάξεως. Διότι μετά την εξακριβώσιν του ιστορικός ηθελημένου, εντάσσεται η ερμηνευομένη διάταξις εις το καθιερούμενον υπό του θετικού δικαίου σύστημα και ερευνάται περαιτέρω αυτή εν αναφορά προς τους διέποντας το όλο σύστημα γενικώτερους και ειδικώτερους σκοπούς, ώστε να κριθή ποίου ειδικωτέρου σκοπού αποτελεί αυτή μέσον και ποίου ειδικωτέρου μέσου αποτελεί σκοπόν, ίνα ούτω προσδιορισθή το αντικειμενικόν νόημα αυτής. Εν όψει δε του σκοπού της δίκης, τείνοντος εις ανεύρεσιν της ουσιαστικής αληθείας, ενδείκνυται ερμηνεία των δικονομικών κανόνων εξυπηρετούσα τον εν λόγω σκοπόν. Το λεγόμενον, ότι η αυστηρά ερμηνεία των δικονομικών κανόνων αποκλείεται εκ του λόγου ότι οι κανόνες ούτοι αποτελούν “δίκαιον σκοπιμότητος”, ουδέν προσθέτει υπέρ του ενδεδειγμένου και ανωτέρω εκτεθέντος τρόπου ερμηνείας αυτών. Διότι καθ' ον λόγον εις πάντα κλάδον δικαίου η

20. Ibid.

21. Ibid.

22. Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πολιτική Δικονομία, Τόμος Α', Αθήναι, 1972, σ. 43 επ.

23. Βλ. Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Το πρόβλημα της Ερμηνείας του Δικαίου, Β' έκδ. επηυξημένη, μετά προλόγου Κ.Ι. Δεσποτόπουλου και επιμέτρου του συγγραφέως, Αθήναι, 1978, passim.

ανεύρεσις του αντικειμενικού νοήματος του κανόνος χωρεί τελλογικώς, κατά τον αυτόν λόγον και εν τω αστικώ δικονομικώ δικαίω η αυτή μέθοδος ακολουθείται. Εκ της ίδιας δε του συστήματος δυνάμεως και της εν αυτώ τελλογικής εντάξεως και διαρθρώσεως των κανόνων, θέλει απορρρεύσει και η πλήρωσις των τυχόν υφισταμένων κενών»²⁴.

5. Τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν προηγουμένως – υπό «3» – αποκτούν οπωσδήποτε ιδιαίτερη σημασία εν όψει του ότι, όπως (φαίνεται να) γίνεται δεκτό, αφενός οι κλασικές μέθοδοι ερμηνείας²⁵ – η γραμματική²⁶, η αναλογική, η συστηματική, η ιστορική, η τελλογική – δεν τίθενται εκποδών στο πλαίσιο της ερμηνείας των Κανόνων Ενωσιακού Δικαίου και αφετέρου (και) το Δ.Ε.Ε., ως ο αυθεντικός ερμηνευτής του Πρωτογενούς και του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου (οφείλει, και σε κάθε περίπτωση μπορεί, να) εφαρμόζει για την ανεύρεση της αληθούς εννοίας των κανόνων του Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του τις

«γνωστές μεθόδους ερμηνείας», δηλαδή τις γνωστές από το εθνικό/αυτόνομο δίκαιο μεθόδους ερμηνείας και ειδικότερα τη γραμματική ερμηνεία («Wortlautauslegung/grammatikalische Auslegung»), την ιστορική ερμηνεία («historische Auslegung»), τη συστηματική ερμηνεία («systematische Auslegung») και την τελλογική ερμηνεία («teleologische Auslegung»)²⁷.

6. Ενίοτε στους «μη παροικούντες στην Ιερουσαλήμ» – με την επιστημονική και όχι την χωροταξική του όρου έννοια – φαίνεται να επικρατεί γενικώς η άποψη, ότι η «Αυτόνομη Ερμηνεία» αποτελεί, ως μέθοδος ερμηνείας και ως ειδικός τεχνικός όρος που χαρακτηρίζει μία μέθοδο ερμηνείας των κανόνων δικαίου, εφεύρημα του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, με την έννοια ότι εφευρέθηκε από το Δ.Ε.Ε. (αρχικώς Δ.Ε.Κ.), για να εφαρμοσθεί ειδικώς στην ερμηνεία των κανόνων, του πρωτογενούς και παραγώγου, δικαίου που ισχύει στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Μία τέτοια άποψη δεν ανταποκρίνεται όμως στην πραγματικότητα. Ναι μεν το Δ.Ε.Ε. με την, κατά πάγιο πλέον κανόνα, υιοθέτηση της «Αυτόνομης Ερμηνείας», ως αποκλειστικώς ακολουθούμενης Μεθόδου Ερμηνείας για την εύρεση της αληθούς εννοίας των ενωσιακών κανόνων δικαίου προσέδωσε στην ως άνω «Αυτόνομη Ερμηνεία» – ως ειδικό χαρακτηριστικό τεχνικό όρο («terminus technicus») για την περί ης ο λόγος Μέθοδο Ερμηνείας – την ευρύτατη διεθνή/παγκόσμια διάσταση, ακτινοβολία και αναγνωρισιμότητα αυτής, πλην όμως αυτή η «Αυτόνομη Ερμηνεία» ως μέθοδος ερμηνείας προϋπήρχε στην πραγματικότητα της Ε.Ε. και σε κάθε περίπτωση εφαρμοζόταν και αποτελούσε/αποτελεί δόκιμο τρόπο και δόκιμη μέθοδο ερμηνείας σε περιπτώσεις κανόνων δικαίου ιδίως του συμβατικού δημοσίου διεθνούς δικαίου ή του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου ή του διεθνούς αστικού δικονομικού δικαίου, οι οποίοι δεν εντάσσονταν ούτε εντάσσονται στο πεδίο των κανόνων δικαίου της Ε.Ε.

7. Είναι γνωστόν, ότι και γενικότερα και στο πεδίο του Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου και ειδικότερα σε εκείνη την κατηγορία του Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου, το οποίο θεμελιούται σε διμερείς ή/και σε πολυμερείς διεθνείς συμβάσεις – και ακόμα ειδικότερα σε διεθνείς διμερείς/πολυμερείς συμβάσεις με τις οποίες ρυθμίζονται θέματα δικαστικής αρωγής, διεθνούς δικαιοδοσίας, αναγνωρίσεως/εκτελέσεως αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων, διαιτησίας, διεξαγωγής αποδείξεως στην αλλοδαπή – εφαρμοζόταν και εφαρμόζεται μία αντίστοιχη «Αυτόνομη Ερμηνεία» για την εύρεση του αληθούς νοήματος των νομικών διατάξεων/ρυθμίσεων της εκάστοτε ερμηνευόμενης ή υπό ερμηνείαν ευρισκομένης οικείας

24. Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ. 43-44. Βλ. επίσης: Μ. ΚΑΡΑΣΗ, Η Τελλογική Ερμηνεία του Δικαίου, Επίμαχα Θέματα-Οριοθέτηση και Αξιολόγηση έναντι των σύγχρονων μεθόδων, ΝοΒ, 2012, σσ. 482-510 = Τιμητικός Τόμος Ι. Σπυριδάκη· F. STEIN / M. JONAS / W. BREHM, ZPO, B.1, Einleitung, vor §1, σσ. 25 επ., 35 επ.· H.W. FASCHING / A. KONECNY, Zivilprozessgesetze, 1 Band, 3. Aufl., 2013, σ. 26 επ. Για το ελβετικό δίκαιο βλ. M. GULDENER, Schweizerisches Zivilprozessrecht, 3 Aufl., 1979, σ. 52 επ.· S. LEVIN, Interpretations des règles de procédure civile, στο έργο: Justices et droit du procès, Du Légalisme procédural à l'humanisme processuel, Mélanges en l'honneur de Serge Guinchard, 2010, σσ. 821-826.

25. Βλ. από γενικότερης σκοπιάς ως προς την έννοια, τη φύση και τη λειτουργία των κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας την κλασική μονογραφία του Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Το πρόβλημα της Ερμηνείας του Δικαίου, Β' έκδ., Αθήνα, 1978, σσ. 64 επ., 135 επ. (τελλογική ερμηνεία), 122 επ. (γραμματική ερμηνεία), 126 επ. (ιστορική ερμηνεία), 201 επ. (αναλογία), 197 επ. (συσταλτική και διασταλτική ερμηνεία). Βλ. επίσης: Γ. ΜΠΑΛΗ, Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου (κατά τον Κώδικα), 4η έκδ., Αθήνα, 1948, σ. 17 επ.· Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, 3η έκδ., 1983, σ. 56 επ.· Κ. ΣΗΜΑΝΤΗΡΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ., 1988, σσ. 56 επ., 62 επ., 67 επ., 128 επ., 158 επ.· ΕΜ. ΜΙΧΕΛΑΚΗ, Εισαγωγή εις το Δίκαιον και εις την Επιστήμην του Δικαίου, 1968, σ. 65 επ. Από την νεώτερη και σύγχρονη βιβλιογραφία βλ. ιδίως (και αντί πολλών άλλων): ΑΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 5η έκδ., 2019, σ. 51 επ.· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη, 2020, σ. 200 επ.· Ι.Σ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3η έκδ., 2022, σσ. 86-120· Π. ΦΙΛΙΟ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3η έκδ., 2009, σ. 132 επ.· από πλευράς αλλοδαπής βιβλιογραφίας βλ. ιδίως (και αντί πολλών άλλων): Κ. LARENZ, Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 2 Aufl., 1969, σ. 291 επ.· J. BAUMANN, Einführung in die Rechtswissenschaft, Rechtssystem und Rechtstechnik, 8 Aufl., σ. 76 επ. και ειδικότερα σ. 106 επ.· J. SCHAPP, Methodenlehre des Zivilrechts, 1998, σ. 64 επ.

26. Βλ. και την πρωτότυπη ειδική μελέτη του Π. ΛΑΖΑΡΑΤΟΥ, Η Γραμματική Ερμηνεία στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 314 Συνθηκ., 2004. Βλ. επίσης Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, 2004, σ. 15.

27. A. THIELE, Europäisches Prozessrecht, Verfahrensrecht vor dem Gerichtshof der Europäischen Union, Ein Studienbuch, 2. Aufl., 2014, σ. 42.

διμερούς ή πολυμερούς διεθνούς συμβάσεως.

7.1. Ο λόγος – δηλαδή η αιτία – της ερμηνευτικής ανάγκης, η οποία υφίσταται για την εύρεση του αληθούς νοήματος του σε διεθνείς διμερείς ή πολυμερείς συμβάσεις θεμελιωμένου Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου, συνίσταται ακριβώς στο ότι ειδικώς στην κατηγορία αυτή του Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου – και λόγω των εν προκειμένω παραλλήλως ή εναλλακτικώς ισχυουσών πολλών διμερών/πολυμερών συμβάσεων δικαστικής αρωγής κ.ο.κ. – «η προβληματική του νομικού καθεστώτος του Νομικού Χαρακτηρισμού, δηλαδή για τον προσδιορισμό των εννοιών και των συνδετικών στοιχείων που χρησιμοποιούνται στο Διεθνές Αστικό Δικονομικό Δίκαιο είναι ιδιαίτερος πολύπλευρη»²⁸.

7.2. Είναι άλλωστε γενικώς γνωστό, ότι στο πλαίσιο του Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου το ζήτημα της Μεθόδου Ερμηνείας – και κατά συνεκδοχήν και το συναφές ζήτημα της εκάστοτε αρμόζουσας/πρόσφορης και δόκιμης Μεθόδου Ερμηνείας – παίζει – ακριβώς λόγω, ιδίως, και της ισχύος πολλών, διαφόρου μορφής και εμβέλειας, διμερών/πολυμερών διεθνών, δικονομικής φύσεως, συμβάσεων – εν όψει και του αναπόφευκτου «ανταγωνισμού» ως προς το ζήτημα (ή την προσπάθεια/επιδίωξη) ποία Έννομη Τάξη θα υπερισχύσει/επικρατήσει της άλλης – μεταξύ των Εννόμων Τάξεων των διαφόρων Κρατών/Πολιτειών, τα οποία μετέχουν ως μέλη/μέρη της (από αυτά υπογραφείσας/επικυρωθείσας) αντίστοιχης διμερούς/πολυμερούς συμβάσεως, έναν ιδιαίτερος σημαντικό ρόλο²⁹.

8. Σχετικώς με αυτό το ιδιαίτερος κρίσιμο ζήτημα επισημαίνεται³⁰ η σε διάφορα επίπεδα χρήση – ή ακριβέστερα η δυνατότητα χρήσεως – περισσότερων και διαφόρων ερμηνευτικών τάσεων και κατευθύνσεων, ή άλλως και η πρακτική των περισσότερων/πολλαπλών εφαρμοζόμενων ερμηνειών, οι οποίες είτε ακολουθούνται στην πραγματικότητα, είτε δύναται να ακολουθούνται/εφαρμοζονται από τα διάφορα Κράτη (ή άλλως από τα Δικαστήρια των διαφόρων Κρατών) σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Άλλωστε κατά κανόνα ούτε στα ζητήματα που ρυθμίζονται αποκλειστικώς από αυτό το ίδιο το εθνικό/αυτόνομο δίκαιο φαίνεται να υιοθετείται μία γενικώς ισχύουσα (κοινή) εκδοχή/γνώμη³¹, και επομένως πολλών μάλλον είναι κατά πολύ δυσχερέστερο να υπάρξει στις περιπτώσεις αυτές μία γενικώς αποδεκτή (κοινή) εκδοχή/γνώμη

με βάση τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο των κατ' ιδίαν Εννόμων Τάξεων των Κρατών/Πολιτειών, τα οποία, ή οι οποίες, έχουν προσυπογράψει/ επικυρώσει κάποια Διμερή ή Πολυμερή Διεθνή Συνθήκη Δικαστικής Αρωγής κ.ο.κ.³². Ευλόγως επομένως έχει ανακύψει – και ανακύπτει εν προκειμένω – το κρίσιμο ερμηνευτικής φύσεως ερώτημα, περί της εφαρμοστέας και επιλεγχομένης στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόσφορης Μεθόδου Ερμηνείας και μάλιστα με βάση ποίας Πολιτείας – από εκείνες που έχουν επικυρώσει τη συγκεκριμένη Διεθνή Σύμβαση – την Έννομη Τάξη. Ακριβώς δε λόγω της εν προκειμένω ανάγκης της επιλογής – και του διλήμματος της επιλογής – μίας (μεταξύ περισσοτέρων) Μεθόδων Ερμηνείας υποφώσκει (στις περιπτώσεις αυτές ιδίως) εκ των πραγμάτων και μια αντίστοιχη διαμάχη – ή άλλως και ένας αντίστοιχος «πόλεμος» – μεταξύ των «προς επιλογή ανταγωνιζομένων Μεθόδων Ερμηνείας», και τούτο βεβαίως ανεξαρτήτως της αναμφισβήτητης γενικής παραδοχής, ότι η μεταξύ περισσότερων Μεθόδων Ερμηνείας επιλογή της εκάστοτε πρόσφορης/κατάλληλης Μεθόδου Ερμηνείας παίζει έναν ιδιαίτερος σημαντικό ρόλο για την αληθή ερμηνεία των Νόμων και για την ορθή εφαρμογή του Δικαίου³³.

9. Το αντίστοιχο ζήτημα ως προς την εν προκειμένω επιλογή της πρόσφορης ερμηνευτικής μεθόδου ανακύπτει και στο πλαίσιο τόσο γενικότερα του Ευρωπαϊκού/Ενωσιακού Δικαίου, όσο και, ειδικότερα, του Ευρωπαϊκού/Ενωσιακού Αστικού Δικονομικού Δικαίου³⁴. Δηλαδή και στο πλαίσιο της Δικονομικής Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. γίνεται αναφορά στις διάφορες ερμηνευτικές τάσεις/κατευθύνσεις και στα διάφορα ερμηνευτικά ρεύματα, καθώς και στις διάφορες εφαρμοσθείσες/ακολουθηθείσες στην πράξη ερμηνείες, οι οποίες στην πραγματικότητα εφαρμόσθηκαν/ακολουθήθηκαν ή μπορούν εκάστοτε να εφαρμοσθούν/ακολουθηθούν από τις διάφορες Πολιτείες. Και μάλιστα αυτή η θεώρηση ισχύει ανεξαρτήτως από το αν υιοθετηθεί σε όλη της την έκταση – ή όχι – η άποψη, ότι δηλαδή «ούτε στους επί μέρους τομείς, όπως στο αυτόνομο δίκαιο, στις διμερείς ή στις πολυμερείς συμβάσεις δεν υπάρχει ένας γενικώς ισχύων κανόνας»³⁵, ή άλλως μία γενικώς ισχύουσα/αποδεκτή άποψη. Υπ' αυτήν την έννοια γίνεται αναφορά σε διάφορες ερμηνείες ή ερμηνευτικές δυνατότητες ή αντιστοίχως ερμηνευτικές παραλλαγές/ποικιλίες, για τις οποίες ερωτάται ή τίθεται (το) ζήτημα,

28. H. LINKE, Internationales Zivilprozessrecht, Köln-Berlin-Bonn-München, 1990, σσ. 18-19· Ο ΙΔΙΟΣ, Internationales Zivilprozessrecht, Leitfaden für Verfahren mit Auslandsbezug, 3. Aufl., Köln, σ. 21· H. LINKE / W. HAU, Internationales Zivilverfahrensrecht, 7 Aufl., 2018, σ. 41.

29. H. LINKE, ό.π., σσ. 18-19· Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., 3. Aufl., 2001, σ. 21.

30. Βλ. H. LINKE, ό.π., σσ. 18-19.

31. Ibid.

32. Ibid.

33. Βλ. σχετικώς και: P. HANAU, Methoden der Auslegung des Betriebsverfassungsgesetzes, στο συλλογικό έργο: Festschrift für A. Zeuner zum 70. Geburtstag, Tübingen, 1994, σσ. 53-66· H. KÖTZ, Vertrags Auslegung -eine rechtsvergleichende Skizze, στο συλλογικό έργο: Festschrift für A. Zeuner, ό.π., σσ. 219-241.

34. H. LINKE, ό.π., σ. 19.

35. H. LINKE, ό.π., 3 Aufl., 2001, σ. 21.

αν αυτές είτε αποκλειστικώς – δηλαδή ότι μόνον η μία, ή αντιθέτως μόνον η άλλη, ερμηνεία/ερμηνευτική προσέγγιση – είτε σωρευτικώς (μπορούν να) εφαρμόζονται ή μπορούν να εφαρμοσθούν: Τίθεται δηλαδή το ζήτημα υπό μορφή διλήμματος, αν θα εφαρμοσθεί, ή άλλως αν θα ισχύσει, η *lex fori* ή η *lex causae*, ή η ρύθμιση του «πρώτου» Κράτους (λ.χ. Κράτους της «αποφάσεως»), ή η ρύθμιση του «δευτέρου» Κράτους (Κράτους της «εκτελέσεως»)³⁶; Εν προκειμένω μάλιστα γίνεται επίσης λόγος για την τάση των Εθνικών Δικαστηρίων για «αναφορά στην πατρίδα» (που όμως θεωρείται ως μία «πραγματικότητα»/«*Factum*» και όχι ως ένας υποχρεωτικός κανόνας δικαίου). Προφανώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυτή η τάση/κατεύθυνση και ως μία «επιστροφή στην Πατρίδα», ή ως μία μορφή της «επιστροφής στις ρίζες», με την έννοια δηλαδή ότι σε αμφίβολες περιπτώσεις τα Εθνικά Δικαστήρια θα (πρέπει να, ή τείνουν κατ' αποτέλεσμα να) εφαρμόσουν το Δίκαιο που τους είναι (πιο) οικείο, δηλαδή, το δικό τους Εθνικό Δίκαιο³⁷. Περαιτέρω σχετικώς προς τις επιλεκτές ή επιλεγσόμενες ερμηνευτικές μεθόδους είναι ιδιαίτερος χαρακτηριστική – και εύστοχη (ακριβώς διότι συχνά παραλείπεται η αναφορά στις θεμελιώδεις βάσεις) – η σχετική επισήμανση του H. Schack, με αναφορά στην ερμηνεία του Κοινοτικού/Ενωσιακού Δικαίου, για τις «τέσσερις κλασικές Μεθόδους Ερμηνείας (γραμματική, συστηματική, ιστορική και τεολογική)», οι οποίες, όπως τονίζει ο H. Schack, ισχύουν «τροποποιημένες, επίσης για τη Σύμβαση Βρυξελλών και τους Κανονισμούς της Ευρωπαϊκής Ενώσεως»³⁸.

10. Είναι γνωστόν, ότι πρωτίστως στο επίπεδο/πεδίο του επί διμερών διεθνών συμβάσεων θεμελιωμένου συμβατικής μορφής Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου γίνεται λόγος για τη Μέθοδο Ερμηνείας του «Διπλού Νομικού Χαρακτηρισμού» («*Doppelqualifikation*»), όπως επίσης και για την αντίθετη – αυτής της προηγούμενης Μεθόδου Ερμηνείας – Μέθοδο Ερμηνείας, η οποία χαρακτηρίζεται ως «Αυτόνομη Ερμηνεία» («*vertragsautonome Interpretation*»)³⁹. Ο κυριώτερος λόγος για τη σημασία αυτών των δύο Μεθόδων Ερμηνείας για την ερμηνεία του επί του – μεταξύ Κρατών ισχύοντος – συμβατικού δικαίου θεμελιωμένου Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου και για τον προσδιορισμό του περιεχομένου των αντιστοίχων Νομικών Εννοιών που χρησιμοποιούνται στις νομικές διατάξεις των συγκεκριμένων διεθνών συμ-

βάσεων οφείλεται προφανώς – και όπως άλλωστε είναι γνωστό – στο ότι στο πλαίσιο των ορίων ισχύος και της εκτάσεως ισχύος/εφαρμογής του επί των διμερών διεθνών συμβάσεων θεμελιωμένου Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου ισχύει/υπάρχει μια αυξημένη ανάγκη για κάποια εγγύηση, ότι η θεώρηση, ερμηνεία, εφαρμογή των σχετικών διατάξεων των μεταξύ όλων των συμβαλλομένων Κρατών ισχυουσών Κρατικών Διεθνών Συμβάσεων θα ήταν/είναι απαραίτητως ενιαία και αντικειμενική (απεξαρτοποιημένη και «απεθνικοποιημένη» από «εθνικές» ερμηνείες ή «εθνικές» ερμηνευτικές τάσεις και κατευθύνσεις). Ειδικότερα η Μέθοδος Ερμηνείας, του λεγόμενου «Διπλού Χαρακτηρισμού» («*Doppelqualifikation*») εμφανίζεται – ή μπορεί από τη φύση του πράγματος να εμφανίζεται – στο πλαίσιο των διμερών Κρατικών Διεθνών Συμβάσεων, με την έννοια δηλαδή ότι όσον αφορά τον εννοιολογικό προσδιορισμό των αντιστοίχων εννοιών «ο προσδιορισμός της εννοίας γίνεται σωρευτικώς κατά το δίκαιο και των δύο εννόμων Τάξεων που μετέχουν στο πραγματικό» των νομικών διατάξεων με βάση τις εθνικές διατάξεις αυτών των δύο Εννόμων Τάξεων⁴⁰. Στον τομέα του επί πολυμερών Κρατικών Διεθνών Συμβάσεων θεμελιωμένου Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου είναι εκ των πραγμάτων αδύνατο να επιτευχθεί μία ενιαία ερμηνεία με βάση τη σωρευτική θεώρηση/εφαρμογή όλων των δικαίων των συμβεβλημένων κρατών/πολιτειών και επομένως είναι σχεδόν αυτονόητο – και αποτελεί τον ερμηνευτικό μονόδρομο – ότι ο κύριος ερμηνευτικός ρόλος ανήκει και εδώ αναμφιβόλως στη λεγόμενη «Αυτόνομη ερμηνεία της Συμβάσεως» («*vertragsautonome Interpretation*»), δηλαδή στην Αυτόνομη Ερμηνεία της εκάστοτε συγκεκριμένης Πολυμερούς Κρατικής Διεθνούς Συμβάσεως και τούτο διότι εν προκειμένω μόνο με βάση έναν τέτοιο ερμηνευτικό τρόπο είναι δυνατό/εφικτό να υπάρχει/υπάρξει η εγγύηση για μία κατά κάποιον τρόπο «σίγουρη ενότητα και ως εκ τούτου προβλεψιμότητα της εφαρμογής του Δικαίου» μεταξύ των περισσότερων συμβεβλημένων Κρατών και των αντιστοίχων Εννόμων Τάξεων⁴¹. Πέραν τούτου η Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως, και μάλιστα κάθε Πολυμερούς Συμβάσεως, εγγυάται – τουλάχιστον κατ' αρχήν – μία Αντικειμενικότητα/Αμεροληψία – δηλαδή μία αντικειμενική/αμερόληπτη, απεθνικοποιημένη, ερμηνεία των νομικών διατάξεων των εκάστοτε αντιστοίχων Πολυμερών Διεθνών Κρατικών Συμβάσεων – έναντι των περισσότερων Εννόμων Τάξεων, με την έννοια ότι αυτή – δηλαδή η Αυτόνομη Ερμηνεία της Συμβάσεως – δεν θα επηρεασθεί ιδεολογικώς από καμία από τις περισσότερες Έννομες Τάξεις των Κρατών, τα οποία έχουν συμβληθεί στην αντίστοιχη Πολυμερή Κρατική Διεθνή Σύμβαση, διότι – ακριβώς ως Αυτόνομη Ερμηνεία αυτής της Πολυμερούς Διε-

36. H. LINKE, ό.π., σ. 19· Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π., 3. Aufl., 2001, σ. 21· H. LINKE / W. HAU, ό.π., 2018, σ. 41.

37. H. LINKE, ό.π., 3. Aufl., 2001, σ. 21.

38. H. SCHACK, *Internationales Zivilverfahrensrecht*, Ein Studienbuch, 4 Aufl., München, 2006, σ. 31· Ο ΙΔΙΟΣ, *Internationales Zivilverfahrensrecht mit internationalem Insolvenzrecht und Schiedsverfahrenrecht*, 8 Aufl., München, 2021, σ. 37.

39. H. LINKE, ό.π., σσ. 19-20.

40. Ibid, σ. 19.

41. Ibid, σ. 20.

θνούς Συμβάσεως – «αγνοεί» όλες τις εμπλεκόμενες στη Σύμβαση αυτή Εθνικές Έννομες Τάξεις.

11. Αν για τον τομέα και το εύρος ισχύος του συνήθους επί των μεταξύ Κρατών συναφθεισών, ιδίως μάλιστα πολυμερών, συμβάσεων θεμελιουμένου Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου, και για τους λόγους που εκτέθηκαν προηγουμένως, προσφέρεται ως πλέον δόκιμη, πρόσφορη και «αποτελεσματική» η Αυτόνομη Ερμηνεία⁴² της (αντίστοιχης) μεταξύ Κρατών συναφθείσας Συμβάσεως – και όχι η «Doppelqualifikation» – αυτό πρέπει άνευ ετέρου – και πολλώ μάλλον – να ισχύει προφανώς (και) για την Έννομη Τάξη της Ε.Ε., καθώς επίσης και για το Δ.Ε.Ε., το οποίο είναι ο Θεσμικός Εγγυητής – όσον αφορά την τήρηση της ενιαίας ερμηνείας και εφαρμογής του κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου – της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε., και μάλιστα για τους ακόλουθους τελείως ειδικούς λόγους που συντρέχουν εν προκειμένω: Στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. η Αντικειμενικότητα και η Αμεροληψία του Δ.Ε.Ε. – αλλά βεβαίως και όλων των Θεσμικών Οργάνων της Ε.Ε. – έναντι των Εθνικών Νομικών Ρυθμίσεων των Κρατών Μελών, καθώς και των αντιστοιχών στα Κράτη Μέλη ακολουθουμένων/εφαρμοζομένων τρόπων ερμηνευτικής προσεγγίσεως και Μεθόδων Ερμηνείας ως προς τις ίδιες Εθνικές τους Διατάξεις είναι πολύ περισσότερο αναγκαία, διότι η Αντικειμενικότητα και η Αμεροληψία της Νομολογίας του Δ.Ε.Ε. έναντι των Εθνικών (Αυτονόμων) Δικαίων των Κρατών Μελών – και ακριβέστερα ίσως η έναντι όλων Πειστικότητα, καθώς και η Ακτινοβολία της Πειστικότητας, ως προς την Αντικειμενικότητα/Αμεροληψία των Αποφάσεων – αυξάνει σε πανευρωπαϊκό επίπεδο την Αποδοχή και τη δύναμη/εμβέλεια πειστικότητας των αποφάσεων του Δ.Ε.Ε., αλλά και της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Αυτή την Αντικειμενικότητα και την Αμεροληψία της Ερμηνείας εγγυάται εκ των πραγμάτων, περισσότερο τουλάχιστον, η «Αυτόνομη Ερμηνεία» και όχι η ερμηνεία, η οποία βασίζεται στη «Doppelqualifikation»⁴³.

12. Είναι αυτονόητο, ότι λόγω της από πλευράς δημοσίου διεθνούς δικαίου ιδιόμορφης πολιτειακής δομής και μορφής της Ε.Ε., η οποία αφενός μεν έχει η ίδια τη φύση μιας ξεχωριστής «Κοινότητας Δικαίου» και μιας ξεχωριστής σε διεθνές επίπεδο «Έννομης Τάξεως», αφετέρου δε έχει ως μέλη Κράτη, από τα οποία το καθένα έχει τη δική του «Έννομη Τάξη», οι κλασικές μέθοδοι ερμηνείας

εφαρμόζονται/χρησιμοποιούνται/εναρμονίζονται με την αντίστοιχη ιδιομορφία που υπαγορεύεται από τη δομή της Ε.Ε.

12.1. Στο πλαίσιο αυτό ευστόχως επισημαίνεται από την οπτική γωνία της Γραμματικής Ερμηνείας, ότι και η εφαρμογή αυτής της Γραμματικής Ερμηνείας για την εύρεση της αληθούς ερμηνείας των κανόνων Ενωσιακού Δικαίου είναι κατά τούτο διαφοροποιημένη από την εφαρμογή αυτής για την εύρεση της αληθούς ερμηνείας των κανόνων δικαίου ενός μεμονωμένου Κράτους, διότι – διαφορετικά απ' ό,τι συμβαίνει συνήθως στο πεδίο ισχύος του/ενός εθνικού/αυτονόμου δικαίου – το Ενωσιακό Δίκαιο αποτελεί *de iure* και *de facto* το βασικό νομικό θεμέλιο όχι μόνο για μία, αλλά για περισσότερες «Γλωσσικές Κοινότητες» («Sprachgemeinschaften»)⁴⁴, ενώ ταυτοχρόνως και η Σύμβαση της Ε.Ε. είναι το ίδιο δεσμευτική για κάθε «γλωσσική διατύπωση» στην επίσημη εθνική γλώσσα των κατ' ιδίαν Κρατών Μελών⁴⁵.

12.2. Από πλευράς Γραμματικής Ερμηνείας αυτή η «γλωσσική» ιδιαιτερότητα, δηλαδή αφενός της ισχύος των θεμελιωδών Συνθηκών (αρχικών και μεταγενεστέρων) και του εξ αυτών πηγάζοντος Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου σε περισσότερες «Γλωσσικές Κοινότητες» – οι οποίες μάλιστα δεν αποκλείεται να συνιστούν και διαφορετικές Εθνικές Ενότητες, δηλαδή διαφορετικά Κράτη – και αφετέρου της διατυπώσεως των ιδίων αυτών Συνθηκών και του αντιστοίχου Δευτερογενούς Δικαίου σε περισσότερες/διαφορετικές (εθνικές) γλώσσες, σημαίνει, ότι η Γραμματική Ερμηνεία των Κανόνων Ενωσιακού Δικαίου δεν μπορεί να λαμβάνει υπόψη της μόνο το γράμμα της εκάστοτε διατυπώσεως μίας νομικής διατάξεως ή ενός κανόνα δικαίου σε μια συγκεκριμένη εθνική γλώσσα, αλλά πολύ περισσότερο και τις γλωσσικές διατυπώσεις στις άλλες εθνικές γλώσσες και το «γράμμα» αυτών στην αντίστοιχη νομοθετική διατύπωση⁴⁶.

12.3. Αυτό το φαινόμενο και αυτή η διαδικασία καταλήγουν συνηθέστατα με τη σειρά τους και εκ των πραγμάτων σε μία «αυτόνομη ενωσιακού δικαίου κατανόηση των εννοιών», ή άλλως σε μία «αυτόνομη ενωσιακού δικαίου δημιουργία/συγκρότηση εννοιών» («eigenständige unionsrechtliche Begriffsbildung»)⁴⁷, η οποία κατ' αποτέλεσμα μπορεί να διαφοροποιείται τελείως από τα αντίστοιχα ερμηνευτικά πορίσματα με βάση τα επί μέρους εθνικά νομοθετήματα και τις επί μέρους εθνικές γλωσσικές διατυπώσεις (στα εθνικά νομοθετήματα)⁴⁸.

42. Βλ. λ.χ. για τον προσδιορισμό του αντικειμένου της δίκης στο πλαίσιο της Συμβ. Βρυξ. 1968, του Καν. 44/2001 και του Καν. 1215/2012 με βάση την «Αυτόνομη Ερμηνεία» μεταξύ άλλων και D. TSIKRIKAS, Einige Gedanken über die «autonome» Bestimmung des Streit- und Urteilsgegenstandes im europäischen Zivilprozessrecht, Festschrift für D. Leipold, 2009, σσ. 351-357.

43. Βλ. και P. GOTTWALD, στην κατ' άρθρον Ερμηνεία Münchener Kommentar zur ZPO, B. III, München, 2013, Art. 27 EuGVO, αρ. 9.

44. A. THIELE, ό.π., σ. 42.

45. Ibid: «Der Unionsvertrag» ist «in jeder Sprachfassung gleichermaßen verbindlich».

46. Ibid, σ. 42.

47. Ibid, σσ. 42-43.

48. Ibid, σ. 43.

12.4. Ειδικώς μάλιστα επισημαίνεται εν προκειμένω σχετικώς με την «αποτελεσματικότητα» της γραμματικής ερμηνείας ότι – όπως άλλωστε είναι γενικώς δεκτό – σε «πολλές περιπτώσεις, η εξέταση του ενωσιακού κειμένου και η αντιπαραβολή των διαφόρων γλωσσικών αποδόσεων δεν επιτρέπουν να δοθεί ασφαλής απάντηση ως προς το νόημα των όρων που χρησιμοποιούνται στις διάφορες γλωσσικές αποφάσεις» με συνέπεια να μην διασφαλίζεται η ομοιόμορφη ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, και για τον λόγο αυτό τότε αντί «της γραμματικής ερμηνείας, η οποία δεν επιτρέπει πάντα την ομοιόμορφη ερμηνεία, πρωτεύοντα ρόλο παίζει η τελολογική ερμηνεία που επιχειρεί να αναδείξει το σκοπό (τέλος) του ενωσιακού κειμένου, χωρίς να αποκλείονται και η ιστορική ή η συστηματική ερμηνεία ως μέθοδοι ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου»⁴⁹.

13. Και η Ιστορική Μέθοδος Ερμηνείας⁵⁰ των κανόνων του Ενωσιακού Δικαίου παίζει τον ερμηνευτικό της ρόλο στην ερμηνευτική προσέγγιση του Ενωσιακού Δικαίου, αν και η σημασία της ιδίως για το Πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο είναι, όπως επισημαίνεται, πολύ περιορισμένη⁵¹. Ο λόγος αυτής της περιορισμένης σημασίας της Ιστορικής Ερμηνείας του Δικαίου – όσον αφορά τη δια μέσου αυτής, ή άλλως με τη βοήθεια αυτής, εύρεση της αληθούς ερμηνείας των κανόνων/διατάξεων του Πρωτογενούς Ενωσιακού Δικαίου – συνίσταται – με βάση την ίδια ως άνω άποψη – στο ότι το «Ενωσιακό Δίκαιο ως μία δυναμική Έννομη Τάξη υπόκειται σε μια διαρκή μεταβολή της σημασίας του»⁵², με συνέπεια η αρχική βούληση των «πατέρων της Συμβάσεως» να παραγκωνίζεται⁵³, να υποχωρεί και να μην είναι στο προσκήνιο ως ερμηνευτική βάση. Χωρίς να αμφισβητείται κατ' αρχήν αυτή η «προβληματική» σημασία της Ιστορικής Μεθόδου και για το Δευτερογενές/Παράγωγο Δίκαιο, επισημαίνεται εν τούτοις, ότι από την οπτική γωνία του Ιστορικού Νομοθέτου το ως άνω ζήτημα τίθεται ως προς το Δευτερογενές Ενωσιακό Δίκαιο με διαφορετικό τρόπο, διότι το Δευτερογενές Ενωσιακό Δίκαιο αντιθέτως με το Πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο δεν στηρίζεται/δεν συνδέεται με μία «δυναμική εξέλιξη»⁵⁴. Στο πεδίο του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου το «καθήκον της εξελίξεως», ή άλλως η αντίστοιχη αρμοδιότητα εναπόκειται στα Ενωσιακά-Νομοθετικά Όργανα – δηλαδή στην Επιτροπή, στο Συμβούλιο, στο Κοινοβούλιο

– και αυτή η αρμοδιότητα δεν (θα), πρέπει να περιορισθεί από τη διασταλτική/διευρυμένη ερμηνευτική πρακτική του Δ.Ε.Ε.⁵⁵. Δηλαδή στο πεδίο του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου είναι δικαιολογημένο να αναγνωρίζεται στα ιστορικά δεδομένα που είχε υπόψη του ο Νομοθέτης του συγκεκριμένου νομοθετήματος του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου μία μεγαλύτερη βαρύτητα σε σύγκριση με τον τομέα του Πρωτογενούς Ενωσιακού Δικαίου⁵⁶.

14. Σχετικώς με την εμβέλεια της Συστηματικής Ερμηνείας στην Έννομη Τάξη της Ε.Ε. επισημαίνεται, ότι και στο πεδίο του Ενωσιακού Δικαίου δεν ισχύουν κατά βάση ουσιώδεις ιδιαιτερότητες⁵⁷. Όπως γίνεται γενικώς δεκτόν, χαρακτηριστικόν, και ουσιώδες, γνώρισμα/κριτήριο αυτής της μεθόδου ερμηνείας είναι η θέση/θέωρηση μιας διατάξεως νόμου στο πλαίσιο ενός κοινού/ενιαίου συστήματος με άλλες διατάξεις ή η ένταξή της επίσης στο πλαίσιο ενός κοινού/ενιαίου συστήματος και ενός κοινού συνολικού συνδυασμού με την όλη δομή του συνολικού συμβατικής/δικαιοπρακτικής μορφής κανονιστικού/ρυθμιστικού μορφώματος/έργου ή του συνολικού νόμου (εκλαμβανομένου ως ενός ενιαίου συστήματος) και ότι με βάση αυτή τη μέθοδο αποφεύγονται αντιφάσεις μεταξύ των κατ' ιδίαν διατάξεων του ιδίου συμβατικού κειμένου⁵⁸. Επισημαίνεται πάντως εν προκειμένω, ότι αν και το Δ.Ε.Ε. έχει ακολουθήσει σε πολλές περιπτώσεις τη Συστηματική Ερμηνεία, παρά ταύτα η αυτοτελής σημασία της (φαίνεται να) είναι μειωμένη, δεδομένου ότι ενίοτε χρησιμοποιείται αυτή η Μέθοδος Ερμηνείας «επιβοηθητικώς» προς «υποστήριξη» της Τελολογικής Ερμηνείας⁵⁹.

15. Η ειδική σημασία της Τελολογικής Ερμηνείας στην ερμηνευτική προσπάθεια της ανευρέσεως της αληθούς έννοιας των κανόνων δικαίου στο πεδίο του Ενωσιακού Δικαίου «απορρέει από τη σκέψη ότι οι Ενωσιακές Συμβάσεις/Συνθήκες είναι, ως Συνθήκες/Συμβάσεις πλαίσιο, ανοικτές στο μέλλον και αποβλέπουν στην περαιτέρω εξέλιξη»⁶⁰. Ειδικότερα η Ενωσιακή Έννομη Τάξη αποβλέπει από μόνη της στην περαιτέρω εξέλιξη «η οποία βασικώς καθίσταται

49. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010, 2011, σ. 15, παρ. 46.

50. Βλ. γενικότερα και ΕΜ. ΜΙΧΕΛΑΚΗ, Η βούλησις του Νομοθέτου και το Νόημα του Νόμου, Εράνιον προς Γ.Σ. Μαριδάκη, Τόμος Β', 1963, σσ. 93-109.

51. Α. THIELE, ό.π., σ. 44.

52. Ibid: «*das Unionsrecht als dynamische Rechtsordnung einem steten Bedeutungswandel unterliegt*».

53. Ibid, σ. 44.

54. Ibid, σ. 45.

55. Ibid.

56. Ibid.

57. Ibid: «...*keine wesentlichen Besonderheiten*».

58. Ibid, σσ. 45-46.

59. Ibid, σ. 46: «...*zur Unterstützung der... teleologischen Argumentation*...».

60. Ibid, σ. 46. Βλ. και Ν.Θ. ΝΙΚΑ / Ε.Ρ. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 29: «*Το Δικαστήριο χρησιμοποιεί συστηματικά την τελολογική ερμηνεία, τόσο για την ερμηνευτική προσέγγιση του συνόλου του δικαίου της Ένώσεως, όσο και για την Συμββ, τον ΚανΒρ Ι και τα λοιπά νομοθετήματα του ΧΕΑΔ. Κατά την ερμηνεία τους πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όχι μόνον το γράμμα οποιασδήποτε διατάξεως του ενωσιακού δικαίου, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται, καθώς και οι σκοποί που επιδιώκονται με τη ρύθμιση, της οποίας η ερμηνευόμενη διάταξη αποτελεί μέρος*».

δυνατή με την τεολογική ερμηνεία»⁶¹, και ως εκ τούτου και το Δικαστήριο επιφορτίζεται ακριβώς με το καθήκον να μετεξελίσσει το Ενωσιακό Δίκαιο προς πραγμάτωση της Ευρωπαϊκής Ολοκληρώσεως⁶². Κρίσιμες και αποφασιστικές πηγές για τη διαπίστωση του σκοπού είναι κατά κύριο λόγο οι στο Προοίμιο και οι στα πρώτα θεμελιώδη άρθρα των Ενωσιακών Συνθηκών αναφερόμενοι σκοποί της Ευρωπαϊκής Ολοκληρώσεως και επιπροσθέτως οι επί μέρους σκοποί των μεμονωμένων «πολιτικών» της Ε.Ε.⁶³. Μία ιδιαίτερος σημαντική έκφραση της τεολογικής ερμηνείας στο πεδίο της ανευρέσεως του αληθούς νοήματος και της αληθούς ερμηνείας των νομικών διατάξεων του Ενωσιακού Δικαίου συνιστά η ερμηνεία με βάση την «πρακτική αποτελεσματικότητα» – «*effet utile*», «*praktische Wirksamkeit*» – μίας νομικής ρυθμίσεως του Ενωσιακού Δικαίου⁶⁴. Εν προκειμένω γίνεται λόγος για το «θεμελιώδες αξίωμα της αποτελεσματικότητας» («*Effektivitätsgrundsatz*»⁶⁵) με βάση τον οποίο «οι διατάξεις του Ενωσιακού Δικαίου του Πρωτογενούς και του Δευτερογενούς Ενωσιακού Δικαίου ερμηνεύονται με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτές να αναπτύσσουν τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητά τους και δι' αυτής να μπορούν να παραγάγουν τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια»⁶⁶.

16. Ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της έννοιας, της φύσεως και του αντικειμένου της «Αυτόνομης Ερμηνείας» είναι η απόφαση του Δ.Ε.Ε. (τότε Δ.Ε.Κ.) στην υπόθεση 33/78 (*Somafer*), το κρίσιμο σκεπτικό της οποίας (για το συγκεκριμένο ζήτημα που αφορά την «Αυτόνομη Ερμηνεία») έχει (μεταξύ άλλων) ως ακολούθως: «...Με το πρώτο ερώτημα ερωτάται αν <η δικαιοδοσία σχετικά με την εκμετάλλευση υποκαταστήματος, πρακτορείου ή κάθε άλλης εγκαταστάσεως που περιλαμβάνεται στο άρθρο 5, περίπτωση 5 της σύμβασης της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 καθορίζεται: α) κατά το δίκαιο του κράτους του οποίου τα δικαστήρια έχουν επιληφθεί ή β) κατά το δίκαιο των οικείων κρατών (χαρακτηρισμός κατά το εφαρμοστέο δίκαιο στην κύρια δίκη) ή γ) αυτόνομα, δηλαδή σε συνάρτηση με τους στόχους και το σύστημα της Σύμβασης 1968, καθώς και τις γενικές αρχές που συνάγονται από το σύνολο των εθνικών έννομων τάξεων (απόφαση του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων της 14ης Οκτωβρίου 1976, *EUROCONTROL NJW 1977*, σ. 489 και 490)>;Δεδομένου ότι η Συνθήκη χρησιμοποιεί συχνά εκφράσεις και νομικές έννοιες από τη σφαίρα του αστικού εμπορικού και δικονομικού δικαίου, που μπορεί να έχουν διαφορετική σημασία από το ένα

συμβαλλόμενο κράτος στο άλλο, τίθεται το ερώτημα αν οι εκφράσεις και έννοιες αυτές πρέπει να θεωρηθούν ως αυτόνομες και επομένως κοινές στο σύνολο των συμβαλλομένων κρατών, ή ότι παραπέμπουν στους κανόνες του εφαρμοστέου δικαίου, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, δυνάμει των κανόνων περί συγκρούσεως δικαιοδοσίας του δικαστή ο οποίος επελήφθη πρώτος... Υπ' αυτές τις συνθήκες η μέριμνα να διασφαλιστεί η ασφάλεια του δικαίου καθώς και η ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των διαδίκων, όσον αφορά την ευχέρεια παρεκκλίσεως από τον κανόνα γενικής δωσδικίας του άρθρου 2, επιβάλλει αυτόνομη ερμηνεία και, συνεπώς, κοινή στο σύνολο των συμβαλλομένων κρατών, των εννοιών του άρθρου 5, περίπτωση 5, της Σύμβασης και που αποτελούν αντικείμενο της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως»⁶⁷. Κατ' ακολουθίαν των σκέψεων αυτών το Δ.Ε.Ε. αποφάνθηκε ως ακολούθως: «Κατά την ερμηνεία της Σύμβασης της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο οι ιδιαίτεροι σκοποί και το σύστημά της, όσο και η σχέση της με τη Συνθήκη ΕΟΚ. Το ζήτημα αν οι εκφράσεις και οι έννοιες που χρησιμοποιεί η Σύμβαση πρέπει να θεωρηθούν ως αυτόνομες και, επομένως, κοινές για το σύνολο των συμβαλλομένων κρατών, ή αν πρέπει να θεωρηθούν ότι παραπέμπουν στους κανόνες του εφαρμοστέου δικαίου, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα με τους κανόνες περί συγκρούσεως αρμοδιοτήτων του δικαστή που επελήφθη πρώτος της υπόθεσης, πρέπει να λυθεί κατά τέτοιο τρόπο που να διασφαλίζει στη Σύμβαση την πλήρη αποτελεσματικότητά της, στην πραγμάτωση των στόχων που επιδιώκει. Η μέριμνα να διασφαλιστεί η ασφάλεια του δικαίου καθώς και η ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των διαδίκων, όσον αφορά την ευχέρεια παρεκκλίσεως από τον κανόνα γενικής δικαιοδοσίας του άρθρου 2, επιβάλλει αυτόνομη και συνεπώς κοινή ερμηνεία στο σύνολο των συμβαλλομένων κρατών, των εννοιών που περιλαμβάνει το άρθρο 5, περίπτωση 5 της Σύμβασης»⁶⁸.

Με αναφορά και στη σχετική Νομολογία του Δ.Ε.Ε. επισημαίνεται ως προς την έννοια και τη λειτουργία της «Αυτόνομης Ερμηνείας», ότι «Αυτόνομη Ερμηνεία σημαίνει ότι ορισμένοι όροι της Συμβρ και των νεότερων Κανονισμών χειραφετούνται από το περιεχόμενο και τις ιδιομορφίες των αντίστοιχων όρων του εθνικού δικαίου οποιουδήποτε κράτους μέλους, π.χ. του δικαίου του δικάζοντος δικαστή ή της *lex causae* και λαμβάνουν ενιαίο, κεντρικά προσδιοριζόμενο από το Δικαστήριο περιεχόμενο»⁶⁹.

17. Συμπερασματικώς μπορούν ως προς την ανάδειξη από το Δ.Ε.Ε. της καθοριστικής σημασίας της Αυτόνομης Ερμηνείας ενός Νόμου ή μιας Συμβάσεως – στο πλαίσιο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. – και, υπό το πρίσμα των κλα-

61. A.THIELE, ό.π., σ. 46.

62. Ibid.

63. Ibid.

64. Ibid, σ. 47.

65. Ibid.

66. Ibid.

67. ΔΕΚ C-33/78, *Somafer SA/Saar-Ferngas AG*, 22.11.1978, ECLI:EU:C:1978:205, Συλλογή (ελληνική 1978/00653), σσ. 655-662.

68. Ibid.

69. Ν.Θ. ΝΙΚΑΣ / Ε.Ρ. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 30.

σικών μεθόδων ερμηνείας και υπό την αλληλοσυγκριτική θεώρηση της ως άνω Αυτόνομης Ερμηνείας με τις κλασικές μεθόδους ερμηνείας, ειδικώς ως προς την έννοια αυτής της Αυτόνομης Ερμηνείας (και από την οπτική γωνία που έχει υιοθετηθεί και υιοθετείται από το Δ.Ε.Ε. ως προς την ερμηνεία του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Δικαίου της Ε.Ε.) να ληχθούν τα ακόλουθα:

17.1. Η «Αυτόνομη Ερμηνεία» έχει ποσοτικώς οριοθετημένο συγκεκριμένο/ποιοποιημένο αντικείμενο ερμηνείας έναν συγκεκριμένο νόμο ή ένα συγκεκριμένο νομοθέτημα και όχι μία ποιοτικώς χρωματισμένη ερμηνευτική ή ιδεολογική κατεύθυνση/τάση ή ένα αντίστοιχο ποιοτικώς καθορισμένο κριτήριο λ.χ. σκοπό, ομοιότητα, σύστημα. Αντιθέτως οι κλασικές Μέθοδοι Ερμηνείας χαρακτηρίζονται από τα αντίστοιχα συγκεκριμένα ερμηνευτικά κριτήρια, τα οποία αναγκαίως συνδέονται με την ειδικότερη φύση και τη λειτουργία τους – λ.χ. τον σκοπό (η τελολογική ερμηνεία), την ομοιότητα (η αναλογία), τη θέση στο σύστημα (η συστηματική ερμηνεία), τη βούληση του (ιστορικού) νομοθέτου (η ιστορική ερμηνεία) κ.ο.κ. – με βάση τα οποία οι ως άνω κλασικές Μέθοδοι Ερμηνείας προσεγγίζουν ερμηνευτικώς τους υπό ερμηνείαν ευρισκομένους νόμους, ενώ δεν έχουν αντικείμενο ερμηνείας μόνον έναν συγκεκριμένο νόμο, ή ένα συγκεκριμένο νομοθέτημα.

17.2. Η «Αυτόνομη Ερμηνεία» δεν είναι μονοδιάστατη από πλευράς ερμηνευτικών κριτηρίων που ακολουθεί/εφαρμόζει για την ερμηνευτική προσέγγιση των νόμων. Η «Αυτόνομη Ερμηνεία» δεν είναι υποχρεωτικώς – με την έννοια δηλαδή μίας Μεθόδου Ερμηνείας «μονοδρομικής ερμηνευτικής κατευθύνσεως» – τελολογική, ή αναλογική, ή γραμματική, ή ιστορική, ή συστηματική. Στην πράξη και στην εφαρμογή της η «Αυτόνομη Ερμηνεία» μπορεί κατά περίπτωση – με βάση την επιλογή του εκάστοτε αρμοδίου δικαιοδοτικού οργάνου ως προς το ποία από τις κλασικές Μεθόδους Ερμηνείας κρίνεται ως πρόσφορη για την συγκεκριμένη περίπτωση – να είναι τελολογική, ή αναλογική, ή γραμματική, ή ιστορική, ή συστηματική (ή βεβαίως και συνδυασμός των ανωτέρω). Ιδιαίτερη ασφαλώς βαρύτητα έχουν για την Αυτόνομη Ερμηνεία ιδίως ο σκοπός και η συστηματική λογική των διατάξεων του ενωσιακού (πρωτογενούς/δευτερογενούς) δικαίου.

17.3. Η Αυτόνομη Ερμηνεία δεν είναι σε αντίθεση, ή σε αντιθετική/ανταγωνιστική θέση, ή σχέση εντάσεως, με τις κατ' ιδίαν Κλασικές Μεθόδους Ερμηνείας, δηλαδή την Αναλογία, την Τελολογική, τη Συστηματική και την Ιστορική.

17.4. Η Αυτόνομη Ερμηνεία ως Μέθοδος Ερμηνείας του Ενωσιακού Δικαίου στο σύνολό του και των αντιστοιχών μεμονωμένων Ενωσιακών Νόμων/Νομοθετημάτων δεν είναι «αυτόνομη» έναντι των ως άνω κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας, αλλά – όσον αφορά τον συγκεκριμένο Νόμο ή Νομοθέτημα στην αληθή ερμηνεία του οποίου επικε-

ντρώνεται η εφαρμογή αυτής (δηλαδή της Αυτόνομης Ερμηνείας) – είναι η συνισταμένη ή ο κοινός πόλος ή ο κοινός παρανομαστής ή το κοινό θεμέλιο (για την ερμηνεία του συγκεκριμένου νόμου/νομοθετήματος) των κατ' ιδίαν ως άνω κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας.

17.5. Την Αυτόνομη Ερμηνεία δεν την ανακάλυψε το Δ.Ε.Ε., ούτε την «ίδρυσε» ως Μέθοδο Ερμηνείας το Δ.Ε.Ε. Η Αυτόνομη Ερμηνεία ενυπήρχε και εφαρμοζόταν και πριν την ίδρυση των Ε.Κ. και την έναρξη λειτουργίας του Δ.Ε.Ε., με την έννοια, δηλαδή ότι προϋπήρχε ως Μέθοδος Ερμηνείας στο πεδίο Διεθνούς Αστικού Δικονομικού Δικαίου, του οποίου Νομικό Θεμέλιο ήταν/είναι οι Διμερείς και Πολυμερείς (μεταξύ Κρατών) Συμβάσεις Δικαστικής Αρωγής.

18. Κατ' ακολουθίαν (και στο πλαίσιο) των προηγηθεισών παρατηρήσεων, σκέψεων και επισημάνσεων η «Αυτόνομη Ερμηνεία» μπορεί να ορισθεί υπό το πρίσμα της διαιλεκτικής σχέσεως και αλληλοσυγκρίσεως αυτής με τις Κλασικές Μεθόδους Ερμηνείας ως ακολούθως: α) Γενικότερα: Η «Αυτόνομη Ερμηνεία», ως Μέθοδος Ερμηνείας κανόνων δικαίου, έχει ως αντικείμενο μία συγκεκριμένη Έννομη Τάξη – δηλαδή το Δίκαιο (=κανόνες Δικαίου) που ισχύει σε αυτή – ή ένα συγκεκριμένο σύνολο Κανόνων Δικαίου/νόμο/νομοθέτημα, ή μία συγκεκριμένη διεθνή σύμβαση. Στον βαθμό που εφαρμόζεται/ακολουθείται η «Αυτόνομη Ερμηνεία» για την ερμηνευτική προσέγγιση αυτού του, ή κάποιου, συγκεκριμένου νόμου κ.ο.κ. μπορεί η «Αυτόνομη Ερμηνεία» να προσεγγίζει τον συγκεκριμένο ερμηνευτέο νόμο ή την συγκεκριμένη ερμηνευτέα νομική διάταξη – ανάλογα και με την επιλογή του ερμηνεύοντος Δικαιοδοτικού Οργάνου – ακολουθώντας την τελολογική ερμηνεία, ή τη γραμματική ερμηνεία, ή την ιστορική ερμηνεία, ή τη συστηματική ερμηνεία κ.ο.κ. β) Ειδικότερα: Η «Αυτόνομη Ερμηνεία» ως Μέθοδος Ερμηνείας – όπως αυτή εφαρμόζεται από το Δ.Ε.Ε. – στο πεδίο της Έννομης Τάξεως της Ε.Ε. έχει ως αντικείμενο ερμηνείας το Δίκαιο – Πρωτογενές και Δευτερογενές (Κανονισμούς κ.λπ.) – που ισχύει στην Ε.Ε. Στον βαθμό και στα όρια που από το Δ.Ε.Ε. – και οποιοδήποτε άλλο Δικαιοδοτικό Όργανο της Ε.Ε. – εφαρμόζεται και ακολουθείται για την ερμηνευτική προσέγγιση των Κανόνων Δικαίου του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Δικαίου της Ε.Ε. η «Αυτόνομη Ερμηνεία» με σκοπό την ανεύρεση του αληθούς νοήματος των Κανόνων Δικαίου του Πρωτογενούς και Δευτερογενούς Δικαίου της Ε.Ε., μπορεί κατά περίπτωση και κατ' επιλογήν του αρμοδίου Δικαιοδοτικού Οργάνου της Ε.Ε. η εφαρμοζόμενη εν προκειμένω «Αυτόνομη Ερμηνεία» στο πλαίσιο της ερμηνευτικής προσεγγίσεως ενός συγκεκριμένου ενωσιακού/νόμου/νομοθετήματος, ή μίας συγκεκριμένης ενωσιακής νομικής διατάξεως, να ακολουθεί – κατ' επιλογήν του Δ.Ε.Ε. κ.ο.κ. – την τελολογική ερμηνεία, ή τη γραμματική ερμηνεία, ή την ιστορική ερμηνεία, ή τη συστηματική ερμηνεία. Ιδίως δε στο πλαί-

σιο της τελολογικής ερμηνείας ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν τόσο ο γενικότερος σκοπός των Ιδρυτικών Συνθηκών της Ε.Ε. (αρχικώς Ε.Ο.Κ. κ.ο.κ.) – καθώς και των μεταγενεστέρων αυτών Συνθηκών (Νίκαιας, Άμστερνταμ, Λισαβώνας) – όσο και ο ειδικότερος σκοπός κάθε μεμονωμένου Ενωσιακού Κανονισμού κ.ο.κ. ή και κάθε μεμονωμέ-

νης ενωσιακής νομικής διατάξεως⁷⁰.

70. Η απόδοση/μετάφραση στην ελληνική γλώσσα απόψεων αλλοδαπών συγγραφέων κ.ο.κ. έγινε από τον συγγραφέα αυτής της μελέτης.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Βασιλική Στάθη

I. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► **Παραπομπή στο Δικαστήριο της ΕΕ έξι κρατών μελών επειδή δεν απέτρεψαν την πρόκληση ζημιών στην ευρωπαϊκή φύση από χωροκατακτητικά ξένα είδη (26.01.2023)**

Βιοποικιλότητα – χωροκατακτητικά ξένα είδη – ευρωπαϊκό περιβάλλον

Η Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει τη Βουλγαρία, την Ιρλανδία, την Ελλάδα, την Ιταλία, τη Λετονία και την Πορτογαλία στο Δικαστήριο της ΕΕ λόγω μη εφαρμογής διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 1143/2014 σχετικά με την πρόληψη και διαχείριση της εισαγωγής και εξάπλωσης χωροκατακτητικών ξένων ειδών (στο εξής: Κανονισμός για τα χωροκατακτητικά ξένα είδη). Τα χωροκατακτητικά ξένα είδη είναι φυτά και ζώα, τα οποία εισάγονται τυχαία ή σκόπιμα σε περιοχή στην οποία δεν απαντώνται κανονικά.

Τα χωροκατακτητικά ξένα είδη αποτελούν μία από τις πέντε κύριες αιτίες απώλειας βιοποικιλότητας στην Ευρώπη και παγκοσμίως. Πρόκειται για φυτά και ζώα που εισάγονται τυχαία ή σκόπιμα ως αποτέλεσμα ανθρώπινης παρέμβασης σε φυσικό περιβάλλον, στο οποίο δεν απαντώνται κανονικά. Αποτελούν σημαντική απειλή για τα αυτόχθονα φυτά και ζώα στην Ευρώπη, προκαλώντας εκτιμώμενη ζημία ύψους 12 δισ. ευρώ ετησίως στην ευρωπαϊκή οικονομία. Η αντιμετώπισή τους αποτελεί σημαντική πτυχή του στόχου της ΕΕ να σταματήσει την απώλεια βιοποικιλότητας, όπως διατυπώνεται στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία και στην ευρωπαϊκή στρατηγική για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030.

Στον Κανονισμό για τα χωροκατακτητικά ξένα είδη προβλέπονται μέτρα που πρέπει να ληφθούν σε ολόκληρη την ΕΕ σε σχέση με τα χωροκατακτητικά ξένα είδη ενωσιακού ενδιαφέροντος. Τα έξι κράτη μέλη δεν εκπόνησαν, δεν εφάρμοσαν και δεν κοινοποίησαν στην Επιτροπή σχέδιο δράσης (ή δέσμη σχεδίων δράσης) για την αντιμετώπιση των σημαντικότερων διαδρομών εισαγωγής και εξάπλωσης αυτών των χωροκατακτητικών ξένων ειδών. Επιπλέον, η Βουλγαρία και η Ελλάδα δεν έχουν ακόμη θεσπίσει σύστημα επιτήρησης των χωροκατακτητικών ξένων ειδών ενωσιακού ενδιαφέροντος ούτε το έχουν συμπεριλάβει στο υφιστάμενο σύστημά τους, αν και όφειλαν να το πράξουν μέχρι τον Ιανουάριο του 2018. Ακόμη, η Ελλάδα δεν διαθέτει τις δομές για τη διενέργεια των επίσημων ελέγχων που απαιτούνται για την πρόληψη της εκούσιας εισαγωγής χωροκατακτητικών ξένων ειδών.

Τον Ιούνιο του 2021 η Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή σε 18 κράτη μέλη (Βέλγιο, Βουλγαρία, Τσεχία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Γαλλία, Κροατία, Ιταλία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία και Σλοβακία) και τον Φεβρουάριο του 2022 απέστειλε αιτιολογημένη γνώμη σε 15 εξ αυτών (Βέλγιο, Βουλγαρία, Τσεχία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Γαλλία, Ιταλία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία και Σλοβακία). Έκτοτε, 11 κράτη μέλη έχουν συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις τους και ένα από αυτά θα λάβει αμέσως τα ελλείποντα μέτρα. Ωστόσο, παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί, τα υπόλοιπα έξι κράτη μέλη (Βουλγαρία, Ελλάδα, Ιρλανδία, Ιταλία, Λετονία και Πορτογαλία) δεν έχουν αντιμετωπίσει πλήρως τις αιτιάσεις. Η Επιτροπή θεωρεί ότι οι προσπάθειες που έχουν καταβάλει μέχρι σήμερα οι αρχές των έξι κρατών μελών δεν ήταν ικανοποιητικές ούτε επαρκείς και, επομένως, τα παραπέμπει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_167

II. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

► **Κανόνες για το ανανεώσιμο υδρογόνο (13.02.2023)**

Ανανεώσιμο υδρογόνο – Οδηγία για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

Η Επιτροπή πρότεινε κανόνες, προκειμένου να οριστεί τι συνιστά ανανεώσιμο υδρογόνο στην ΕΕ, με την έκδοση δύο κατ' εξουσιοδότηση πράξεων που απαιτούνται βάσει της Οδηγίας για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Οι συγκεκριμένες πράξεις αποτελούν μέρος ενός ευρέος κανονιστικού πλαισίου της ΕΕ για το υδρογόνο, το οποίο περιλαμβάνει επενδύσεις σε ενεργειακές υποδομές και κανόνες για τις κρατικές ενισχύσεις, καθώς και νομοθετικούς στόχους για το ανανεώσιμο υδρογόνο στη βιομηχανία και τις μεταφορές. Οι πράξεις αυτές διασφαλίζουν ότι όλα τα ανανεώσιμα καύσιμα μη βιολογικής προέλευσης (γνωστά και ως RFNBO) θα παράγονται από ηλεκτρική ενέργεια που προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές. Οι δύο πράξεις είναι αλληλένδετες, είναι δε και οι δύο απαραίτητες για τον συνυπολογισμό των καυσίμων στον στόχο των κρατών μελών για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Οι δύο πράξεις δημιουργούν ασφάλεια δικαίου για τους επενδυτές, καθώς η ΕΕ έχει ως στόχο τους 10 εκατ. τόνους εγχώριας παραγωγής ανανεώσιμου υδρογόνου και τους 10 εκατ. τόνους εισαγόμενου ανανεώσιμου υδρογόνου βάσει του σχεδίου REPowerEU.

Η πρώτη κατ' εξουσιοδότηση πράξη ορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες το υδρογόνο, τα καύσιμα με βάση το υδρογόνο ή άλλοι φορείς ενέργειας μπορούν να θεωρηθούν RFNBO. Η πράξη αποσαφηνίζει την αρχή της «προσθετικότητας» για το υδρογόνο που ορίζεται στην Οδηγία της ΕΕ για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Οι ηλεκτρολυτικές κυψέλες για την παραγωγή υδρογόνου θα πρέπει να συνδεθούν με νέα παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές. Η αρχή αυτή έχει ως στόχο να διασφαλίσει ότι η παραγωγή ανανεώσιμου υδρογόνου δημιουργεί κίνητρα για αύξηση του όγκου της ανανεώσιμης ενέργειας που διατίθεται στο δίκτυο σε σύγκριση με ό,τι υπάρχει ήδη. Με τον τρόπο αυτό, η παραγωγή υδρογόνου θα στηρίξει την απαλλαγή από τις ανθρακούχες εκπομπές και θα συμπληρώσει τις προσπάθειες εξηλεκτρισμού, αποφεύγοντας παράλληλα την άσκηση πίεσης στην παραγωγή ενέργειας.

Αν και η αρχική ζήτηση ηλεκτρικής ενέργειας για την παραγωγή υδρογόνου θα είναι αμελητέα, θα αυξηθεί προς το 2030 λόγω της μαζικής ανάπτυξης ηλεκτρολυτικών κυψελών μεγάλης κλίμακας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Επιτροπής, απαιτούνται περίπου 500 TWh ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές για την επίτευξη του φιλόδοξου στόχου του REPowerEU για το 2030, ο οποίος συνίσταται στην παραγωγή 10 εκατ. τόνων καυσίμων μη βιολογικής προέλευσης από ανανεώσιμες πηγές. Ο φιλόδοξος στόχος των 10 εκατ. τόνων το 2030 αντιστοιχεί στο 14% της συνολικής κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας στην ΕΕ. Η φιλοδοξία αυτή αντικατοπτρίζεται στην πρόταση της Επιτροπής για αύξηση του στόχου του 2030 για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στο 45%.

Η κατ' εξουσιοδότηση πράξη καθορίζει τρόπους με τους οποίους οι παραγωγοί μπορούν να αποδείξουν ότι η ηλεκτρική ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές που χρησιμοποιείται για την παραγωγή υδρογόνου συμμορφώνεται με τους κανόνες προσθετικότητας. Επίσης, θεσπίζει κριτήρια, ώστε να διασφαλίζεται ότι το ανανεώσιμο υδρογόνο παράγεται μόνο όταν και όπου διατίθεται επαρκής ανανεώσιμη ενέργεια (χρονική και γεωγραφική συσχέτιση).

Για να ληφθούν υπόψη οι υφιστάμενες επενδυτικές δεσμεύσεις και να επιτραπεί στον κλάδο να προσαρμοστεί στο νέο πλαίσιο, οι κανόνες θα εισαχθούν σταδιακά και θα σχεδιαστούν έτσι ώστε να καθίστανται αυστηρότεροι συν τω χρόνω. Ειδικότερα, οι κανόνες προβλέπουν μεταβατική φάση για τις απαιτήσεις «προσθετικότητας» όσον αφορά τα έργα υδρογόνου που θα αρχίσουν να λειτουργούν πριν από την 1η Ιανουαρίου 2028. Αυτή η μεταβατική περίοδος αντιστοιχεί στην περίοδο κατά την οποία οι ηλεκτρολυτικές κυψέλες θα αναπτυχθούν και θα διατεθούν στην αγορά. Επιπλέον, οι παραγωγοί υδρογόνου θα είναι σε θέση να αντιστοιχίζουν την παραγωγή του υδρογόνου με τη συμβατική τους ενέργεια από ανα-

ναιώσιμες πηγές σε μηνιαία βάση έως την 1η Ιανουαρίου 2030. Ωστόσο, τα κράτη μέλη θα έχουν τη δυνατότητα να θεσπίσουν αυστηρότερους κανόνες σχετικά με τη χρονική συσχέτιση από την 1η Ιουλίου 2027.

Οι απαιτήσεις για την παραγωγή ανανεώσιμου υδρογόνου θα ισχύουν τόσο για τους εγχώριους παραγωγούς όσο και για τους παραγωγούς από τρίτες χώρες που επιθυμούν να εξαγάγουν ανανεώσιμο υδρογόνο στην ΕΕ που θα προσμετράται στους στόχους της ΕΕ για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Ένα σύστημα πιστοποίησης που βασίζεται σε εθελοντικά συστήματα θα διασφαλίσει ότι οι παραγωγοί, είτε στην ΕΕ είτε σε τρίτες χώρες, θα μπορούν να αποδεικνύουν απλά και εύκολα τη συμμόρφωσή τους με το πλαίσιο της ΕΕ και να εμπορεύονται ανανεώσιμο υδρογόνο εντός της ενιαίας αγοράς.

Η δεύτερη κατ' εξουσιοδότηση πράξη παρέχει μεθοδολογία για τον υπολογισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά τον κύκλο ζωής των RFNBO. Η μεθοδολογία λαμβάνει υπόψη τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου καθ' όλον τον κύκλο ζωής των καυσίμων, συμπεριλαμβανομένων των ανάντη εκπομπών, των εκπομπών που συνδέονται με τη λήψη ηλεκτρικής ενέργειας από το δίκτυο, από την επεξεργασία, και των εκπομπών που συνδέονται με τη μεταφορά των εν λόγω καυσίμων στον τελικό καταναλωτή. Η μεθοδολογία αποσαφηνίζει, επίσης, τον τρόπο υπολογισμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου του ανανεώσιμου υδρογόνου ή των παραγώνων του σε περίπτωση συμπαραγωγής του σε εγκατάσταση παραγωγής καυσίμων ορυκτής προέλευσης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_594

III. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► **Τροποποίηση των γενικών κανόνων απαλλαγής κατά κατηγορία για την περαιτέρω διευκόλυνση και επιτάχυνση της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης της ΕΕ (09.03.2023)**

Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής κατά Κατηγορία – πράσινη μετάβαση της ΕΕ – ψηφιακή μετάβαση της ΕΕ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τροποποίηση του Γενικού Κανονισμού Απαλλαγής κατά Κατηγορία («ΓΚΑΚ») με σκοπό την περαιτέρω διευκόλυνση, απλούστευση και επιτάχυνση της στήριξης για την πράσινη και την ψηφιακή μετάβαση της ΕΕ.

Μαζί με το νέο προσωρινό πλαίσιο κρίσης και μετάβασης, η εν λόγω τροποποίηση έχει ως στόχο να διευκολύνει τα κράτη μέλη να χορηγούν την απαραίτητη στήριξη σε βασικούς τομείς σύμφωνα με το βιομηχανικό σχέδιο της Πράσινης Συμφωνίας.

Ο ΓΚΑΚ χαρακτηρίζει συγκεκριμένες κατηγορίες κρατικών ενισχύσεων συμβατές με τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπό την προϋπόθεση ότι πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις. Ως εκ τούτου, εξαιρεί τις κατηγορίες αυτές από την υποχρέωση προηγούμενης κοινοποίησης και έγκρισης από την Επιτροπή, επιτρέποντας στα κράτη μέλη να χορηγούν απευθείας την ενίσχυση και να ενημερώνουν την Επιτροπή μόνο *εκ των υστέρων*.

Η παρούσα τροποποίηση παρέχει στα κράτη μέλη μεγαλύτερη ευελιξία όσον αφορά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή μέτρων στήριξης σε τομείς που είναι καίριας σημασίας για τη μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και σε μια βιομηχανία μηδενικού ισοζυγίου εκπομπών. Θα συμβάλει στην επιτάχυνση των επενδύσεων και της χρηματοδότησης για την παραγωγή καθαρής τεχνολογίας στην Ευρώπη, σύμφωνα με το βιομηχανικό σχέδιο της Πράσινης Συμφωνίας.

Οι νέοι κανόνες αντικατοπτρίζουν τις πρόσφατες αλλαγές σε διάφορες δέσμες κατευθυντήριων γραμμών για τις κρατικές ενισχύσεις, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι ο ΓΚΑΚ παραμένει κατάλληλος για την πράσινη και την ψηφιακή μετάβαση.

Ειδικότερα, με τους αναθεωρημένους κανόνες:

- Αυξάνονται και εξορθολογίζονται οι δυνατότητες ενισχύσεων στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος και της ενέργειας, μεταξύ άλλων για τη στήριξη της ανάπτυξης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, έργων απαλλαγής από τις ανθρακούχες εκπομπές, της πράσινης κινητικότητας και βιοποικιλότητας, καθώς και για τη διευκόλυνση των επενδύσεων σε ανανεώσιμο υδρογόνο και την αύξηση της ενεργειακής απόδοσης.
- Διευκολύνεται η υλοποίηση ορισμένων έργων στα οποία συμμετέχουν δικαιούχοι σε διάφορα κράτη μέλη, όπως σημαντικά έργα κοινού ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος (ΣΕΚΕΕ), στον τομέα της έρευνας και της ανάπτυξης, με την αύξηση των εντάσεων ενίσχυσης, καθώς και των ορίων κοινοποίησης.
- Επεκτείνονται οι δυνατότητες κατάρτισης και επανειδίκευσης σε όλους τους τομείς, παρέχοντας απαλλαγή από την υποχρέωση κοινοποίησης για τις ενισχύσεις κατάρτισης κάτω των 3 εκατ. ευρώ.
- Απαλλάσσονται κατά κατηγορία τα μέτρα ενίσχυσης που θεσπίζουν τα κράτη μέλη για τη ρύθμιση των τιμών της ενέργειας, όπως η ηλεκτρική ενέργεια, το φυσικό αέριο και η θερμότητα που παράγεται από φυσικό αέριο ή ηλεκτρική ενέργεια.
- Εισάγεται μια πολύ σημαντική αύξηση των ορίων κοινοποίησης για τις περιβαλλοντικές ενισχύσεις, καθώς και για τις ενισχύσεις για την έρευνα, την ανάπτυξη και την καινοτομία (ΕΑΚ).

- Αποσαφηνίζονται και εξορθολογίζονται οι δυνατότητες ενισχύσεων χρηματοδότησης επιχειρηματικού κινδύνου για μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) και για νεοφυείς επιχειρήσεις, καθώς και για χρηματοπιστωτικά προϊόντα που υποστηρίζονται από το ταμείο InvestEU.

- Παρατείνεται ο ΓΚΑΚ έως το τέλος του 2026 για λόγους ασφάλειας δικαίου και κανονιστικής σταθερότητας.

- Αυξάνονται τα κατώτατα όρια στον ΓΚΑΚ ακόμη και πέρα από τους τομείς που αποτελούν αντικείμενο ειδικής επανεξέτασης, ώστε να καλυφθεί η μεγαλύτερη περίοδος ισχύος των κανόνων.

- Ευθυγραμμίζονται οι διατάξεις του ΓΚΑΚ με τις νέες κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις περιφερειακού χαρακτήρα, τις κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις για το κλίμα, την ενέργεια και το περιβάλλον, τις κατευθυντήριες γραμμές για τη χρηματοδότηση επιχειρηματικού κινδύνου, με το πλαίσιο για την έρευνα, την ανάπτυξη και την καινοτομία, καθώς και με τις κατευθυντήριες γραμμές για τα ευρυζωνικά δίκτυα.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_1523

IV. ΝΑΥΤΙΛΙΑ

► **Επικαιροποίηση της στρατηγικής της ΕΕ για την προστασία του τομέα της ναυτιλίας από νέες απειλές (10.03.2023)**

■ *ναυτιλιακή ασφάλεια – επικαιροποιημένη στρατηγική της ΕΕ για τη ναυτιλιακή ασφάλεια (EUMSS)*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο ύπατος εκπρόσωπος εξέδωσαν κοινή ανακοίνωση αναφορικά με μια ενισχυμένη στρατηγική της ΕΕ για τη ναυτιλιακή ασφάλεια, προκειμένου να διασφαλιστεί η ειρηνική χρήση των θαλασσών και να προστατευτεί ο τομέας της ναυτιλίας από νέες απειλές. Ενέκριναν, επίσης, επικαιροποιημένο σχέδιο δράσης μέσω του οποίου θα εφαρμοστεί η στρατηγική.

Η ναυτιλιακή ασφάλεια είναι εξαιρετικής σημασίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη της. Από κοινού, τα κράτη μέλη της ΕΕ αποτελούν τη μεγαλύτερη συνδυασμένη αποκλειστική οικονομική ζώνη στον κόσμο. Η οικονομία της ΕΕ εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ασφάλεια και την προστασία των ωκεανών. Πάνω από το 80% του παγκόσμιου εμπορίου διεξάγεται διά θαλάσσης και περίπου τα δύο τρίτα του παγκόσμιου πετρελαίου και φυσικού αερίου είτε εξορύσσονται στη θάλασσα είτε μεταφέρονται διά θαλάσσης. Έως και το 99% των παγκόσμιων ρών δεδομένων διαβιβάζονται μέσω υποθαλάσσιων καλωδίων. Ο παγκόσμιος τομέας της ναυτιλίας πρέπει να είναι ασφαλής για την απελευθέρωση του πλήρους δυναμικού των ωκεανών και της βιώσιμης γαλάζιας οικονομίας. Η ΕΕ προτίθεται να ενισχύσει

το ευρύ φάσμα εργαλείων που έχει στη διάθεσή της για την προώθηση της ναυτιλιακής ασφάλειας, τόσο της μη στρατιωτικής όσο και της στρατιωτικής.

Οι απειλές και οι προκλήσεις στον τομέα της ασφάλειας έχουν πολλαπλασιαστεί μετά την έγκριση της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ασφάλεια στη θάλασσα το 2014, γεγονός που απαιτεί νέα και ενισχυμένη δράση. Οι μακροχρόνιες παράνομες δραστηριότητες, όπως η πειρατεία, οι ένοπλες ληστείες στη θάλασσα, η λαθραία διακίνηση μεταναστών και η εμπορία ανθρώπων, όπλων και ναρκωτικών, καθώς και η τρομοκρατία εξακολουθούν να αποτελούν κρίσιμες προκλήσεις. Πρέπει, ωστόσο, να αντιμετωπιστούν και οι νέες και εξελισσόμενες απειλές που σχετίζονται με τον αυξανόμενο γεωπολιτικό ανταγωνισμό, την κλιματική αλλαγή και την υποβάθμιση του θαλάσσιου περιβάλλοντος, καθώς και με τις υβριδικές επιθέσεις και τις κυβερνοεπιθέσεις.

Αυτό αποτελεί ευκαιρία για την προώθηση βιώσιμων λύσεων στα πολλαπλά ζητήματα ναυτιλιακής ασφάλειας που αντιμετωπίζουν η ΕΕ και η διεθνής κοινότητα. Είναι, επίσης, ευκαιρία για την ενίσχυση του ρόλου και της αξιοπιστίας της ΕΕ στη διεθνή σκηνή. Οι πρόσφατες γεωπολιτικές εξελίξεις, όπως η στρατιωτική επίθεση της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας, μας υπενθυμίζουν ότι η ΕΕ πρέπει να ενισχύσει την ασφάλειά της, καθώς και την ικανότητά της να δρα όχι μόνο στην επικράτεια και στα ύδατά της, αλλά και στη γειτονία της και πέραν αυτής.

Η επικαιροποιημένη EUMSS αποτελεί πλαίσιο δράσης της ΕΕ για την προστασία των συμφερόντων της στη θάλασσα και για την προστασία των πολιτών, των αξιών και της οικονομίας της.

Η επικαιροποιημένη στρατηγική για τη ναυτιλιακή ασφάλεια προωθεί τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, καθώς και τον σεβασμό των διεθνών κανόνων και αρχών, διασφαλίζοντας παράλληλα τη βιωσιμότητα των ωκεανών και την προστασία της βιοποικιλότητας. Η στρατηγική θα εφαρμοστεί από την ΕΕ και τα κράτη μέλη της, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους.

Η κοινή ανακοίνωση και το σχετικό σχέδιο δράσης προσδιορίζουν διάφορες ολοκληρωμένες δράσεις που θα συμβάλουν στην προάσπιση των συμφερόντων της ΕΕ. Προς τούτο, η ΕΕ θα εντείνει τη δράση της στο πλαίσιο έξι στρατηγικών στόχων:

- κλιμάκωση των δραστηριοτήτων στη θάλασσα. Στις δράσεις περιλαμβάνονται η διοργάνωση ναυτικών ασκήσεων σε επίπεδο ΕΕ, η ανάπτυξη περαιτέρω επιχειρήσεων ακτοφυλακής στις ευρωπαϊκές θαλάσσιες λεκάνες, ο καθορισμός νέων θαλάσσιων περιοχών ενδιαφέροντος για την εφαρμογή της έννοιας της συντονισμένης ναυτιλιακής παρουσίας (εργαλείο για την ενίσχυση του συντονισμού των ευρισκόμενων σε συγκεκριμένες θαλάσσιες περιοχές ναυτικών και εναέριων μέσων των κρατών με-

λών) και η ενίσχυση των επιθεωρήσεων ασφαλείας στους λιμένες της ΕΕ.

- συνεργασία με τους εταίρους. Στις δράσεις περιλαμβάνονται η εμπάθυνση της συνεργασίας ΕΕ-NATO και η εντατικοποίηση της συνεργασίας με όλους τους σχετικούς διεθνείς εταίρους για την προάσπιση της βασιζόμενης σε κανόνες τάξης στη θάλασσα, ιδίως της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας.

- ανάληψη ηγετικού ρόλου όσον αφορά την αντίληψη της κατάστασης στον τομέα της ναυτιλίας. Στις δράσεις περιλαμβάνονται η ενίσχυση της επιτήρησης των παράκτιων και υπεράκτιων περιπολικών σκαφών και η ενίσχυση του κοινού περιβάλλοντος ανταλλαγής πληροφοριών (CISE). Κατ' αυτόν τον τρόπο, διασφαλίζεται ότι οι εμπλεκόμενες εθνικές και ενωσιακές αρχές μπορούν να ανταλλάσσουν πληροφορίες με ασφαλή τρόπο.

- διαχείριση κινδύνων και απειλών. Στις δράσεις περιλαμβάνονται η διεξαγωγή πραγματικών ναυτιλιακών ασκήσεων ανά τακτά διαστήματα με τη συμμετοχή μη στρατιωτικών και στρατιωτικών παραγόντων, η παρακολούθηση και η προστασία των κρίσιμων θαλάσσιων υποδομών και πλοίων (συμπεριλαμβανομένων των επιβατηγών πλοίων) από φυσικές απειλές και κυβερνοαπειλές, καθώς και η αντιμετώπιση μη εκραγέντων μηχανισμών και ναρκών στη θάλασσα.

- ενίσχυση ικανοτήτων. Στις δράσεις περιλαμβάνονται η ανάπτυξη κοινών απαιτήσεων για τις αμυντικές τεχνολογίες στον τομέα της ναυτιλίας, η εντατικοποίηση των εργασιών σε έργα, όπως η ευρωπαϊκή κορβέτα περιπολίας (νέα κατηγορία πολεμικού πλοίου), και η βελτίωση της ανθυποβρυχιακής μας άμυνας.

- εκπαίδευση και κατάρτιση διά της ενίσχυσης των υβριδικών προσόντων και των προσόντων στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, ιδίως των πολιτών, και διά της διεξαγωγής εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανοικτών σε εταίρους εκτός ΕΕ.

Η επικαιροποιημένη στρατηγική και το σχέδιο δράσης της θα συμβάλουν στην υλοποίηση της στρατηγικής πυξίδας της ΕΕ για την ασφάλεια και την άμυνα.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_1483

V. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

► **Καθορισμός κοινών στόχων από την ΕΕ για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας στις καταστροφές στον τομέα της πολιτικής προστασίας (08.02.2023)**

■ *πολιτική προστασία – καταστροφές – φυσικοί κίνδυνοι*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε μία σύσταση και μία ανακοίνωση με σκοπό τον καθορισμό κοινών στόχων

για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας στις καταστροφές στον τομέα της πολιτικής προστασίας. Αυτό περιλαμβάνει τρόπους για την καλύτερη προετοιμασία των ευρωπαϊκών χωρών έναντι φυσικών κινδύνων, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των σεισμών, των πλημμυρών και των δασικών πυρκαγιών. Λαμβανομένου υπόψη του ταχέως μεταβαλλόμενου τοπίου κινδύνων, οι ευρωπαϊκοί στόχοι ανθεκτικότητας στις καταστροφές αποσκοπούν στη βελτίωση της ικανότητας της ΕΕ, των κρατών μελών της και των συμμετεχόντων κρατών στον μηχανισμό πολιτικής προστασίας της ΕΕ να προβλέπουν μελλοντικές μείζονες καταστροφές και καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και να ανθίστανται στις επιπτώσεις τους. Για τον σκοπό αυτόν, και σε στενή συνεργασία με τα κράτη μέλη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσδιόρισε πέντε στόχους που πρέπει να επιδιωχθούν συλλογικά.

Οι πέντε ευρωπαϊκοί στόχοι ανθεκτικότητας στις καταστροφές είναι:

1. Πρόβλεψη – Βελτίωση της εκτίμησης κινδύνων, της πρόβλεψης και του σχεδιασμού της διαχείρισης κινδύνων καταστροφών. Δεδομένης της πολυπλοκότητας και της αλληλεξάρτησης των κινδύνων που αντιμετωπίζει η ΕΕ, είναι σημαντικό να εντοπιστούν τα τρωτά σημεία σε κρίσιμους τομείς και να προβλεφθούν οι κίνδυνοι και οι απειλές.

2. Προετοιμασία – Αύξηση της ευαισθητοποίησης του πληθυσμού σχετικά με τους κινδύνους και ενίσχυση της ετοιμότητάς του. Η αύξηση της ευαισθητοποίησης του πληθυσμού σχετικά με τους κινδύνους και η ενίσχυση της ετοιμότητάς του συμβάλλουν στη μείωση των επιπτώσεων των καταστροφών.

3. Προειδοποίηση – Ενίσχυση της έγκαιρης προειδοποίησης. Η ενίσχυση των συστημάτων έγκαιρης προειδοποίησης εξασφαλίζει ότι τα προειδοποιητικά μηνύματα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο φτάνουν εγκαίρως σε αυτούς που πρέπει.

4. Αντίδραση – Ενίσχυση της ικανότητας αντίδρασης του μηχανισμού πολιτικής προστασίας της ΕΕ. Με την περαιτέρω ενίσχυση της ικανότητας αντίδρασης του μηχανισμού πολιτικής προστασίας της ΕΕ, η ΕΕ μπορεί να παράσχει περισσότερη βοήθεια για την κάλυψη κρίσιμων κενών και την αποφυγή περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης όταν οι ικανότητες μιας χώρας αποδεικνύονται ανεπαρκείς.

5. Ασφάλεια – Διασφάλιση ενός ισχυρού συστήματος πολιτικής προστασίας. Τα συστήματα πολιτικής προστασίας πρέπει να παραμένουν σε λειτουργία εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο, επτά ημέρες την εβδομάδα, κατά τη διάρκεια καταστροφών και μετά από αυτές, όταν υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη. Η επικαιροποίηση των σχεδίων και των διαδικασιών για τη συνέχιση των δραστηριοτήτων και η εξασφάλιση του συντονισμού και της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ τομέων, μεταξύ άλλων με παρόχους κρίσιμων υποδομών, θα βοηθήσουν τα συστήματα πολιτικής προστασίας να λειτουργούν σε συνεχή βάση.

Προκειμένου να ξεκινήσει η υλοποίηση των ανωτέρω στόχων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δρομολογεί πέντε εμβληματικές πρωτοβουλίες, μία για κάθε στόχο. Για παράδειγμα, μια εμβληματική πρωτοβουλία θα είναι η δρομολόγηση του *preparEU*, ενός πανευρωπαϊκού προγράμματος ευαισθητοποίησης για την ανθεκτικότητα στις καταστροφές που θα απευθύνεται σε Ευρωπαίους πολίτες.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_599

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πικάια νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Η θέση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τα διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια

Ο τομέας των διαδικτυακών βιντεοπαιχνιδιών αναπτύσσεται ταχέως και συμβάλλει στον ψηφιακό μετασχηματισμό της ΕΕ. Πολλοί άνθρωποι χρησιμοποιούν βιντεοπαιχνίδια όχι μόνο ως ψυχαγωγική δραστηριότητα, αλλά και ως μέσο διανοητικής διέγερσης. Συνιστούν παράλληλα σημαντικά εκπαιδευτικά εργαλεία. Οι ευρωβουλευτές θέλουν να διασφαλίσουν την προστασία των καταναλωτών στα διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια και την καλύτερη αξιοποίηση του δυναμικού τους. Στις 18 Ιανουαρίου 2023, οι ευρωβουλευτές ζήτησαν τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σε επίπεδο ΕΕ που να παρέχουν καλύτερη προστασία στους καταναλωτές στον τομέα των διαδικτυακών βιντεοπαιχνιδιών.

Τα διαδικτυακά παιχνίδια μπορούν να ωθήσουν τους παίκτες να αγοράσουν τα λεγόμενα σεντούκια θησαυρού («loot boxes») που περιέχουν φαινομενικά τυχαία αντικείμενα και βοηθούν τους χρήστες να προχωρήσουν στο παιχνίδι. Η δαπάνη πραγματικών χρημάτων θα μπορούσε να έχει αρνητικές ψυχολογικές και οικονομικές συνέπειες, μέσω ανεπιθύμητων ή ανεξέλεγκτων αγορών, ιδίως για ανηλίκους και μικρά παιδιά. Το Κοινοβούλιο καλεί την Επιτροπή να αναλύσει τους τρόπους πώλησης των εν λόγω «σεντουκιών» και να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την επίτευξη κοινής ευρωπαϊκής προσέγγισης όσον αφορά την προστασία των καταναλωτών.

Οι ευρωβουλευτές προειδοποιούν επίσης για τη χρυσοθηρία («gold farming»), δηλαδή την πρακτική συγκομιδής ψηφιακού συναλλάγματος και την εν συνεχεία ανταλλαγή τους με πραγματικό χρήμα. Οι χρήστες μπορούν μάλιστα να ανταλλάσσουν αντικείμενα που αποκτούν σε παιχνίδια και να πωλούν ολόκληρους λογαριασμούς, ακόμη και να διεξάγουν στοιχήματα εντός των παιχνιδιών, γεγονός που αντιβαίνει στους όρους και τις προϋποθέσεις που εφαρμόζονται από τους εκδότες βιντεοπαιχνιδιών.

Οι πρακτικές αυτές μπορούν να συνδέονται με την καταναγκαστική εργασία και εκμετάλλευση στις αναπτυσσόμενες χώρες και με τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

Οι ευρωβουλευτές τονίζουν ότι η διαδικασία ακύρωσης των συνδρομών σε διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια πρέπει να είναι τόσο εύκολη όσο η διαδικασία εγγραφής και ότι οι αυτόματες ανανεώσεις μπορεί να είναι προβληματικές εάν συνεχίζονται επ' αόριστον σε αντίθεση με τις προθέσεις του καταναλωτή. Οι πολιτικές επιστροφής και επιστροφής χρημάτων πρέπει να συμμορφώνονται

με τη νομοθεσία της ΕΕ για τους καταναλωτές, καθώς οι καταναλωτές πρέπει να έχουν το ίδιο δικαίωμα επιστροφής του προϊόντος έναντι του καταβληθέντος ποσού στις διαδικτυακές αγορές με αυτό που έχουν στις αγορές με φυσική παρουσία.

Το Κοινοβούλιο θέλει να διασφαλίσει ότι τα παιδιά προστατεύονται καλύτερα από τις βλαβερές συνέπειες των ηλεκτρονικών βιντεοπαιχνιδιών και της στοχευμένης διαφήμισης. Ζητά καλύτερα εργαλεία γονικού ελέγχου σύμφωνα με το σύστημα Πανευρωπαϊκών Πληροφοριών για Παιχνίδια (PEGI), ώστε οι γονείς να μπορούν να επιβλέπουν καλύτερα τις συνήθειες των παιδιών τους και να ξέρουν πόσο χρόνο και χρήματα ξοδεύουν σε βιντεοπαιχνίδια. Λαμβάνοντας υπόψη τον πιθανό αρνητικό αντίκτυπο των βιντεοπαιχνιδιών στην ψυχική υγεία, οι ευρωβουλευτές καλούν τους φορείς ανάπτυξης παιχνιδιών να αποφεύγουν τον χειριστικό σχεδιασμό παιχνιδιών που μπορεί να οδηγήσει σε εξάρτηση από τα παιχνίδια, απομόνωση και παρενόχληση στον κυβερνοχώρο.

Οι καταναλωτές πρέπει να διαθέτουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με ένα διαδικτυακό βιντεοπαιχνίδι, μεταξύ άλλων σχετικά με την παρουσία αγορών εντός παιχνιδιού, ώστε να μπορούν να κάνουν ενημερωμένες επιλογές και να προστατεύονται καλύτερα οι ευάλωτες ομάδες. Το Κοινοβούλιο τονίζει επίσης ότι τα άτομα με αναπηρία πρέπει να μπορούν να παίζουν όλα τα είδη διαδικτυακών βιντεοπαιχνιδιών και ότι τόσο τα τεχνικά όσο και τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά τους πρέπει να είναι χωρίς αποκλεισμούς και προσβάσιμα σε όλους.

Τα διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια οφείλουν να προστατεύουν καλύτερα τα δεδομένα των χρηστών, σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων, υπογραμμίζουν οι ευρωβουλευτές.

Το Κοινοβούλιο προτείνει επίσης τη διοργάνωση ενός ετήσιου βραβείου διαδικτυακών βιντεοπαιχνιδιών της ΕΕ ώστε να τονιστεί η σημασία την οποία έχουν για την ψηφιακή ενιαία αγορά οι εταιρείες που παράγουν διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια.

Οι ευρωβουλευτές χαιρετίζουν, τέλος, το καινοτόμο ερευνητικό έργο της ΕΕ «Kids Online» για τα παιδιά στο διαδίκτυο, το οποίο συγκεντρώνει δεδομένα υψηλής ποιότητας από ολόκληρη την Ευρώπη σχετικά με τις διαδικτυακές εμπειρίες τους. Καλούν δε την Επιτροπή να χρηματοδοτήσει αυτές και παρόμοιες πρωτοβουλίες στο μέλλον.

Σχετικά links:

<https://www.europarl.europa.eu/news/el/press->

room/20230113IPR66646/protecting-gamers-and-encouraging-growth-in-the-video-games-sector
<https://www.videogameseurope.eu/data-key-facts/key-facts-from-2021-europe-video-games-sector/>

Βλ. επίσης:

<https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/society/20210414STO02010/diamorfosi-psifiakou-metaschismatismou-epexigisi-tis-stratigikis-tis-ee>

<https://pegi.info/el>

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0300_EN.html#_section2

► Ευρωπαϊκή διακήρυξη σχετικά με τα ψηφιακά δικαιώματα και τις ψηφιακές αρχές για την ψηφιακή δεκαετία

Στις 23 Ιανουαρίου 2023, δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης κοινή διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με τα ψηφιακά δικαιώματα και τις ψηφιακές αρχές για την ψηφιακή δεκαετία με στόχο να προωθηθεί ένας ευρωπαϊκός τρόπος ψηφιακού μετασχηματισμού που θέτει τους ανθρώπους στο επίκεντρο, με βάση τις ευρωπαϊκές αξίες και τα θεμελιώδη δικαιώματα της ΕΕ, επιβεβαιώνοντας τα οικογενειακά ανθρώπινα δικαιώματα και προς όφελος όλων των ατόμων, των επιχειρήσεων και της κοινωνίας στο σύνολό της.

Πιο αναλυτικά διακηρύττονται τα εξής:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I: Ψηφιακός μετασχηματισμός με επίκεντρο τους ανθρώπους

1. Οι άνθρωποι βρίσκονται στο επίκεντρο του ψηφιακού μετασχηματισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η τεχνολογία θα πρέπει να υπηρετεί και να ωφελεί όλους τους ανθρώπους που ζουν στην ΕΕ και να τους δίνει τη δυνατότητα να εκπληρώνουν τις προσδοκίες τους, με πλήρη ασφάλεια και σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους.

Δεσμευόμαστε:

a) να ενισχύουμε το δημοκρατικό πλαίσιο για έναν ψηφιακό μετασχηματισμό που ωφελεί όλες και όλους και βελτιώνει τη ζωή όλων όσοι ζουν στην ΕΕ·

b) να λαμβάνουμε τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίζουμε ότι οι αξίες της ΕΕ και τα ατομικά δικαιώματα, όπως αναγνωρίζονται από το δίκαιο της ΕΕ, γίνονται σεβαστά τόσο στο διαδίκτυο όσο και εκτός διαδικτύου·

c) να ενθαρρύνουμε και να διασφαλίζουμε υπεύθυνη και επιμελή δράση εκ μέρους όλων των φορέων, δημόσιων και ιδιωτικών, στο ψηφιακό περιβάλλον·

d) να προωθούμε ενεργά το όραμα αυτό του ψηφιακού μετασχηματισμού, μεταξύ άλλων και στις διεθνείς μας σχέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Αλληλεγγύη και ένταξη

2. Η τεχνολογία θα πρέπει να χρησιμοποιείται για να ενώνει και όχι για να διχάζει τους ανθρώπους. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός θα πρέπει να συμβάλλει σε μια δίκαιη και συμπεριληπτική κοινωνία και οικονομία στην ΕΕ.

Δεσμευόμαστε:

a) να διασφαλίζουμε ότι ο σχεδιασμός, η ανάπτυξη, η εφαρμογή και η χρήση τεχνολογικών λύσεων σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα, καθιστούν δυνατή την άσκησή τους και προωθούν την αλληλεγγύη και την ένταξη·

b) να επιδιώκουμε έναν ψηφιακό μετασχηματισμό που δεν αφήνει κανέναν στο περιθώριο. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός θα πρέπει να ωφελεί όλες και όλους, να επιτυγχάνει έμφυλη ισορροπία και να περιλαμβάνει ιδίως τους ηλικιωμένους, τους κατοίκους αγροτικών περιοχών, τα άτομα με αναπηρία ή τα περιθωριοποιημένα και εύάλωτα άτομα ή τα άτομα που στερούνται τα δικαιώματά τους και όσους ενεργούν για λογαριασμό τους. Θα πρέπει επίσης να προωθεί την πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία·

c) να αναπτύσσουμε κατάλληλα πλαίσια ώστε όλοι οι παράγοντες της αγοράς που επωφελούνται από τον ψηφιακό μετασχηματισμό να αναλαμβάνουν τις κοινωνικές ευθύνες τους και να συμβάλλουν με δίκαιο και αναλογικό τρόπο στο κόστος των δημόσιων αγαθών, υπηρεσιών και υποδομών, προς όφελος όλων όσοι ζουν στην ΕΕ.

Συνδεσιμότητα

3. Κάθε άνθρωπος, οπουδήποτε και αν βρίσκεται στην ΕΕ, θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε οικονομικά προσιτή ψηφιακή συνδεσιμότητα υψηλής ταχύτητας.

Δεσμευόμαστε:

a) να διασφαλίζουμε την πρόσβαση σε συνδεσιμότητα υψηλής ποιότητας, με διαθέσιμη πρόσβαση στο διαδίκτυο, για όλους και όλες, οπουδήποτε και αν βρίσκονται στην ΕΕ, μεταξύ άλλων για τα άτομα με χαμηλό εισόδημα·

b) να μεριμνούμε για την προστασία και την προώθηση ενός ουδέτερου και ανοικτού διαδικτύου, όπου το περιεχόμενο, οι υπηρεσίες και οι εφαρμογές δεν φράσσονται ή υποβαθμίζονται αδικαιολόγητα.

Ψηφιακή εκπαίδευση και κατάρτιση και ψηφιακές δεξιότητες

4. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη διά βίου μάθηση και θα πρέπει να είναι σε θέση να αποκτήσει όλες τις βασικές και προηγμένες ψηφιακές δεξιότητες.

Δεσμευόμαστε:

a) να προάγουμε την ψηφιακή εκπαίδευση και κατάρτιση υψηλής ποιότητας, μεταξύ άλλων με σκοπό τη γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος μεταξύ των φύλων·

b) να στηρίζουμε τις προσπάθειες που επιτρέπουν στους εκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτικούς να αποκτούν και να μοιράζονται τις απαραίτητες ψηφιακές δεξιότητες και ικανότητες, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν την παιδεία στα μέσα ενημέρωσης και την κριτική σκέψη, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στην οικονομία, την κοινωνία και τις δημοκρατικές διαδικασίες·

c) να προωθούμε και να στηρίζουμε τις προσπάθειες για τον εξοπλισμό όλων των ιδρυμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης με ψηφιακή συνδεσιμότητα και ψηφιακές υποδομές και εργαλεία·

d) να δώσουμε σε όλες και όλους τη δυνατότητα να προσαρμοστούν στις αλλαγές που επιφέρει η ψηφιοποίηση της εργασίας μέσω της αναβάθμισης των δεξιοτήτων και της επανειδίκευσης.

Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας

5. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα σε δίκαιες, πρόσφορες, υγιεινές και ασφαλείς συνθήκες εργασίας και σε κατάλληλη προστασία στο ψηφιακό περιβάλλον, όπως και στον πραγματικό χώρο εργασίας, ανεξάρτητα από το καθεστώς, τον τρόπο και τη διάρκεια της απασχόλησής του.

6. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι ενώσεις εργοδοτών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον ψηφιακό μετασχηματισμό, κυρίως όσον αφορά τον ορισμό των δίκαιων και πρόσφορων συνθηκών εργασίας, μεταξύ άλλων σε σχέση με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων στην εργασία.

Δεσμευόμαστε:

a) να μεριμνούμε ώστε όλοι και όλες να είναι σε θέση να αποσυνδέονται και να διαθέτουν εγγυήσεις για την ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής στο ψηφιακό περιβάλλον·

b) να διασφαλίζουμε ότι, στο εργασιακό περιβάλλον, τα ψηφιακά εργαλεία δεν θέτουν με κανέναν τρόπο σε κίνδυνο τη σωματική και ψυχική υγεία των εργαζομένων·

c) να εξασφαλίζουμε τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων στο ψηφιακό περιβάλλον, στα οποία συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης και δράσης, καθώς και η προστασία από παράνομη και αδικαιολόγητη παρακολούθηση·

d) να μεριμνούμε ώστε η τεχνητή νοημοσύνη στον χώρο εργασίας να χρησιμοποιείται με διαφάνεια και με προσέγγιση βάσει κινδύνου και ώστε να λαμβάνονται ανάλογα μέτρα πρόληψης για τη διατήρηση ασφαλούς και υγιούς εργασιακού περιβάλλοντος·

e) να εξασφαλίζουμε ειδικότερα ότι η ανθρώπινη εποπτεία είναι εγγυημένη σε σημαντικές αποφάσεις που επηρεάζουν τους εργαζομένους και ότι οι εργαζόμενοι

είναι γενικά ενημερωμένοι ότι αλληλεπιδρούν με συστήματα τεχνητής νοημοσύνης.

Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες στο διαδίκτυο

7. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο σε βασικές δημόσιες υπηρεσίες στην ΕΕ. Δεν πρέπει να ζητείται από κανέναν να παρέχει δεδομένα συχνότερα από ό,τι είναι αναγκαίο κατά την πρόσβαση σε ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες και κατά τη χρήση τους.

Δεσμευόμαστε:

a) να μεριμνούμε ώστε όσοι και όσες ζουν στην ΕΕ να έχουν τη δυνατότητα χρήσης προσβάσιμης, προαιρετικής, ασφαλούς και αξιόπιστης ψηφιακής ταυτότητας που παρέχει πρόσβαση σε ευρύ φάσμα επιγραμμικών υπηρεσιών·

b) να εξασφαλίζουμε την ευρεία προσβασιμότητα και την περαιτέρω χρήση πληροφοριών του δημόσιου τομέα·

c) να διευκολύνουμε και να στηρίζουμε την απρόσκοπτη, ασφαλή και διαλειτουργική πρόσβαση σε ολόκληρη την ΕΕ σε ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες που έχουν σχεδιαστεί για να καλύπτουν αποτελεσματικά τις ανάγκες των ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων ιδίως των ψηφιακών υπηρεσιών υγείας και περίθαλψης, και ειδικότερα της πρόσβασης σε ηλεκτρονικά μητρώα υγείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III: Ελευθερία επιλογής

Αλληλεπιδράσεις με αλγορίθμους και συστήματα τεχνητής νοημοσύνης

8. Η τεχνητή νοημοσύνη θα πρέπει να χρησιμεύει ως εργαλείο για τους ανθρώπους, με απώτερο στόχο τη μεγαλύτερη ευημερία τους.

9. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επωφελείται από τα πλεονεκτήματα των αλγοριθμικών συστημάτων και των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης, μεταξύ άλλων κάνοντας τις δικές του συνειδητές επιλογές στο ψηφιακό περιβάλλον, ενώ παράλληλα προστατεύεται από κινδύνους και βλάβες για την υγεία, την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματά του.

Δεσμευόμαστε:

a) να προωθούμε ανθρωποκεντρικά, αξιόπιστα και δεοντολογικά συστήματα τεχνητής νοημοσύνης καθ' όλη τη διάρκεια της ανάπτυξης, της εφαρμογής και της χρήσης τους, σύμφωνα με τις αξίες της ΕΕ·

b) να εξασφαλίζουμε κατάλληλο επίπεδο διαφάνειας σχετικά με τη χρήση αλγορίθμων και τεχνητής νοημοσύνης, καθώς και τη δυνατότητα των ανθρώπων να χρησιμοποιούν αυτά τα εργαλεία και να είναι ενημερωμένοι όταν αλληλεπιδρούν με αυτά·

c) να διασφαλίζουμε ότι τα αλγοριθμικά συστήματα βασίζονται σε κατάλληλα σύνολα δεδομένων, ώστε να αποφεύγονται οι διακρίσεις και να καθίσταται δυνατή η

ανθρώπινη εποπτεία όλων των αποτελεσμάτων που επηρεάζουν την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων·

d) να διασφαλίζουμε ότι τεχνολογίες, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, δεν χρησιμοποιούνται για να προδικάζονται οι επιλογές των ανθρώπων, για παράδειγμα όσον αφορά την υγεία, την εκπαίδευση, την απασχόληση και την ιδιωτική τους ζωή·

e) να μεριμνούμε για την παροχή εγγυήσεων και την ανάληψη κατάλληλης δράσης, μεταξύ άλλων με την προώθηση αξιόπιστων προτύπων, ώστε να διασφαλίζεται ότι η τεχνητή νοημοσύνη και τα ψηφιακά συστήματα είναι, ανά πάσα στιγμή, ασφαλή και χρησιμοποιούνται με πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων·

f) να λαμβάνουμε μέτρα για να διασφαλίζεται ότι η έρευνα στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης τηρεί τα πλέον αυστηρά δεοντολογικά πρότυπα και τη σχετική νομοθεσία της ΕΕ.

Ένα δίκαιο ψηφιακό περιβάλλον

10. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να είναι σε θέση να επιλέγει ελεύθερα και ουσιαστικά τις επιγραμμικές υπηρεσίες που χρησιμοποιεί, βάσει αντικειμενικών, διαφανών, εύκολα προσβάσιμων και αξιόπιστων πληροφοριών.

11. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ανταγωνίζεται ισότιμα και να καινοτομεί στο ψηφιακό περιβάλλον. Από τη δυνατότητα αυτή θα πρέπει να επωφελούνται και οι επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένων των ΜΜΕ.

Δεσμευόμαστε:

a) να εξασφαλίζουμε ένα ασφαλές και προστατευμένο ψηφιακό περιβάλλον βασισμένο στον θεμιτό ανταγωνισμό, στο οποίο τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται, τα δικαιώματα των χρηστών και η προστασία των καταναλωτών στην ψηφιακή ενιαία αγορά κατοχυρώνονται και οι ευθύνες των πλατφορμών, ιδίως των μεγάλων παραγόντων και των ρυθμιστών της πρόσβασης, είναι σαφώς καθορισμένες·

b) να προωθούμε τη διαλειτουργικότητα, τη διαφάνεια, τις ανοιχτές τεχνολογίες και τα πρότυπα ως μέσα για την περαιτέρω ενίσχυση της εμπιστοσύνης στην τεχνολογία, καθώς και της ικανότητας των καταναλωτών να πραγματοποιούν αυτόνομες και συνειδητές επιλογές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Συμμετοχή στον ψηφιακό δημόσιο χώρο

12. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε ένα αξιόπιστο, ποικίλο και πολύγλωσσο ψηφιακό περιβάλλον. Η πρόσβαση σε ποικίλο περιεχόμενο συμβάλλει στον πλουραλιστικό δημόσιο διάλογο και στην ουσιαστική συμμετοχή στη δημοκρατία χωρίς διακρίσεις.

13. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, καθώς και στην ελευ-

θερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι στο ψηφιακό περιβάλλον.

14. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να μπορεί να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με το ποιος κατέχει ή ελέγχει τις υπηρεσίες μέσω ενημέρωσης που χρησιμοποιεί.

15. Οι επιγραμμικές πλατφόρμες, ιδίως οι πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες, θα πρέπει να υποστηρίζουν τον ελεύθερο δημοκρατικό διάλογο στο διαδίκτυο. Δεδομένου του ρόλου των υπηρεσιών τους στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και του δημόσιου λόγου, οι πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες θα πρέπει να μετριάσουν τους κινδύνους που απορρέουν από τη λειτουργία και τη χρήση των υπηρεσιών τους, μεταξύ άλλων όσον αφορά την εσφαλμένη πληροφόρηση και τις εκστρατείες παραπληροφόρησης, και να προστατεύουν την ελευθερία της έκφρασης.

Δεσμευόμαστε:

a) να συνεχίσουμε να διαφυλάσσουμε όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα στο διαδίκτυο, ιδίως την ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, που περιλαμβάνει και την ελευθερία και πολυφωνία των μέσων ενημέρωσης·

b) να στηρίζουμε την ανάπτυξη και τη βέλτιστη χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών για την ενθάρρυνση της κινητοποίησης των ανθρώπων και της δημοκρατικής συμμετοχής·

c) να λαμβάνουμε αναλογικά μέτρα για την αντιμετώπιση όλων των μορφών παράνομου περιεχομένου, με πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, και χωρίς την καθιέρωση γενικών υποχρεώσεων παρακολούθησης ή λογοκρισίας·

d) να δημιουργήσουμε ένα ψηφιακό περιβάλλον όπου οι άνθρωποι προστατεύονται από την παραπληροφόρηση και τη χειραγώγηση πληροφοριών και άλλες μορφές επιβλαβούς περιεχομένου, μεταξύ άλλων την παρενόχληση και την έμφυλη βία·

e) να στηρίζουμε την ουσιαστική πρόσβαση σε ψηφιακό περιεχόμενο που αποτυπώνει την πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία στην ΕΕ·

f) να δίνουμε στα άτομα τη δυνατότητα να πραγματοποιούν ελεύθερες, συγκεκριμένες επιλογές και να περιορίσουμε την εκμετάλλευση τρωτών σημείων και προκαταλήψεων που γίνεται κυρίως μέσω στοχευμένης διαφήμισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Ασφάλεια, προστασία και ενδυνάμωση

Ένα προστατευμένο και ασφαλές ψηφιακό περιβάλλον

16. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε ψηφιακές τεχνολογίες, προϊόντα και υπηρεσίες που είναι, εκ σχεδιασμού, ασφαλή, προστατευμένα και σέβονται την ιδιωτική ζωή, με αποτέλεσμα υψηλό επίπεδο εμπιστευτι-

κότητας, ακεραιότητας, διαθεσιμότητας και γνησιότητας των πληροφοριών που υποβάλλονται σε επεξεργασία.

Δεσμευόμαστε:

a) να λάβουμε περαιτέρω μέτρα για να προωθήσουμε την ιχνηλασιμότητα των προϊόντων και να διασφαλίσουμε ότι στην ψηφιακή ενιαία αγορά προσφέρονται μόνο προϊόντα που είναι ασφαλή και συμμορφώνονται με τη νομοθεσία της ΕΕ·

b) να προστατεύουμε τα συμφέροντα των πολιτών, των επιχειρήσεων και των δημόσιων οργανισμών από τους κυβερνοκινδύνους και το κυβερνοέγκλημα, μεταξύ άλλων από τις παραβιάσεις δεδομένων και την κλοπή ή χειραγώγηση ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται απαιτήσεις κυβερνοασφάλειας για τα συνδεδεμένα προϊόντα που διατίθενται στην ενιαία αγορά·

c) να αντιμετωπίζουμε και να αποδίδουμε ευθύνες σε όσους επιδιώκουν, εντός της ΕΕ, να υπονομεύσουν την ασφάλεια στο διαδίκτυο και την ακεραιότητα του ψηφιακού περιβάλλοντος ή προωθούν τη βία και το μίσος με ψηφιακά μέσα.

Ιδιωτική ζωή και έλεγχος των ατόμων επί των δεδομένων

17. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων του στο διαδίκτυο. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει τον έλεγχο που ασκούν τα άτομα στον τρόπο με τον οποίον χρησιμοποιούνται τα προσωπικά δεδομένα τους και σε ποιους κοινοποιούνται.

18. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στο απόρρητο των επικοινωνιών του και των πληροφοριών στις ηλεκτρονικές συσκευές του και δεν πρέπει να υποβάλλεται σε πρακτικές παράνομης επιγραμμικής παρακολούθησης, παράνομης εκτενούς και συστηματικής ιχνηλάτησης ή υποκλοπής.

19. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να είναι σε θέση να καθορίζει την ψηφιακή κληρονομιά του και να αποφασίζει τι θα γίνει με τους προσωπικούς λογαριασμούς και τις πληροφορίες που τον αφορούν μετά τον θάνατό του.

Δεσμευόμαστε:

a) να εξασφαλίζουμε ότι κάθε άνθρωπος ασκεί ουσιαστικό έλεγχο επί των προσωπικών και μη προσωπικών δεδομένων του σύμφωνα με τους κανόνες της ΕΕ για την προστασία των δεδομένων και τη σχετική νομοθεσία της ΕΕ·

b) να διασφαλίζουμε πράγματι τη δυνατότητα των ατόμων να μεταφέρουν εύκολα τα προσωπικά και μη προσωπικά δεδομένα τους μεταξύ διαφορετικών ψηφιακών υπηρεσιών σύμφωνα με τα δικαιώματα φορητότητας·

c) να προστατεύουμε αποτελεσματικά τις επικοινωνίες από μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση τρίτων·

d) να απαγορεύουμε την παράνομη ταυτοποίηση καθώς και την παράνομη διατήρηση αρχείων δραστηριότητας.

Προστασία και ενδυνάμωση των παιδιών και των νέων στο ψηφιακό περιβάλλον

20. Τα παιδιά και οι νέοι θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν ασφαλείς και συνειδητές επιλογές και να εκφράζουν τη δημιουργικότητά τους στο ψηφιακό περιβάλλον.

21. Η πρόσβαση σε υλικό και υπηρεσίες κατάλληλες για την ηλικία τους αναμένεται να βελτιώσει τις εμπειρίες, την ευεξία και τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων στο ψηφιακό περιβάλλον.

22. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο δικαίωμα των παιδιών και των νέων να προστατεύονται από όλα τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσω ψηφιακών τεχνολογιών ή διευκολύνονται από αυτές.

Δεσμευόμαστε:

a) να παρέχουμε ευκαιρίες σε όλα τα παιδιά και τους νέους να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες και ικανότητες, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν την παιδεία στα μέσα ενημέρωσης και την κριτική σκέψη, για να περιηγούνται και να συμμετέχουν στο ψηφιακό περιβάλλον ενεργά, με ασφάλεια και να κάνουν συνειδητές επιλογές·

b) να προωθούμε θετικές εμπειρίες για τα παιδιά και τους νέους σε κατάλληλο για την κάθε ηλικία και ασφαλές ψηφιακό περιβάλλον·

c) να προστατεύουμε όλα τα παιδιά και τους νέους από επιβλαβές και παράνομο περιεχόμενο, την εκμετάλλευση, χειραγώγηση και κακοποίηση στο διαδίκτυο, και να αποτρέπουμε τη χρήση του ψηφιακού χώρου για τη διάπραξη ή τη διευκόλυνση εγκλημάτων·

d) να προστατεύουμε όλα τα παιδιά και τους νέους από την παράνομη ιχνηλάτηση, κατάρτιση προφίλ και στόχευση, ιδίως για εμπορικούς σκοπούς·

e) να επιδιώκουμε τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων στην ανάπτυξη ψηφιακών πολιτικών που τους αφορούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Βιωσιμότητα

23. Για την αποφυγή της πρόκλησης σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον και για την προώθηση της κυκλικής οικονομίας, τα ψηφιακά προϊόντα και οι ψηφιακές υπηρεσίες θα πρέπει να σχεδιάζονται, να παράγονται, να χρησιμοποιούνται, να επισκευάζονται, να ανακυκλώνονται και να απορρίπτονται κατά τρόπο ώστε να μετριάζονται οι αρνητικές περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις τους και να αποτρέπεται η πρόωρη απαξίωσή τους.

24. Κάθε άνθρωπος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε ακριβείς και κατανοητές πληροφορίες σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και την ενεργειακή κατανάλωση

των ψηφιακών προϊόντων και υπηρεσιών, τη δυνατότητα επισκευής και τη διάρκεια ζωής τους, ώστε να μπορεί να πραγματοποιεί υπεύθυνες επιλογές.

Δεσμευόμαστε:

a) να στηρίζουμε την ανάπτυξη και τη χρήση βιώσιμων ψηφιακών τεχνολογιών που έχουν ελάχιστο αρνητικό περιβαλλοντικό και κοινωνικό αντίκτυπο·

b) να παρέχουμε κίνητρα για βιώσιμες καταναλωτικές επιλογές και αειφόρα επιχειρηματικά μοντέλα, και να προάγουμε τη βιώσιμη και υπεύθυνη εταιρική συμπεριφορά σε ολόκληρες τις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας ψηφιακών προϊόντων και υπηρεσιών, μεταξύ άλλων με σκοπό την καταπολέμηση της καταναγκαστικής εργασίας·

c) να προάγουμε την ανάπτυξη, την εφαρμογή και την ενεργό χρήση καινοτόμων ψηφιακών τεχνολογιών με θετικό αντίκτυπο στο περιβάλλον και το κλίμα, προκειμένου να επιταχυνθεί η πράσινη μετάβαση·

d) να προωθούμε πρότυπα και σήματα βιωσιμότητας για ψηφιακά προϊόντα και υπηρεσίες.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο της διακήρυξης:

[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023C0123\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023C0123(01))

► Οδηγίες της Εθνικής Αρχής Κυβερνοασφάλειας για την ενίσχυση της ασφάλειας και της ιδιωτικότητας των πολιτών

Δεδομένου ότι έχουν αυξηθεί οι αναφορές για αποστολή παραπλανητικών μηνυμάτων τύπου phishing σε χρήστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κινητών τηλεφώνων αλλά και μέσω κοινωνικής δικτύωσης, η Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης υπενθυμίζει χρήσιμες οδηγίες για την ενίσχυση της ασφάλειας και της ιδιωτικότητας των πολιτών.

Κατ' αρχάς, το phishing συνιστά ενέργεια εξαπάτησης των χρηστών του διαδικτύου, κατά την οποία ο αποστολέας υποδύεται μια αξιόπιστη οντότητα, οργανισμό ή πρόσωπο που καλεί τον αποδέκτη του μηνύματος να ακολουθήσει τις οδηγίες που του δίνονται. Αυτές οι οδηγίες μπορεί να ζητούν από τον αποδέκτη να ακολουθήσει κάποιο ηλεκτρονικό σύνδεσμο (link) ή και να παραχωρήσει δεδομένα του, όπως ευαίσθητα ιδιωτικά στοιχεία, κωδικούς, στοιχεία ταυτότητας ή διαβατηρίου, τραπεζικό λογαριασμό, τραπεζική κάρτα και άλλα. Επίσης, παρατηρείται αυξημένος αριθμός μηνυμάτων σχετικά με επιστροφές φόρου ή χορήγηση επιδομάτων.

Οι πολίτες πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί, όσο αληθοφανής φαίνεται ο αποστολέας ή και τα μηνύματα που λαμβάνουν, ώστε να μην πέσουν θύματα επιτήδειων που δρουν με αυτόν τον τρόπο. Ορισμένες πρακτικές

συμβουλές για την προστασία από τις επιθέσεις αυτού του τύπου (phishing attacks) είναι οι εξής:

- Δεν θα πρέπει ποτέ να δίνετε τα προσωπικά στοιχεία (π.χ. κωδικούς e-banking, αριθμούς/PIN καρτών, κωδικούς πρόσβασης, όνομα χρήστη) σε υποτιθέμενους διαμεσολαβητές, νομικά γραφεία, λογιστές, ή άλλους επιτήδειους για δήθεν εξυπηρέτηση (π.χ. σε θέματα κρατικής επιδότησης, Power/Fuel/«Τουρισμός για όλους» ή άλλες περιπτώσεις, όπως ενοίκιαση δωματίων κ.λπ.).

- Θα πρέπει να πραγματοποιείτε πρόσβαση μέσω της επίσημης ιστοσελίδας του φορέα, του οργανισμού ή της τράπεζας ή μέσω της εφαρμογής στο κινητό σας (app) και όχι μέσω συνδέσμων από κάποιο μήνυμα ή e-mail που λάβατε, μηχανές αναζήτησης ή άλλες ιστοσελίδες.

- Αν λάβατε κάποιο ύποπτο e-mail, προτού ενεργήσετε θα πρέπει να επικοινωνήσετε με τους συνεργάτες σας ή με τον υποτιθέμενο αποστολέα για να ελέγξετε την αυθεντικότητά του.

- Θα πρέπει να ελέγχετε προσεκτικά τη διεύθυνση του αποστολέα. Τα μηνύματα τύπου phishing έχουν συχνά διευθύνσεις αποστολέα που δεν έχουν σχέση με αυτόν που υποτίθεται ότι τα στέλνει.

- Θα πρέπει να εξετάζετε το είδος των πληροφοριών που σας ζητούνται. Ακόμα και αν το μήνυμα που λάβατε φαίνεται αυθεντικό, είναι απίθανο κάποιος φορέας, τράπεζα ή εταιρεία να επικοινωνήσει μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για να σας ζητήσει προσωπικά στοιχεία, στοιχεία τραπεζικής ή πιστωτικής κάρτας, ή άλλα προσωπικά ή ευαίσθητα δεδομένα.

- Θα πρέπει να είστε επιφυλακτικοί εάν το μήνυμα δημιουργεί μια αίσθηση επείγοντος. Οι επιτιθέμενοι προσπαθούν συχνά να ασκήσουν πίεση χρησιμοποιώντας αυτήν την τακτική.

- Θα πρέπει επίσης να είστε επιφυλακτικοί με μηνύματα επιστροφής φόρου ή χορήγησης επιδομάτων.

- Είναι αποτελεσματικός ένας ενδεδειγμένος έλεγχος γραμματικής και ορθογραφίας καθώς τα τυπογραφικά λάθη και η κακή γραμματική είναι συχνά χαρακτηριστικά των μηνυμάτων τύπου phishing.

- Υπάρχουν αρκετές λύσεις ασφάλειας και αντιμετώπισης κακόβουλου λογισμικού (antispamming) που περιλαμβάνουν λειτουργίες αναγνώρισης και απόρριψης κακόβουλων μηνυμάτων.

Σχετικά links:

<https://mindigital.gr/archives/5057>

► Δεύτερο πρόσθετο πρωτόκολλο της σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο

Το Συμβούλιο της ΕΕ εξέδωσε, στις 14 Φεβρουαρίου 2023, απόφαση με την οποία εξουσιοδοτούνται τα κράτη μέλη να κυρώσουν, προς το συμφέρον της ΕΕ, το δεύτερο πρόσθετο πρωτόκολλο της σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο (Σύμβαση της Βουδαπέστης). Η ΕΕ δεν μπορεί να υπογράψει το πρωτόκολλο, δεδομένου ότι μόνο κράτη μπορούν να είναι συμβαλλόμενα μέρη του.

Το πρωτόκολλο θα βελτιώσει τη διασυνοριακή πρόσβαση σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία προς χρήση σε ποινικές διαδικασίες. Θα συμβάλει στην καταπολέμηση του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο και άλλων μορφών εγκληματικότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, απλουστεύοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών, ενώ θα εξασφαλίζονται υψηλό επίπεδο προστασίας των ατόμων και η συμμόρφωση με τα πρότυπα της ΕΕ για την προστασία των δεδομένων. Το πρωτόκολλο καλύπτει διαδικασίες για τη βελτίωση της διεθνούς συνεργασίας μεταξύ των αρχών, καθώς και για την ενίσχυση της άμεσης συνεργασίας με παρόχους υπηρεσιών και οντότητες που βρίσκονται σε άλλες χώρες. Καθορίζει επίσης διαδικασίες για την αμοιβαία νομική συνδρομή σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.

Το πρωτόκολλο θα μπορούσε δυναμικά να εφαρμοστεί σε ολόκληρο τον κόσμο. 34 χώρες το έχουν ήδη υπογράψει, συμπεριλαμβανομένων 18 κρατών μελών της ΕΕ. Θα συμπληρώσει το εσωτερικό πλαίσιο της ΕΕ σχετικά με την πρόσβαση σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία, το οποίο συμφωνήθηκε πρόσφατα μεταξύ του Συμβουλίου της ΕΕ και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του οποίου εκκρεμεί η επίσημη έγκριση.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο του πρωτοκόλλου:

<https://rm.coe.int/1680a49dab>

Βλ. επίσης:

<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/e-evidence>

► Η θέση του ΔΕΕ επί της εφαρμογής του ΓΚΠΔ στην τηλεκπαίδευση

Με την απόφαση στην υπόθεση C-34/21, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έκρινε ότι η μετάδοση σε πραγματικό χρόνο, μέσω τηλεδιάσκεψης, μαθημάτων δημόσιας σχολικής εκπαίδευσης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ).

Πιο συγκεκριμένα, με δύο πράξεις που εξέδωσε το 2020, ο Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης (Γερμανία) καθόρισε το νομικό και οργανωτικό πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19, το οποίο προέβλεπε, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα των μαθητών οι οποίοι δεν μπορούσαν να είναι παρόντες στην τάξη να παρακολουθούν σε πραγματικό χρόνο τα μαθήματα μέσω τηλεδι-

άσκεψης. Προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των μαθητών ως προς την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ορίστηκε ότι η σύνδεση στην υπηρεσία τηλεδιάσκεψης θα επιτρέπεται μόνο με τη συγκατάθεση των ίδιων των μαθητών ή, σε περίπτωση που αυτοί είναι ανήλικοι, των γονέων τους. Αντιθέτως, δεν προβλέφθηκε η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών όσον αφορά τη συμμετοχή τους στην υπηρεσία τηλεδιάσκεψης.

Διαμαρτυρόμενη για το γεγονός ότι για τη μετάδοση σε πραγματικό χρόνο μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης, όπως διαμορφώθηκε από την εθνική κανονιστική ρύθμιση, δεν απαιτείτο η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών, η κύρια επιτροπή διδακτικού προσωπικού του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού του ομόσπονδου κράτους της Έσσης άσκησε προσφυγή στρεφόμενη κατά του αρμόδιου για τα σχετικά ζητήματα Υπουργού. Ο τελευταίος υποστήριξε ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, την οποία συνιστά η μετάδοση σε πραγματικό χρόνο μαθημάτων μέσω τηλεδιάσκεψης, καλυπτόταν από την εθνική νομοθεσία, οπότε μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς να ζητηθεί η συγκατάθεση των οικείων εκπαιδευτικών.

Το επιληφθέν διοικητικό δικαστήριο επισήμανε συναφώς ότι, σύμφωνα με τη βούληση του νομοθέτη του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, η εθνική νομοθεσία βάσει της οποίας πραγματοποιήθηκε η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών εμπίπτει στην κατηγορία των «ειδικών κανόνων» τους οποίους τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν, σύμφωνα με το άρθρο 88 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, για τη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης. Εντούτοις, το εν λόγω δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τις προϋποθέσεις του άρθρου 88 παρ. 2 του ΓΚΠΔ. Για τον λόγο αυτό, υπέβαλε στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο κρίνει ότι εθνική ρύθμιση δεν δύναται να συνιστά «ειδικό κανόνα», κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, στην περίπτωση που δεν πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου. Επιπλέον, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που θεσπίζονται για τη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης πρέπει να αποκλείεται όταν οι διατάξεις αυτές δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ, εκτός αν οι εθνικές αυτές διατάξεις συνιστούν νομική βάση για την

επεξεργασία, προβλεπόμενη σε άλλο άρθρο του ΓΚΠΔ, η οποία πληροί τις απαιτήσεις του εν λόγω Κανονισμού.

Καταρχάς, το Δικαστήριο κρίνει ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκπαιδευτικών, επί ευκαιρία της μετάδοσης σε πραγματικό χρόνο, μέσω τηλεδιάσκεψης, των μαθημάτων δημόσιας εκπαίδευσης τα οποία αυτοί παραδίδουν, εμπίπτει στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ. Το Δικαστήριο διευκρινίζει, εν συνεχεία, ότι η εν λόγω επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκπαιδευτικών οι οποίοι, ως ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι, ανήκουν στο προσωπικό που, στο ομόσπονδο κράτος της Έσσης, παρέχει δημόσια υπηρεσία, εμπίπτει στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, το οποίο αφορά την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων στο πλαίσιο της απασχόλησης.

Κατά πρώτον, το Δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα αν ένας «ειδικός κανόνας», κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου. Κατά το Δικαστήριο, από τη χρήση του όρου «ειδικός» στο γράμμα του άρθρου 88 παρ. 1 του ΓΚΠΔ προκύπτει ότι οι κανόνες στους οποίους αναφέρεται η εν λόγω διάταξη πρέπει να έχουν ένα κανονιστικό περιεχόμενο το οποίο να προσιδιάζει στον ρυθμιζόμενο τομέα και να είναι διακριτό από τους γενικούς κανόνες του εν λόγω Κανονισμού. Από το γράμμα του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ προκύπτει επίσης ότι η παρ. 2 αυτού οριοθετεί το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών που προτίθενται να θεσπίσουν «ειδικούς κανόνες» δυνάμει της παρ. 1 του εν λόγω άρθρου. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο εκτιμά, αφενός, ότι οι ειδικοί κανόνες δεν μπορούν να περιορίζονται σε επανάληψη των διατάξεων του εν λόγω Κανονισμού που καθορίζουν τις προϋποθέσεις για τη νομιμότητα της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα καθώς και των αρχών που διέπουν την επεξεργασία αυτή ή σε παραπομπή στις εν λόγω προϋποθέσεις και αρχές. Οι κανόνες αυτοί πρέπει να αποσκοπούν στην προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των εργαζομένων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων τους και να περιλαμβάνουν κατάλληλα και ειδικά μέτρα για τη διαφύλαξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, των εννόμων συμφερόντων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων. Αφετέρου, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δίνεται στη διαφάνεια της επεξεργασίας, στη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εντός ομίλου επιχειρήσεων ή ομίλου εταιρειών που ασκούν κοινή οικονομική δραστηριότητα, καθώς και στα συστήματα παρακολούθησης στον χώρο εργασίας. Κατά συνέπεια, προκειμένου ένας κανόνας δικαίου να μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ειδικός κανόνας», κατά την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 88 του ΓΚΠΔ, πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου.

Κατά δεύτερον, το Δικαστήριο διευκρινίζει τις συνέπειες που πρέπει να συναχθούν από τη διαπίστωση ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις δεν είναι συμβατές με τις προϋποθέσεις και τα όρια που προβλέπονται στο άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ενάποκειται στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο για την ερμηνεία του εθνικού δικαίου, να κρίνει αν οι επίμαχες διατάξεις τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ. Εντούτοις, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι εν λόγω εθνικές διατάξεις, οι οποίες εξαρτούν την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων από την προϋπόθεση ότι η επεξεργασία αυτή είναι αναγκαία για συγκεκριμένους σκοπούς που συνδέονται με την εκτέλεση σχέσης απασχόλησης, φαίνεται να επαναλαμβάνουν την προϋπόθεση που προβλέπεται ήδη από τον ΓΚΠΔ σχετικά με την εν γένει νομιμότητα της επεξεργασίας, χωρίς να προσθέτουν έναν ειδικό κανόνα κατά την έννοια του άρθρου 88 παρ. 1 του εν λόγω Κανονισμού. Σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στη διαπίστωση ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ, οφείλει, καταρχήν, να τις αφήσει ανεφάρμοστες. Πράγματι, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, ελλείψει ειδικών κανόνων οι οποίοι να τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 του ΓΚΠΔ, η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, διέπεται άμεσα από τις διατάξεις του εν λόγω Κανονισμού.

Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, μπορεί να υπόκειται σε άλλες διατάξεις του ΓΚΠΔ, σύμφωνα με τις οποίες η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι σύμφωνη όταν αυτή είναι απαραίτητη, αντιστοίχως, για τη συμμόρφωση με έννομη υποχρέωση του υπευθύνου επεξεργασίας ή για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας. Όσον αφορά τις δύο αυτές περιπτώσεις νομιμότητας της επεξεργασίας, ο ΓΚΠΔ, αφενός, προβλέπει ότι η επεξεργασία πρέπει να βασίζεται στο δίκαιο της Ένωσης ή στο δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο υπόκειται ο υπεύθυνος επεξεργασίας και, αφετέρου, προσθέτει ότι ο σκοπός της επεξεργασίας καθορίζεται στην εν λόγω νομική βάση ή συνίσταται στην αναγκαιότητα της επεξεργασίας για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας.

νομικής πληροφορικής

Κατά συνέπεια, σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο διαπιστώσει ότι οι εθνικές διατάξεις σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της απασχόλησης δεν τηρούν τις προϋποθέσεις και τα όρια που θέτει το άρθρο 88 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ, οφείλει επίσης να εξακριβώσει αν οι εθνικές αυτές διατάξεις συνιστούν νομική βάση για την επεξεργασία προβλεπόμενη από άλλο άρθρο του ΓΚΠΔ, η οποία πληροί τις απαιτήσεις του εν λόγω Κανονισμού. Εάν αυτό ισχύει,

η εφαρμογή των εν λόγω εθνικών διατάξεων δεν πρέπει να αποκλειστεί.

Σχετικά links:

Το κείμενο της σχετικής απόφασης:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=CELEX:62021CJ0034>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Δεκέμβριος 2022 – Φεβρουάριος 2023)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Αίτηση πρόσβασης σε έγγραφα που αντηλλάγησαν εντός ομάδας εργασίας του Συμβουλίου σχετικά με εν εξελίξει νομοθετική διαδικασία

πρόσβαση στα έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1049/2001 – έγγραφα που αφορούν εν εξελίξει νομοθετική διαδικασία – ομάδες εργασίας του Συμβουλίου – έγγραφα που αφορούν νομοθετική πρόταση για την τροποποίηση της Οδηγίας 2013/34/ΕΕ σχετικά με τις ετήσιες οικονομικές καταστάσεις, τις ενοποιημένες οικονομικές καταστάσεις και συναφείς εκθέσεις επιχειρήσεων ορισμένων μορφών – μερική άρνηση προσβάσεως – προσφυγή ακυρώσεως – έννομο συμφέρον – παραδεκτό – άρθρο 4 παρ. 3 εδάφιο α' του Κανονισμού 1049/2001 – εξαίρεση σχετική με την προστασία της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων

ΓεΔΕΕ T-163/21, De Capitani/Συμβούλιο, 25.01.2023, Τμήμα δέκατο (πενταμελές), Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Kornezov, ECLI:EU:T:2023:15 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 15 Οκτωβρίου 2020, ο προσφεύγων Emilio De Capitani υπέβαλε, δυνάμει του Κανονισμού 1049/2001 για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, αίτηση πρόσβασης σε ορισμένα έγγραφα που αντηλλάγησαν εντός της ομάδας εργασίας «Δίκαιο των εταιρειών» του Συμβουλίου σχετικά με τη νομοθετική διαδικασία για την τροποποίηση της Οδηγίας 2013/34/ΕΕ για τις ετήσιες οικονομικές καταστάσεις. Το Συμβούλιο έκανε εν μέρει δεκτή την αίτηση αυτή, αρνούμενο την πρόσβαση σε συγκεκριμένα έγγραφα, με την αιτιολογία ότι η γνωστοποίησή τους θα έθιγε σοβαρά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων του Συμβουλίου, κατά την έννοια του Κανονισμού 1049/2001. Μετά την υποβολή από τον προσφεύγοντα επιβεβαιωτικής αίτησης στο Συμβούλιο, εκδόθηκε απόφαση (στο εξής: προσβαλλόμενη απόφαση) με την οποία επιβεβαιώθηκε η άρνηση του Συμβουλίου να παράσχει πρόσβαση. Με την ασκηθείσα δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ προσφυγή του, ο προσφεύγων ζήτησε την ακύρωση της προσβαλλόμενης απόφασης προβάλλοντας συγκεκριμένους λόγους ακύρωσης.

Πρώτον, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η εξαίρεση σχετικά με την προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων που προβλέπεται στον Κανονισμό 1049/2001, ερμηνευό-

μενη υπό το πρίσμα της ΣΛΕΕ και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), δεν εφαρμόζεται πλέον σε ό,τι αφορά έγγραφα τα οποία συντάσσονται στο πλαίσιο νομοθετικής διαδικασίας. Το ΓεΔΕΕ απέρριψε αυτόν τον ισχυρισμό. Προκαταρκτικά, υπενθύμισε ότι οι αρχές της δημοσιότητας και της διαφάνειας είναι συμφυείς με τις νομοθετικές διαδικασίες της Ένωσης, χωρίς όμως τούτο να σημαίνει ότι το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο προβλέπει απεριόριστο δικαίωμα πρόσβασης στα νομοθετικά έγγραφα. Σύμφωνα με το άρθρο 15 της ΣΛΕΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης διέπεται από ορισμένες γενικές αρχές και γνωρίζει συγκεκριμένα όρια, εκ λόγων δημοσίου ή ιδιωτικού συμφέροντος, που καθορίζονται μέσω Κανονισμών. Η παρ. 3 του άρθρου 15 ΣΛΕΕ, μάλιστα, δεν εξαιρεί τα νομοθετικά έγγραφα από το πεδίο εφαρμογής του. Ως εκ τούτου, οι διατάξεις της ΣΛΕΕ και του Χάρτη που διέπουν το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα προβλέπουν ότι η άσκηση του δικαιώματος αυτού μπορεί να υπόκειται σε όρια και προϋποθέσεις, που καθορίζονται μέσω Κανονισμών, συμπεριλαμβανομένης και της περίπτωσης πρόσβασης σε νομοθετικά έγγραφα.

Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από το νομοθετικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα. Από το σύνολο των σχετικών διατάξεων προκύπτει πράγματι ότι η αρχή, κατά την οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο ανοικτά, έχει μεν θεμελιώδη σημασία για την έννομη τάξη της Ένωσης, δεν είναι ωστόσο απόλυτη. Εξάλλου, όπως έχει γίνει δεκτό από τη νομολογία, τα θεσμικά όργανα εξακολουθούν να έχουν τη δυνατότητα να αρνούνται, βάσει του Κανονισμού 1049/2001, την πρόσβαση σε ορισμένα έγγραφα νομοθετικής φύσης σε δεόντως αιτιολογημένες περιπτώσεις. Συναφώς, επισημαίνεται ότι η νομολογία σχετικά με τον Κανονισμό 1049/2001 εξακολουθεί να ασκεί επιρροή και μετά τη θέση σε ισχύ της ΣΛΕΕ και του Χάρτη. Το επιχείρημα του προσφεύγοντος ότι η νομολογία αυτή στηριζόταν στη Συνθήκη ΕΚ και, ως εκ τούτου, έχει υπερκερασθεί από τη ΣΛΕΕ, δεν μπορεί να ευδοκιμήσει. Συνεπώς, μολοντί η πρόσβαση στα νομοθετικά έγγραφα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν ευρύτερη, γεγονός παραμένει ότι οι διατάξεις των Συνθηκών και του Χάρτη τις οποίες επικαλείται ο προσφεύγων δεν μπορούν να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αποκλείουν, εξ ορισμού, το ενδεχόμενο άρνησης της πρόσβασης σε τέτοια έγγραφα με την αιτιολογία ότι η γνωστοποίησή τους θα έθιγε σοβαρά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων του οικείου θεσμικού οργάνου, κατά την έννοια του Κανονισμού 1049/2001.

Επιπλέον, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι το Συμβούλιο δεν απέδειξε ότι η γνωστοποίηση των επίμαχων εγγράφων θα έθιγε συγκεκριμένα και ουσιαστικά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ότι ο κίνδυνος τέτοιας προσβολής ήταν ευλόγως προβλέψιμος και όχι αμιγώς υποθετικός. Συναφώς, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι σκοπός του Κανονισμού 1049/2001 είναι να παρασχεθεί στο κοινό το ευρύτερο δυνατό δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων. Το δικαίωμα αυτό υπόκειται, πάντως, σε ορισμένους περιορισμούς για λόγους δημοσίου ή ιδιωτικού συμφέροντος, οι οποίοι, καθόσον εισάγουν απόκλιση από την αρχή της ευρύτερης κατά το δυνατόν πρόσβασης του κοινού στα έγγραφα, πρέπει να ερμηνεύονται στενά και να εφαρμόζονται αυστηρά. Το δε θεσμικό όργανο που αρνείται την πρόσβαση του κοινού σε συγκεκριμένα έγγραφα επικαλούμενο μία από τις προβλεπόμενες στον Κανονισμό 1049/2001 εξαιρέσεις οφείλει, καταρχήν, να παράσχει εξηγήσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η πρόσβαση στο έγγραφο αυτό μπορεί να θίξει συγκεκριμένα και ουσιαστικά το συμφέρον που προστατεύεται με την εν λόγω εξαίρεση.

Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι τα έγγραφα στα οποία το Συμβούλιο αρνήθηκε την πρόσβαση, επικαλούμενο το ιδιαίτερος ευαίσθητο περιεχόμενό τους, περιλαμβάνουν πράγματι προτάσεις και τροποποιήσεις νομοθετικών κειμένων που αποτελούν μέρος της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας. Ωστόσο, μολονότι το περιεχόμενο των επίμαχων εγγράφων παραπέμπει σε ζητήματα αρκετά σημαντικά και δυσχερή τόσο από πολιτικής όσο και από νομικής άποψης, το Συμβούλιο δεν προσδιόρισε καμία συγκεκριμένη και ειδική πτυχή των εγγράφων αυτών που να έχει ιδιαίτερος ευαίσθητο χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι, σε περίπτωση γνωστοποίησης, θα θιγόταν θεμελιώδες συμφέρον της Ένωσης ή των κρατών μελών. Παράλληλα, το Συμβούλιο υποστήριξε ότι τα στοιχεία που περιλαμβάνονταν στα επίμαχα έγγραφα ήταν το αποτέλεσμα «δυσχερών διαπραγματεύσεων» μεταξύ των κρατών μελών, χωρίς όμως να εξηγήσει, κατά τρόπο συγκεκριμένο, πραγματικό και όχι υποθετικό, πώς η γνωστοποίησή τους θα μπορούσε να θίξει σοβαρά την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, να μειώσει τις πιθανότητες επίτευξης συμφωνίας ή να βλάψει την καλόπιστη συνεργασία των κρατών μελών. Επιπλέον, εφόσον τα κράτη μέλη εξωτερικεύσουν, στο πλαίσιο των ομάδων εργασίας του Συμβουλίου, τη θέση τους έναντι μιας δεδομένης νομοθετικής πρότασης, το γεγονός ότι τα στοιχεία αυτά γνωστοποιούνται στη συνέχεια, κατόπιν σχετικής αίτησης, δεν είναι ικανό, αυτό καθαυτό, να υπονομεύσει την καλόπιστη συνεργασία. Περαιτέρω, μολονότι το Συμβούλιο έκανε λόγο για κίνδυνο άσκησης κρατικών πιέσεων, από κανένα στοιχείο της δικογραφίας δεν μπορεί να συναχθεί ότι, σε περίπτωση γνωστοποίησης των επίμαχων εγγράφων, θα υφίσταντο τέτοιες εξωτερικές πιέσεις πέραν όσων μπορεί να αναμένει από

το κοινό οποιοδήποτε μέλος νομοθετικού οργάνου που υποβάλλει πρόταση τροποποίησης σχεδίου νόμου. Τέλος, τυχόν προβαλλόμενος «τεχνικός» χαρακτήρας των εγγράφων που καταρτίζονται από τις ομάδες εργασίας του Συμβουλίου δεν μπορεί να δικαιολογήσει λιγότερο ευρεία πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα αυτά. Καταρχάς, ο «τεχνικός» ή μη χαρακτήρας ενός εγγράφου δεν αποτελεί κρίσιμο κριτήριο για την εφαρμογή της εξαίρεσης που προβλέπει ο Κανονισμός 1049/2001 με σκοπό την προστασία της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Από την άλλη, τα μέλη των ομάδων εργασίας του Συμβουλίου είναι εξουσιοδοτημένα με εντολή των κρατών μελών που εκπροσωπούν και εκφράζουν τη θέση του κράτους μέλους τους εντός του Συμβουλίου, όταν το εν λόγω θεσμικό όργανο ενεργεί υπό την ιδιότητα του συννομοθέτη. Το γεγονός ότι δεν επιτρέπεται στις εν λόγω ομάδες εργασίας να καθορίζουν την οριστική θέση του θεσμικού αυτού οργάνου δεν σημαίνει, ωστόσο, ούτε ότι οι εργασίες τους δεν εντάσσονται στο πλαίσιο της κανονικής νομοθετικής διαδικασίας, στοιχείο το οποίο άλλωστε δεν αμφισβητείται από το Συμβούλιο, ούτε ότι τα έγγραφα που συντάσσονται είναι «τεχνικής» φύσης.

Κατόπιν της ανωτέρω ανάλυσης, το ΓεΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι η γνωστοποίηση των επίμαχων εγγράφων θα έθιγε σοβαρά, κατά τρόπο συγκεκριμένο, πραγματικό και όχι υποθετικό, τη νομοθετική διαδικασία, κατά την έννοια του Κανονισμού 1049/2001. Συνεπώς, ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση χωρίς να εξετάσει τους λοιπούς λόγους ακύρωσης που προβλήθηκαν προς στήριξη της προσφυγής.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

Το εθνικό δικαστήριο μπορεί να διατάξει την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων για τους σκοπούς εθνικής διαδικασίας που κινήθηκε ενώπιόν του με την άσκηση αγωγής αποζημίωσης λόγω παράβασης του δικαίου του ανταγωνισμού, παρά το ότι για την ίδια παράβαση η Επιτροπή έχει κινήσει επίσημη διαδικασία έρευνας συνεπεία της οποίας έχει ανασταλεί η εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης – κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2014/104/ΕΕ – άρθρα 5 και 6 – κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων

– αποδεικτικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στον φάκελο αρχής ανταγωνισμού – διαδικασία η οποία εκκρεμεί ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και αφορά παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού – εθνική διαδικασία που αφορά αγωγή αποζημίωσης για την ίδια παράβαση – προϋποθέσεις κοινοποίησης των αποδεικτικών στοιχείων

ΔΕΕ C-57/21, RegioJet, 12.01.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2023:6 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της RegioJet a.s. και της České dráhy a.s. με αντικείμενο το αίτημα κοινοποίησης αποδεικτικών στοιχείων που υπέβαλε η RegioJet στο πλαίσιο αγωγής για την αποκατάσταση της ζημίας που ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω αντίθετων προς τον ανταγωνισμό ενεργειών της České dráhy.

Στις 25 Ιανουαρίου 2012, η υπηρεσία για την προστασία του ανταγωνισμού στην Τσεχία κίνησε διαδικασία με αντικείμενο πιθανή κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης εκ μέρους της České dráhy, του εθνικού σιδηροδρομικού μεταφορέα που ανήκει στο τσεχικό Δημόσιο. Πιο συγκεκριμένα, εξετάστηκε ενδεχόμενη εφαρμογή επιθετικής τιμολογιακής πολιτικής στο πλαίσιο της παροχής υπηρεσιών σιδηροδρομικής μεταφοράς προσώπων στην Τσεχική Δημοκρατία και, ειδικότερα, στη γραμμή Πράγα-Ostrava. Το 2015, η RegioJet, επιχείρηση η οποία παρέχει, μεταξύ άλλων, υπηρεσίες σιδηροδρομικής μεταφοράς προσώπων στην ίδια γραμμή, άσκησε αγωγή αποζημίωσης κατά της České dráhy με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που υποστηρίζει ότι της προκάλεσε η επίμαχη παράβαση.

Στις 10 Νοεμβρίου 2016, η Επιτροπή αποφάσισε να κινήσει επίσημη διαδικασία έρευνας, συνεπεία της οποίας η υπηρεσία για την προστασία του ανταγωνισμού στην Τσεχία ανέστειλε την ενώπιόν της διαδικασία. Στις 11 Οκτωβρίου 2017, η RegioJet υπέβαλε, στο πλαίσιο της αγωγής αποζημίωσης, αίτημα κοινοποίησης εγγράφων τα οποία εκτιμούσε ότι βρίσκονταν στην κατοχή της České dráhy και αφορούσαν την εικαζόμενη παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού. Με διάταξη της 19ης Δεκεμβρίου 2018, το εθνικό δικαστήριο ανέστειλε την επί της ουσίας εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης μέχρι την περάτωση της διαδικασίας έρευνας που κίνησε η Επιτροπή για την ίδια παράβαση. Το Nejvyšší soud (Ανώτατο Δικαστήριο, Τσεχική Δημοκρατία), διατηρώντας αμφιβολίες σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ για τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις διατάξεις της για την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο τέτοιου είδους διαδικασιών, υπέβαλε στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα. Πιο συγκεκριμένα, το Ανώτατο Δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί εάν εθνικό δικαστήριο μπορεί να διατάσσει, στο πλαίσιο διαδικα-

σίας που αφορά αγωγή αποζημίωσης λόγω παράβασης των κανόνων του δικαίου του ανταγωνισμού, την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων παρά το γεγονός ότι η εν λόγω διαδικασία έχει ανασταλεί εν αναμονή της έκδοσης απόφασης της Επιτροπής για την ίδια παράβαση.

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί αγωγής αποζημίωσης για παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού δεν εμποδίζεται άνευ ετέρου, λόγω της κίνησης διαδικασίας εκ μέρους της Επιτροπής για την ίδια παράβαση, να εφαρμόσει τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ και να αποφανθεί επί της παράβασης αυτής. Οφείλει απλώς να μην λάβει αποφάσεις που ενδέχεται να συγκρούονται με απόφαση την οποία σκοπεύει να λάβει η Επιτροπή στο πλαίσιο της δικής της διαδικασίας. Στο μέτρο που τηρείται η απαίτηση αυτή, εθνικό δικαστήριο μπορεί να διατάξει την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης που εκκρεμεί ενώπιόν του λόγω φερόμενης παράβασης των κανόνων του ανταγωνισμού, ακόμη και αν ο εθνικός δικαστής έχει αναστείλει την εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης εν αναμονή περάτωσης διαδικασίας της Επιτροπής που αφορά την ίδια παράβαση. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να επιβεβαιώσει ότι η κοινοποίηση αυτή, η οποία προϋποθέτει την υποβολή επαρκώς προσδιορισμένου και τεκμηριωμένου αιτήματος, είναι αναγκαία για την εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης και συνάδει με την αρχή της αναλογικότητας.

Ακολούθως, διευκρινίζεται ότι η αναστολή της διοικητικής διαδικασίας που κίνησε η τσεχική υπηρεσία για την προστασία του ανταγωνισμού λόγω κίνησης από την Επιτροπή επίσημης διαδικασίας έρευνας για τα ίδια πραγματικά περιστατικά δεν μπορεί να εξομοιωθεί με περάτωση της πρώτης διαδικασίας από την εν λόγω υπηρεσία. Συνεπώς, το εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να διατάξει την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων των οποίων η διάθεση είναι δυνατή μόνον εφόσον η εθνική αρχή ανταγωνισμού έχει περατώσει τη διαδικασία της. Διαφορετικά, θα μπορούσε να υπονομευθεί σοβαρά η αποτελεσματικότητα της έρευνας της Επιτροπής και, ως εκ τούτου, ο σκοπός της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ.

Τέλος, επισημαίνεται ότι εθνική νομοθεσία, όπως η τσεχική, η οποία περιορίζει προσωρινά την κοινοποίηση όλων των πληροφοριών που έχουν υποβληθεί κατά τη διάρκεια της διοικητικής διαδικασίας που έχει κινήσει η εθνική αρχή ανταγωνισμού και όχι, όπως προβλέπει η Οδηγία 2014/104/ΕΕ, μόνον την κοινοποίηση των πληροφοριών που «συγκεντρώθηκαν» ειδικά για τους σκοπούς της εν λόγω διαδικασίας, δεν είναι σύμφωνη με τον σκοπό της Οδηγίας. Πράγματι, αν τα κράτη μέλη είχαν, όσον αφορά την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων, τη δυνατότητα να θεσπίζουν αυστηρότερους κανόνες από τους προβλεπόμενους στις διατάξεις της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ, θα διακυβευόταν ο σκοπός της εναρμόνισης τον οποίο επι-

διώκει η εν λόγω Οδηγία. Εξάλλου, ένα εθνικό δικαστήριο μπορεί, δυνάμει της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ, να διατάξει την κοινοποίηση αποδεικτικών στοιχείων προκειμένου να εκτιμήσει αν τα στοιχεία αυτά περιέχουν «πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από φυσικό ή νομικό πρόσωπο ειδικά για τη διαδικασία αρχής ανταγωνισμού», κατά την έννοια της Οδηγίας. Εντούτοις, το δικαστήριο αυτό πρέπει να μεριμνά ώστε ο ενάγων ή άλλοι διάδικοι και οι εκπρόσωποί τους να έχουν πρόσβαση στα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία μόνον υπό το πρίσμα του αποτελέσματος της ως άνω εκτίμησης και σύμφωνα με την Οδηγία.

Ενσωμάτωση ρητρών αποκλειστικότητας σε συμβάσεις διανομής

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – άρθρο 102 ΣΛΕΕ – δεσπόζουσα θέση – καταλογισμός στον παραγωγό των ενεργειών των διανομένων του – ύπαρξη συμβατικών δεσμών μεταξύ του παραγωγού και των διανομένων – έννοια της «οικονομικής ενότητας» – πεδίο εφαρμογής – καταχρηστική εκμετάλλευση – ρήτρα αποκλειστικότητας – ανάγκη αποδείξεως των επιπτώσεων στην αγορά

ΔΕΕ C-680/20, Unilever Italia Mkt. Operations, 19.01.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:33 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Unilever Italia Mkt. Operations Srl (στο εξής: Unilever) και της Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Αρχής προστασίας του ανταγωνισμού και της αγοράς, Ιταλία) (στο εξής: AGCM), σχετικά με κύρωση που επέβαλε η εν λόγω αρχή στην ως άνω εταιρεία λόγω καταχρηστικής εκμετάλλευσης δεσπόζουσας θέσης στην ιταλική αγορά διανομής παγωτών σε ατομικές συσκευασίες σε ορισμένες κατηγορίες καταστημάτων.

Στις 31 Οκτωβρίου 2017, η AGCM διαπίστωσε ότι η Unilever είχε προβεί, κατά παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, σε καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης της στην αγορά της εμπορίας παγωτών σε ατομικές συσκευασίες που προορίζονται για κατανάλωση σε εξωτερικούς χώρους και, ως εκ τούτου, της επέβαλε πρόστιμο. Πιο συγκεκριμένα, η αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά της Unilever συνίστατο στην επιβολή εκ μέρους των διανομένων της ρητρών αποκλειστικότητας σε βάρος των φορέων εκμετάλλευσης των σημείων πώλησης, οι οποίοι, σε αντάλλαγμα, επωφελούνταν από ένα ευρύ φάσμα εκπτώσεων και προμηθειών. Κατά την AGCM, η εν λόγω στρατηγική είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ή, τουλάχιστον, τον περιορισμό της δυνατότητας των ανταγωνιστριών επιχειρήσεων να επιδιόχονται σε ανταγωνισμό με βάση την ποιότητα των προϊόντων τους. Μάλιστα, μολονότι οι καταχρηστικές ενέργειες δεν

διαπράχθηκαν από την Unilever, αλλά από τους διανομείς της, η AGCM έκρινε ότι οι εν λόγω ενέργειες έπρεπε να καταλογιστούν αποκλειστικώς στην Unilever για τον λόγο ότι αυτή και οι διανομείς της συγκροτούσαν μια ενιαία οικονομική μονάδα.

Η προσφυγή που άσκησε η Unilever κατά της εν λόγω απόφασης απορρίφθηκε στο σύνολό της. Ακολούθως, η Unilever άσκησε έφεση ενώπιον του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιταλία). Το δικαστήριο αυτό απέστειλε δύο προδικαστικά ερωτήματα.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, ζήτησε να διευκρινιστεί αν οι ενέργειες των διανομένων που αποτελούν μέρος του δικτύου διανομής ενός κατέχοντος δεσπόζουσα θέση παραγωγού μπορούν, δυνάμει του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, να καταλογιστούν στον εν λόγω παραγωγό. Στο ερώτημα αυτό, το Δικαστήριο απάντησε καταφατικά, υπό την προϋπόθεση ότι αποδεικνύεται ότι η καταχρηστική συμπεριφορά δεν υιοθετήθηκε κατά τρόπο ανεξάρτητο από τους διανομείς, αλλά εφαρμόζεται στο πλαίσιο πολιτικής η οποία αποφασίσθηκε μονομερώς από τον παραγωγό και υλοποιείται στην πράξη μέσω των διανομένων που ανήκουν στο δίκτυο διανομής των προϊόντων ή υπηρεσιών του παραγωγού. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι διανομείς και, κατά συνέπεια, το δίκτυο διανομής που αυτοί συγκροτούν με την κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση πρέπει να θεωρηθούν απλώς ως μέσο εδαφικής εξάπλωσης της εμπορικής πολιτικής της εν λόγω επιχείρησης και, ως εκ τούτου, ως το μέσο με το οποίο, ενδεχομένως, εφαρμόστηκε η επίμαχη πρακτική αποκλεισμού. Τούτο ισχύει ιδίως όταν, όπως εν προκειμένω, ο παραγωγός που κατέχει δεσπόζουσα θέση καταρτίζει τυποποιημένες συμβάσεις που περιέχουν ρήτρες αποκλειστικότητας υπέρ των προϊόντων του, τις οποίες οι διανομείς του εν λόγω παραγωγού υποχρεούνται να επιβάλλουν στους φορείς εκμετάλλευσης σημείων πώλησης, χωρίς να μπορούν να τις τροποποιήσουν.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Consiglio di Stato ζήτησε να διαπιστωθεί αν η εθνική αρχή ανταγωνισμού, προκειμένου να διαπιστώσει κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης λόγω της ύπαρξης ρητρών αποκλειστικότητας σε συμβάσεις διανομής, οφείλει να αποδείξει ότι οι ρήτρες αυτές έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό από την αγορά των εξίσου αποτελεσματικών ανταγωνιστών, καθώς και αν η εν λόγω αρχή υποχρεούται να εξετάζει λεπτομερώς τις οικονομικές αναλύσεις που ενδεχομένως προσκομίζει η οικεία επιχείρηση, ιδίως όταν αυτές στηρίζονται στο κριτήριο του «εξίσου αποτελεσματικού ανταγωνιστή». Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 102 ΣΛΕΕ απαγορεύει την καταχρηστική εκμετάλλευση, από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις, της δεσπόζουσας θέσης τους εντός της εσωτερικής αγοράς, ανεξάρτητα από τους λόγους που οδήγησαν στη δημιουργία μιας τέτοιας θέσης. Όπως γίνεται παγίως δεκτό, κατάχρηση δεσπόζουσας θέ-

σης μπορεί να διαπιστωθεί ιδίως όταν η προσαπτόμενη συμπεριφορά έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό από την αγορά ανταγωνιστών οι οποίοι ήταν εξίσου αποτελεσματικοί με τον δράστη της συμπεριφοράς από άποψη διάρθρωσης του κόστους, ικανότητας καινοτομίας ή ποιότητας, ή όταν η εν λόγω συμπεριφορά βασίστηκε στη χρήση μέσων διαφορετικών από εκείνα που εντάσσονται στο πλαίσιο του υγιούς ανταγωνισμού. Οι αρχές ανταγωνισμού καλούνται να αποδείξουν τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμπεριφοράς υπό το πρίσμα του συνόλου των σχετικών πραγματικών περιστάσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων οι οποίες αναδεικνύονται από τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίζει προς υπεράσπιση της η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρησης.

Στο πλαίσιο αυτό, μια αρχή ανταγωνισμού, προκειμένου να διαπιστώσει παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ, δεν υποχρεούται κατ' ανάγκην να αποδείξει ότι η προσαπτόμενη συμπεριφορά παρήγαγε πράγματι αντίθετα προς τους κανόνες του ανταγωνισμού αποτελέσματα. Αρκεί να αποδείξει ότι η επίμαχη συμπεριφορά ήταν, λόγω των περιστάσεων υπό τις οποίες εκδηλώθηκε, ικανή να περιορίσει τον υγιή ανταγωνισμό. Η απόδειξη αυτή πρέπει να στηρίζεται σε απτά αποδεικτικά στοιχεία, από τα οποία να προκύπτει η πραγματική ικανότητα της εν λόγω συμπεριφοράς να παράξει αποτελέσματα αποκλεισμού στην οικεία αγορά. Σε ό,τι αφορά τις ρήτρες αποκλειστικότητας, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι ρήτρες με τις οποίες οι αντισυμβαλλόμενοι δεσμεύθηκαν να καλύπτουν το σύνολο ή σημαντικό μέρος των αναγκών τους με προμήθειες από επιχείρηση κατέχουσα δεσπόζουσα θέση, έστω και αν δεν συνοδεύονται από εκπτώσεις, συνιστούν, ως εκ της φύσεώς τους, εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης και ότι το ίδιο ισχύει για τις εκπτώσεις υπέρ πιστών πελατών που χορηγεί μια τέτοια επιχείρηση. Αν, ωστόσο, η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση υποστηρίζει, κατά τη διάρκεια της διοικητικής διαδικασίας, βάσει αποδεικτικών στοιχείων, ότι η συμπεριφορά της δεν ήταν ικανή να παραγάγει τα προσαπτόμενα αποτελέσματα αποκλεισμού ή ότι υπάρχουν λόγοι που δικαιολογούν τη συμπεριφορά αυτή, η αρχή ανταγωνισμού οφείλει να εξετάσει με επιμέλεια τα προσκομισθέντα από την εν λόγω επιχείρηση αποδεικτικά στοιχεία και να μελετήσει με τη δέουσα προσοχή τις παρατηρήσεις που αυτή υπέβαλε προκειμένου να διαπιστώσει εάν οι ρήτρες αποκλειστικότητας είναι ικανές να περιορίσουν τον ανταγωνισμό. Επομένως, όταν η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση έχει προσκομίσει, μεταξύ άλλων, οικονομική μελέτη προκειμένου να αποδείξει ότι η προσαπτόμενη πρακτική δεν ήταν ικανή να αποκλείσει τους ανταγωνιστές από την αγορά, η αρμόδια αρχή ανταγωνισμού δεν δύναται να αποκλείσει τη λυσιτέλεια της μελέτης αυτής χωρίς να αιτιολογήσει τη στάση της και, συνακόλουθα, χωρίς να παράσχει στην εν λόγω επιχείρηση τη δυνατό-

τητα να προτείνει τα αποδεικτικά στοιχεία που θα μπορούσαν να την αντικαταστήσουν.

Τέλος, όσον αφορά το κριτήριο του «εξίσου αποτελεσματικού ανταγωνιστή», το οποίο ρητώς μνημονεύθηκε από το αιτούν δικαστήριο στην αίτησή του, διευκρινίζεται ότι οι αρχές ανταγωνισμού δεν έχουν νομική υποχρέωση να το εφαρμόζουν για τη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας πρακτικής. Αν, ωστόσο, η κατέχουσα δεσπόζουσα θέση επιχείρηση υποβάλει, κατά τη διάρκεια της διοικητικής διαδικασίας, τα αποτελέσματα της εφαρμογής ενός τέτοιου κριτηρίου, η αρχή ανταγωνισμού υποχρεούται να εξετάσει την αποδεικτική τους αξία.

► Κρατικές ενισχύσεις

Χαρακτήρας κινήτρου για την παραγωγή ενέργειας από ΑΠΕ

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – στήριξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας – κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας (2014-2020) – χαρακτήρας κινήτρου μιας ενίσχυσης η οποία ζητείται μετά την έναρξη υλοποίησης του σχετικού έργου – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – υποχρέωση κοινοποίησης – συνέπειες της παράβασης της υποχρέωσης κοινοποίησης

ΔΕΕ C-470/20, Veejaam και Esro, 15.12.2022, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2022:981 – Προδικαστική παραπομπή

Οι εταιρείες AS Veejaam και ΟÜ Esro είναι παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας που δραστηριοποιούνται στην Εσθονία. Αμφότερες οι εταιρείες αιτήθηκαν την καταβολή νέας ενίσχυσης, βάσει του εσθονικού καθεστώτος για την αγορά ηλεκτρικής ενέργειας (ELTS), με σκοπό την αντικατάσταση του μεγαλύτερου μέρους των αρχικών υδροηλεκτρικών σταθμών παραγωγής ενέργειας που είχαν κατασκευάσει και θέσει σε λειτουργία, κατόπιν σχετικής αρχικής ενίσχυσης που είχαν λάβει. Η ιδιαιτερότητα και των δύο περιπτώσεων έγκειται στο γεγονός ότι οι αιτήσεις για τη χορήγηση των νέων ενισχύσεων έλαβαν χώρα μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αντικατάστασης.

Η αρμόδια εσθονική αρχή αρνήθηκε τη χορήγηση των νέων ενισχύσεων σε αμφότερες τις εταιρείες, καθώς ο ELTS προέβλεπε ότι το εν λόγω καθεστώς χορηγούσε κίνητρα σε νέες μονάδες παραγωγής και όχι στήριξη σε ήδη υφιστάμενους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας σε μόνιμη βάση.

Αμφότερες οι εταιρείες προσέφυγαν στο Διοικητικό Πρωτοδικείο και στη συνέχεια στο Διοικητικό Εφετείο του Ταλίν, τα οποία, όμως, απέρριψαν τους ισχυρισμούς τους.

Ακολούθως, άσκησαν αιτήσεις αναιρέσεως στο Ανώτατο Δικαστήριο της Εσθονίας. Το τελευταίο υπέβαλε πέντε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ που αφορούσαν κυρίως: α) στην ερμηνεία της παρ. 50 των Κατευθυντηρίων Γραμμών 2014-2020 για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας, περί της διαπίστωσης του χαρακτήρα κινήτρου της αιτούμενης νέας ενίσχυσης, και β) του άρθρου 1 (γ') του Κανονισμού 2015/1589, περί του εάν η εν λόγω ενίσχυση θεωρείται «νέα» ή «υφιστάμενη», λαμβάνοντας υπόψη ότι χορηγήθηκε μεν βάσει υφιστάμενου καθεστώτος, αλλά μεταγενέστερα της καταληκτικής ημερομηνίας ισχύος του.

Σημειώνεται ότι πριν την υποβολή των προδικαστικών ερωτημάτων, το Εσθονικό Ανώτατο Δικαστήριο είχε ζητήσει γνωμοδότηση από την Επιτροπή, η οποία επισήμανε ότι καμία από τις αναιρεσείουσες δεν δικαιούται την επίμαχη ενίσχυση, βάσει των Κατευθυντήριων Γραμμών του 2014, δεδομένου ότι οι αιτήσεις τους υπεβλήθησαν μετά την εγκατάσταση των νέων μονάδων παραγωγής. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι οι αναιρεσείουσες ήταν σε θέση υλοποίησης του έργου, ακόμα και χωρίς την ενίσχυση. Η Επιτροπή πρόσθεσε ότι, ούτως ή άλλως, οι αντικαταστάσεις στις οποίες προέβησαν οι αναιρεσείουσες προβλέπονταν ως υποχρεωτικές από την εσθονική περιβαλλοντική νομοθεσία, με αποτέλεσμα τυχόν ενίσχυση να μην έχει χαρακτήρα κινήτρου.

Ως προς το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, που αφορούσε τη σχέση μεταξύ του χρόνου της αίτησης για τη χορήγηση ενίσχυσης και της έννοιας του «χαρακτήρα κινήτρου» για την υλοποίηση της επένδυσης, υπενθυμίζεται ότι η παρ. 50 των Κατευθυντήριων Γραμμών του 2014 προβλέπει ρητά ότι μία ενίσχυση δεν παρέχει «κίνητρο», όταν ο δικαιούχος αρχίζει να υλοποιεί ένα έργο πριν υποβάλει αίτηση ενίσχυσης. Με αναφορά στην απόφαση *Kotnik* (C-526/14), το ΔΕΕ επισήμανε ότι οι Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής αποτελούν αυτοπεριορισμό της διακριτικής της ευχέρειας. Όταν πληρούνται τα κριτήρια των Κατευθυντηρίων Γραμμών, η Επιτροπή έχει υποχρέωση έγκρισης της ενίσχυσης. Όταν δεν πληρούνται τα κριτήρια των Κατευθυντηρίων Γραμμών, η Επιτροπή διατηρεί τη δυνατότητα έγκρισης της ενίσχυσης, σε εξαιρετικές ειδικές περιπτώσεις. Στη βάση αυτή, και με δεδομένο πως η Επιτροπή είχε γνωμοδοτήσει ότι απαιτείται χαρακτήρας κινήτρου για να ενισχυθούν οι εργασίες αντικατάστασης στις οποίες προέβησαν οι δύο εταιρείες, το ΔΕΕ έκρινε ότι η προϋπόθεση του «κινήτρου» της παρ. 50 των Κατευθυντηρίων Γραμμών του 2014 μπορεί να πληρούται και να αποδεικνύεται με άλλον τρόπο, ακόμα και όταν η αίτηση ενίσχυσης υποβάλλεται μετά την έναρξη των εργασιών του έργου.

Το δεύτερο ερώτημα αφορούσε τη σχέση μεταξύ του χαρακτήρα κινήτρου και της υποχρέωσης των δύο εταιρειών να προβούν στις διαδικασίες αντικατάστασης. Η μία

από τις αναιρεσείουσες είχε ισχυριστεί ότι, παρά την εκ του νόμου υποχρέωσή της, δεν θα μπορούσε να προχωρήσει στην εκτέλεση του έργου, χωρίς την ενίσχυση, αλλά θα είχε παύσει τη δραστηριότητά της. Το ΔΕΕ απέφυγε να πάρει σαφώς θέση για το ζήτημα και παρέπεμψε στην επί της ουσίας κρίση του Εσθονικού Ανωτάτου Δικαστηρίου, με κριτήρια, μεταξύ άλλων, τα έσοδα της εταιρείας και τις δαπάνες που πρέπει να καταβάλει, ελλείψει ενίσχυσης, για να συμμορφωθεί με τους περιβαλλοντικούς όρους που είναι απαραίτητοι για τη νόμιμη λειτουργία της.

Το τρίτο ερώτημα αφορούσε στο ζήτημα εάν η χορήγηση ενίσχυσης, βάσει υφιστάμενου καθεστώτος και μετά τη γνωστοποίησή της στην Επιτροπή καταληκτική ημερομηνία ισχύος του, λογίζεται ως «υφιστάμενη» ή ως «νέα» ενίσχυση. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η παράταση της διάρκειας ισχύος υφιστάμενης ενίσχυσης αποτελεί τροποποίησή της και, άρα, αποτελεί «νέα» ενίσχυση. Ένα εγκεκριμένο από την Επιτροπή καθεστώς θεωρείται «υφιστάμενο». Εφόσον, όμως, αυτό εξακολουθεί να εφαρμόζεται από το κράτος μέλος και μετά τη λήξη της εφαρμογής του, τότε θεωρείται «νέα» ενίσχυση. Η παράταση του υφιστάμενου καθεστώτος θα έπρεπε να κοινοποιηθεί στην Επιτροπή.

Το τέταρτο και πέμπτο ερώτημα αφορούσαν στη χορήγηση ενίσχυσης κατά το χρονικό διάστημα που εκκρεμούσε η απόφαση της Επιτροπής περί συμβατότητας. Το ΔΕΕ, και στην περίπτωση αυτή, επιβεβαίωσε τη νομολογία του, κρίνοντας ότι δεν υπάρχει υποχρέωση ανάκτησης του τμήματος της ενίσχυσης που προηγείται της διαπίστωσης συμβατότητας από την Επιτροπή. Υπάρχει, όμως, υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να διατάξουν την καταβολή τόκων, για όσο χρονικό διάστημα η ενίσχυση καταβαλλόταν παράνομα. Η κύρωση αυτή αποσκοπεί στην αντιστάθμιση του αδικαιολόγητου πλεονεκτήματος του δικαιούχου, το οποίο συνίσταται τόσο στο ότι δεν αναγκάστηκε να δανειστεί το εν λόγω κεφάλαιο από την αγορά όσο και στη βελτίωση της ανταγωνιστικής του θέσης στην αγορά κατά το χρονικό αυτό διάστημα.

Φοροαπαλλαγές στο πλαίσιο ιδιωτικοποίησης ιταλικού ομίλου

κρατικές ενισχύσεις – θαλάσσιες μεταφορές – μερική απαλλαγή από τους οφειλόμενους φόρους καταχωρίσεως για τη μεταβίβαση δραστηριοτήτων μεταξύ επιχειρήσεων – απόφαση κηρύσσουσα την ενίσχυση παράνομη και μη συμβατή με την εσωτερική αγορά και διατάσσουσα την ανάκτησή της – πλεονέκτημα – δικαιούχος της ενίσχυσεως – υπηρεσία γενικού οικονομικού συμφέροντος – υποχρέωση αιτιολογήσεως – εξωσυμβατική ευθύνη – υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας

ΓεΔΕΕ T-666/21, Società Navigazione Siciliana/Επιτροπή, 25.01.2023, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: J. Svaningsen, Ει-

σηγήτρια: T. Rynnä, ECLI:EU:T:2023:20 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στο πλαίσιο της ιδιωτικοποίησης των εταιρειών του ομίλου Tirrenia, ο οποίος ανήκε στο ιταλικό δημόσιο και δραστηριοποιούνταν στις θαλάσσιες μεταφορές, η ιδιωτική εταιρεία Società Navigazione Siciliana SCpA (SNS) εξαγόρασε τη θυγατρική του ομίλου, Siremar. Το σύνολο των φόρων και δασμών που αφορούσαν τη μεταβίβαση της Siremar συμφωνήθηκε ότι βαρύνουν την SNS. Στη Siremar, υπό το νέο ιδιοκτησιακό καθεστώς, ανατέθηκε από το ιταλικό κράτος η παροχή υπηρεσιών μεταφοράς επιβατών και εμπορευμάτων. Παράλληλα, η Ιταλία έλαβε διάφορα μέτρα υπέρ του συνόλου των εταιρειών του πρώην ομίλου Tirrenia. Μεταξύ αυτών, προβλέφθηκε ότι το σύνολο των ενεργειών που αφορούν την ιδιωτικοποίηση του ομίλου Tirrenia απαλλάσσονται από κάθε φόρο.

Το 2021, μετά από επίσημη διαδικασία έρευνας που διήρκεσε σχεδόν δέκα χρόνια, η Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση 2022/448 σχετικά με τα μέτρα SA.32014, SA.32015 και SA.32016 που εφαρμόστηκαν από την Ιταλία υπέρ της Siremar και της SNS. Με την απόφασή της αυτή, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, ενώ τα περισσότερα από τα εν λόγω μέτρα ήταν συμβατές κρατικές ενισχύσεις, εντούτοις οι ως άνω φοροαπαλλαγές, στο πλαίσιο της ιδιωτικοποίησης, ήταν παράνομες και ασυμβίβαστες ενισχύσεις, και, ως εκ τούτου, έπρεπε να ανακτηθούν από την Ιταλία.

Η SNS άσκησε προσφυγή ακύρωσης στο ΓεΔΕΕ όσον αφορά το μέρος της απόφασης με το οποίο κρίθηκαν παράνομες και ασυμβίβαστες οι επίμαχες φοροαπαλλαγές.

Το ΓεΔΕΕ επισήμανε αρχικά ότι ορθώς η Επιτροπή έκρινε ότι η SNS είχε ωφεληθεί από τις φοροαπαλλαγές αυτές, διότι εξαιτίας τους δεν κατέβαλε ένα ειδικό τέλος καταχώρισης που προβλέπεται στο ιταλικό δίκαιο για τις μεταβιβάσεις επιχειρήσεων.

Στη συνέχεια, το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι η ανάκτηση των παράνομων κρατικών ενισχύσεων, με σκοπό την αποκατάσταση της προηγούμενης κατάστασης, δεν συνεπάγεται τη διαμόρφωσή της κατά τρόπο διαφορετικό και με βάση υποθετικά στοιχεία, όπως οι συχνά σύνθετες επιλογές στις οποίες θα μπορούσαν να έχουν προβεί οι ενδιαφερόμενοι επιχειρηματίες, δεδομένου μάλιστα ότι οι πραγματοποιηθείσες με τη συμβολή της ενισχύσεως επιλογές ενδέχεται να αποδειχθούν μη αναστρέψιμες. Γι' αυτό και το γεγονός ότι η SNS μπορεί να υπέβαλε μεγαλύτερη προσφορά για την εξαγορά ενός υποκαταστήματος της Siremar, από εκείνη που θα είχε υποβάλει εάν δεν υπήρχε η επίδικη φοροαπαλλαγή, δεν αναιρεί την ύπαρξη οικονομικού πλεονεκτήματος υπέρ της.

Εν συνεχεία, το ΓεΔΕΕ τόνισε πως το γεγονός ότι στο πλαίσιο των ιδιωτικοποιήσεων του ομίλου Tirrenia επιδιώχθηκε η εξασφάλιση της συνέχειας της παροχής υπηρεσιών θαλάσσιας μεταφοράς που παρείχε η Siremar, η οποία

συνιστά ΥΓΟΣ, δεν αρκεί από μόνο του για να θεωρηθεί ότι οποιοδήποτε φορολογικό πλεονέκτημα που παρέχεται στο πλαίσιο της εν λόγω πράξης είναι αναγκαίο για τη λειτουργία της ΥΓΟΣ. Αντιθέτως, το φορολογικό πλεονέκτημα υπέρ της SNS δεν φάνηκε να συνδέεται άρρηκτα με την ΥΓΟΣ, ούτε να είναι αναγκαίο για την παροχή της.

Τέλος, το ΓεΔΕΕ απέρριψε και τα αιτήματα αποζημίωσης της SNS, λόγω μη εύλογης διάρκειας της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής. Ειδικότερα, σημείωσε ότι η μη κοινοποίηση μέτρου ενίσχυσης δεν δεσμεύει την Επιτροπή ως προς τις προθεσμίες που προβλέπει ο Κανονισμός 2015/1589 και οι οποίες αφορούν μόνο κοινοποιηθέντα καθεστώτα και μέτρα. Περαιτέρω, αναφέρθηκε στην πραγματική και νομική πολυπλοκότητα του ζητήματος και στην ύπαρξη ενεργειών από μέρους της Επιτροπής καθ' όλο το χρονικό διάστημα της έρευνας, γεγονότα που καταδεικνύουν ότι δεν υπήρξε αδράνεια ή επ' αόριστον αναβολή των ενεργειών της Επιτροπής.

Ως εκ τούτου, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή της SNS.

Πότε δεν χορηγείται ενίσχυση με δικαστική απόφαση

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – εθνική ρύθμιση που προβλέπει υποχρέωση του δημόσιου παρόχου να εφοδιάζεται από παραγωγούς ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές σε τιμή υψηλότερη από την αγοραία τιμή – μη καταβολή μέρους της κρατικής ενίσχυσης – αίτημα αποζημίωσης που υποβλήθηκε από τους παραγωγούς αυτούς σε δημόσια αρχή διαφορετική από εκείνη που κατ' αρχήν υποχρεούται σύμφωνα με την εθνική ρύθμιση να καταβάλλει την ενίσχυση και της οποίας ο προϋπολογισμός προορίζεται αποκλειστικώς για τους σκοπούς της δικής της λειτουργίας – νέα ενίσχυση – υποχρέωση κοινοποίησης – ενίσχυση ήσσονος σημασίας – Κανονισμός (ΕΕ) 1407/2013 – άρθρο 5 παρ. 2 – σώρευση – συνεκτίμηση των ποσών ενίσχυσης που έχουν ήδη εισπραχθεί κατά την περίοδο αναφοράς βάσει της εν λόγω εθνικής ρύθμισης

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-702/20 και C-17/21, Dobeles Hes και GM, 12.01.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:1 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Αικ. Χαλκά, σ. 86.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη

► Οικογενειακή επανένωση

Απόρριψη αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής σε κράτος μέλος λόγω οικογενειακής επανένωσης, κατόπιν σύναψης της Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας

Συμφωνία Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας – ρήτρα standstill – οικογενειακή επανένωση – εθνική ρύθμιση που εισάγει νέους, πιο περιοριστικούς όρους για την οικογενειακή επανένωση των συζύγων Τούρκων υπηκόων που κατέχουν μόνιμη άδεια διαμονής στο οικείο κράτος μέλος – επιβολή σε Τούρκο εργαζόμενο της υποχρέωσης επιτυχούς συμμετοχής του σε εξέταση που πιστοποιεί ορισμένο επίπεδο γνώσης της επίσημης γλώσσας του κράτους μέλους αυτού – δικαιολόγηση – σκοπός που συνίσταται στη διασφάλιση επιτυχούς ένταξης

ΔΕΕ C-279/21, Udlændingenævnet (Examen linguistique imposé aux étrangers), 22.12.2022, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2022:1019 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας μεταξύ της Χ, η οποία είναι υπήκοος Τουρκίας, και της Udlændingenævnet (επιτροπής προσφυγών σε υποθέσεις μετανάστευσης στη Δανία) και αφορά στην απόρριψη αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής στη Δανία λόγω οικογενειακής επανένωσης.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, η Χ εισήλθε στο έδαφος της Δανίας το καλοκαίρι του 2015 και υπέβαλε το φθινόπωρο του ίδιου έτους στην Udlændingestyrelsen αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής στο εν λόγω κράτος μέλος της ΕΕ, με στόχο την οικογενειακή επανένωση με τον σύζυγό της, Υ, Τούρκο υπήκοο, ο οποίος διαμένει στη Δανία από το 1979 και έλαβε σχετική άδεια μόνιμης διαμονής το 1985.

Στην αίτηση αυτή αναφερόταν, αρχικά, ότι ο Υ είχε ολοκληρώσει εκπαίδευση στη δανική γλώσσα, με αντικείμενο, μεταξύ άλλων, τον τεχνικό υπολογισμό, τη σήμανση οδικών έργων, την κατανόηση σχεδίων, την εισαγωγή στον κλάδο εργασίας και τις τεχνικές εργασίας και, επιπλέον, ότι, ως Τούρκος εργαζόμενος που ασκούσε επαγγελματική δραστηριότητα στη Δανία από το 1980, δηλαδή περισσότερα από 36 έτη, μεταξύ άλλων, ως τεχνικός μηχανικός, υπάλληλος παροχής υπηρεσιών, υπεύθυνος καταστήματος ή υπεύθυνος χώρων αποθήκευσης, δεν ήταν υποχρεωμένος να συμμορφωθεί με την προϋπόθεση επιτυχούς συμμετοχής σε εξέταση δανικής γλώσσας, σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 12 σημείο 5 του δανικού νόμου περί αλλοδαπών. Διευκρινιζόταν, ακόμα, ότι τα τέσσερα ενήλικα τέκνα του Υ, η μητέρα του και όλα τα αδέρφια του ζούσαν στη Δανία.

Με απόφαση που εκδόθηκε το 2016, η υπηρεσία μετανάστευσης απέρριψε την αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής βάσει του άρθρου 9 παρ. 12 σημείο 5 του νόμου περί

αλλοδαπών, με την αιτιολογία ότι, πρώτον, ο Υ δεν απέδειξε ότι τηρεί την προϋπόθεση που προβλέπει η διάταξη και, δεύτερον, ότι δεν συνέτρεχαν ειδικοί λόγοι που να δικαιολογούν σχετική παρέκκλιση. Η υπηρεσία μετανάστευσης διευκρίνισε, επιπροσθέτως, ότι το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από τις ρήτρες standstill, όπως αυτές ερμηνεύθηκαν από το Δικαστήριο με την απόφασή του στην υπόθεση *Dogan* (C-138/13, ECLI:EU:C:2014:2066).

Η Χ άσκησε διοικητική προσφυγή ενώπιον του Udlændinge-Integrations-og Boligministerium (υπουργείου αλλοδαπών, ένταξης και στέγασης, Δανία), νυν Udlændinge-og Integrationsministeriet (υπουργείου αλλοδαπών και ένταξης, Δανία) κατά του μέρους της παραπάνω απόφασης, το οποίο περιείχε εκτίμηση υπό το πρίσμα της Συμφωνίας Σύνδεσης και των σχετικών νομοθετημάτων, ιδίως των ρητρών standstill. Με το δικόγραφο της προσφυγής της, η Χ ζήτησε να επανεξεταστεί η συμβατότητα της εν λόγω απόφασης με τις αποφάσεις *Dogan* (C-138/13, ECLI:EU:C:2014:2066), και *Genc* (C-561/14, ECLI:EU:C:2016:247).

Το 2016, η Styrelsen for International Rekruttering og Integration (υπηρεσία διεθνών προσλήψεων και κοινωνικής ένταξης, Δανία) χορήγησε στην Χ άδεια διαμονής στη Δανία λόγω άσκησης μισθωτής δραστηριότητας, η οποία, μετά από ανανέωση, έληξε το 2021.

Το 2018, η Χ άσκησε ενώπιον του Københavns byret (πρωτοδικείου Κοπεγχάγης, Δανία) ένδικη προσφυγή με αίτημα την ακύρωση και την παραπομπή της απόφασης του υπουργείου αλλοδαπών, στο μέτρο κατά το οποίο η εν λόγω απόφαση επιβεβαίωνε ότι οι ρήτρες standstill δεν απέκλειαν την απόρριψη της αίτησης οικογενειακής επανένωσης βάσει του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου. Η επιτροπή προσφυγών σε υποθέσεις μετανάστευσης υποκατέστησε το υπουργείο αλλοδαπών και ένταξης, κατόπιν μεταβίβασης αρμοδιοτήτων.

Με διάταξη του 2019, το πρωτοδικείο Κοπεγχάγης παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Østre Landsret (εφετείου της ανατολικής περιφέρειας, Δανία), το οποίο δέχθηκε να την εκδικάσει πρωτοδικώς.

Συνεπώς, αρχικά, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία εξαρτά τη χορήγηση άδειας διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης σε σύζυγο Τούρκου υπηκόου που διαμένει νομίμως και εργάζεται στο κράτος μέλος υποδοχής από προϋπόθεση επιτυχούς συμμετοχής του σε εξετάσεις γλώσσας, συνιστά «νέο περιορισμό» κατά την έννοια της ρήτρας standstill που περιέχεται στο άρθρο 13 της Απόφασης 1/80 και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν ο εν λόγω περιορισμός μπορεί να δικαιολογείται από τον σκοπό διασφάλισης επιτυχούς ένταξης της αλλοδαπής συζύγου στη δανική κοινωνία.

Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει, συναφώς, ότι, κατόπιν της έκδοσης της εν λόγω απόφασης, το Justitsministeriet (υπουργείο δικαιοσύνης, Δανία) έκρινε ότι δεν συνέτρεχε λόγος τροποποίησης των προϋποθέσεων οικογενειακής επανένωσης που προβλέπει ο νόμος περί αλλοδαπών, δεδομένου ότι χωρεί παρέκκλιση σε περίπτωση ειδικών λόγων, η ύπαρξη των οποίων εκτιμάται λαμβανομένων υπόψη των ιδιαίτερων περιστάσεων της κάθε περίπτωσης.

Εν συνεχεία, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 10 παρ. 1 της Απόφασης 1/80, αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, στο μέτρο κατά το οποίο η εθνική νομοθεσία δεν εφαρμόζεται ούτε στους Δανούς υπηκόους ούτε στους υπηκόους των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ). Επισημαίνει, συναφώς, ότι η διάταξη αυτή αφορά, σύμφωνα με το γράμμα της, την αμοιβή και τους λοιπούς όρους εργασίας, τομείς στους οποίους δεν φαίνεται να εμπίπτει η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία.

Τέλος, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 9 της Συμφωνίας Σύνδεσης έχει άμεση εφαρμογή και, επομένως, οι ιδιώτες μπορούν να το επικαλεστούν απευθείας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Εν προκειμένω, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνική νομοθεσία, ήτοι το άρθρο 9 παρ. 12 σημείο 5 του νόμου περί αλλοδαπών, το οποίο εξαρτά την οικογενειακή επανένωση Τούρκου εργαζομένου που διαμένει νομίμως στη Δανία με τη σύζυγό του από την προϋπόθεση ότι ο εν λόγω εργαζόμενος θα επιτύχει σε εξέταση η οποία πιστοποιεί ορισμένο επίπεδο γνώσης της επίσημης γλώσσας του εν λόγω κράτους μέλους, εισήχθη μετά την έναρξη ισχύος της Απόφασης 1/80 στη Δανία και ότι, όσον αφορά στην οικογενειακή επανένωση, η εν λόγω ρύθμιση καθιστά αυστηρότερες τις προϋποθέσεις εισόδου στο έδαφος της Δανίας των συζύγων Τούρκων εργαζομένων που διαμένουν νομίμως στο εν λόγω κράτος μέλος σε σχέση με τις ρυθμίσεις που εφαρμόζονταν πριν από την έναρξη ισχύος της Απόφασης 1/80. Υπό τις συνθήκες αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, συνιστά «νέο περιορισμό», κατά την έννοια του άρθρου 13 της Απόφασης 1/80. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, εντούτοις, ότι ο σκοπός τον οποίο επιδιώκει η νομοθεσία αυτή είναι η διασφάλιση επιτυχούς ένταξης του μέλους της οικογένειας που ζητεί τη χορήγηση δικαιώματος διαμονής στο οικείο κράτος μέλος για λόγους οικογενειακής επανένωσης. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ένας τέτοιος σκοπός μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, για τους σκοπούς της Απόφασης 1/80 (ΔΕΕ C-561/14, *Genc*, 12.04.2016, ECLI:EU:C:2016:247 και ΔΕΕ C-379/20,

Udlændingenævnet, 02.09.2021, ECLI:EU:C:2021:660). Σύμφωνα με το παραπάνω, πρέπει να εξεταστεί αν εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, είναι κατάλληλη για την επίτευξη του σκοπού αυτού και δεν υπερβαίνει το αναγκαίο για την επίτευξή του μέτρο.

Εν συνεχεία, το γεγονός ότι ο Τούρκος εργαζόμενος που κατοικεί σε κράτος μέλος κατέχει επαρκές επίπεδο γνώσης της επίσημης γλώσσας του κράτους μέλους αυτού, πιστοποιούμενο από την επιτυχή συμμετοχή του σε εξέταση, όπως η προβλεπόμενη από την επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία, μπορεί να του παράσχει τη δυνατότητα να υποστηρίξει το μέλος της οικογένειάς του που ζητεί να του χορηγηθεί δικαίωμα διαμονής λόγω οικογενειακής επανένωσης με τον εργαζόμενο στο εν λόγω κράτος μέλος κατά τη διαδικασία της ένταξής του στο κράτος αυτό.

Συνεπώς, από τη μία πλευρά, ενώ ο σκοπός που επιδιώκεται με εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, είναι η επιτυχής ένταξη του μέλους της οικογένειας που ζητεί την αναγνώριση του δικαιώματος στην οικογενειακή επανένωση, η νομοθεσία αυτή ουδόλως επιτρέπει να ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες του μέλους αυτού να ενσωματωθεί, αλλά στηρίζεται αποκλειστικώς στην παραδοχή ότι η επιτυχής ένταξη του δεν διασφαλίζεται επαρκώς αν ο Τούρκος εργαζόμενος στον οποίο αφορά η εν λόγω αίτηση οικογενειακής επανένωσης δεν πληροί την προϋπόθεση της επιτυχίας σε εξέταση που αφορά στη γνώση της επίσημης γλώσσας του οικείου κράτους μέλους.

Η διαπίστωση αυτή απορρέει από το γεγονός ότι, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου, η Δανική Κυβέρνηση παραδέχθηκε ότι, ακόμη και αν αποδειχθεί ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η σύζυγος του εργαζομένου είχε πλήρη γνώση της δανικής γλώσσας, η αίτησή της για τη χορήγηση δικαιώματος διαμονής στη Δανία λόγω οικογενειακής επανένωσης θα απορριπτόταν, παρά ταύτα, καθόσον ο εργαζόμενος δεν πληρούσε την προϋπόθεση επιτυχίας σε εξέταση δανικής γλώσσας.

Από την άλλη πλευρά, εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές να λαμβάνουν υπόψη, στο πλαίσιο της εκτίμησης της δυνατότητας παρέκκλισης από την υποχρέωση επιτυχίας στη γλωσσική εξέταση που επιβάλλει η εθνική νομοθεσία, παράγοντες ικανούς να αποδείξουν την πραγματική ένταξη του Τούρκου εργαζομένου τον οποίο αφορά η αίτηση οικογενειακής επανένωσης και, ως εκ τούτου, να λαμβάνουν υπόψη επίσης το γεγονός ότι, παρά την αποτυχία του εργαζομένου στην εξέταση αυτή, ο ίδιος μπορεί, αν κριθεί αναγκαίο, να συμβάλει στην ένταξη του μέλους της οικογένειάς του στη Δανία.

Πιο συγκεκριμένα, και υπό την επιφύλαξη επαλήθευσης από το αιτούν δικαστήριο, από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει ότι η δυνατότητα παρέκκλισης από την υποχρέωση επιτυχούς συμμετοχής στην εξέταση της δανικής γλώσσας για ειδικούς λόγους που αφορούν, μεταξύ άλλων, την ενότητα της οικογενειακής εστίας, έχει εφαρμογή μόνο σε περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων, δεν επιτρέπεται δε η συνεκτίμηση, στο πλαίσιο ατομικής εκτίμησης, των δυνατοτήτων ενσωμάτωσης του ενδιαφερόμενου μέλους της οικογένειας το οποίο ζητεί την αναγνώριση του δικαιώματος σε οικογενειακή επανένωση και της πραγματικής ένταξης του Τούρκου εργαζομένου στον οποίο αφορά η αίτηση.

Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, βαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρου.

Συμπερασματικά, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 13 της Απόφασης 1/80 έχει την έννοια ότι εθνική νομοθεσία η οποία έχει θεσπίσει την εν λόγω Απόφαση στο οικείο κράτος μέλος, και από την οποία εξαρτάται η οικογενειακή επανένωση Τούρκου εργαζομένου που διαμένει νόμιμα στο κράτος μέλος αυτό με τη σύζυγό του με την προϋπόθεση ότι ο εργαζόμενος θα επιτύχει σε εξέταση πιστοποίησης ορισμένου επιπέδου γνώσης της επίσημης γλώσσας του εν λόγω κράτους μέλους, συνιστά «νέο περιορισμό», κατά την έννοια της συγκεκριμένης διάταξης.

Ο περιορισμός αυτός δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τον σκοπό διασφάλισης της επιτυχούς ένταξης της συζύγου, υπό την έννοια ότι η σχετική εθνική νομοθεσία δεν επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές να λαμβάνουν υπόψη ούτε τις δυνατότητες ένταξης της συζύγου ούτε άλλους παράγοντες, πέραν της επιτυχίας σε εξετάσεις που πιστοποιούν τη γνώση της δανικής γλώσσας, στην προκειμένη περίπτωση, καθώς και την πραγματική ένταξη του εν λόγω εργαζομένου στο οικείο κράτος μέλος και, κατ'επέκταση, την ικανότητά του να βοηθήσει τη σύζυγό του να λάβει άδεια διαμονής. Τέλος, έχοντας υπόψη την παραπάνω απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο δεύτερο, στο τρίτο και στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα.

► Σύνταξη επιζώντος

Εθνική ρύθμιση δεν μπορεί να εξαρτά τη χορήγηση σύνταξης επιζώντος από την εγγραφή στο εθνικό μητρώο του συμφώνου συμβίωσης που έχει εγκύρως συναφθεί και εγγραφεί σε άλλο κράτος μέλος

ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων – εργαζόμενοι – ίση μεταχείριση – κοινωνικές παροχές – σύνταξη επιζώντος – μέρη συμφώνου συμβίωσης – εθνική ρύθμιση η

οποία εξαρτά τη χορήγηση συντάξεως επιζώντος από την εγγραφή στο εθνικό μητρώο του συμφώνου συμβίωσης που έχει εγκύρως συναφθεί και εγγραφεί σε άλλο κράτος μέλος

ΔΕΕ C-731/21, Caisse nationale d'assurance pension, 08.12.2022, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος (Εισηγητής): M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2022:969 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας μεταξύ της GV και του *caisse nationale d'assurance pension* (εθνικού ταμείου ασφαλίσεως συντάξεων, Λουξεμβούργο) (στο εξής: CNAP).

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, το έτος 2015, η αναιρεσίουσα της κύριας δίκης και ο σύντροφός της, και οι δύο γαλλικής ιθαγένειας και κάτοικοι Γαλλίας, καταχώρισαν νομοτύπως κοινή δήλωση για σύμφωνο συμβίωσης (PACS) ενώπιον του *tribunal d'instance de Metz* (πρωτοδικείου Metz, Γαλλία). Αμφότεροι ασκούσαν μισθωτή δραστηριότητα στο Λουξεμβούργο.

Ο σύντροφος της αναιρεσίουσας απεβίωσε το 2016 λόγω εργατικού ατυχήματος. Η ίδια αιτήθηκε, το ίδιο έτος, τη χορήγηση συντάξεως επιζώντος από το CNAP.

Η αίτησή της απορρίφθηκε ένα έτος μετά, με την αιτιολογία ότι το PACS που είχε καταχωρισθεί στη Γαλλία δεν είχε εγγραφεί στη μερίδα του επιζώντος εκ των δύο συμβαλλομένων μερών στο ληξιαρχικό ευρετήριο του Λουξεμβούργου, οπότε δεν μπορούσε να αντιταχθεί έναντι τρίτων.

Με απόφαση που ελήφθη το 2020, το *conseil arbitral de la sécurité sociale* (διαιτητικό συμβούλιο κοινωνικής ασφαλίσεως, Λουξεμβούργο) απέρριψε την προσφυγή της αναιρεσίουσας της κύριας δίκης κατά της απόφασης του CNAP του 2017, η οποία δεν της χορήγησε σύνταξη επιζώντος.

Με επόμενη απόφαση το 2020, το *Conseil supérieur de la sécurité sociale* (ανώτατο συμβούλιο κοινωνικής ασφαλίσεως, Λουξεμβούργο) επικύρωσε την ως άνω απόφαση.

Η αναιρεσίουσα της κύριας δίκης άσκησε αναίρεση ενώπιον του *Cour de cassation* (Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Λουξεμβούργο) κατά της εν λόγω απόφασης. Προς στήριξη της αιτήσεως αναίρεσεως, προβάλλει, μεταξύ άλλων, λόγο σχετικά με την παράβαση των άρθρων 18 και 45 ΣΛΕΕ, τα οποία αφορούν, αντιστοίχως, την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, καθώς και την παράβαση του Κανονισμού 492/2011.

Με απόφαση του Νοεμβρίου 2021, το *Cour de cassation* έκρινε ότι η λουξεμβουργιανή νομοθεσία δεν εισάγει άμεση διάκριση μεταξύ των συντρόφων που είναι υπήκοοι του Λουξεμβούργου και των συντρόφων που είναι υπήκοοι άλλου κράτους μέλους, ανεξαρτήτως του αν το

σύμφωνο συμβίωσης έχει συναφθεί στο Λουξεμβούργο ή στην αλλοδαπή.

Παρόλα αυτά, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ως προς την ύπαρξη ενδεχόμενης έμμεσης δυσμενούς διάκρισης, στο μέτρο κατά το οποίο η υποχρέωση που επιβάλλει το άρθρο 4-1 του νόμου της 9ης Ιουλίου 2004 στους συντρόφους που έχουν ήδη καταχωρίσει το σύμφωνο συμβίωσης σε άλλο κράτος μέλος να το εγγράψουν στο ληξιαρχικό ευρετήριο του Λουξεμβούργου, προκειμένου, μεταξύ άλλων, να λάβουν σύνταξη επιζώντος, θίγει ειδικότερα τους μεθοριακούς εργαζομένους, ήτοι τους εργαζομένους που ασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα στο Λουξεμβούργο ενώ κατοικούν σε μία από τις γειτνιάζουσες με αυτό χώρες.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Cour de cassation αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα, εάν δηλαδή έχει το δίκαιο της ΕΕ, ιδίως τα άρθρα 18, 45 και 48 της ΣΛΕΕ, και το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011 την έννοια ότι αντιτίθεται σε διατάξεις του δικαίου κράτους μέλους, όπως το άρθρο 195 του code [...] de la sécurité sociale (κώδικα κοινωνικής ασφάλισης του Λουξεμβούργου) και τα άρθρα 3, 4 και 4-1 του νόμου της 9ης Ιουλίου 2004, οι οποίες εξαρτούν, υπό την προϋπόθεση της εγγραφής του συμφώνου συμβίωσης σε ευρετήριο που τηρεί το εν λόγω κράτος, τη χορήγηση σε επιζώντα σύντροφο συμφώνου συμβίωσης, το οποίο έχει συναφθεί και εγγραφεί έγκυρα στο κράτος μέλος καταγωγής, σύνταξης επιζώντος η οποία οφείλεται λόγω άσκησης από τον αποβιώσαντα σύντροφο επαγγελματικής δραστηριότητας στο κράτος μέλος υποδοχής, για να ελέγχει εάν πληρούνται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις που απαιτούνται από το δίκαιο αυτού του κράτους μέλους για την αναγνώριση του συμφώνου συμβίωσης και τη διασφάλιση της αντιταξιμότητας αυτού έναντι τρίτων, μολοντί η χορήγηση σύνταξης επιζώντος στον επιζώντα σύντροφο συμφώνου συμβίωσης, το οποίο έχει συναφθεί στο κράτος μέλος υποδοχής, εξαρτάται μόνον από την προϋπόθεση το σύμφωνο συμβίωσης να έχει συναφθεί και εγγραφεί έγκυρα στο εν λόγω κράτος μέλος.

Με το μοναδικό ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011 έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία προβλέπει ότι η χορήγηση σύνταξης επιζώντος στον επιζώντα καταχωρισμένο σύντροφο, ο οποίος έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης έγκυρα συναφθέν και εγγεγραμμένο σε άλλο κράτος μέλος και δικαιούται τη σύνταξη λόγω της επαγγελματικής δραστηριότητας που άσκησε ο αποβιώσας καταχωρισμένος σύντροφος στο πρώτο κράτος μέλος, εξαρτάται από την προηγούμενη εγγραφή του συμφώνου συμβίωσης σε ευρετήριο που τηρεί το κράτος μέλος υποδοχής.

Επί της ερμηνείας του άρθρου 45 ΣΛΕΕ και του άρθρου 7 του Κανονισμού 492/2011, κατά πάγια νομολογία, ο διαλαμβανόμενος στις εν λόγω διατάξεις κανόνας της ίσης μεταχείρισης απαγορεύει όχι μόνο τις εμφανείς διακρίσεις λόγω ιθαγενείας αλλά και κάθε συγκεκαλυμμένη μορφή διακρίσεως η οποία, με την εφαρμογή άλλων διαχωριστικών κριτηρίων, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι διάταξη του εθνικού δικαίου, έστω και αν εφαρμόζεται χωρίς διάκριση λόγω ιθαγένειας, πρέπει να θεωρείται ότι εισάγει έμμεσα διάκριση εφόσον μπορεί, ως εκ της φύσεώς της, να θίξει περισσότερο τους εργαζομένους που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών απ' ό,τι τους ημεδαπούς εργαζομένους και, συνεπώς, ενέχει τον κίνδυνο να θέσει σε δυσμενέστερη μοίρα ειδικά τους πρώτους, εκτός αν είναι αντικειμενικά δικαιολογημένη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Η νομοθεσία του Λουξεμβούργου, όπως εφαρμόζεται σε αυτήν την περίπτωση, θέτει, όσον αφορά στα σύμφωνα συμβίωσης που έχουν συναφθεί και καταχωρισθεί σε άλλο κράτος μέλος σύμφωνα με τους σχετικούς κανόνες του εν λόγω κράτους, μία προϋπόθεση στην οποία, ωστόσο, δεν υπόκεινται τα σύμφωνα συμβίωσης που έχουν συναφθεί στο Λουξεμβούργο.

Ειδικότερα, το CNAP απαίτησε, κατ' εφαρμογήν του νόμου της 9ης Ιουλίου 2004, σύμφωνο συμβίωσης που έχει ήδη καταχωρισθεί σε άλλο κράτος μέλος να εγγραφεί και στο ληξιαρχικό ευρετήριο του Λουξεμβούργου, δηλαδή, συνεπάγεται την υποβολή, εκ μέρους των καταχωρισμένων συντρόφων, σχετικής αίτησης στη γενική εισαγγελία του Λουξεμβούργου. Ωστόσο, σύμφωνο συμβίωσης που έχει συναφθεί και δηλωθεί στο Λουξεμβούργο εγγράφεται, επίσης, στο ληξιαρχικό ευρετήριο του Λουξεμβούργου, πλην όμως η εγγραφή αυτή πραγματοποιείται, δυνάμει του άρθρου 3 του εν λόγω νόμου, «με επιμέλεια του ληξιάρχου». Ως εκ τούτου, η εγγραφή πραγματοποιείται αυτοδικαίως και με πρωτοβουλία του ληξιάρχου ενώπιον του οποίου δηλώθηκε το σύμφωνο συμβίωσης. Η νομοθεσία αυτή, στο μέτρο κατά το οποίο μπορεί να περιαγάγει σε δυσμενή θέση τους υπηκόους άλλων κρατών μελών, εισάγει άνιση μεταχείριση η οποία θεμελιώνεται έμμεσα στην ιθαγένεια.

Επιπλέον, πρέπει να εξακριβωθεί αν η άνιση μεταχείριση είναι αντικειμενικώς δικαιολογημένη και σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας.

Συνεπώς, προκύπτει, πρώτον, ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη λουξεμβουργιανή νομοθεσία επιτρέπει στις αρχές του εν λόγω κράτους μέλους να ελέγχουν αν πληρούνται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις που θέτει ο κώδικας κοινωνικής ασφάλισης για τη χορήγηση συντάξεως επιζώντος σε καταχωρισμένο σύντροφο και διασφαλίζει

το αντιτάξιμο του συμφώνου συμβίωσης έναντι τρίτων. Είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος να διασφαλίζει ότι σύνταξη επιζώντος, η οποία χρηματοδοτείται από δημόσιους πόρους και καταβάλλεται στον επιζώντα καταχωρισμένο σύντροφο λόγω θανάτου του έτερου καταχωρισμένου συντρόφου που προκλήθηκε από εργατικό ατύχημα, καταβάλλεται μόνο σε πρόσωπο το οποίο μπορεί να αποδείξει ότι ήταν πράγματι ο καταχωρισμένος σύντροφος του αποθανόντος εργαζομένου.

Η άρνηση χορήγησης σύνταξης επιζώντος για τον λόγο ότι το σύμφωνο συμβίωσης στο οποίο θεμελιώνεται η αίτηση χορήγησης σύνταξης δεν έχει καταχωρισθεί στο Λουξεμβούργο βαίνει πέραν του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και, ως εκ τούτου, παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας.

Πράγματι, αφενός, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, η προσκόμιση επίσημου εγγράφου εκδοθέντος από την αρμόδια αρχή του κράτους μέλους εντός του οποίου συνήφθη το σύμφωνο συμβίωσης είναι επαρκής προκειμένου να διασφαλιστεί το αντιτάξιμο του συμφώνου συμβίωσης έναντι των αρχών άλλου κράτους μέλους που είναι επιφορτισμένες με την καταβολή συντάξεως επιζώντος, εκτός αν υπάρχουν ενδείξεις που μπορούν να δημιουργήσουν αμφιβολίες ως προς την ακρίβεια του εν λόγω εγγράφου. Στην περίπτωση αυτή, οι αρχές του τελευταίου κράτους μέλους θα μπορούσαν να άρουν κάθε ενδεχόμενη αμφιβολία απευθύνοντας αίτηση παροχής πληροφοριών προς τις αρχές που έχουν καταχωρίσει το εν λόγω σύμφωνο, προκειμένου να βεβαιωθούν για τη γνησιότητά του.

Αφετέρου, ελλείψει προϋποθέσεως, στην εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία, ως προς την προθεσμία εγγραφής του επίμαχου συμφώνου συμβίωσης, τίποτα δεν εμποδίζει την εγγραφή αυτή, η οποία πρέπει να διακρίνεται από την καταχώριση του συμφώνου συμβίωσης από τις αρμόδιες αρχές του κράτους μέλους στο οποίο συνήφθη το εν λόγω σύμφωνο, να πραγματοποιηθεί κατά την ημερομηνία κατά την οποία ζητείται η χορήγηση συντάξεως επιζώντος, κάτι το οποίο θα καθιστούσε επίσης δυνατή την επίτευξη του επιδιωκόμενου από τη νομοθεσία αυτή σκοπού. Ωστόσο, από την απόφαση περί παραπομπής δεν προκύπτει ότι στην υπόθεση της κύριας δίκης έγινε χρήση της δυνατότητας αυτής.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα που πρέπει να δοθεί είναι ότι το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011 έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση κράτους μέλους υποδοχής η οποία προβλέπει ότι η χορήγηση σύνταξης επιζώντος στον επιζώντα καταχωρισμένο σύντροφο, ο οποίος έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης εγκύρως συναφθέν και εγγεγραμμένο σε άλλο κράτος μέλος και δικαιούται τη σύνταξη λόγω της επαγγελματικής δραστηριότητας που άσκησε ο αποβιώσας καταχωρισμένος

σύντροφος στο πρώτο κράτος μέλος, εξαρτάται από την προηγούμενη εγγραφή του συμφώνου συμβίωσης σε ευετήριο που τηρεί το κράτος μέλος υποδοχής.

IV. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών

Αίτηση τρίτου κράτους για την έκδοση πολίτη της Ένωσης με σκοπό την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ – αίτηση τρίτου κράτους προς κράτος μέλος για την έκδοση πολίτη της Ένωσης, υπηκόου άλλου κράτους μέλους, ο οποίος άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας στο πρώτο κράτος μέλος – αίτηση υποβληθείσα με σκοπό την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής – απαγόρευση εκδόσεως ισχύουσα μόνο για τους ημεδαπούς – περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία – δικαιολόγηση στηριζόμενη στην αποτροπή της ατιμωρησίας – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-237/21, Generalstaatsanwaltschaft München (Demande d'extradition vers la Bosnie-Herzégovine), 22.12.2022, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2022:1017 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο αίτησης έκδοσης του S.M., ο οποίος έχει την κροατική, τη βοσνιακή και τη σερβική ιθαγένεια, απευθυνθείσας από τις αρχές της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης προς τις αρχές της Γερμανίας με σκοπό την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής έξι μηνών για την τέλεση του αδικήματος της παθητικής δωροδοκίας. Οι γερμανικές αρχές ενημέρωσαν τις κροατικές αρχές σχετικά με την υποβληθείσα αίτηση για την έκδοση του S.M., χωρίς όμως να υπάρξει αντίδραση από πλευράς των τελευταίων.

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι, εφόσον ο S.M. έχει, μεταξύ άλλων, την κροατική ιθαγένεια, καθίσταται πολίτης της Ένωσης και δικαιούται να επικαλεστεί τα δικαιώματά και τις ελευθερίες που του παρέχει η ιδιότητα αυτή. Κατά το Oberlandesgericht München (εφετείο Μονάχου, Γερμανία), το οποίο είναι και το αιτούν δικαστήριο, η Γερμανία είναι καταρχήν υποχρεωμένη να εκδώσει τον ενδιαφερόμενο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη κατ'εφαρμογήν του διεθνούς δικαίου, και, συγκεκριμένα, βάσει του άρθρου 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Έκδοσης. Ωστόσο, υπάρχουν αμφιβολίες για το εάν το δίκαιο της Ένωσης, και

δη τα άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ, αντιτίθενται στην έκδοση πολίτη της Ένωσης, ακόμη και στην περίπτωση που το κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται η σχετική αίτηση υποχρεούται εκ διεθνούς σύμβασης να προβεί στην έκδοση, υπό το φως όσων νομολογήθηκαν από το Δικαστήριο στην υπόθεση *Raugevicius* (C-247/17, 13.11.2018, ECLI:EU:C:2018:898). Ο Θεμελιώδης Νόμος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας απαγορεύει την έκδοση εκτός της Ένωσης όσων έχουν τη γερμανική ιθαγένεια, ενώ, αντίθετα, επιτρέπει την έκδοση πολίτη της Ένωσης ο οποίος έχει την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους και κατοικεί μόνιμα στη γερμανική επικράτεια, γεγονός που επί της αρχής συνεπάγεται περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής των προσώπων της δεύτερης κατηγορίας στο έδαφος των κρατών μελών (άρθρο 21 ΣΛΕΕ). Ένας τέτοιος περιορισμός μπορεί βέβαια να δικαιολογηθεί εφόσον στηρίζεται σε αντικειμενικούς λόγους και είναι ανάλογος προς τον θεμιτό σκοπό που επιδιώκει το κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση έκδοσης, όπως είναι ο σκοπός της αποτροπής του κινδύνου της ατιμωρησίας των προσώπων που έχουν διαπράξει ποινικό αδίκημα, ωστόσο, κατά το αιτούν δικαστήριο, το εάν η ανάγκη να εξετασθεί η λήψη μέτρων λιγότερο περιοριστικών από την έκδοση μπορεί να συνεπάγεται εν προκειμένω παράβαση των υποχρεώσεων που υπέχει η Γερμανία από το διεθνές δίκαιο δεν προκύπτει σαφώς από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Υπό τις συνθήκες αυτές, το εφετείο του Μονάχου αποφάσισε να υποβάλει σχετικό προδικαστικό ερώτημα.

Επισημαίνεται ότι η στερητική της ελευθερίας ποινή μπορεί, σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, να εκτελεστεί στη Γερμανία μόνον εφόσον συναινέσει προς τούτο το κράτος της καταδίκης, ήτοι η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Τούτο δεν ισχύει στην παρούσα υπόθεση, δεδομένου ότι οι βοσνιακές αρχές ζήτησαν την έκδοση του S.M. και όχι την εκτέλεση της ποινής στη Γερμανία.

Επί του επίμαχου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο αρχικώς υπογραμμίζει ότι η απόφαση *Raugevicius*, όπως και η υπόθεση της κύριας δίκης, αφορούσε αίτηση έκδοσης προερχόμενη από τρίτο κράτος με το οποίο η Ένωση δεν έχει συνάψει συμφωνία έκδοσης. Στην περίπτωση αυτή, τα κράτη μέλη έχουν την αρμοδιότητα να θεσπίζουν τους κανόνες που διέπουν την έκδοση υπηκόων των κρατών μελών σε τρίτα κράτη, εντούτοις οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να σέβονται το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως δε την απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 18 ΣΛΕΕ) καθώς και την ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών (άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι περί εκδόσεως κανόνες της Γερμανίας προβλέπουν διαφορετική μεταχείριση αναλόγως του αν ο εκζητούμενος είναι Γερμανός υπήκοος ή υπήκοος άλλου κράτους μέλους και έχουν ως αποτέλεσμα να παρέχεται η έναντι της εκδόσεως προ-

στασία μόνον στους Γερμανούς και όχι στους υπηκόους άλλων κρατών μελών που διαμένουν νομίμως στη γερμανική επικράτεια. Το γεγονός αυτό, όμως, είναι δυνατόν να περιορίζει την ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή των τελευταίων στο έδαφος των κρατών μελών, κατά την έννοια του άρθρου 21 ΣΛΕΕ.

Όπως γίνεται παγίως δεκτό από τη νομολογία, μέτρο περιοριστικό θεμελιώδους ελευθερίας μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον εφόσον στηρίζεται σε αντικειμενικούς λόγους και εξυπηρετεί θεμιτό σκοπό, ο οποίος δεν μπορεί να επιτευχθεί με λιγότερο περιοριστικά μέτρα. Ο σκοπός της αποτροπής του κινδύνου της ατιμωρησίας των προσώπων που έχουν διαπράξει ποινικό αδίκημα θεωρείται θεμιτός και μπορεί να δικαιολογήσει μέτρο περιοριστικό της ελευθερίας κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την προϋπόθεση ότι το μέτρο αυτό είναι αναγκαίο και ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί με λιγότερο περιοριστικά μέτρα. Όταν, λοιπόν, υπάρχει εθνικός κανόνας ο οποίος εισάγει, όπως ο γερμανικός, διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των υπηκόων του κράτους μέλους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση έκδοσης και των λοιπών πολιτών της Ένωσης οι οποίοι είναι μόνιμοι κάτοικοι αυτού, το εν λόγω κράτος μέλος οφείλει να αναζητήσει ενεργώς την ύπαρξη εναλλακτικού της έκδοσης μέτρου, το οποίο να θίγει λιγότερο την άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αντλούν τέτοιοι πολίτες από το δίκαιο της Ένωσης. Όπως υπογράμμισε ο Γεν. Εισαγγελέας J. Richard de la Tour, το εναλλακτικό της έκδοσης μέτρο που θίγει λιγότερο την άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής πολίτη της Ένωσης, ο οποίος είναι μόνιμος κάτοικος του κράτους μέλους προς το οποίο απευθύνεται αίτηση έκδοσης για τον σκοπό της εκτέλεσης στερητικής της ελευθερίας ποινής, συνίσταται στη δυνατότητα, εφόσον κάτι τέτοιο προβλέπεται στο δίκαιο του κράτους μέλους αυτού, να εκτελεστεί η ποινή στο έδαφός του. Σε ό,τι αφορά τον S.M., είναι μόνιμος κάτοικος Γερμανίας, το δε γερμανικό δίκαιο, όπως ήδη αναφέρθηκε, επιτρέπει να εκτελεστεί στο γερμανικό έδαφος ποινή που επιβλήθηκε σε τρίτο κράτος, εφόσον συναινεί προς τούτο το τρίτο αυτό κράτος. Στο πλαίσιο αυτό, η Γερμανία οφείλει να επιδιώξει ενεργώς τη συναίνεση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, χρησιμοποιώντας όλους τους διαθέσιμους μηχανισμούς συνεργασίας και συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις, προκειμένου ο S.M. να εκτίσει την ποινή του στη γερμανική επικράτεια και, με τον τρόπο αυτό, να αποτραπεί ο κίνδυνος ατιμωρησίας. Αν η Γερμανία κατορθώσει να λάβει τη συναίνεση αυτή, η εφαρμογή εναλλακτικού της έκδοσης μέτρου δεν θα έχει κατ' ανάγκην ως αποτέλεσμα την εκ μέρους της Γερμανίας παράβαση των υποχρεώσεων που υπέχει από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης. Αν, όμως, δεν παρασχεθεί συναίνεση, η Γερμανία μπορεί να εκδώσει τον εκζητούμενο, συμφώνως προς τις υποχρεώσεις που υπέχει από το διεθνές δίκαιο. Διαφορετικά, θα

συνέτρεχε κίνδυνος ατιμωρησίας του ενδιαφερομένου. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η έκδοση δεν θα πρέπει να συνεπάγεται για τον εκζητούμενο την προσβολή των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως το άρθρο του 19.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Εκκλησίες και θρησκευτικές ενώσεις

Επιδότηση ιδιωτικού σχολείου το οποίο έχει αναγνωριστεί ως σχολείο με θρησκευτικό προσανατολισμό από θρησκευτική ένωση εγκατεστημένη σε άλλο κράτος μέλος

προδικαστική παραπομπή – καθεστώς των Εκκλησιών και των θρησκευτικών ενώσεων ή κοινοτήτων στα κράτη μέλη, υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης – άρθρο 17 παρ. 1 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκαταστάσεως – άρθρο 49 ΣΛΕΕ – περιορισμοί – δικαιολόγηση – αναλογικότητα – επιδοτήσεις για ιδιωτικό σχολείο – αίτηση υποβληθείσα από θρησκευτική ένωση εγκατεστημένη σε άλλο κράτος μέλος – εκπαιδευτικό ίδρυμα αναγνωριζόμενο από την ένωση αυτή ως σχολείο με θρησκευτικό προσανατολισμό

ΔΕΕ C-372/21, Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland, 02.02.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: Κ. Jürimäe, Εισηγητής: Ν. Piçarra, Γεν. Εισαγγελέας: Ν. Αιμιλιού, ECLI:EU:C:2023:59 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland KdöR (Ελεύθερης Εκκλησίας των Αντβεντιστών της Εβδομης Ημέρας στη Γερμανία) και της Bildungsdirektion für Vorarlberg (εκπαιδευτικής διεύθυνσης του Vorarlberg, Αυστρία) (στο εξής: αρμόδια αρχή), με αντικείμενο τη χορήγηση επιδότησης η οποία ζητήθηκε για ιδιωτικό σχολείο αναγνωριζόμενο και στηριζόμενο από την εν λόγω Εκκλησία ως σχολείο με θρησκευτικό προσανατολισμό.

Η «Ελεύθερη Εκκλησία των Αντβεντιστών της Εβδομης Ημέρας στη Γερμανία» (στο εξής: Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών) αποτελεί νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου στη Γερμανία, δεν συνιστά, ωστόσο, αναγνωρισμένη Εκκλησία βάσει του αυστριακού δικαίου. Η εν λόγω Εκκλησία ζήτησε από την αρμόδια αυστριακή αρχή τη χορήγηση επιδότησης για την κάλυψη της αμοιβής του προσωπικού ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος εγκατεστημένου στην Αυστρία, το οποίο η ίδια έχει αναγνωρίσει ως σχολείο με θρησκευτικό προσανατολισμό. Η αίτησή της απορρίφθηκε για τον λόγο ότι, σύμφωνα με το αυστριακό δίκαιο, επιδοτήσεις για δαπάνες προσωπικού χορηγού-

νται μόνον για τα ιδιωτικά σχολεία με θρησκευτικό προσανατολισμό που διατηρούνται από αναγνωρισμένες στην Αυστρία Εκκλησίες και θρησκευτικές ενώσεις. Κατόπιν τούτου, η Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών άσκησε προσφυγή κατά της απορριπτικής απόφασης, η οποία και απορρίφθηκε από το Bundesverwaltungsgericht (ομοσπονδιακό διοικητικό δικαστήριο, Αυστρία). Κατά της τελευταίας αυτής απόφασης ασκήθηκε αίτηση τακτικής αναίρεσης ενώπιον του Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, Αυστρία) (στο εξής: αιτούν δικαστήριο). Το δικαστήριο αυτό, διατηρώντας αμφιβολίες για το εάν εθνική ρύθμιση που προβλέπει ως προϋπόθεση για την επιδότηση ιδιωτικών σχολείων με θρησκευτικό προσανατολισμό την αναγνώριση του αιτούντος ως Εκκλησίας ή θρησκευτικής ένωσης σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης, και δη στο άρθρο 56 ΣΛΕΕ, αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Προκαταρκτικά, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η διαφορά στην υπόθεση της κύριας δίκης δεν συνεπάγεται, υπό το φως του άρθρου 17 ΣΛΕΕ, εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Μολονότι η παρ. 1 του άρθρου 17 ΣΛΕΕ εκφράζει την ουδετερότητα της Ένωσης όσον αφορά την οργάνωση, από τα κράτη μέλη, των σχέσεών τους με τις Εκκλησίες και τις θρησκευτικές ενώσεις/κοινότητες, η οικονομική δραστηριότητα που πρέπει να γίνει δεκτό ότι ασκεί εν προκειμένω το αυστριακό ίδρυμα το οποίο υποστηρίζεται από τη Γερμανική Εκκλησία Αντβεντιστών δεν εξαιρείται, εν γένει, από το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, επισημαίνεται ότι η οικονομική δραστηριότητα του επίμαχου ιδιωτικού εκπαιδευτικού ιδρύματος συνίσταται στη διδασκαλία μαθημάτων έναντι αμοιβής, δηλαδή στην παροχή υπηρεσιών που χρηματοδοτούνται σε μεγάλο βαθμό από ιδιωτικούς πόρους.

Στη συνέχεια, διευκρινίζεται ότι η περίπτωση εθνικής ρύθμισης που εξαρτά, όπως η αυστριακή, τη χορήγηση δημόσιων επιδοτήσεων, προοριζόμενων για τα ιδιωτικά σχολεία που αναγνωρίζονται ως σχολεία με θρησκευτικό προσανατολισμό, από την προϋπόθεση να έχει αναγνωριστεί βάσει του δικαίου του συγκεκριμένου κράτους μέλους η Εκκλησία ή η θρησκευτική ένωση που έχει υποβάλει αίτηση χορήγησης επιδότησης για ένα τέτοιο σχολείο, άπτεται της ελευθερίας εγκατάστασης (άρθρο 49 ΣΛΕΕ) και όχι της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (άρθρο 56 ΣΛΕΕ). Συναφώς, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η αυστριακή νομοθεσία επιτρέπει την υποβολή αίτησης για χορήγηση δημόσιας επιδότησης μόνον από τις Εκκλησίες ή τις θρησκευτικές ενώσεις που έχουν αναγνωριστεί νομοθετικά στην Αυστρία καθότι πληρούν μια σειρά από προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές (παρουσία ποικιλίας, κατά περίπτωση, διάρκειας των Εκκλησιών ή των

θρησκευτικών ενώσεων στην Αυστρία, αριθμός μελών τουλάχιστον ίσος με το δύο τοις χιλίοις του πληθυσμού της Αυστρίας) κρίνονται ικανές να περιαγάγουν σε μειοεκτική θέση τις Εκκλησίες και τις θρησκευτικές ενώσεις που είναι εγκατεστημένες σε άλλα κράτη μέλη και αναγνωρίζουν, ως σχολεία με θρησκευτικό προσανατολισμό, ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που βρίσκονται εγκατεστημένα στην Αυστρία. Πράγματι, οι εν λόγω προϋποθέσεις, ως εκ της φύσεώς τους, ενδέχεται να πληρούνται ευχερέστερα από τις Εκκλησίες ή τις θρησκευτικές ενώσεις που είναι εγκατεστημένες στην Αυστρία. Συνεπώς, μόνον αυτές μπορούν να λάβουν επιδοτήσεις υπέρ ιδιωτικών σχολείων με θρησκευτικό προσανατολισμό για την κάλυψη της αμοιβής του διδακτικού προσωπικού τους. Υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, τούτο σημαίνει ότι η αυστριακή ρύθμιση εισάγει περιορισμό στην ελευθερία εγκατάστασης.

Σύμφωνα με πάγια νομολογία, περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης μπορεί να γίνει δεκτός εφόσον δικαιολογείται από σκοπό ρητώς προβλεπόμενο στο άρθρο 52 παρ. 1 ΣΛΕΕ ή από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος και σέβεται την αρχή της αναλογικότητας. Εν προκειμένω, το δημόσιο διαθρησκευτικό σχολικό σύστημα της Αυστρίας συμπληρώνεται από τα ιδιωτικά σχολεία με θρησκευτικό προσανατολισμό, παρέχοντας έτσι στους γονείς τη δυνατότητα να επιλέγουν την εκπαίδευση των τέκνων τους βάσει των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Συνεπώς, η επίμαχη αυστριακή ρύθμιση, η οποία διασφαλίζει τη συγκεκριμένη δυνατότητα επιλογής, πρέπει να θεωρηθεί ότι επιδιώκει θεμιτό σκοπό. Περαιτέρω, δεν προκύπτει ότι είναι ακατάλληλη να διασφαλίσει την υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού ή ότι βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για να το επιτύχει. Ο περιορισμός της χορήγησης δημόσιων επιδοτήσεων μόνο στα σχολεία με θρησκευτικό προσανατολισμό που συνδέονται με Εκκλησίες ή θρησκευτικές ενώσεις αναγνωρισμένες δυνάμει του αυστριακού δικαίου αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι τα σχολεία αυτά απευθύνονται σε σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Παράλληλα, όσον αφορά την αναγνώριση του καθεστώτος Εκκλησίας ή θρησκευτικής ένωσης βάσει του αυστριακού δικαίου, η αυστριακή ρύθμιση θέτει τρεις εναλλακτικές προϋποθέσεις οι οποίες δεν βαίνουν πέραν αυτού που είναι αναγκαίο για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου σκοπού. Μάλιστα, όσον αφορά την προϋπόθεση περί αντιπροσωπευτικότητας, εντός του πληθυσμού της χώρας, της Εκκλησίας ή της θρησκευτικής ένωσης που επιθυμεί να αναγνωριστεί δυνάμει του αυστριακού δικαίου, η αυστριακή ρύθμιση προβλέπει ότι, όταν δεν είναι δυνατό να αποδειχθεί ότι η Εκκλησία ή η θρησκευτική ένωση συγκεντρώνει αριθμό μελών τουλάχιστον ίσο με το δύο τοις χιλίοις του πληθυσμού της Αυστρίας βάσει των στοιχείων της τελευταίας απογραφής, η πλήρωση της συγκεκριμένης προϋπόθε-

σης μπορεί να αποδειχθεί με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, μια τέτοια διάταξη, καθόσον δεν περιορίζεται στην πρόβλεψη ενός μόνον αποδεικτικού μέσου, μαρτυρεί επίσης τη βούληση του Αυστριακού νομοθέτη να μην υπερβεί το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού τον οποίον επιδιώκει η εθνική ρύθμιση.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Προσωρινή απασχόληση

Τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν τη γενική προστασία των προσωρινώς απασχολούμενων με την παροχή αντισταθμιστικού πλεονεκτήματος, στην περίπτωση που επιτρέπονται παρεκκλίσεις από την ίση μεταχείρισή τους σε σχέση με εργαζομένους που έχουν προσληφθεί απευθείας από τον έμμεσο εργοδότη

προδικαστική παραπομπή – απασχόληση και κοινωνική πολιτική – εργασία μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης – Οδηγία 2008/104/ΕΚ – άρθρο 5 – αρχή της ίσης μεταχείρισης – ανάγκη διασφάλισης, σε περίπτωση παρέκκλισης από την αρχή αυτή, της γενικής προστασίας των προσωρινά απασχολούμενων – συλλογική σύμβαση η οποία προβλέπει χαμηλότερες αποδοχές από τις καταβλητέες στο προσωπικό που προσλαμβάνεται απευθείας από τον έμμεσο εργοδότη – αποτελεσματική δικαστική προστασία – δικαστικός έλεγχος

ΔΕΕ C-311/21, TimePartner Personalmanagement, 15.12.2022, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: L. Arastey Sahún, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2022:983 – Προδικαστική παραπομπή

Η CM εργάστηκε, ως προσωρινά απασχολούμενη, στην TimePartner, επιχείρηση προσωρινής απασχόλησης προσωπικού, βάσει σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου. Στο πλαίσιο της απασχόλησης αυτής, η CM τέθηκε στη διάθεση επιχείρησης λιανικού εμπορίου ως διεκπεραιώτρια παραγγελιών. Η συλλογική σύμβαση εργασίας που ίσχυε για τους προσωρινά απασχολούμενους προέβλεπε παρεκκλίσεις από την αρχή της ίσης μεταχείρισης, και συγκεκριμένα για τους προσωρινά απασχολούμενους αποδοχές χαμηλότερες από τις καταβλητέες στους εργαζομένους του έμμεσου εργοδότη.

Το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί αν το άρθρο 5 παρ. 3 της Οδηγίας 2008/104/ΕΚ απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη, ειδικώς για τους προσωρινά απασχολούμενους, ένα επίπεδο προστασίας που να υπερβαίνει το προβλεπόμενο για τους εργαζομένους εν γένει από το

εθνικό δίκαιο και από το δίκαιο της Ένωσης όσον αφορά τους βασικούς όρους εργασίας και απασχόλησης.

Βάσει του άρθρου 5 παρ. 3 της Οδηγίας, οι κοινωνικοί εταίροι των κρατών μελών έχουν τη δυνατότητα να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις που εισάγουν διαφορετική μεταχείριση όσον αφορά βασικούς όρους εργασίας και απασχόλησης των προσωρινά απασχολούμενων. Ωστόσο, η παρέκκλιση αυτή αντισταθμίζεται/περιορίζεται από την υποχρέωση διασφάλισης της «γενικής προστασίας» των εργαζομένων αυτών. Το ΔΕΕ διαπίστωσε, όμως, ότι το περιεχόμενο της έννοιας περί «γενικής προστασίας» δεν ορίζεται στην Οδηγία.

Στο πλαίσιο αυτό, κρίθηκε ότι, όταν μια συλλογική σύμβαση επιτρέπει, βάσει του άρθρου 5 παρ. 3 της Οδηγίας, τη διαφορετική μεταχείριση στους βασικούς όρους εργασίας και απασχόλησης, εις βάρος των προσωρινά απασχολούμενων σε σχέση με τους όρους που ισχύουν για τους εργαζομένους, οι οποίοι έχουν προσληφθεί απευθείας από τον έμμεσο εργοδότη, η «γενική προστασία» των προσωρινά απασχολούμενων διασφαλίζεται μόνον εάν τους παρέχονται, ως αντάλλαγμα, πλεονεκτήματα με σκοπό την αντιστάθμιση των συνεπειών της διαφορετικής αυτής μεταχείρισης. Κατά το ΔΕΕ, η «γενική προστασία» των προσωρινά απασχολούμενων θα αποδυναμωνόταν αν μια συλλογική σύμβαση επιδείνωνε, ως προς τους εργαζομένους αυτούς, τους βασικούς όρους εργασίας. Οι βασικοί όροι εργασίας ορίζονται στο άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας και αφορούν τη διάρκεια του χρόνου εργασίας, τις υπερωρίες, τα διαλείμματα, τις περιόδους ανάπαυσης, τη νυκτερινή εργασία, τις άδειες, τις αργίες και τις αποδοχές.

Επιπλέον, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας επιτρέπει στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν από την αρχή της ίσης μεταχείρισης όσον αφορά την αμοιβή, με αντιστάθμιση, όμως, οι προσωρινά απασχολούμενοι αορίστου χρόνου να εξακολουθούν να αμείβονται κατά το διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ δύο τοποθετήσεων. Συνεπώς, κατά το ΔΕΕ, θα ήταν παράδοξο να μην ισχύει το ίδιο και για το άρθρο 5 παρ. 3. Άρα, τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν τη γενική προστασία των προσωρινώς απασχολούμενων με την παροχή αντισταθμιστικού πλεονεκτήματος. Τούτο ισχύει, κατά μείζονα λόγο, για τους προσωρινά απασχολούμενους ορισμένου μόνο χρόνου, οι οποίοι, λόγω του κινδύνου που διατρέχουν να εισπράττουν σπανίως μόνον αμοιβή μεταξύ δύο τοποθετήσεων, πρέπει να λαμβάνουν ένα σημαντικό αντισταθμιστικό πλεονέκτημα όσον αφορά τους βασικούς όρους, το οποίο να είναι τουλάχιστον ισοδύναμο με το παρεχόμενο στους προσωρινά απασχολούμενους αορίστου χρόνου. Μάλιστα, το ΔΕΕ επισήμανε ότι η τήρηση της υποχρέωσης διασφάλισης της γενικής προστασίας των προσωρινά απασχολούμενων πρέπει να εκτιμάται κατά τρόπο συγκεκριμένο, διά της συγκρίσεως, σε σχέση

με ορισμένη θέση, των βασικών όρων που ισχύουν για τους εργαζομένους που έχουν προσληφθεί απευθείας από τον έμμεσο εργοδότη με τους όρους που ισχύουν για τους προσωρινά απασχολούμενους.

Ακόμη, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 5 παρ. 3 της Οδηγίας αφορά προσωρινά απασχολούμενους είτε αορίστου είτε ορισμένου χρόνου. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε συγκρίνοντας τον γενικό χαρακτήρα της παρ. 3 με τον ειδικό χαρακτήρα της παρ. 2 του άρθρου 5. Ειδικότερα, η παρ. 2 καθορίζει συγκεκριμένη παρέκκλιση από τις αποδοχές των προσωρινά απασχολούμενων αορίστου χρόνου αλλά και συγκεκριμένο αντάλλαγμα, ήτοι την αμοιβή που πρέπει να λαμβάνουν μεταξύ δύο τοποθετήσεων, ενώ η παρ. 3 αφήνει περιθώριο για την επιλογή της παρέκκλισης από την ίση μεταχείριση αλλά και για την επιλογή του αντισταθμιστικού μέτρου. Συνεπώς, η παρ. 3 επιτρέπει γενικότερες παρεκκλίσεις, ανεξαρτήτως σχέσης εργασίας.

Τέλος, το ΔΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη την αυτονομία των κοινωνικών εταίρων, έκρινε ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να προβλέπουν λεπτομερώς τις προϋποθέσεις και τα κριτήρια που πρέπει να πληρούν οι συλλογικές συμβάσεις που συνάπτουν οι κοινωνικοί εταίροι προκειμένου να διασφαλίζεται η γενική προστασία των προσωρινά απασχολούμενων. Ωστόσο, οι συλλογικές συμβάσεις πρέπει να μπορούν να υποβάλλονται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο προκειμένου να εξακριβώνεται αν οι κοινωνικοί εταίροι έχουν τηρήσει την υποχρέωσή τους να διασφαλίζουν τη γενική προστασία των προσωρινά απασχολούμενων.

► Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού

Ο γενετήσιος προσανατολισμός δεν μπορεί να αποτελέσει λόγο άρνησης σύναψης/ανανέωσης σύμβασης με αυτοαπασχολούμενο εργαζόμενο

προδικαστική παραπομπή – ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 1 στοιχεία α' και γ' – όροι πρόσβασης στην αυτοαπασχόληση – εργασιακές συνθήκες και όροι απασχόλησης – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού – ελεύθερος επαγγελματίας που εργάζεται βάσει σύμβασης έργου – λύση και μη ανανέωση σύμβασης – ελευθερία επιλογής του αντισυμβαλλομένου

ΔΕΕ C-356/21, TP (Monteur audiovisuel pour la télévision publique), 12.01.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: L. Arastey Sahún, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čápetá, ECLI:EU:C:2023:9 – Προδικαστική παραπομπή
Μεταξύ του έτους 2010 και του έτους 2017, μη μισθωτός εργαζόμενος συνήψε, στο πλαίσιο της ανεξάρτητης

οικονομικής δραστηριότητάς του, διαδοχικές συμβάσεις έργου μικρής διάρκειας με την TP, εταιρεία η οποία διαχειρίζεται δημόσιο τηλεοπτικό σταθμό εθνικής εμβέλειας στην Πολωνία και έχει ως μοναδικό μέτοχο το Δημόσιο Ταμείο. Ο πρώτος, ο οποίος είχε αξιολογηθεί θετικά για τη δουλειά του, εκτελούσε εβδομαδιαίες βάρδιες στο τμήμα σύνταξης και προώθησης του καναλιού 1 της TP, κατά τη διάρκεια των οποίων προετοιμάζε οπτικοακουστικό υλικό, τρέιλερ και τηλεοπτικά προγράμματα για το προωθητικό υλικό της TP.

Τον Δεκέμβριο του 2017, ο εν λόγω εργαζόμενος και ο σύντροφός του ανάρτησαν στο κανάλι τους στο YouTube χριστουγεννιάτικο μουσικό βίντεο με περιεχόμενο την αποδοχή των ομόφυλων ζευγαριών. Εν συνεχεία, ο εργαζόμενος, λαμβάνοντας μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου από τον εργοδότη του, πληροφορήθηκε την ακύρωση των επικείμενων βαρδιών του για τον Δεκέμβριο, ενώ στη συνέχεια δεν συνήψε νέα σύμβαση έργου.

Το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί αν η περίπτωση αυτή εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ (στο εξής: Οδηγία). Το ΔΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη το γράμμα του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας, το οποίο οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής της, αλλά και τον σκοπό της Οδηγίας σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων στην εργασία, διαπίστωσε ότι καλύπτει ένα ευρύ φάσμα επαγγελματικών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που ασκούνται από ελεύθερους επαγγελματίες προκειμένου να καλυφθούν οι βασικές δαπάνες διαβίωσής τους.

Εντούτοις, επισήμανε ότι οι δραστηριότητες που συνίστανται στην απλή παροχή αγαθών ή υπηρεσιών δεν εμπίπτουν στην Οδηγία. Προκειμένου να θεωρηθεί ότι εμπίπτουν, θα πρέπει να είναι πραγματικές και να ασκούνται στο πλαίσιο έννομης σχέσης, η οποία να χαρακτηρίζεται από ορισμένη σταθερότητα. Κατά το ΔΕΕ, η δραστηριότητα του εργαζομένου, την οποία ασκούσε σε τακτική βάση υπέρ του ίδιου αποδέκτη βάσει διαδοχικών συμβάσεων έργου, είναι πραγματική και ασκείται στο πλαίσιο σταθερής έννομης σχέσης, άρα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Ιδίως, ως προς τη σύναψη σύμβασης έργου, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι συνιστά περίπτωση που οπωσδήποτε πρέπει να συντρέχει για να μπορεί ο ενδιαφερόμενος να ασκήσει συγκεκριμένη δραστηριότητα ως αυτοαπασχολούμενος. Συνεπώς, συνιστά όρο πρόσβασης στην αυτοαπασχόληση. Ως εκ τούτου, η άρνηση σύναψης σύμβασης έργου με ασκούντα ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα αντισυμβαλλόμενο για λόγους συνδεόμενους με τον γενετήσιο προσανατολισμό του εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της Οδηγίας.

Ακόμη, το ΔΕΕ, επισημαίνοντας ότι η Οδηγία αποσκοπεί στην εξάλειψη όλων των οφειλόμενων σε δυσμενείς διακρίσεις εμποδίων που θίγουν τη δυνατότητα απόκτησης

των μέσων διαβίωσης, έκρινε ότι η έννοια «εργασιακές συνθήκες και όροι απασχόλησης» στο άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο γ' αφορά, εν ευρεία έννοια, τους όρους που ισχύουν για κάθε μορφή απασχόλησης και αυτοαπασχόλησης, ανεξαρτήτως της νομικής μορφής υπό την οποία ασκούνται οι οικείες δραστηριότητες. Εν συνεχεία, διαπίστωσε ότι η απόλυση διαλαμβάνεται στο άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο γ' μόνον ως παράδειγμα αναφερόμενο στις «εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης» και αφορά, μεταξύ άλλων, τη μονομερή παύση κάθε μορφής δραστηριότητας που μνημονεύεται στο εν λόγω άρθρο. Κατά το ΔΕΕ, όπως οι μισθωτοί δύναται να απωλέσουν ακουσίως τη μισθωτή τους απασχόληση, το ίδιο μπορεί να συμβεί και σε πρόσωπα με ανεξάρτητη δραστηριότητα, τα οποία θα βρεθούν σε εξίσου ευάλωτη θέση. Συνεπώς, η μη ανανέωση της σύμβασης έργου λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού συνιστά ακούσια παύση της δραστηριότητας μη μισθωτού δυνάμενη να εξομοιωθεί με απόλυση μισθωτού, η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας.

Τέλος, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η σχετική πολωνική διάταξη, η οποία αποσκοπεί στην προστασία της συμβατικής ελευθερίας, διασφαλίζοντας την ελευθερία επιλογής του αντισυμβαλλομένου, συνιστά παρέκκλιση από την αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων, η οποία επιτρέπεται σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας. Ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η συμβατική ελευθερία επιτρέπει την άρνηση σύναψης σύμβασης με ένα πρόσωπο λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού του, διότι τούτο θα στερούσε από το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας την πρακτική του αποτελεσματικότητα. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την άρνηση σύναψης/ανανέωσης σύμβασης λόγω γενετήσιου προσανατολισμού.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Η δικαστική αρχή εκτέλεσης δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να αρνηθεί να εκτελέσει ένα ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης με την αιτιολογία ότι το δικαστήριο που καλείται να δικάσει τον εκζητούμενο στο κράτος μέλος έκδοσης δεν έχει δικαιοδοσία να το πράξει

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 1 παρ. 3 – άρθρο 6 παρ. 1 – διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών – προϋποθέσεις εκτέλεσης – αρμοδιότητα της

δικαστικής αρχής έκδοσης του εντάλματος να εκδώσει ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 47 εδάφιο β' – θεμελιώδες δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ενώπιον δικαστηρίου που έχει συσταθεί προηγουμένως νομίμως – εξέταση σε δύο στάδια – υποχρέωση της δικαστικής αρχής εκτέλεσης να εξακριβώνει, κατά το πρώτο στάδιο, την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου προσβολής του εν λόγω θεμελιώδους δικαιώματος, λόγω συστημικών ή γενικευμένων πλημμελειών στη λειτουργία του δικαστικού συστήματος του κράτους μέλους έκδοσης του εντάλματος – δυνατότητα έκδοσης νέου ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης για το ίδιο πρόσωπο το οποίο θα πρέπει να εκτελεστεί στο ίδιο κράτος μέλος

ΔΕΕ C-158/21, Puig Gordi κ.λπ., 31.01.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2023:57 – Προδικαστική παραπομπή

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας παραπέμπει στο Δικαστήριο ερωτήματα που έχουν προκύψει στο πλαίσιο της δίωξης πρώην Καταλανών ηγετών μετά το δημοψήφισμα που διεξήχθη την 1η Οκτωβρίου 2017 σχετικά με την αυτοδιάθεση της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας (Ισπανία). Εκδόθηκαν ευρωπαϊκά εντάλματα σύλληψης (ΕΕΣ) για ορισμένους από τους κατηγορούμενους που είχαν εγκαταλείψει την Ισπανία, συμπεριλαμβανομένου του κ. Lluís Puig Gordi. Τα βελγικά δικαστήρια αρνήθηκαν να εκτελέσουν το ΕΕΣ που εκδόθηκε για τον κ. Puig Gordi. Θεώρησαν ότι υπήρχε κίνδυνος να παραβιαστεί το δικαίωμά του να δικαστεί από δικαστήριο που έχει συσταθεί βάσει νόμου, δεδομένου ότι η δικαιοδοσία του ισπανικού Ανωτάτου Δικαστηρίου να δικάσει τα πρόσωπα που αναζητούνται δεν είχε ρητή νομική βάση.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας διερωτάται αν μια δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση ΕΕΣ επικαλούμενη λόγο μη εκτέλεσης που δεν προβλέπεται στην Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ ή για τον λόγο ότι η δικαστική αρχή έκδοσης (στην προκειμένη περίπτωση, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας) δεν έχει δικαιοδοσία να εκδώσει το ΕΕΣ. Επιπλέον, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας είναι αβέβαιο ως προς τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή που είναι αρμόδια για την εκτέλεση του ΕΕΣ (εν προκειμένω, τα βελγικά δικαστήρια) μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση του εν λόγω ΕΕΣ για τον λόγο της φερόμενης προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εναγομένου. Ερωτάται, ειδικότερα, αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί, προς τούτο, να εκτιμήσει τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου που καλείται να δικάσει τον εκζητούμενο σε περίπτωση παράδοσής του στο κράτος μέλος εκδόσεως.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας αναφέρει επίσης ότι πρέπει να αποφανθεί σχετικά με το αν πρέπει να διατηρηθούν ή να ανακληθούν τα υφιστάμενα ΕΕΣ και ρωτά

το Δικαστήριο σχετικά με την ενδεχόμενη έκδοση νέου ΕΕΣ.

Το Δικαστήριο, που συνεδριάζει ως τμήμα μείζονος συνθέσεως, αναφέρει ότι οι αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των κρατών μελών αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο του συστήματος δικαστικής συνεργασίας όσον αφορά το ΕΕΣ. Αναφέρει, ωστόσο, ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη είναι επίσης θεμελιώδους σημασίας. Το δικαίωμα αυτό εγγυάται την προστασία όλων των δικαιωμάτων που απορρέουν για τα άτομα από το δίκαιο της ΕΕ και τη διατήρηση των κοινών αξιών των κρατών μελών. Υπό το πρίσμα των αρχών αυτών και του εν λόγω δικαιώματος, το Δικαστήριο απατά στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας ως εξής.

Αρχικά, η δικαστική αρχή εκτέλεσης δεν έχει την εξουσία να αρνηθεί την εκτέλεση ΕΕΣ επικαλούμενη λόγο μη εκτέλεσης που απορρέει αποκλειστικά από το δίκαιο του κράτους μέλους εκτέλεσης. Εάν συνέβαινε αυτό, η Απόφαση-πλαίσιο δεν θα εφαρμοζόταν ομοίμορφα και τα κράτη μέλη θα μπορούσαν να καθορίζουν ελεύθερα το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης εκτέλεσης των ΕΕΣ. Το Δικαστήριο προσθέτει ότι η απόφαση περί αρνήσεως εκτελέσεως ΕΕΣ, η οποία λαμβάνεται μετά από κατάλληλη αξιολόγηση, πρέπει να έχει εξαιρετικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, η δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί να εφαρμόσει εθνική διάταξη που προβλέπει ότι η εκτέλεση ΕΕΣ πρέπει να απορρίπτεται όταν η εκτέλεση αυτή θα οδηγούσε σε προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο δίκαιο της ΕΕ. Το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω εθνικής διάταξης δεν πρέπει, ωστόσο, να υπερβαίνει το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προβλέπει η εν λόγω Απόφαση-πλαίσιο, όπως ερμηνεύεται από το Δικαστήριο.

Επιπλέον, η δικαστική αρχή εκτέλεσης δεν μπορεί να ελέγξει αν ένα ΕΕΣ έχει εκδοθεί από δικαστική αρχή η οποία είχε δικαιοδοσία για τον σκοπό αυτό σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο του κράτους μέλους έκδοσης και να αρνηθεί να εκτελέσει το εν λόγω ΕΕΣ όταν κρίνει ότι αυτό δεν ισχύει.

Ωστόσο, όταν ο εκζητούμενος ισχυρίζεται ότι η παράδοσή του στο κράτος μέλος έκδοσης (στην παρούσα περίπτωση, την Ισπανία) θα τον εκθέσει σε παραβίαση του θεμελιώδους δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, καθόσον ο ίδιος θα δικαστεί εκεί από δικαστήριο που δεν έχει δικαιοδοσία για τον σκοπό αυτό, η δικαστική αρχή εκτέλεσης (εν προκειμένω, τα βελγικά δικαστήρια) οφείλει να αξιολογήσει το βάσιμο του ισχυρισμού αυτού στο πλαίσιο του διττού σταδίου που θεσπίζει η νομολογία του Δικαστηρίου. Η αρχή αυτή πρέπει επομένως να εξετάσει: πρώτον, εάν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος προσβολής του δικαιώματος αυτού, λόγω συστημικών ή γενικευμένων ελλείψεων στη λειτουργία του δικαστικού συστήματος του

κράτους μέλους έκδοσης ή ελλείψεων που επηρεάζουν τη δικαστική προστασία αντικειμενικά προσδιορίσιμης ομάδας προσώπων στην οποία ανήκει ο ενδιαφερόμενος, και, δεύτερον, κατά περίπτωση, συγκεκριμένα και επακριβώς, εάν, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής κατάστασης του εν λόγω προσώπου, της φύσης του αδικήματος και του πραγματικού πλαισίου, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύεται ότι το εν λόγω πρόσωπο θα διατρέξει τέτοιο κίνδυνο σε περίπτωση παράδοσής του στο εν λόγω κράτος μέλος.

Η άρνηση εκτέλεσης ΕΕΣ που βασίζεται στην έλλειψη δικαιοδοσίας του δικαστηρίου που καλείται να δικάσει το αιτούμενο πρόσωπο είναι επιτρεπτή μόνο εάν η δικαστική αρχή εκτέλεσης καταλήξει, πρώτον, στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν τέτοιες ελλείψεις στο κράτος μέλος έκδοσης και, δεύτερον, ότι το εν λόγω δικαστήριο στερείται σαφώς δικαιοδοσίας.

Το Δικαστήριο προσθέτει ότι, στο πλαίσιο της υποχρέωσης ειλικρινούς συνεργασίας, πριν ληφθεί απόφαση άρνησης εκτέλεσης ΕΕΣ που βασίζεται σε σαφή έλλειψη δικαιοδοσίας του δικαστηρίου που καλείται να δικάσει τον εκζητούμενο, πρέπει να προηγείται αίτημα παροχής συμπληρωματικών πληροφοριών που υποβάλλεται στη δικαστική αρχή έκδοσης, σύμφωνα με τις διατάξεις της Απόφασης-πλαίσιο.

Τέλος, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι είναι δυνατή η έκδοση πολλών διαδοχικών ΕΕΣ για έναν εκζητούμενο με σκοπό να επιτευχθεί η παράδοσή του από κράτος μέλος μετά την εκτέλεση του πρώτου ΕΕΣ που αφορά το πρόσωπο αυτό και έχει απορριφθεί από το κράτος αυτό. Ωστόσο, η εκτέλεση νέου ΕΕΣ δεν πρέπει να οδηγεί σε παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εν λόγω προσώπου και η έκδοση του νέου ΕΕΣ πρέπει να είναι αναλογική.

Η συστηματική συλλογή βιομετρικών και γενετικών δεδομένων από κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος προς τον σκοπό της αστυνομικής καταγραφής τους αντιβαίνει στην απαίτηση να διασφαλίζεται αυξημένη προστασία έναντι της επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 – άρθρο 4 παρ. 1 στοιχεία α' έως γ' – αρχές που διέπουν την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – περιορισμός των σκοπών – ελαχιστοποίηση των δεδομένων – άρθρο 6 στοιχείο α' – σαφής διάκριση μεταξύ των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των διαφόρων κατηγοριών προσώπων – άρθρο 8 – νομιμότητα της επεξεργασίας

– άρθρο 10 – μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο – επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων – έννοια της «επεξεργασίας που επιτρέπεται από το δίκαιο των κρατών μελών» – έννοια της «απολύτως αναγκαίας» επεξεργασίας – εξουσία εκτιμήσεως – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8, 47, 48 και 52 – δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – τεκμήριο αθωότητας – περιορισμός – αυτεπαγγέλτως διωκόμενο εκ προθέσεως τελεσθέν ποινικό αδίκημα – κατηγορούμενοι – συλλογή φωτογραφικών και δακτυλοσκοπικών δεδομένων προς τον σκοπό της καταγραφής τους και λήψη βιολογικού δείγματος για τη δημιουργία προφίλ DNA – διαδικασία καταναγκαστικής συλλογής – συστηματικός χαρακτήρας της συλλογής

ΔΕΕ C-205/21, Ministerstvo na vatreshnite raboti (Enregistrement de données biométriques et génétiques par la police), 26.01.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσίας, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:49 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχεία α' και γ', του άρθρου 6 στοιχείο α', και των άρθρων 8 και 10 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Απόφασης-πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ του Συμβουλίου (ΕΕ 2016 L 119/89), καθώς και των άρθρων 3, 8, 48 και 52 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία) στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κινηθείσας κατά της V.S., η οποία, κατόπιν της απαγγελίας κατηγοριών εναντίον της, δεν συναίνεσε στη συλλογή από την αστυνομία των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων της προς τον σκοπό της καταγραφής τους.

Στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας για φορολογική απάτη κινηθείσας από τις βουλγαρικές αρχές, η V.S. κατηγορήθηκε για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση συσταθείσα με σκοπό τον προσπορισμό περιουσιακού οφέλους διά της τέλεσης εγκλημάτων με συντονισμένη δράση στη βουλγαρική επικράτεια. Κατόπιν της απαγγελίας κατηγοριών, η βουλγαρική αστυνομία κάλεσε την V.S. προκειμένου να συλλέξει και να καταγράψει τα δακτυλοσκοπικά και φωτογραφικά δεδομένα της και προκειμένου να λάβει δείγμα για τη δημιουργία του γενετικού προφίλ της. Η V.S. δεν συναίνεσε στη συλλογή των δεδομένων της. Στηριζόμενες στην εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την «αστυνομική καταγραφή» κατηγο-

ρουμένων για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου ποινικού αδικήματος, οι αστυνομικές αρχές ζήτησαν από το Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία) να επιτρέψει την καταναγκαστική συλλογή γενετικών και βιομετρικών δεδομένων της V.S. Στην εν λόγω αίτηση προσαρτήθηκαν μόνο φωτοαντίγραφα του κατηγορητηρίου και της δήλωσης της V.S. περί μη συναίνεσής της στη συλλογή των δεδομένων της.

Το εθνικό δικαστήριο, διατηρώντας αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της βουλγαρικής νομοθεσίας περί αστυνομικής καταγραφής με την Οδηγία 2016/680/ΕΕ, σε συνδυασμό με τον Χάρτη, υπέβαλε στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο διευκρινίζει, καταρχάς, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να θεωρηθεί ότι επιτρέπεται η επεξεργασία των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων από τις αστυνομικές αρχές βάσει του εθνικού δικαίου, κατά την έννοια της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ. Εν συνεχεία, το Δικαστήριο αποφαινεται επί της εφαρμογής της απαίτησης της Οδηγίας όσον αφορά την επεξεργασία δεδομένων μιας κατηγορίας προσώπων σε σχέση με τα οποία υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύεται ότι διέπραξαν ποινικό αδίκημα, όπως επίσης και επί του σεβασμού του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας στην περίπτωση που η εθνική νομοθεσία επιτρέπει στο αρμόδιο εθνικό δικαστήριο να διατάσσει την καταναγκαστική συλλογή των δεδομένων αυτών, τα οποία ο νομοθέτης της Ένωσης θεωρεί «ευαίσθητα». Τέλος, το αιτούν δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα της συμβατότητας της εθνικής νομοθεσίας για τη συστηματική συλλογή των δεδομένων αυτών με τις διατάξεις της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ που αφορούν την επεξεργασία τους, έχοντας ως γνώμονα τις αρχές που διέπουν τις σχετικές διατάξεις.

Καταρχάς, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Οδηγία 2016/680/ΕΕ, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του Χάρτη, έχει την έννοια ότι η επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων από τις αστυνομικές αρχές κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων έρευνας προς τους σκοπούς της καταπολέμησης της εγκληματικότητας και της τήρησης της δημόσιας τάξης επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο εφόσον στο δίκαιο αυτό προβλέπεται νομική βάση, καθορισμένη κατά τρόπο αρκούντως σαφή και ακριβή, για τη διενέργεια τέτοιας επεξεργασίας. Περαιτέρω, το γεγονός ότι η εθνική νομοθετική πράξη που περιέχει τέτοια νομική βάση παραπέμπει στον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία των Δεδομένων (στο εξής: ΓΚΠΔ), και όχι στην Οδηγία 2016/680/ΕΕ, δεν αρκεί αφ' εαυτού για να τεθεί υπό αμφισβήτηση το κατά πόσον επιτρέπεται η επεξεργασία αυτή, εφόσον από την ερμηνεία του συνόλου των εφαρμοστέων διατάξεων του εθνικού δικαίου προκύπτει, κατά τρόπο αρκούντως σαφή, ακρι-

βή και μη διφορούμενο, ότι η επίμαχη επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας και όχι του ΓΚΠΔ.

Στο πλαίσιο αυτό, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η σχετική εθνική νομοθεσία παρέπεμπε στις διατάξεις του ΓΚΠΔ που διέπουν την επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων, επαναλαμβάνοντας παράλληλα το περιεχόμενο των διατάξεων της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ που αφορούν την επεξεργασία των ίδιων δεδομένων, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι διατάξεις αυτές δεν είναι ισοδύναμες. Συγκεκριμένα, ενώ η επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων από τις αρμόδιες αρχές για σκοπούς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ, και δη για τους σκοπούς της πρόληψης και της διερεύνησης ποινικών αδικημάτων, μπορεί να επιτραπεί μόνον όταν είναι απολύτως αναγκαία και εφόσον περιβάλλεται από κατάλληλες εγγυήσεις και προβλέπεται από το δίκαιο της Ένωσης ή από το εθνικό δίκαιο, ο ΓΚΠΔ προβλέπει κατ' αρχήν απαγόρευση της επεξεργασίας των δεδομένων αυτών, απαριθμώντας συγχρόνως ορισμένες περιπτώσεις εξαίρεσης.

Μολονότι ο εθνικός νομοθέτης έχει την ευχέρεια να προβλέψει, με το ίδιο νομοθετικό κείμενο, την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα τόσο για σκοπούς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ όσο και για άλλους σκοπούς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ, υποχρεούται, εντούτοις, να βεβαιωθεί ότι δεν υφίσταται ασάφεια ως προς την εφαρμογή της μίας ή της άλλης εκ των δύο αυτών πράξεων της Ένωσης όσον αφορά τη συλλογή ευαίσθητων δεδομένων. Επιπλέον, όσον αφορά την ενδεχομένως εσφαλμένη μεταφορά της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ στην εσωτερική έννομη τάξη, στην οποία αναφέρεται το αιτούν δικαστήριο, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η Οδηγία δεν απαιτεί οι εθνικές διατάξεις δυνάμει των οποίων επιτρέπονται οι επεξεργασίες δεδομένων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της να περιέχουν παραπομπή στην εν λόγω Οδηγία. Διευκρινίζει ότι, όταν ο εθνικός νομοθέτης προβλέπει την επεξεργασία από αρμόδιες αρχές βιομετρικών και γενετικών δεδομένων τα οποία ενδέχεται να εμπίπτουν είτε στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας είτε στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ, έχει την ευχέρεια, για λόγους σαφήνειας και ακρίβειας, να παραπέμψει ρητώς, αφενός, στις διατάξεις του εθνικού δικαίου που διασφαλίζουν τη μεταφορά της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο και, αφετέρου, στον ΓΚΠΔ, χωρίς να υποχρεούται να μνημονεύσει την Οδηγία. Ωστόσο, όταν υφίσταται προφανής αντίφαση μεταξύ των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που επιτρέπουν την επίμαχη επεξεργασία δεδομένων και των διατάξεων που την αποκλείουν, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να ερμηνεύσει τις συγκεκριμένες διατάξεις κατά τρόπο που να διαφυλάσσει την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η Οδηγία 2016/680/ΕΕ και ο Χάρτης δεν αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι, σε περίπτωση που πρόσωπο το οποίο κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος αρνείται να συνεργαστεί αυτοβούλως στη συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων που το αφορούν προς τον σκοπό της καταγραφής τους, το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο υποχρεούται να διατάξει την καταναγκαστική συλλογή των δεδομένων αυτών, χωρίς να έχει την εξουσία να εκτιμήσει αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι για να θεωρηθεί ότι το υποκείμενο των δεδομένων τέλεσε το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται, υπό τον όρο ότι το εθνικό δίκαιο διασφαλίζει μεταγενεστέρως τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο των προϋποθέσεων επί των οποίων στηρίζεται η απαγγελία κατηγορίας βάσει της οποίας χορηγήθηκε η άδεια για τη διενέργεια της συλλογής των δεδομένων.

Συναφώς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, δυνάμει της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ, τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν ώστε να γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ των δεδομένων των διαφόρων κατηγοριών υποκειμένων των δεδομένων, κατά τρόπον ώστε να μην υφίστανται αδιακρίτως τον ίδιο βαθμό επέμβασης στο θεμελιώδες δικαίωμά τους στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ανεξαρτήτως της κατηγορίας στην οποία ανήκουν. Ωστόσο, η υποχρέωση αυτή δεν είναι απόλυτη.

Κατά τα λοιπά, στο μέτρο που η Οδηγία αφορά την κατηγορία των προσώπων σε σχέση με τα οποία υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύεται ότι διέπραξαν ποινικό αδίκημα, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η ύπαρξη επαρκούς αριθμού στοιχείων για την απόδειξη της ενοχής ενός προσώπου συνιστά, κατ' αρχήν, σοβαρό λόγο να πιστεύεται ότι το πρόσωπο αυτό διέπραξε το συγκεκριμένο αδίκημα. Επομένως, η Οδηγία 2016/680/ΕΕ δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την καταναγκαστική συλλογή δεδομένων τα οποία αφορούν πρόσωπα ως προς τα οποία έχουν συγκεντρωθεί επαρκείς αποδείξεις περί της ενοχής τους για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος και στα οποία έχουν απαγγελθεί, για τον λόγο αυτό, κατηγορίες.

Όσον αφορά τον σεβασμό του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, καθόσον το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να προβεί σε ουσιαστικό έλεγχο των προϋποθέσεων της απαγγελίας κατηγοριών, προκειμένου να διατάξει τη λήψη μέτρου καταναγκαστικής συλλογής ευαίσθητων δεδομένων ενός προσώπου στο οποίο έχουν απαγγελθεί κατηγορίες, το Δικαστήριο υπογραμμίζει, μεταξύ άλλων, ότι η προσωρινή εξαίρεση από τον δικαστικό έλεγχο της εκτίμησης των αποδείξεων επί των οποίων στηρίζεται η απαγγελία κατηγοριών εναντίον του υποκειμένου των δεδομένων μπορεί να αποδειχθεί δικαιολογημένη κατά το προκαταρκτικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας.

Πράγματι, η διενέργεια τέτοιου ελέγχου σε αυτό το στάδιο θα μπορούσε να παρακλώσει τη διεξαγωγή της ποινικής έρευνας στο πλαίσιο της οποίας συλλέγονται τα εν λόγω δεδομένα και να περιορίσει υπέρμετρα τη δυνατότητα των διενεργούντων την έρευνα να εξιχνιάσουν άλλα αδικήματα κατόπιν σύγκρισης των δεδομένων αυτών με δεδομένα που συνελέγησαν στο πλαίσιο άλλων ερευνών. Επομένως, αυτός ο περιορισμός της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν είναι δυσανάλογος, δεδομένου ότι το εθνικό δίκαιο διασφαλίζει μεταγενεστέρως αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο.

Όσον αφορά το κατά πόσον μια δικαστική απόφαση με την οποία επιτρέπεται η συλλογή ευαίσθητων δεδομένων σέβεται το τεκμήριο αθωότητας, το Δικαστήριο επισημαίνει, αφενός, ότι η συλλογή τέτοιων δεδομένων, στο μέτρο που, εν προκειμένω, περιορίζεται στην κατηγορία των προσώπων των οποίων η ποινική ευθύνη δεν έχει ακόμη αποδειχθεί, δεν απηχεί την αίσθηση των αρχών ότι τα πρόσωπα αυτά είναι ένοχα. Αφετέρου, το γεγονός ότι το δικαστήριο που καλείται να αποφανθεί επί της ενοχής του υποκειμένου των δεδομένων δεν μπορεί να εκτιμήσει, σε αυτό το στάδιο της ποινικής διαδικασίας, την επάρκεια των αποδεικτικών στοιχείων επί των οποίων στηρίζεται η απαγγελία κατηγοριών εναντίον του διασφαλίζει υπέρ αυτού τον σεβασμό του δικαιώματος του τεκμηρίου αθωότητας.

Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Οδηγία 2016/680/ΕΕ αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει τη συστηματική συλλογή βιομετρικών και γενετικών δεδομένων από κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος προς τον σκοπό της καταγραφής τους, χωρίς να προβλέπει ότι η αρμόδια αρχή οφείλει να διαπιστώσει και να καταδείξει, αφενός, ότι η συλλογή αυτή είναι απολύτως αναγκαία για την εκπλήρωση των συγκεκριμένων σκοπών που επιδιώκονται και, αφετέρου, ότι δεν είναι δυνατή η επίτευξη των σκοπών αυτών με μέτρα που συνιστούν λιγότερο σοβαρή επέμβαση στα δικαιώματα και τις ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων.

Συναφώς, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι σκοπός της Οδηγίας 2016/680/ΕΕ είναι, μεταξύ άλλων, η διασφάλιση αυξημένης προστασίας έναντι των επεξεργασιών των ευαίσθητων δεδομένων, στα οποία συγκαταλέγονται τα βιομετρικά και γενετικά δεδομένα, στον βαθμό που οι επεξεργασίες αυτές ενδέχεται να συνεπάγονται σημαντικούς κινδύνους για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Η προβλεπόμενη στην Οδηγία απαίτηση ότι οι επεξεργασίες αυτές επιτρέπονται «μόνο όταν είναι απολύτως αναγκαίες» πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι καθορίζει ενισχυμένες προϋποθέσεις νομιμότητας της επεξεργασίας αυτών των ευαίσθητων δεδομένων.

Επιπλέον, το περιεχόμενο της απαίτησης αυτής πρέπει να ερμηνευθεί επίσης υπό το πρίσμα των αρχών που διέπουν την επεξεργασία δεδομένων, όπως ο περιορισμός των σκοπών και η ελαχιστοποίηση των δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό, εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει τη συστηματική συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων κάθε προσώπου που κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος προς τον σκοπό της καταγραφής τους είναι, καταρχήν, αντίθετη προς την απαίτηση αυτή. Συγκεκριμένα, η εν λόγω εθνική νομοθεσία καθιστά δυνατή, αδιακρίτως και γενικώς, τη συλλογή των δεδομένων της πλειονότητας των προσώπων στα οποία έχει απαγγελθεί κατηγορία, καθόσον η έννοια του «αυτεπαγγέλτως διωκόμενου εκ προθέσεως τελεσθέντος ποινικού αδικήματος» έχει ιδιαίτερος γενικό χαρακτήρα και μπορεί να έχει εφαρμογή σε μεγάλο αριθμό ποινικών αδικημάτων, ανεξαρτήτως της φύσης, της σοβαρότητας και των ειδικών περιστάσεων των αδικημάτων αυτών, της ενδεχόμενης σύνδεσής τους με άλλες εκκρεμείς διαδικασίες, το ποινικό μητρώο ή το ατομικό προφίλ του υποκειμένου των δεδομένων.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Το Δικαστήριο διευκρινίζει την έννοια των «εκτάκτων περιστάσεων» υπό τις οποίες η αρμόδια δικαστική αρχή μπορεί να αναστείλει την εκτέλεση απόφασης που έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 805/2004 – ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις – άρθρο 23 στοιχείο γ' – αναστολή εκτέλεσης αποφάσεως η οποία έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος – έκτακτες περιστάσεις – έννοια

ΔΕΕ C-393/21, Lufthansa Technik AERO Alzey, 16.02.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγήτρια: Ο. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: Ρ. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:104 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 23 του Κανονισμού (ΕΚ) 805/2004 για τη θέσπιση ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις, καθώς και του άρθρου 36 παρ. 1 και του άρθρου 44 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της αεροπορικής εταιρείας Arik Air Limited και της Lufthansa Technik AERO Alzey GmbH (στο εξής: Lufthansa), σχετικά με αίτηση αναστο-

λής της διαδικασίας εκτέλεσης που κινήθηκε κατά της Arik Air βάσει ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου εκδοθέντος από γερμανικό δικαστήριο υπέρ της Lufthansa.

Στις 14 Ιουνίου 2019, το Amtsgericht Hünfeld (ειρηνοδικείο Hünfeld, Γερμανία) κοινοποίησε στην Arik Air Limited διαταγή πληρωμής για την είσπραξη απαίτησης ύψους 2.292.993,32 ευρώ υπέρ της Lufthansa και εν συνεχεία εξέδωσε, στις 24 Οκτωβρίου 2019, ευρωπαϊκό εκτελεστό τίτλο και, στις 2 Δεκεμβρίου 2019, πιστοποιητικό ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου. Η Lufthansa απευθύνθηκε σε δικαστικό επιμελητή ο οποίος ασκεί το λειτουργημά του στη Λιθουανία, ζητώντας του να προβεί σε εκτέλεση του ως άνω τίτλου εις βάρος της Arik Air. Η Arik Air υπέβαλε ενώπιον του Landgericht Frankfurt am Main (πρωτοδικείου Φρανκφούρτης επί του Μάιν, Γερμανία) αίτηση ανάκλησης του πιστοποιητικού ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου και παύσης της διαδικασίας αναγκαστικής εκτέλεσης για την είσπραξη της απαίτησης.

Η εταιρεία προβάλλει μη νομότυπη κοινοποίηση των διαδικαστικών πράξεων από το ειρηνοδικείο Hünfeld, λόγω της οποίας δεν μπόρεσε να ασκήσει εμπροθέσμως ανακοπή κατά της επίμαχης διαταγής πληρωμής. Η Arik Air υπέβαλε επίσης προς τον δικαστικό επιμελητή, στη Λιθουανία, αίτηση αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης, μέχρι την έκδοση από το πρωτοδικείο Φρανκφούρτης επί του Μάιν απόφασης με ισχύ δεδικασμένου. Ο δικαστικός επιμελητής απέρριψε την αίτηση, κρίνοντας ότι η εθνική νομοθεσία δεν προέβλεπε δυνατότητα αναστολής υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις. Με διάταξη του Απριλίου 2020, το πρωτοδικείο Φρανκφούρτης επί του Μάιν, εκτιμώντας ότι η Arik Air δεν είχε αποδείξει ότι ο εκτελεστός τίτλος είχε εκδοθεί παρανόμως, διέταξε την αναστολή εκτέλεσης του σχετικού ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου υπό τον όρο της καταβολής εγγύησης ύψους 2.000.000 ευρώ. Με διάταξη που εξέδωσε τον Ιούνιο του 2020, το Kauno apylinkės teismas (πρωτοδικείο Kaunas, Λιθουανία) απέρριψε το ένδικο βοήθημα που είχε ασκήσει η Arik Air κατά της απόφασης του δικαστικού επιμελητή περί μη αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης.

Επιληφθέν κατ' έφεση, το Kauno apygardos teismas (εφετείο Kaunas, Λιθουανία) εξαφάνισε την πρωτόδικη διάταξη, διατάσσοντας την αναστολή της επίμαχης διαδικασίας εκτέλεσης εν αναμονή της έκδοσης από το γερμανικό δικαστήριο απόφασης με ισχύ δεδικασμένου επί των αιτημάτων της Arik Air. Το εφετείο Kaunas έκρινε ότι, λαμβανομένης υπόψη της δυσανάλογα μεγάλης ζημίας που ήταν πιθανόν να προκληθεί από τη διαδικασία εκτέλεσης κατά της Arik Air, η άσκηση ένδικου βοηθήματος κατά του πιστοποιητικού ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου ενώπιον του δικαστηρίου του κράτους μέλους προέλευσης συνιστούσε επαρκή λόγο αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης. Το εν λόγω δικαστήριο έκρινε επίσης ότι ουδείς λόγος συνέτρεχε να θεωρηθεί ότι απόκειται στο πρωτοδικείο Φρανκφούρτης επί του Μάιν να αποφανθεί

επί του βασίμου της αίτησης αναστολής των πράξεων εκτέλεσης. Κατόπιν τούτου, η Lufthansa άσκησε αναίρεση κατά της εφετειακής απόφασης ενώπιον του Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Ανωτάτου Δικαστηρίου της Λιθουανίας). Επιληφθέν αίτησης προδικαστικής απόφασης του ως άνω δικαστηρίου, το Δικαστήριο διευκρινίζει το νόημα και το περιεχόμενο της έννοιας των «εκτάκτων περιστάσεων» υπό τις οποίες το αρμόδιο δικαστήριο ή η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους εκτέλεσης μπορεί, δυνάμει του άρθρου 23 του Κανονισμού 805/2004, να αναστείλει την εκτέλεση απόφασης που έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος στο κράτος μέλος προέλευσης.

Πρώτον, το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι η διαλαμβανόμενη στο άρθρο 23 στοιχείο γ' του Κανονισμού 805/2004 έννοια των «εκτάκτων περιστάσεων» αφορά την περίπτωση κατά την οποία η συνέχιση της διαδικασίας εκτέλεσης απόφασης που έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος, όταν ο οφειλέτης έχει ασκήσει, στο κράτος μέλος προέλευσης, ένδικο μέσο ή βοήθημα κατά της απόφασης αυτής ή έχει υποβάλει αίτηση διόρθωσης ή ανάκλησης του πιστοποιητικού ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου, θα εξέθετε τον οφειλέτη σε πραγματικό κίνδυνο ιδιαίτερας σοβαρής ζημίας. Η αποκατάσταση μιας τέτοιας ζημίας θα ήταν αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής σε περίπτωση εξαφάνισης της εν λόγω απόφασης ή διόρθωσης ή ανάκλησης του πιστοποιητικού εκτελεστού τίτλου. Η έννοια των «εκτάκτων περιστάσεων» δεν παραπέμπει σε περιστάσεις συνδεόμενες με την ένδικη διαδικασία η οποία κινήθηκε στο κράτος μέλος προέλευσης κατά της απόφασης που έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος ή κατά του πιστοποιητικού ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου.

Προκειμένου να καταλήξει στο ανωτέρω συμπέρασμα, το Δικαστήριο, καταρχάς, παρατηρεί ότι η έννοια «έκτακτες περιστάσεις» αποτελεί αυτοτελή έννοια του δικαίου της Ένωσης. Συναφώς, η χρήση από τον νομοθέτη της Ένωσης της ανωτέρω έννοιας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο νομοθέτης δεν θέλησε να περιορίσει το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης αποκλειστικώς στις περιπτώσεις ανωτέρας βίας, οι οποίες προκύπτουν, κατά κανόνα, από απρόβλεπτα και αναπόφευκτα γεγονότα που οφείλονται σε ξένη προς τον οφειλέτη αιτία. Επομένως, η ευχέρεια αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης απόφασης η οποία έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος πρέπει να επιφυλάσσεται μόνο στις περιπτώσεις στις οποίες η συνέχιση της εκτέλεσης θα εξέθετε τον οφειλέτη σε πραγματικό κίνδυνο ιδιαίτερας σοβαρής ζημίας, η αποκατάσταση της οποίας θα ήταν αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής σε περίπτωση ευδοκίμησης του ενδίκου μέσου ή βοηθήματος που άσκησε ή της αίτησης που υπέβαλε στο κράτος μέλος προέλευσης. Η κίνηση τέτοιας ένδικης διαδικασίας από τον οφειλέτη αποτελεί, εξάλλου, προϋπόθεση προκειμένου το αρμόδιο δικαστήριο ή αρχή του

κράτους μέλους εκτέλεσης να εξετάσει κατά πόσον συντρέχουν έκτακτες περιστάσεις.

Περαιτέρω, η κατανομή αρμοδιοτήτων, στην οποία προβαίνει ο Κανονισμός 805/2004, μεταξύ των δικαστηρίων και αρχών του κράτους μέλους προέλευσης και εκείνων του κράτους μέλους εκτέλεσης σημαίνει ότι τα δικαστήρια ή οι αρχές του κράτους μέλους εκτέλεσης δεν έχουν αρμοδιότητα να εξετάζουν, στο πλαίσιο αίτησης αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης, απόφαση επί μη αμφισβητούμενης αξίωσης η οποία εκδόθηκε στο κράτος μέλος προέλευσης ή την πιστοποίησή της ως ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου.

Επομένως, τα δικαστήρια ή οι αρχές του κράτους μέλους εκτέλεσης διαθέτουν περιορισμένο περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την εκτίμηση των περιστάσεων βάσει των οποίων είναι δυνατό να γίνει δεκτή αίτηση αναστολής εκτέλεσης. Κατά την εξέταση μιας τέτοιας αίτησης και προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον συντρέχουν έκτακτες περιστάσεις υπό την έννοια της ως άνω διάταξης, τα εν λόγω δικαστήρια ή αρχές πρέπει να περιορίζονται στη στάθμιση του συμφέροντος του δανειστή να προβεί σε άμεση εκτέλεση της απόφασης σχετικά με την απαίτησή του και του συμφέροντος του οφειλέτη να αποφύγει ιδιαίτερας σοβαρή και ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη ζημία.

Δεύτερον, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι το άρθρο 23 του Κανονισμού 805/2004 επιτρέπει την ταυτόχρονη εφαρμογή των μέτρων περιορισμού και παροχής εγγύησης που προβλέπονται υπό τα στοιχεία α' και β' της διάταξης αυτής, όχι όμως την ταυτόχρονη εφαρμογή ενός από τα ανωτέρω δύο μέτρα και του μέτρου της αναστολής της διαδικασίας εκτέλεσης που προβλέπεται υπό το στοιχείο γ' της ίδιας διάταξης.

Τρίτον, το Δικαστήριο κρίνει ότι, όταν η εκτελεστότητα απόφασης που έχει πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος έχει ανασταλεί στο κράτος μέλος προέλευσης και το πιστοποιητικό που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 2 του Κανονισμού 805/2004 προσκομίστηκε στο δικαστήριο του κράτους μέλους εκτέλεσης, το δικαστήριο αυτό οφείλει να αναστείλει, βάσει της εν λόγω απόφασης, τη διαδικασία εκτέλεσης που κινήθηκε στο κράτος εκτέλεσης.

VIII. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαίωμα στη λήθη

Ο φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης οφείλει να προβεί σε διαγραφή συνδέσμων προς πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο ταξινομημένο περιεχόμενο, όταν ο αιτών τη διαγραφή αποδεικνύει ότι οι πληροφορίες αυτές είναι προδήλως ανακριβείς

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οδηγία 95/46/ΕΚ – άρθρο 12 στοιχείο β' – άρθρο 14 εδάφιο α' στοιχείο α' – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 17 παρ. 3 στοιχείο α' – φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης στο διαδίκτυο – αναζήτηση με βάση το ονοματεπώνυμο προσώπου – εμφάνιση συνδέσμου ο οποίος οδηγεί σε άρθρα στον κατάλογο των αποτελεσμάτων αναζήτησης τα οποία περιέχουν πληροφορίες φερόμενες ως ανακριβείς – εμφάνιση, με μορφή μικρογραφιών (thumbnails), των φωτογραφιών που συνοδεύουν τα εν λόγω άρθρα στον κατάλογο των αποτελεσμάτων της αναζήτησης εικόνων – αίτηση διαγραφής συνδέσμων η οποία απευθύνεται προς τον φορέα εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης – στάθμιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων – άρθρα 7, 8, 11 και 16 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – υποχρεώσεις και ευθύνες του φορέα εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης όσον αφορά την επεξεργασία αιτήσεως διαγραφής συνδέσμων – βάρος αποδείξεως το οποίο φέρει ο αιτών τη διαγραφή

ΔΕΕ C-460/20, Google (Déréférencement d'un contenu prétendument inexact), 08.12.2022, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2022:962 – Προδικαστική παραπομπή

Δύο μέλη της διοικήσεως ενός ομίλου εταιρειών επενδύσεων ζήτησαν από την Google να διαγράψει ορισμένα αποτελέσματα που προκύπτουν κατά την αναζήτηση που πραγματοποιείται με βάση το ονοματεπώνυμό τους και περιλαμβάνουν συνδέσμους προς ορισμένα άρθρα τα οποία παρουσιάζουν κατά τρόπο επικριτικό το επενδυτικό μοντέλο του ομίλου. Υποστηρίζουν ότι τα εν λόγω άρθρα περιέχουν ανακριβείς ισχυρισμούς.

Επιπλέον, ζητούν από την Google να αφαιρέσει από τον κατάλογο των αποτελεσμάτων αναζήτησης εικόνων, η οποία πραγματοποιείται με βάση το ονοματεπώνυμό τους, ορισμένες φωτογραφίες τους με μορφή μικρογραφιών («thumbnails»). Ο κατάλογος αυτός εμφάνιζε μόνον τις ίδιες τις μικρογραφίες, χωρίς να περιλαμβάνει τα στοιχεία του πλαισίου της δημοσίευσης των φωτογραφιών στην ταξινομημένη ιστοσελίδα. Με άλλα λόγια, κατά την εμφάνιση των μικρογραφιών, το αρχικό πλαίσιο της δημοσίευσης των εικόνων δεν αναφερόταν ούτε ήταν κατ' άλλον τρόπο ορατό.

Η Google αρνήθηκε να δώσει συνέχεια στις αιτήσεις διαγραφής, επικαλούμενη το επαγγελματικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονταν τα εν λόγω άρθρα και φωτογραφίες και υποστηρίζοντας ότι αγνοούσε αν οι πληροφορίες που περιείχονταν στα επίμαχα άρθρα ήταν ακριβείς ή όχι. Το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Γερμανίας, επιληφθέν της διαφοράς, ζήτησε από το Δικαστήριο να ερμηνεύσει τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία

Δεδομένων (στο εξής: ΓΚΠΔ), ο οποίος διέπει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα διαγραφής («δικαίωμα στη λήθη»), καθώς και την Οδηγία για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, υπό το πρίσμα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν είναι απόλυτο, αλλά πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με τον ρόλο που επιτελεί στην κοινωνία και να σταθμίζεται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, ο ΓΚΠΔ προβλέπει ρητώς ότι το δικαίωμα διαγραφής αποκλείεται στην περίπτωση που η επεξεργασία είναι απαραίτητη για την άσκηση του δικαιώματος, μεταξύ άλλων, στην ελευθερία πληροφόρησης.

Τα δικαιώματα του υποκειμένου των δεδομένων στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υπερέχουν, κατά κανόνα, του εννόμου συμφέροντος των δυνητικά ενδιφερόμενων χρηστών του διαδικτύου για πρόσβαση στην επίμαχη πληροφορία. Εντούτοις, η εξισορρόπηση αυτή μπορεί να εξαρτάται από τις κρίσιμες περιστάσεις κάθε περίπτωσης, ιδίως από τη φύση της επίμαχης πληροφορίας και από τον ευαίσθητο χαρακτήρα της για την ιδιωτική ζωή του υποκειμένου των δεδομένων καθώς και από το συμφέρον του κοινού να διαθέτει την πληροφορία αυτή, συμφέρον το οποίο μπορεί να διαφοροποιείται αναλόγως του ρόλου που διαδραματίζει το συγκεκριμένο υποκείμενο των δεδομένων στον δημόσιο βίο. Ωστόσο, το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη όταν ορισμένες, τουλάχιστον, από τις πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο ταξινομημένο περιεχόμενο, και οι οποίες δεν είναι ήσσονος σημασίας, αποδεικνύονται ανακριβείς.

Όσον αφορά, αφενός, τις υποχρεώσεις που υπέχει ο αιτών τη διαγραφή συνδέσμων λόγω ανακρίβειας του περιεχομένου, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι σε αυτόν εναπόκειται να αποδείξει την πρόδηλη ανακρίβεια των πληροφοριών ή, τουλάχιστον, ενός μέρους των πληροφοριών το οποίο δεν είναι ήσσονος σημασίας. Εντούτοις, προκειμένου να μην επιβληθεί υπέρμετρο βάρος απόδειξης, το οποίο θα μπορούσε να θίξει την πρακτική αποτελεσματικότητα του δικαιώματος διαγραφής συνδέσμων, ο αιτών τη διαγραφή οφείλει απλώς να προσκομίσει τα αποδεικτικά στοιχεία τα οποία μπορεί ευλόγως να αναμένεται ότι είναι σε θέση να αναζητήσει. Επομένως, δεν υποχρεούται, καταρχήν, να προσκομίσει, ήδη από το προ της άσκησης του ενδίκου βοηθήματος στάδιο, δικαστική απόφαση εκδοθείσα κατά του εκδότη του επίμαχου ιστότοπου, έστω υπό τη μορφή απόφασης ασφαλιστικών μέτρων.

Όσον αφορά, αφετέρου, τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες που υπέχει ο φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης, το Δικαστήριο κρίνει ότι ο εν λόγω φορέας, προκειμένου να εξακριβώσει, κατόπιν υποβολής αίτησης διαγραφής συνδέσμων, κατά πόσον ένα περιεχόμενο δύναται να εξακολουθήσει να περιλαμβάνεται στον κατάλογο αποτελεσμάτων αναζήτησης που πραγματοποιείται μέσω της μηχανής του αναζήτησης, οφείλει να στηριχθεί στο σύνολο των διακυβευόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων, καθώς και στο σύνολο των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Εντούτοις, ο εν λόγω φορέας εκμετάλλευσης δεν μπορεί να υποχρεωθεί να αναλάβει ενεργό ρόλο στην αναζήτηση πραγματικών στοιχείων τα οποία δεν τεκμηριώνονται από την αίτηση διαγραφής συνδέσμων, προκειμένου να κριθεί το βάσιμο της αίτησης αυτής. Επομένως, στην περίπτωση κατά την οποία ο αιτών τη διαγραφή συνδέσμων προσκομίζει κρίσιμα και επαρκή αποδεικτικά στοιχεία, ικανά να στηρίξουν την αίτησή του και να τεκμηριώσουν την πρόδηλη ανακρίβεια των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο ταξινομημένο περιεχόμενο, ο φορέας εκμετάλλευσης της μηχανής αναζήτησης υποχρεούται να κάνει δεκτή την αίτηση διαγραφής. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν ο αιτών τη διαγραφή υποβάλλει δικαστική απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η ανακρίβεια.

Αντιθέτως, στην περίπτωση κατά την οποία η ανακρίβεια των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο ταξινομημένο περιεχόμενο δεν προκύπτει κατά πρόδηλο τρόπο από τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίζει ο αιτών τη διαγραφή, ο φορέας εκμετάλλευσης δεν υποχρεούται, ελλείψει τέτοιας δικαστικής απόφασης, να δεχθεί την αίτηση. Ωστόσο, σε παρόμοια περίπτωση, ο αιτών πρέπει να μπορεί να αποταθεί στην αρχή ελέγχου ή στις δικαστικές αρχές, προκειμένου αυτές να προβούν στους απαραίτητους ελέγχους και, συνακόλουθα, να επιβάλουν στον υπεύθυνο τη λήψη των αναγκαίων μέτρων. Εξάλλου, το Δικαστήριο απαιτεί από τον φορέα εκμετάλλευσης της μηχανής αναζήτησης να προειδοποιήσει τους χρήστες του διαδικτύου σχετικά με την ύπαρξη διοικητικής ή δικαστικής διαδικασίας αναφορικά με τον φερόμενο ως ανακριβή χαρακτήρα ορισμένου περιεχομένου, εφόσον έχει ενημερωθεί για τη διαδικασία αυτή.

Όσον αφορά την εμφάνιση φωτογραφιών με μορφή μικρογραφιών («thumbnails»), το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η εμφάνιση, κατόπιν αναζήτησης με βάση το ονοματεπώνυμο, φωτογραφιών του υποκειμένου των δεδομένων με αυτή τη μορφή μπορεί να συνιστά ιδιαίτερα σημαντική επέμβαση στο δικαίωμα στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και στο δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, όταν ο φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης επιλαμβάνεται αίτησης δι-

αγραφής συνδέσμων η οποία αφορά φωτογραφίες που εμφανίζονται με μορφή μικρογραφιών, οφείλει να εξακριβώσει αν η εμφάνιση των φωτογραφιών αυτών είναι απαραίτητη για την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία πληροφόρησης των χρηστών του διαδικτύου οι οποίοι ενδεχομένως ενδιαφέρονται να αποκτήσουν πρόσβαση στις εν λόγω φωτογραφίες. Συναφώς, η συμβολή σε συζήτηση δημόσιου ενδιαφέροντος αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο το οποίο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη στάθμιση των αντικρουόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι απαιτείται διαφορετική στάθμιση των αντικρουόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων αναλόγως της περίπτωσης. Στη μία περίπτωση πρόκειται για άρθρα που συνοδεύονται από φωτογραφίες οι οποίες, στο αρχικό τους πλαίσιο, εικονογραφούν τις πληροφορίες που περιέχονται στα εν λόγω άρθρα και τις απόψεις που εκφράζονται σε αυτά, ενώ στην άλλη περίπτωση πρόκειται για φωτογραφίες που εμφανίζονται με μορφή μικρογραφιών στον κατάλογο αποτελεσμάτων από τον φορέα εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης εκτός του πλαισίου στο οποίο δημοσιεύθηκαν στην αρχική ιστοσελίδα.

Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, στο πλαίσιο της στάθμισης σχετικά με τις φωτογραφίες που εμφανίζονται με μορφή μικρογραφιών, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η πληροφοριακή αξία των φωτογραφιών ανεξαρτήτως του πλαισίου της δημοσίευσής τους στην ιστοσελίδα από την οποία προέρχονται. Εντούτοις, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κάθε στοιχείο κειμένου το οποίο συνοδεύει άμεσα την εμφάνιση των φωτογραφιών στα αποτελέσματα αναζήτησης και δύναται να αποσαφηνίσει την πληροφοριακή αξία των φωτογραφιών.

► Μέσα έννομης προστασίας

Τα διοικητικά και πολιτικά μέσα έννομης προστασίας που προβλέπονται από τον ΓΚΠΔ μπορούν να ασκούνται ταυτόχρονα και ανεξάρτητα το ένα από το άλλο

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρα 77 έως 79 – μέσα έννομης προστασίας – παράλληλη άσκηση – σχέση μεταξύ τους – οικονομική αυτονομία – αποτελεσματικότητα των κανόνων προστασίας που θεσπίστηκαν με τον ανωτέρω Κανονισμό – συνεκτική και ομοιόμορφη εφαρμογή των εν λόγω κανόνων σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-132/21, Budapesti Elektromos Művek, 12.01.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγή-

τρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2023:2 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 77 παρ. 1, του άρθρου 78 παρ. 1 και του άρθρου 79 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Fővárosi Törvényszék (δικαστήριο Βουδαπέστης-Πρωτεύουσας, Ουγγαρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του ΒΕ και της Nemzeti Adatvédelmi és Információs Zrt (εθνικής αρχής για την προστασία των δεδομένων και την ελευθερία της πληροφόρησης, Ουγγαρία, στο εξής: εποπτική αρχή), με αντικείμενο την απόρριψη της αίτησης που υπέβαλε ο ΒΕ ζητώντας να του χορηγηθούν αποσπάσματα της ηχητικής εγγραφής της γενικής συνέλευσης των μετόχων εταιρείας στην οποία είχε συμμετάσχει.

Πιο συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 2019, ο ΒΕ παρέστη στη γενική συνέλευση μιας ανώνυμης εταιρείας της οποίας είναι μέτοχος και, κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, υπέβαλε ερωτήσεις στα μέλη του διοικητικού συμβουλίου και σε άλλους συμμετέχοντες. Στη συνέχεια, ζήτησε από την εταιρεία να του αποστείλει την ηχογράφιση που έγινε κατά τη γενική συνέλευση. Ωστόσο, η εν λόγω εταιρεία διέθεσε μόνο τα αποσπάσματα της ηχογράφησης αυτής που αναπαρήγαγαν τις δικές του παρεμβάσεις, αποκλείοντας τις παρεμβάσεις των λοιπών συμμετεχόντων, μολονότι οι εισηγήσεις τους αποτελούσαν απαντήσεις σε ερωτήσεις που είχε θέσει ο ίδιος.

Στη συνέχεια, ο ΒΕ ζήτησε από την ουγγρική εποπτική αρχή που είναι αρμόδια βάσει του ΓΚΠΔ να διατάξει την οικεία εταιρεία να του αποστείλει την εν λόγω ηχογράφιση. Έχοντας λάβει αρνητική απάντηση στο αίτημά του από την εποπτική αρχή, ο ΒΕ άσκησε διοικητική προσφυγή κατά της απόφασης με την οποία απορρίφθηκε το αίτημα αυτό ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Βουδαπέστης. Ταυτόχρονα, άσκησε επίσης προσφυγή ενώπιον των ουγγρικών πολιτικών δικαστηρίων κατά της απόφασης της εν λόγω εταιρείας να του αρνηθεί την πρόσβαση. Οι εν λόγω διαδικασίες βασίστηκαν σε διάταξη του ΓΚΠΔ που αναθέτει σε κάθε υποκείμενο των δεδομένων το δικαίωμα πραγματικής δικαστικής προσφυγής, όταν θεωρεί ότι τα δικαιώματά του βάσει του εν λόγω Κανονισμού έχουν παραβιαστεί. Η διαδικασία διοικητικής προσφυγής βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, αλλά το ουγγρικό πολιτικό δικαστήριο της Ουγγαρίας που έχει επιληφθεί της πολιτικής διαδικασίας έχει ήδη κρίνει, με απόφαση που έχει καταστεί τελεσίδικη, ότι η προανα-

φερθείσα εταιρεία παραβίασε το δικαίωμα πρόσβασης του ΒΕ στα προσωπικά του δεδομένα.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Βουδαπέστης ερωτά το Δικαστήριο αν, στο πλαίσιο του ελέγχου της νομιμότητας της απόφασης της εθνικής εποπτικής αρχής, δεσμεύεται από την τελεσίδικη απόφαση των πολιτικών δικαστηρίων σχετικά με τα ίδια πραγματικά περιστατικά και την ίδια φερόμενη παράβαση, από την οικεία εταιρεία. Επιπλέον, δεδομένου ότι η παράλληλη άσκηση διοικητικών και πολιτικών ενδίκων μέσων θα μπορούσε να οδηγήσει σε αντιφατικές αποφάσεις, το ουγγρικό δικαστήριο επιδιώκει να εξακριβώσει αν ένα από τα εν λόγω ένδικα μέσα θα μπορούσε να έχει προτεραιότητα έναντι του άλλου.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο ΓΚΠΔ παρέχει διαφορετικά μέσα έννομης προστασίας στα πρόσωπα που ισχυρίζονται ότι οι διατάξεις του έχουν παραβιαστεί, ενώ γίνεται αντιληπτό ότι καθένα από τα μέσα αυτά πρέπει να μπορεί να ασκηθεί «με την επιφύλαξη» των υπόλοιπων. Συνεπώς, ο Κανονισμός δεν προβλέπει κατά προτεραιότητα ή αποκλειστική αρμοδιότητα ούτε οποιονδήποτε κανόνα σύμφωνα με τον οποίο υπερισχύει η κρίση την οποία διατύπωσε η αρχή ή τα δικαστήρια που μνημονεύονται σε αυτόν ως προς την ύπαρξη προσβολής των δικαιωμάτων που παρέχει ο Κανονισμός. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η προσφυγή του άρθρου 78 παρ. 1 του Κανονισμού, το αντικείμενο της οποίας είναι η εξέταση της νομιμότητας της απόφασης εποπτικής αρχής που εκδίδεται βάσει του άρθρου 77 του Κανονισμού, και το ένδικο βοήθημα του άρθρου 79 παρ. 1 του Κανονισμού μπορούν να ασκηθούν παράλληλα και αυτοτελώς.

Όσον αφορά τον κίνδυνο αντιφατικών αποφάσεων των οικείων εθνικών διοικητικών και δικαστικών αρχών, το Δικαστήριο τονίζει ότι εναπόκειται σε κάθε κράτος μέλος να διασφαλίσει, μέσω της θέσπισης των αναγκαίων προς τούτο οικονομικών κανόνων και κατά την άσκηση της δικονομικής του αυτονομίας, ότι τα παράλληλα και ανεξάρτητα ένδικα μέσα που προβλέπει ο ΓΚΠΔ δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που εγγυάται ο εν λόγω Κανονισμός, τη συνεπή και ομοιογενή εφαρμογή των διατάξεών του ή, τέλος, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου.

► Δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του

Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα να γνωρίζει σε ποιον έχουν περιέλθει τα προσωπικά του δεδομένα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 15 παρ. 1 στοιχείο γ' – δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου

των δεδομένων στα δεδομένα του – πληροφορίες σχετικά με τους αποδέκτες ή τις κατηγορίες αποδεκτών στους οποίους κοινολογήθηκαν ή πρόκειται να κοινολογηθούν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα – περιορισμοί

ΔΕΕ C-154/21, Österreichische Post (Informations relatives aux destinataires de données personnelles), 12.01.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:3 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 στοιχείο γ' του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Oberster Gerichtshof (Ανώτατο Δικαστήριο, Αυστρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του RW και της Österreichische Post AG (στο εξής: Österreichische Post) σχετικά με αίτημα πρόσβασης σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δυνάμει του άρθρου 15 παρ. 1 στοιχείο γ' του ΓΚΠΔ.

Ένας πολίτης ζήτησε από την Österreichische Post, τον κύριο φορέα παροχής ταχυδρομικών και υλικοτεχνικών υπηρεσιών στην Αυστρία, να του γνωστοποιήσει την ταυτότητα των αποδεκτών στους οποίους είχε γνωστοποιήσει τα προσωπικά του δεδομένα.

Επικαλέστηκε τον ΓΚΠΔ, σύμφωνα με τον οποίο το υποκείμενο των δεδομένων έχει το δικαίωμα να λάβει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας πληροφορίες σχετικά με τους αποδέκτες ή τις κατηγορίες αποδεκτών στους οποίους διαβιβάστηκαν τα δεδομένα του.

Σε απάντηση του αιτήματος του πολίτη, η Österreichische Post αρκέστηκε να δηλώσει ότι χρησιμοποιεί δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, στον βαθμό που το επιτρέπει ο νόμος, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της ως εκδότριας τηλεφωνικών καταλόγων και ότι προσφέρει τα εν λόγω προσωπικά δεδομένα σε εμπορικούς εταίρους για

σκοπούς μάρκετινγκ. Ως εκ τούτου, ο πολίτης άσκησε προσφυγή κατά της Österreichische Post ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων.

Κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας, η Österreichische Post ενημέρωσε περαιτέρω τον πολίτη ότι τα δεδομένα του είχαν διαβιβαστεί σε πελάτες, μεταξύ των οποίων διαφημιστές που εμπορεύονται μέσω ταχυδρομικών παραγγελιών και πρακτορείων, εταιρείες πληροφορικής, πάροχοι καταλόγων αλληλογραφίας και ενώσεις όπως φιλανθρωπικές οργανώσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) ή πολιτικά κόμματα.

Το Oberster Gerichtshof (Ανώτατο Δικαστήριο, Αυστρία), το οποίο εκδικάζει τη διαφορά σε τελευταίο βαθμό, επιθυμεί να μάθει αν ο ΓΚΠΔ αφήνει στον υπεύθυνο επεξεργασίας την επιλογή να αποκαλύψει είτε τη συγκεκριμένη ταυτότητα των αποδεκτών είτε μόνο τις κατηγορίες αποδεκτών, ή αν παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων το δικαίωμα να γνωρίζει τη συγκεκριμένη ταυτότητά τους.

Με τη συγκεκριμένη του απόφαση, το Δικαστήριο απαντά ότι, όταν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα έχουν γνωστοποιηθεί ή θα γνωστοποιηθούν στους αποδέκτες, υπάρχει υποχρέωση του υπεύθυνου επεξεργασίας να παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων, κατόπιν αιτήματος, την πραγματική ταυτότητα των εν λόγω αποδεκτών. Μόνο όταν δεν είναι (ακόμη) δυνατή η ταυτοποίηση των αποδεκτών αυτών, ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να αναφέρει μόνο τις κατηγορίες των εν λόγω αποδεκτών. Αυτό ισχύει επίσης όταν ο υπεύθυνος επεξεργασίας αποδεικνύει ότι το αίτημα είναι προδήλως αβάσιμο ή υπερβολικό.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων είναι αναγκαίο για να μπορέσει το υποκείμενο των δεδομένων να ασκήσει άλλα δικαιώματα που του παρέχει ο ΓΚΠΔ, ήτοι το δικαίωμά του στη διόρθωση, το δικαίωμά του στη διαγραφή («δικαίωμα στη λήθη»), το δικαίωμα περιορισμού της επεξεργασίας, το δικαίωμα εναντίωσης στην επεξεργασία ή το δικαίωμα προσφυγής σε περίπτωση που υφίσταται ζημία.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Έννομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων που αφορούν την ανάθεση δημόσιας σύμβασης - Η έννοια του οριστικώς αποκλεισθέντος

Οικονομικός φορέας που προσέφυγε κατά όρου συμμετοχής στον διαγωνισμό, αλλά η προσφυγή του απορρίφθηκε με δικαστική απόφαση που απέκτησε ισχύ δεδικασμένου ήδη πριν από την έκδοση της απόφασης ανάθεσης της σύμβασης, θεωρείται οριστικώς αποκλεισθείς και δεν έχει έννομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων σχετικών με την ανάθεση της σύμβασης, ακόμη κι αν επικαλείται σοβαρή παράβαση των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού

Οδηγία 89/665/ΕΟΚ – άρθρο 1 παρ. 3 – έννομο συμφέρον – οριστικός αποκλεισμός – άρθρο 2α παρ. 2 – σύναψη συμφωνίας αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού από τους αναδόχους και τους λοιπούς συμμετέχοντες στη διαγωνιστική διαδικασία – αίτημα οριστικώς αποκλεισθέντος για ανάκληση της απόφασης ανάθεσης

ΔΕΕ C-53/22, VZ, 09.02.2023, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Δ. Γρατσιάς, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:88 – Προδικαστική παραπομπή

Η εταιρεία VZ την 16.01.2019 προσέβαλε τη διακήρυξη διαγωνισμού, τον οποίο προκήρυξε η αναθέτουσα αρχή CA για τη σύναψη σύμβασης παροχής υπηρεσιών πρώτων βοηθειών με ελικόπτερο. Η προσφυγή της VZ αφορούσε όρο συμμετοχής στη διαγωνιστική διαδικασία και συγκεκριμένα την υποχρεωτική υποβολή μίας ειδικής πιστοποίησης προς απόδειξη της τεχνικής και επαγγελματικής ικανότητας, την οποία η προσφεύγουσα δεν διέθετε. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή με απόφαση της 06.05.2019, η οποία επικυρώθηκε με αμετάκλητη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας της Ιταλίας εκδοθείσα την 26.02.2020.

Περαιτέρω, με απόφασή της, εκδοθείσα την 13.02.2019, η Αρχή Προστασίας του Ανταγωνισμού και της Αγοράς της Ιταλίας (εφεξής: AGCM) διαπίστωσε ότι οι οικονομικοί φορείς RT, BO (ανάδοχοι) και JF, που αποτελούσαν το σύνολο των συμμετασχόντων στην ως άνω διαγωνιστική διαδικασία, είχαν υποπέσει κατά το διάστημα 2001-2017 σε σοβαρή παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Για τον λόγο αυτό, επέβαλε κυρώσεις εις βάρος τους. Η αναθέτουσα αρχή έλαβε υπόψη της την απόφαση της AGCM, έκρινε όμως ότι αυτή δεν ασκούσε επιρροή στη διαγωνιστική διαδικασία και προχώρησε στην ανάθεση της σύμβασης. Την 02.03.2020, η σύμβαση, που ήταν χωρισμένη σε τρία

τμήματα, ανατέθηκε στις εταιρείες RT (δύο τμήματα) και BO (ένα τμήμα).

Οι JF, RT και BO προσέφυγαν στα αρμόδια δικαστήρια κατά της απόφασης της AGCM, αλλά οι προσφυγές τους απορρίφθηκαν πρωτοδίκως. Ακολούθως, την 01.06.2020, η VZ γνωστοποίησε στην αναθέτουσα αρχή την έκδοση της πρωτόδικης δικαστικής απόφασης, με την οποία απορρίφθηκε η προσφυγή της RT κατά της απόφασης της AGCM και υποστήριξε ότι στοιχειοθετείτο σοβαρό επαγγελματικό παράπτωμα που δικαιολογούσε, κατά την ιταλική νομοθεσία περί δημοσίων συμβάσεων, τον αποκλεισμό της από τη διαγωνιστική διαδικασία. Βάσει αυτού, αιτήθηκε την ακύρωση-ανάκληση της απόφασης ανάθεσης της σύμβασης. Η CA έκρινε ότι η δικαστική αυτή απόφαση δεν προσέθετε οποιοδήποτε στοιχείο στην ήδη πριν από την ανάθεση αξιολογηθείσα εκ μέρους της απόφαση της AGCM και απέρριψε το αίτημα της VZ. Κατά της απορριπτικής αυτής απόφασης προσέφυγε η VZ στο δικαστήριο που υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα.

Επί των υποβληθέντων ερωτημάτων, το Δικαστήριο έκρινε ότι οικονομικός φορέας που προσέφυγε κατά της διακήρυξης, υποστηρίζοντας ότι όρος συμμετοχής στον διαγωνισμό που προβλεπόταν σε αυτή δεν είναι νόμιμος, αλλά η προσφυγή του απορρίφθηκε με δικαστική απόφαση που απέκτησε ισχύ δεδικασμένου ήδη πριν από την έκδοση της απόφασης ανάθεσης της σύμβασης, θεωρείται οριστικώς αποκλεισθείς και δεν έχει έννομο συμφέρον για την προσβολή της πράξης, με την οποία η αναθέτουσα αρχή αρνείται την ακύρωση-ανάκληση της απόφασης ανάθεσης. Τούτο δε, ακόμη κι αν επικαλείται δικαστική απόφαση, με την οποία επικυρώθηκε ότι όλοι οι προσφέροντες συμμετείχαν σε συμφωνία που συνιστά παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού στον ίδιο τομέα με αυτόν που αφορά η διαδικασία σύναψης της επίδικης δημόσιας σύμβασης.

Παρατηρήσεις

Γεώργιος Καπετάνιος*

I. Εισαγωγικά

Η απόφαση αποτελεί προσθήκη στη νομολογία του ΔΕΕ επί του περιεχομένου των κεντρικών εννοιών της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, όπως τροποποιημένη ισχύει. Με αυτή

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

το Δικαστήριο επικυρώνει κατ' ουσία τις νομολογιακές θέσεις που έχει διατυπώσει σε προηγούμενες σημαντικές αποφάσεις του¹ και επιβεβαιώνει τις βασικές παραδοχές αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και τα όρια της έννοιας του εννόμου συμφέροντος στο πεδίο της παροχής έννομης προστασίας κατά το στάδιο της ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων, προσαρμόζοντάς αυτές στο πραγματικό της επίδικης περίπτωσης.

Για την κατανόηση των κρίσεων του Δικαστηρίου είναι απαραίτητη η παρακολούθηση της χρονικής αλληλουχίας των γεγονότων. Εν προκειμένω, η VZ, οικονομικός φορέας που είχε τη βούληση να συμμετάσχει σε διαδικασία ανάθεσης σύμβασης παροχής υπηρεσιών, οι οποίες ενέπιπταν στον κύκλο των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων, εμποδιζόταν να το πράξει εξαιτίας όρου της διακήρυξης, κατά τον οποίο η συμμετοχή στη διαγωνιστική διαδικασία απαιτούσε μία πιστοποίηση που δεν είχε στη διάθεσή της. Για τον λόγο αυτό, η τελευταία δεν υπέβαλε προσφορά, αλλά προσέφυγε δικαστικά κατά της διακήρυξης, καθ' ο μέρος αυτή προέβλεπε ως υποχρεωτική την εν λόγω πιστοποίηση. Η προσφυγή της απορρίφθηκε και η απορριπτική απόφαση του δικαστηρίου απέκτησε ισχύ δεδικασμένου σε χρονικό σημείο που προηγείτο της πράξης της αναθέτουσας αρχής CA, με την οποία ανατέθηκαν τα τμήματα της σύμβασης σε άλλους οικονομικούς φορείς.

Σε χρονικό σημείο δε μεταξύ της άσκησης της προσφυγής από τη VZ και της έκδοσης της πρωτόδικης απόφασης, η αρμόδια αρχή διαπίστωσε τη συμμετοχή όλων όσοι συμμετείχαν στη διαγωνιστική διαδικασία σε συμφωνία που παραβίαζε τους κανόνες του ανταγωνισμού και επέβαλε εις βάρος τους κυρώσεις. Η απόφαση της ως άνω αρχής, η οποία στηρίχθηκε σε πραγματικά περιστατικά που προηγούνταν χρονικά της έναρξης της επίδικης διαγωνιστικής διαδικασίας, εκδόθηκε πριν από την απόφαση ανάθεσης και ελήφθη υπόψη από την CA. Η τελευταία έκρινε ότι δεν ασκεί επιρροή στη διαδικασία ανάθεσης που διενεργήθηκε από την ίδια, εκτιμώντας προφανώς ότι από το περιεχόμενό της δεν προέκυπταν λόγοι αποκλεισμού των οικονομικών φορέων που συμμετείχαν σε αυτή.

Η απόφαση, με την οποία διαπιστώθηκαν οι παραβάσεις

1. Για τη συστηματική παρουσίαση των πορισμάτων της νομολογίας του ΔΕΕ και τον συσχετισμό τους με την εθνική νομολογία, βλ. Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Το έννομο συμφέρον αποκλεισθέντος οικονομικού φορέα για την προσβολή πράξεων της διαγωνιστικής διαδικασίας αναθέσεως δημοσίων συμβάσεων, διαθέσιμο σε: https://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2018/markopoulos_Oktober2018.pdf, καθώς και επί των πιο πρόσφατων εξελίξεων Μ. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ, Το έννομο συμφέρον του αποκλεισθέντος διαγωνιζόμενου να επιδιώξει τον αποκλεισμό ανταγωνιστών του σε στάδιο πριν από την ανάθεση της δημόσιας σύμβαση: νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις, Διδικ, 2022, σ. 403 επ.

των κανόνων του ανταγωνισμού και επιβλήθηκαν οι σχετικές κυρώσεις, προσβλήθηκε με δικαστικές προσφυγές από τους θιγόμενους, οι οποίες απορρίφθηκαν. Τότε η VZ, επικαλούμενη τη δικαστική επικύρωση των παραβάσεων, αιτήθηκε την ανάκληση της απόφασης ανάθεσης και τελικά στράφηκε κατά της απόρριψης του αιτήματός της από την CA.

II. Ο οριστικός αποκλεισμός του οικονομικού φορέα ως όριο του εννόμου συμφέροντός του

Αντικείμενο της απόφασης είναι το περιεχόμενο της έννοιας του οριστικώς αποκλεισθέντος². Η έννοια αυτή θέτει τα όρια³ του εννόμου συμφέροντος του οικονομικού φορέα που αποκλείστηκε από τη διαγωνιστική διαδικασία να επιδιώξει τον αποκλεισμό όσων συμμετείχαν σ' αυτή⁴. Από την επέλευση του οριστικού αποκλεισμού και έπειτα η άρνηση παροχής έννομης προστασίας δεν αντικείται στο άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ (εφεξής: η Οδηγία), καθώς ο οριστικώς αποκλεισθείς παύει να έχει την ιδιότητα του ενδιαφερομένου προσφέροντος (άρθρο 2α παρ. 2 εδάφιο β' της Οδηγίας). Κατ' ακολουθία, εφόσον δεν είναι αντίθετη στην Οδηγία η άρνηση παροχής έννομης προστασίας στον οριστικώς αποκλεισθέντα που στρέφεται κατά της πράξης κατακύρωσης, τούτο ισχύει, κατά μείζονα λόγο, και για την περίπτωση που ο ίδιος στρέφεται κατά της επιγενόμενης απόρριψης του αιτήματός του προς την αναθέτουσα αρχή να ανακαλέσει την πράξη αυτή. Εκ των ανωτέρω καθίσταται σαφής η σημασία της έννοιας που πραγματεύτηκε το ΔΕΕ στη σχολιαζόμενη απόφαση για το σύστημα έννομης προστασίας στο στάδιο που προηγείται της σύναψης δημο-

2. Οριστικώς αποκλεισθείς θεωρείται ο προσφέρων που έχει αποκλειστεί από τη διαγωνιστική διαδικασία πριν από την έκδοση της απόφασης ανάθεσης με δικαστική απόφαση που παράγει δεδικασμένο (ΔΕΕ C-355/15, *Technische Gebäudebetreuung και Caverion Österreich*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:988, σκ. 35-36, ΔΕΕ C-131/16, *Archus και Gama*, 17.05.2017, ECLI:EU:C:2017:358, σκ. 57-59). Με την περίπτωση αυτή εξομοιώνεται η παράλειψη επίκαιρης αμφισβήτησης της απόφασης αποκλεισμού, καθώς και η παραίτηση από την ασκηθείσα διοικητική ή δικαστική προσφυγή, με αποτέλεσμα να καθίσταται απρόσβλητη η απόφαση αποκλεισμού, βλ. σχετικά Μ. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 405 και τις εκεί περαιτέρω παραπομπές.

3. Βλ. σχετικά ΔΕΕ C-771/19, *NAMA κ.λπ.*, 24.03.2021, ECLI:EU:C:2021:232, σκ. 31 και 42.

4. Συναφώς βλ. Γ. ΣΙΟΥΤΗ, Το έννομο συμφέρον του ανταγωνιστή στη νομολογία του ΣτΕ, σε: Συλλογικό Έργο, Σὺ καὶ δικαστὴς ἄριστος, 2022, σ. 1623 επ. (ιδίως σσ. 1631-1637), όπου παρατηρείται, αφενός, ότι το ΣτΕ υπήρξε παγίως πιο φειδωλό ως προς το εύρος του ανταγωνιστικού εννόμου συμφέροντος, κατά την ορολογία που χρησιμοποιεί η συγγραφέας, στο πεδίο της έννομης προστασίας στο προσυμβατικό στάδιο σε σύγκριση με άλλες κατηγορίες υποθέσεων, στις οποίες επιχειρήσεις στρέφονται κατά πράξεων που αφορούν ανταγωνιστές τους, και, αφετέρου, ότι η έννοια αυτή διευρύνθηκε και στην εθνική νομολογία υπό την επίδραση της νομολογίας του ΔΕΕ.

σιων συμβάσεων.

Το ειδικότερο ζήτημα που απασχόλησε το Δικαστήριο στην εξεταζόμενη περίπτωση ήταν αν στην έννοια του οριστικώς αποκλεισθέντος εμπίπτει οικονομικός φορέας, ο οποίος δεν υπέβαλε προσφορά, επειδή δεν πληρούσε κάποιο κριτήριο επιλογής που προβλεπόταν στα έγγραφα της σύμβασης και για τον λόγο αυτό προσέφυγε κατά του σχετικού όρου, ωστόσο η προσφυγή του απορρίφθηκε με απόφαση που απέκτησε ισχύ δεδικασμένου ήδη πριν από την έκδοση της απόφασης ανάθεσης της σύμβασης. Οι προβληματισμοί του αιτούντος δικαστηρίου, επί των οποίων αποφάνθηκε το ΔΕΕ, ήταν οι ακόλουθοι:

α) Πρώτον, προς θεμελίωση του εννόμου συμφέροντός της για την προσβολή της πράξης της αναθέτουσας αρχής, με την οποία απορρίφθηκε το αίτημα ανάκλησης της απόφασης ανάθεσης, η VZ υποστήριξε ότι, εν τω μεταξύ, είχε λάβει τα αναγκαία μέτρα για την πλήρωση του όρου, εξαιτίας του οποίου αποκλείστηκε η συμμετοχή της στον διαγωνισμό. Τούτου δοθέντος, σε περίπτωση που ανακαλείτο η πράξη ανάθεσης και εκκινούσε νέα διαδικασία για την ανάθεση της συγκεκριμένης σύμβασης⁵, θα ήταν πλέον δυνατή η υποβολή νόμιμης προσφοράς εκ μέρους της και θα υπήρχε το ενδεχόμενο ανάθεσης στην ίδια.

Κρίνοντας επί του ως άνω ισχυρισμού, το Δικαστήριο υπενθυμίζει⁶ υπό ποιες συνθήκες προστατεύεται από το άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας το συμφέρον του οικονομικού φορέα για τον αποκλεισμό των λοιπών προσφερόντων⁷, με σκοπό η διαδικασία να μην καταλήξει στην ανάθεση της σύμβασης και να διενεργηθεί νέα με το ίδιο αντικείμενο, στην οποία θα μπορέσει να συμμετάσχει και ο προσφεύγων νομότυπα. Ειδικότερα, επισημαίνει ότι στις περιπτώσεις που έγινε δεκτό ότι το συμφέρον αυτό

5. Επί της έννοιας της συγκεκριμένης σύμβασης κρίθηκε με την ΔΕΕ C-131/16, ό.π., ότι αυτή «μπορεί, κατά περίπτωση, να αφορά την ενδεχόμενη κίνηση νέας διαδικασίας σύναψης δημόσιας σύμβασης»· επί της απόφασης βλ. και Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ. 7-8.

6. Πρόκειται για κρίσεις ήδη διατυπωθείσες στην ΔΕΕ C-355/15, ό.π., σκ. 31-32· αναλυτικά για τη συμβολή της απόφασης και τη σύνδεσή της με την προηγούμενη σχετική νομολογία του ΔΕΕ και το εθνικό δίκαιο βλ. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δημόσιες συμβάσεις και συμβάσεις παραχώρησης, 2019, σ. 381 επ.

7. Ακριβέστερο είναι να γίνει λόγος για προσφυγή κατά όσων κατετάγησαν σε υψηλότερες θέσεις από τον προσφεύγοντα, αφού με την ΔΕΕ C-333/18, *Lombardi*, 05.09.2019, ECLI:EU:C:2019:675, σκ. 29, κρίθηκε ότι «το παραδεκτό της κύριας προσφυγής δεν πρέπει, διότι άλλως θα θιγόταν η πρακτική αποτελεσματικότητα της οδηγίας 89/665, να εξαρτάται από την προηγούμενη διαπίστωση ότι είναι παράτυπες και όλες οι προσφορές που κατετάγησαν σε χαμηλότερες θέσεις από εκείνη του υποψηφίου που άσκησε την εν λόγω προσφυγή», βλ. σχετικά Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ, Περί του εννόμου συμφέροντος (και πάλι) αποκλεισθέντος υποψηφίου αναδόχου. Ο νομολογιακός διάλογος ΣτΕ και ΔΕΕ συνεχίζεται. Σκέψεις με αφορμή τη ΔΕΕ 05.09.2019, *Lombardi SRL*, υποθ. C-333/18, Διδικ., 2021, σ. 15 επ. (ιδίως σ. 21 επ.).

ενέπιπτε στο προστατευτικό πεδίο της ανωτέρω διάταξης, αφενός, οι αιτούντες έννομη προστασία είχαν υποβάλει προσφορές που δεν είχαν αποκλειστεί με απόφαση της αναθέτουσας αρχής και, αφετέρου, επρόκειτο για υποθέσεις, στις οποίες καθένας εκ των προσφερόντων αμφισβητούσε τη νομιμότητα της προσφοράς του άλλου στο πλαίσιο μίας ενιαίας διαδικασίας προσφυγής κατά της απόφασης ανάθεσης, με συνέπεια να είναι ενδεχόμενη η διαπίστωση αδυναμίας ολοκλήρωσης της διαγωνιστικής διαδικασίας με την επιλογή νομότυπης προσφοράς.

Από την άλλη πλευρά, όπως υπογραμμίζει το Δικαστήριο, ο οριστικός αποκλεισμός προσφέροντος με την έκδοση δικαστικής απόφασης που απέκτησε ισχύ δεδικασμένου πριν την έκδοση της απόφασης ανάθεσης, αποκλείει τον χαρακτηρισμό του ως ενδιαφερομένου υπό την έννοια του άρθρου 1 παρ. 3 της Οδηγίας, με αποτέλεσμα να μην αντίκειται σε αυτή η άρνηση παροχής έννομης προστασίας στον ίδιο, ακόμη κι αν υποστηρίζει ότι σε περίπτωση ανατροπής του αποτελέσματος της διαγωνιστικής διαδικασίας και εκκίνησης νέας με το ίδιο αντικείμενο θα μπορούσε να συμμετάσχει σε αυτή και ενδεχομένως να αναδειχθεί ανάδοχος.

Παρατηρείται ότι η ειδοποιός διαφορά μεταξύ της περίπτωσης που το έννομο συμφέρον για τον αποκλεισμό των ανταγωνιστών προστατεύεται από την Οδηγία και εκείνης που βρίσκεται εκτός του προστατευτικού της πεδίου, είναι ο οριστικός αποκλεισμός του αιτούντος έννομη προστασία και όχι η υποβολή προσφοράς εκ μέρους του. Όπως επισημαίνεται από το Δικαστήριο, η υποβολή προσφοράς αποτελεί κατ' αρχήν το θεμελιωτικό στοιχείο της ιδιότητας του ενδιαφερομένου. Ωστόσο, δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας αναγνωρίζεται⁸ κατ' εξαίρεση και στον οικονομικό φορέα, ο οποίος δεν υπέβαλε προσφορά, επειδή ακριβώς οι όροι του διαγωνισμού απέκλειαν οποιαδήποτε πιθανότητα ανάθεσης της σύμβασης στον ίδιο, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην επίδικη περίπτωση. Στην περίπτωση αυτή θα ήταν υπέρμετρα επαχθές να απαιτείται η τυπική συμμετοχή σε μία άνευ νοήματος διαγωνιστική διαδικασία, προκειμένου ο οικονομικός φορέας να αποκτήσει πρόσβαση στην έννομη προστασία⁹. Συνεπώς, ενώ για την απόκτηση της ιδιότητας του ενδιαφερομένου δεν απαιτείται σε κάθε περίπτωση η υποβολή προσφοράς, είναι σαφές ότι η ιδιότητα αυτή παύει άνευ ετέρου μετά τον οριστικό αποκλεισμό του οικονομικού φορέα.

β) Η δεύτερη παράμετρος της υπόθεσης που απασχόλησε το αιτούν δικαστήριο, ήταν ο λόγος για τον οποίο η VZ

8. Υπό την επιφύλαξη της επίκαιρης προσβολής της πράξης καθορισμού των όρων του διαγωνισμού, βλ. σχετικά ΔΕΚ C-230/02, *Grossmann Air Service*, 12.02.2004, ECLI:EU:C:2004:93, σκ. 37-40.

9. ΔΕΕ C-328/17, *Amt Azienda Trasporti e Mobilità κ.λπ.*, 28.11.2018, ECLI:EU:C:2018:958, σκ. 46-51.

αιτήθηκε την ανάκληση της πράξης κατακύρωσης. Ειδικότερα, το αίτημά της στηριζόταν στην δικαστικώς επικυρωθείσα διαπίστωση της αρμόδιας αρχής του κράτους μέλους για τη σύναψη μεταξύ όλων των συμμετασχόντων στον συγκεκριμένο διαγωνισμό συμφωνιών, που παραβίαζαν σοβαρά την περί προστασίας του ανταγωνισμού νομοθεσία. Ετέθη, λοιπόν, το ερώτημα εάν η παραβίαση των διατάξεων αυτών, ενόψει του θεμελιώδους χαρακτήρα της αρχής της προστασίας του ανταγωνισμού, δικαιολογεί παρέκκλιση από τα ανωτέρω αναφορικά με το δικαίωμα έννομης προστασίας.

Επ' αυτού το Δικαστήριο απάντησε αρνητικά, σημειώνοντας ότι το ως άνω περιεχόμενο του ισχυρισμού της VZ δεν μπορεί να δικαιολογήσει διαφορετική ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 3 της Οδηγίας, αφού το στοιχείο αυτό δεν είναι ικανό να την διακρίνει από κάθε άλλον οικονομικό φορέα, ο οποίος θα μπορούσε δυνητικά να υποβάλει προσφορά, ήτοι από οικονομικό φορέα που δεν έχει την ιδιότητα του ενδιαφερομένου. Σημειωτέον, ότι για την αιτιολόγηση της κρίσης του, το Δικαστήριο δεν αναφέρθηκε στα ειδικότερα πραγματικά περιστατικά της εξεταζόμενης υπόθεσης, όπως ιδίως στο ότι η πράξη επιβολής προστίμου στους οικονομικούς φορείς που συμμετείχαν στον διαγωνισμό στηρίχθηκε σε γεγονότα χρονικά προηγούμενα της έναρξης της επίδικης διαγωνιστικής διαδικασίας. Εξ αυτού, επομένως, θα μπορούσε να συναχθεί ότι η θέση περί μη θεμελίωσης εννόμου συμφέροντος του οριστικώς αποκλεισθέντος, ακόμη και αν αυτός επικαλείται σοβαρή παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού από τους υπόλοιπους προσφέροντες, είναι γενικεύσιμη¹⁰.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η επίδικη περίπτωση δεν διέφερε ουσιωδώς από αυτήν του οριστικού αποκλεισμού προσφέροντος. Ως εκ τούτου, η δικαστική απόφαση που επικυρώνει τη νομιμότητα του όρου συμμετοχής, εξαιτίας του οποίου ο οικονομικός φορέας αποκλείστηκε από τον διαγωνισμό, εξομοιώνεται με την απόφαση που επικυρώνει τον αποκλεισμό προσφέροντος, υπό την έννοια ότι αμφότερες, μόλις αποκτήσουν ισχύ δεδικασμένου, άγουν σε οριστικό αποκλεισμό του, θέτοντας αυτόν εκτός του προστατευτικού πεδίου της Οδηγίας. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο θέτει ως

διακριτό όριο του εννόμου συμφέροντος τον οριστικό αποκλεισμό σε οποιοδήποτε στάδιο της διαγωνιστικής διαδικασίας.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η υποβολή και το περιεχόμενο προδικαστικού ερωτήματος από το ιταλικό δικαστήριο Tribunale amministrativo regionale per la Lombardia (διοικητικό πρωτοδικείο της Περιφέρειας της Λομβαρδίας), όπως συνοψίζεται στις σκ. 17-21 της απόφασης, επιβεβαιώνουν τον σύνθετο χαρακτήρα των ζητημάτων που αναφύονται στο πεδίο της έννομης προστασίας κατά το προσυμβατικό στάδιο. Οι αμφιβολίες του εθνικού δικαστή ως προς τον επιτρεπτό βαθμό γενίκευσης και εφαρμογής των πορισμάτων της νομολογίας του ΔΕΕ δεν είναι «ασύγγνωστες», καθότι το κανονιστικό περιεχόμενο των εφαρμοστέων αόριστων νομικών εννοιών στο πεδίο αυτό συγκεκριμενοποιείται ενόψει του πραγματικού της εκάστοτε κρινόμενης περίπτωσης¹¹.

► Κρατικές ενισχύσεις

Η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση με την οποία επιδικάζεται αποζημίωση από εθνικό δικαστήριο

προδικαστική παραπομπή – κρατικές ενισχύσεις – παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας – τιμολογιακό πλεονέκτημα – πώληση πλεονάζουσας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας – άρθρα 107 και 108 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 1407/2013 – έννοια κρατικών πόρων – διάκριση εξουσιών – απελευθέρωση αγοράς – ενισχύσεις ήσσονος σημασίας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-702/20 και C-17/21, Dobeles Hes και GM, 12.01.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:1 – Προδικαστική παραπομπή

Η προηγούμενη πλήρης απελευθέρωση της σχετικής αγοράς δεν αποτελεί προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό ενός πλεονεκτήματος ως «κρατικής ενίσχυσης», κατά την

10. Ήδη στην πρόσφατη ΣτΕ ΕΑ 80/2023, σκ. 8 γίνεται επίκληση της κρίσης αυτής του Δικαστηρίου. Η απόφαση αφορά την παροχή έννομης προστασίας στο στάδιο ανάθεσης συμβάσεων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2009/81/EK (ν. 3978/2011), δεδομένης όμως της ομοιότητας των εφαρμοστέων διατάξεων με τις αντίστοιχες της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, το ΣτΕ αναφέρεται στη σχολιαζόμενη απόφαση και διατυπώνει τη θέση ότι ο οριστικώς αποκλεισθείς δεν έχει έννομο συμφέρον να αμφισβητήσει την απόφαση ανάθεσης επικαλούμενος παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού ή παραβίαση του ενιαίου μέτρου κρίσης.

11. Συναφώς βλ. Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 8, όπου και παραπομπή (αρ. 14) στην ΔΕΕ C-689/13, PFE, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:199, σκ. 26, στην οποία το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα πορίσματα της απόφασης ΔΕΕ C-19/13, Fastweb, 11.09.2014, ECLI:EU:C:2014:2194 συνιστούν «συγκεκριμενοποίηση των απαιτήσεων που καθιερώνουν οι διατάξεις [του άρθρου 1 παρ. 1 και 3 της Οδηγίας], στην περίπτωση κατά την οποία, κατόπιν της διεξαγωγής διαδικασίας για τη σύναψη δημόσιας συμβάσεως, δύο προσφέροντες ασκούν προσφυγές ζητώντας καθέναν τον αποκλεισμό του άλλου». Όπως επισημαίνει η Γ. ΣΙΟΥΤΗ, ό.π., σ. 1635, το ΔΕΕ αποφαινεται με βάση το κριτήριο ότι η αποστολή του είναι να δίνει κατευθυντήριες απαντήσεις σε συγκεκριμένα ζητήματα υποθέσεων και όχι να ερμηνεύει σε αφηρημένο επίπεδο την ενωσιακή νομοθεσία.

έννοια των διατάξεων της ΣΛΕΕ. Στην περίπτωση που εθνική ρύθμιση έχει θεσπίσει κρατική ενίσχυση, η καταβολή ποσού το οποίο διεκδικήθηκε δικαστικώς κατ'εφαρμογήν της εν λόγω ρύθμισης αποτελεί επίσης κρατική ενίσχυση. Αυτή καθ'εαυτήν η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση. Η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης προϋποθέτει εκτίμηση σκοπιμότητας ξένη προς τα καθήκοντα του δικαστή.

Παρατηρήσεις

Αικατερίνη Χαλκά*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με την υπό σχολιασμό απόφαση επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων *Dobeleš Hes SIA* και *GM SIA*, το ΔΕΕ, αφενός, επαναλαμβάνει πάγια νομολογιακά δεδομένα σχετικά με την εννοιολογική οριοθέτηση της έννοιας της κρατικής ενίσχυσης, επιβεβαιώνοντας σημαντικές προγενέστερες αποφάσεις του¹, αφετέρου, παρέχει ενδιαφέρουσες νομικές κρίσεις σε θέματα σχετικά με ερμηνεία των άρθρων 107 και 108 ΣΛΕΕ, του Κανονισμού (ΕΕ) 1407/2013 της Επιτροπής, σχετικά με τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας, και του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/1589 του Συμβουλίου για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του άρθρου 108 ΣΛΕΕ².

Στην παρούσα μελέτη αναλύονται και αξιολογούνται τα ουσιώδη ζητήματα που απορρέουν από την απόφαση. Αρχικώς, εκτίθεται το πλέγμα των πραγματικών περιστατικών της ενδίκου διαφοράς και στη συνέχεια οι σκέψεις του ενωσιακού δικαστή με παράλληλο σχολιασμό των παραδοχών του ΔΕΕ επί των προδικαστικών ερωτημάτων που του απευθύνθηκαν. Σημειώνεται ότι οι απαντήσεις του ΔΕΕ στα προδικαστικά ερωτήματα που του τέθηκαν από το Ανώτατο Δικαστήριο της Λετονίας εξετάζονται στην παρούσα άνευ σειράς για λόγους συνοχής.

II. Τα πραγματικά περιστατικά

Εν είδει σύντομου ιστορικού, προσφεύγουσες στην κύρια δίκη τυγχάνουν δύο λετονικές εταιρείες, οι οποίες εκμεταλλεύονται υδροηλεκτρικούς σταθμούς παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και παράγουν ηλεκτρική ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Πριν τις 07.06.2005, ο νόμος περί ενέργειας επέτρεπε στους παραγωγούς ηλε-

κτρικής ενέργειας να πωλούν την πλεονάζουσα παραγωγή τους σε εγκεκριμένες επιχειρήσεις διανομής ηλεκτρικής ενέργειας σε τιμή που αντιστοιχούσε στο διπλάσιο της μέσης τιμής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας. Η διάταξη αυτή ίσχυε για τις προσφεύγουσες εταιρείες.

Ωστόσο, ο νόμος για την αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, που τέθηκε σε ισχύ από τις 08.06.2005, τροποποίησε τη διαδικασία πώλησης της πλεονάζουσας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Οι παραγωγοί ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που είχαν ήδη αρχίσει τη δραστηριότητά τους είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν να επωφελούνται από τους προηγούμενους ευνοϊκούς όρους.

Σημειώνεται ότι η μέση τιμή πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας καθοριζόταν από μια ρυθμιστική αρχή, η οποία ήταν ανεξάρτητος φορέας με δική του νομική προσωπικότητα. Η ρυθμιστική αρχή ερμήνευσε την ως άνω διάταξη, δεχόμενη ότι η μέση τιμή πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας θα έπρεπε να καθοριστεί στην τιμή που ίσχυε στις 07.06.2005 και να παύσει να ενημερώνει την τιμή στη συνέχεια. Κατά συνέπεια, οι προσφεύγουσες πούλησαν την πλεονάζουσα παραγωγή τους σε τιμή που αντιστοιχούσε στο διπλάσιο της μέσης τιμής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας που ίσχυε κατά την ημερομηνία αυτή.

Πλην όμως, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η ρυθμιστική αρχή εξακολουθούσε να είναι αρμόδια για τον καθορισμό της μέσης τιμής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας. Έτσι, οι προσφεύγουσες ζήτησαν αποζημίωση από τη ρυθμιστική αρχή για τις ζημίες που υπέστησαν λόγω της μη ορθής διαμόρφωσης της τιμής από τις 08.06.2005 κι άσκησαν προσφυγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων το έτος 2011, αφότου η ρυθμιστική αρχή αρνήθηκε να καταβάλει την αποζημίωση.

Το Περιφερειακό Διοικητικό Δικαστήριο έκανε εν μέρει δεκτές τις προσφυγές τους και διέταξε τη ρυθμιστική αρχή να τους καταβάλει συγκεκριμένα ποσά. Στη συνέχεια, η ρυθμιστική αρχή προσέφυγε στο Ανώτατο Δικαστήριο της Λετονίας, το οποίο και αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει μια σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ, οι απαντήσεις επί των οποίων αναλύονται κατωτέρω.

III. Παραδοχές του ΔΕΕ – Παρατηρήσεις

Το πρώτο ερώτημα στο οποίο κλήθηκε να απαντήσει το ΔΕΕ αφορούσε στην έννοια της κρατικής ενίσχυσης, έτσι ως στοιχειοθετείται στο άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ³. Στην έννοια των κρατικών ενισχύσεων υπάγεται κάθε μέτρο δημοσιονομικής ή οικονομικής φύσεως που ευνοεί την ανάπτυξη ή την εξισορρόπηση των ιδιωτικών οικονομικών δραστηριοτήτων⁴. Πρόκειται για έναν εκτενή ορισμό,

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. ΔΕΕ C-405/16 P, *Γερμανία/Επιτροπή*, 28.03.2019, ECLI:EU:C:2019:268· ΔΕΕ C-425/19 P, *Επιτροπή/Ιταλία κ.λπ.*, 02.03.2021, ECLI:EU:C:2021:154· ΔΕΕ C-262/12, *Association Vent De Colère! and Others*, 19.12.2013, ECLI:EU:C:2013:851· ΔΕΚ C-206/06, *Essent Netwerk Noord and Others*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:413.

2. Σκ. 1 της σχολιαζόμενης απόφασης.

3. Ibid, σκ. 30.

4. Ν. ΜΠΑΡΜΠΑΣ, *Στοιχεία Δημοσιονομικού Δικαίου*, 9η έκδ., 2022,

σύμφωνα με τον οποίο για να χαρακτηριστεί ένα μέτρο ως κρατική ενίσχυση θα πρέπει να πρόκειται για παρέμβαση εκ μέρους του κράτους ή με κρατικούς πόρους, η παρέμβαση αυτή να είναι ικανή να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, να παρέχεται επιλεκτικό πλεονέκτημα σε ορισμένη επιχείρηση - αποδέκτη και, τέλος, να νοθεύει ή να απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό⁵.

Το ΔΕΕ επιχείρησε να οριοθετήσει την έννοια των «κρατικών πόρων» εκκινώντας από την παραδοχή ότι τα κεφάλαια που προέρχονται από φόρους ή από άλλες υποχρεωτικές επιβαρύνσεις δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας και των οποίων η διαχείριση και η κατανομή διέπονται από τη νομοθεσία αυτή αποτελούν «κρατικούς πόρους», κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ⁶. Επαναλαμβάνοντας δε τις θέσεις που υιοθέτησε στις αποφάσεις *Γαλλία κατά Επιτροπή*⁷ και *Eco TLC*⁸, δέχτηκε ότι πέραν του ανωτέρω κριτηρίου, το γεγονός ότι τα ποσά παραμένουν διαρκώς υπό δημόσιο έλεγχο και συνεπώς στη διάθεση των αρμόδιων εθνικών αρχών αρκεί για να χαρακτηρισθούν αυτά ως «κρατικοί πόροι»⁹. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διαζευκτικών κριτηρίων της έννοιας των «κρατικών πόρων», το ΔΕΕ οδηγήθηκε στην ορθή κρίση ότι η υποχρέωση που επιβάλλεται στον δημόσιο πάροχο να αγοράζει ηλεκτρική ενέργεια από παραγωγούς που χρησιμοποιούν ανανεώσιμες πηγές σε τιμή υψηλότερη από την αγοραία τιμή, εκμεταλλευόμενος την υποχρέωση του τελικού καταναλωτή να καταβάλλει τίμημα που να αναλογεί στην ηλεκτρική ενέργεια που καταναλώνει, μπορεί να θεωρηθεί «κρατική ενίσχυση» σύμφωνα με τις επίμαχες διατάξεις της ΣΛΕΕ¹⁰.

Συναφώς, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε στην οριοθέτηση της έννοιας της «κρατικής ενίσχυσης» και συγκεκριμένα στην επιρροή που ασκεί η απελευθέρωση της σχετικής αγοράς στην εκτίμηση ως προς την ύπαρξη κρατικής ενίσχυσης¹¹. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο 107 ΣΛΕΕ, η δημόσια στήριξη επιχειρήσεων συνιστά κρατική ενίσχυση εφόσον «νοθεύει ή απειλεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό διά της ευνοϊκής μεταχειρίσεως ορισμένων επιχειρήσεων ή ορισμένων κλάδων παραγωγής» και μόνον εφόσον «επηρεάζει το εμπόριο

μεταξύ κρατών μελών»¹². Πρόκειται για δύο διακριτά και αναγκαία στοιχεία της έννοιας της ενίσχυσης, τα οποία εξετάζονται συχνά από κοινού κατά την αξιολόγηση των κρατικών ενισχύσεων, καθώς θεωρούνται, κατά κανόνα, άρρηκτα συνδεδεμένα¹³.

Σχετικά με την προϋπόθεση της νόθευσης του ανταγωνισμού, ένα μέτρο που χορηγείται από το κράτος θεωρείται ότι στρεβλώνει ή απειλεί να στρεβλώσει τον ανταγωνισμό όταν είναι ικανό να βελτιώσει την ανταγωνιστική θέση του δικαιούχου σε σχέση με άλλες επιχειρήσεις με τις οποίες ανταγωνίζεται¹⁴. Στρέβλωση του ανταγωνισμού θεωρείται γενικά ότι υπάρχει όταν το κράτος χορηγεί οικονομικό πλεονέκτημα σε μια επιχείρηση σε έναν απελευθερωμένο τομέα όπου υπάρχει ή θα μπορούσε να υπάρξει ανταγωνισμός¹⁵. Άλλοις λόγους, μια κρατική ενίσχυση είναι ικανή να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και να νοθεύσει ή να απειλήσει να νοθεύσει τον ανταγωνισμό ακόμη και αν η σχετική αγορά είναι μόνο μερικώς ανοικτή στον ανταγωνισμό¹⁶. Το ΔΕΕ, λοιπόν, επαναλαμβάνει την πάγια νομολογιακή θέση του¹⁷, ότι αρκεί, κατά τη θέση σε ισχύ ενός μέτρου ενισχύσεως, να υπάρχει κατάσταση πραγματικού ανταγωνισμού στη σχετική αγορά προκειμένου μια κρατική παρέμβαση ή παρέμβαση με κρατικούς πόρους να μπορεί να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και να νοθεύσει ή να απειλήσει να νοθεύσει τον ανταγωνισμό. Στη βάση των ανωτέρω παραδοχών, ο ενωσιακός δικαστής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το πλεονέκτημα που χορηγείται σε ορισμένες επιχειρήσεις είναι ικανό να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και να νοθεύσει τον ανταγωνισμό ακόμη και πριν από την πλήρη απελευθέρωση της σχετικής αγοράς¹⁸.

Εν συνεχεία, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε διευκρινίσεις σχετικά με το κατά πόσον ο Κανονισμός (ΕΕ) 1407/2013¹⁹ τυγχάνει εφαρμογής στις επίμαχες ενισχύσεις της κύριας δίκης, εφόσον το ποσό της ενίσχυσης δεν υπερβαίνει το

σ. 354, αρ. 172 = sakkoulas-online.

5. Σκ. 31 της σχολιαζόμενης απόφασης: ΔΕΕ C-425/19 Ρ, ό.π., σκ. 57 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

6. Σκ. 38 της σχολιαζόμενης απόφασης.

7. ΔΕΚ C-482/99, *France/Commission*, 16.05.2002, ECLI:EU:C:2002:294, σκ. 37.

8. ΔΕΕ C-556/19, *Eco TLC*, 21.10.2020, ECLI:EU:C:2020:844, σκ. 36.

9. Σκ. 39 της σχολιαζόμενης απόφασης.

10. Ibid, σκ. 42.

11. Ibid, σκ. 44.

12. Άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

13. Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union, C/2016/2946, παρ. 186, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016XC0719%2805%29>.

14. ΔΕΚ 730/79, *Philip Morris*, 17.09.1980, ECLI:EU:C:1980:209, σκ. 11.

15. ΔΕΚ C-280/00, *Altmark Trans*, 24.07.2003, ECLI:EU:C:2003:415.

16. Σκ. 51 της σχολιαζόμενης απόφασης.

17. ΔΕΕ C-387/17, *Fallimento Traghetti del Mediterraneo*, 23.01.2019, ECLI:EU:C:2019:51, σκ. 39-40.

18. Σκ. 52 της σχολιαζόμενης απόφασης.

19. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1407/2013 της Επιτροπής, της 18ης Δεκεμβρίου 2013, σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας.

όριο *de minimis* που ορίζεται στον εν λόγω Κανονισμό²⁰. Το ΔΕΕ αρχικώς υπενθύμισε²¹ ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είναι αρμόδια να αποφαινόνται επί της συμβατότητας των κρατικών ενισχύσεων προς την εσωτερική αγορά, πλην όμως δύνανται να ερμηνεύσουν και να εφαρμόσουν την έννοια της κρατικής ενίσχυσης, προκειμένου να προσδιορίσουν αν ένα κρατικό μέτρο θα έπρεπε να έχει υποβληθεί στη διαδικασία που περιγράφεται στο άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ δέχτηκε ότι για την αξιολόγηση της τήρησης του ορίου για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το ποσό της ενίσχυσης της οποίας η καταβολή ζητείται αθροιζόμενο μαζί με τα ποσά που έχουν ήδη εισπραχθεί κατά τη διάρκεια της περιόδου βάσει της οικείας εθνικής νομοθετικής ρύθμισης²². Η κρίση του ΔΕΕ, εν προκειμένω, εδράζεται στην κοινή λογική και συνάδει με το γράμμα και την τελεολογία του Κανονισμού.

Η σημασία της υπό σχολιασμό απόφασης εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στις τοποθετήσεις του ΔΕΕ σε απάντηση των επόμενων προδικαστικών ερωτημάτων επί του εάν η δικαστική απόφαση που επιδικάζει αποζημίωση μπορεί να αποτελέσει κρατική ενίσχυση κι επί του εάν μπορεί να συνιστά κρατική ενίσχυση η εν συνεχεία συμμόρφωση της κρατικής αρχής και η καταβολή της αποζημίωσης.

Σε απάντηση του τρίτου ερωτήματος, το ΔΕΕ, στηριζόμενο σε προηγούμενη νομολογία του²³, αρχικώς τόνισε ότι οι κρατικές ενισχύσεις διαφέρουν από τις αποζημιώσεις τις οποίες υποχρεώνονται, ενδεχομένως, να καταβάλουν σε ιδιώτες οι εθνικές αρχές προς αποκατάσταση ζημίας που τους προξένησαν. Εκτιμώντας, ωστόσο, τα στοιχεία που εισέφερε το αιτούν εθνικό δικαστήριο, κατέληξε ότι στην περίπτωση που εθνική ρύθμιση έχει θεσπίσει «κρατική ενίσχυση», η καταβολή ποσού το οποίο διεκδικήθηκε δικαστικώς κατ'εφαρμογή της σχετικής ρύθμισης αποτελεί επίσης κρατική ενίσχυση²⁴. Δικαιολογητικός λόγος της κρίσης του ΔΕΕ ήταν ότι, εν προκειμένω, το ίδιο το τιμολογιακό πλεονέκτημα που χορηγήθηκε δυνάμει της σχετικής εθνικής ρύθμισης, η οποία εφαρμόστηκε ενώπιον των λετονικών δικαστηρίων, ήτοι αυτό που απονεμόταν στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, αποτελούσε καθ'εαυτό κρατική ενίσχυση²⁵.

Άλλοις λόγοις, όπως έχει επισημανθεί²⁶, δεν υπάρχει μία και μοναδική απάντηση στο ερώτημα του εάν η καταβολή αποζημίωσης σε συμμόρφωση προς δικαστική απόφαση μπορεί να συνιστά χορήγηση κρατικής ενίσχυσης αντίθετης στο ενωσιακό δίκαιο. Και τούτο, διότι, αν η αποζημίωση έχει επιδικασθεί σε συμμόρφωση προς εθνική διάταξη η οποία είναι αντίθετη στην ενωσιακή νομοθεσία περί κρατικών ενισχύσεων, είναι πολύ πιθανό να πληρούνται αυτοτελώς οι προϋποθέσεις της διάταξης του άρθρου 107 ΣΛΕΕ.

Αναφορικά με το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, αξίζει να αναφερθεί ότι παρασχέθηκε στο ΔΕΕ η ευκαιρία να αποφανθεί για πρώτη φορά ρητά σχετικά με το εάν είναι δυνατόν μια δικαστική απόφαση να αποτελεί *per se* πράξη κρατικής ενίσχυσης σύμφωνα με τις επίμαχες διατάξεις της ΣΛΕΕ²⁷. Αξίζει να γίνει μνεία στην ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση *ΔΕΗ και Επιτροπή κατά Αλουμίμιον της Ελλάδος*²⁸, στην οποία το ΔΕΕ δέχτηκε αορίστως, χωρίς περαιτέρω ανάλυση και επεξήγηση, ότι ένα εθνικό δικαστήριο μπορεί με την απόφασή του να παραβιάσει το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ²⁹. Ωστόσο, στην εν λόγω απόφαση, το ΔΕΕ δεν δέχτηκε επί της ουσίας ότι μια δικαστική απόφαση δύναται να αποτελέσει ως πράξη δικαιοδοτικού οργάνου «κρατική ενίσχυση», αλλά ότι ο εθνικός δικαστής μπορεί να παραβιάσει το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ ακόμη και στο πλαίσιο δίκης ασφαλιστικών μέτρων³⁰.

Με την υπό σχολιασμό απόφαση, το κρίσιμο αυτό ζήτημα τέμνεται οριστικώς. Το ΔΕΕ, απορρίπτοντας τη θέση της Επιτροπής³¹, ότι τα ποσά που επιδίδασαν τα λετονικά δικαστήρια στις προσφεύγουσες εταιρείες αποτελούν χωριστές κρατικές ενισχύσεις σε σχέση με το τιμολογιακό πλεονέκτημα που προβλέπεται από την επίμαχη εθνική νομοθετική ρύθμιση, δέχτηκε ότι αυτή καθ'εαυτή η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης δεν μπορεί να προκύψει από δικαστική απόφαση και τούτο διότι η χορήγηση της κρατικής ενίσχυσης προϋποθέτει εκτίμηση σκοπιμότητας, η οποία δεν εντάσσεται στα καθήκοντα του δικαστή³².

Η απάντηση του ΔΕΕ στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στις παρακάτω παραδοχές. Ο ενωσιακός δικαστής διευκρίνισε ότι το εθνικό δικαστήριο δεν επιδίδασε τα ποσά στις προσφεύγουσες εταιρείες ενεργώντας στο πλαίσιο της διακριτικής του ευχέρειας, αντιθέτως οδηγήθηκε στη δι-

20. Σκ. 90 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. ΔΕΚ C-119/05, *Lucchini*, 18.07.2007, ECLI:EU:C:2007:434, σκ. 50· ΔΕΕ C-590/14 P, *ΔΕΗ και Επιτροπή/Αλουμίμιον της Ελλάδος*, 16.10.2016, ECLI:EU:C:2016:797, σκ. 98.

22. Σκ. 93 της σχολιαζόμενης απόφασης.

23. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις 106/87 έως 120/87, *Αστερίς κ.λπ.*, 27.09.1988, ECLI:EU:C:1988:457, σκ. 23-24.

24. Σκ. 65 της σχολιαζόμενης απόφασης.

25. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, σε: Συνομιλώντας με τον Καθηγητή Γεώργιο Μιχαλόπουλο για το Δίκαιο της Επιχείρησης, Αναμνηστικός Τόμος, εκδ.

Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σ. 853.

26. *Ibid*, σ. 857.

27. *Ibid*, σ. 853.

28. ΔΕΕ C-590/14 P, ό.π.

29. *Ibid*.

30. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, σε: Συνομιλώντας με τον Καθηγητή Γεώργιο Μιχαλόπουλο για το Δίκαιο της Επιχείρησης, ό.π., σ. 854.

31. Σκ. 69 της σχολιαζόμενης απόφασης.

32. *Ibid*, σκ. 76.

καιοδοτική του κρίση εφαρμόζοντας τον λετονικό νόμο για την αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, έτσι ως αυτός ερμηνεύτηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο³³. Το εθνικό δικαστήριο είναι πιθανό να επιδικάσει ποσό το οποίο αντιστοιχεί σε κρατική ενίσχυση απαγορευμένη από το ενωσιακό δίκαιο, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η κρατική ενίσχυση χορηγείται από το ίδιο το δικαστήριο³⁴. Επιπλέον, επανερχόμενο στη θέση του επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι προϋπόθεση ύπαρξης κρατικής ενίσχυσης είναι η προέλευσή της από «κρατικούς πόρους», εξουσία επί της διάθεσης των οποίων δεν έχει ο εθνικός δικαστής³⁵.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει το ΔΕΕ μας κατευθύνει προς τη θεμελιώδη αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η οποία συνιστά κεντρικό στοιχείο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού³⁶. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο βασικός εφαρμοστής του δικαίου της Ένωσης είναι τα εθνικά δικαστήρια, αφού το δίκαιο της Ένωσης εφαρμόζεται στο εσωτερικό των κρατών μελών³⁷. Ο εθνικός δικαστής δεν είναι φορέας κρατικής εξουσίας αλλά

φορέας δικαιοδοτικού ελέγχου³⁸, επομένως η δικαστική απόφαση δεν δύναται να αποτελέσει καθ' εαυτή πράξη χορήγησης κρατικής ενίσχυσης³⁹.

IV. Συμπεράσματα

Είναι σαφές ότι η προσφάτως εκδοθείσα απόφαση επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων *Dobeles Hes SIA* και *GM SIA* χαρακτηρίζεται από δογματική ορθότητα. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ επιβεβαιώνει το ήδη διαμορφωμένο πεδίο εφαρμογής της ενωσιακής νομοθεσίας περί κρατικών ενισχύσεων, ενώ παράλληλα τέμνει το ουσιαστικότερο, κατά τη γνώμη της γράφουσας, ζήτημα, ότι δηλαδή μια δικαστική απόφαση δεν μπορεί να θεωρηθεί *per se* πράξη χορήγησης «κρατικής ενίσχυσης»⁴⁰. Ο (εθνικός) δικαστής δεν είναι φορέας κρατικής εξουσίας, συνεπώς δεν μπορεί εκ της θέσης του να διαμορφώσει δικαιοδοτική κρίση περί χορήγησης κρατικής ενίσχυσης⁴¹. Κομβικής σημασίας είναι η διατύπωση του ΔΕΕ, ότι «η θέσπιση κρατικής ενίσχυσης προϋποθέτει εκτίμηση σκοπιμότητας ξένη προς τα καθήκοντα του δικαστή»⁴². Η απόφαση έχει μεγάλη θεωρητική και πρακτική σημασία και θα αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω σχολιασμού από τη νομική κοινότητα.

33. Ibid, σκ. 71.

34. Ibid, σκ. 75.

35. Ibid, σκ. 73· Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, σε: Συνομιλώντας με τον Καθηγητή Γεώργιο Μιχαλόπουλο για το Δίκαιο της Επιχείρησης, ό.π., σ. 851.

36. Α. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, Το Σύνταγμα στη νέα Ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση, 2018, σ. 36 = sakkoulas-online.

37. Ι. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2017, σ. 73 = sakkoulas-online.

38. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, σε: Συνομιλώντας με τον Καθηγητή Γεώργιο Μιχαλόπουλο για το Δίκαιο της Επιχείρησης, ό.π., σ. 858.

39. Σκ. 76 της σχολιαζόμενης απόφασης.

40. Ibid.

41. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, σε: Συνομιλώντας με τον Καθηγητή Γεώργιο Μιχαλόπουλο για το Δίκαιο της Επιχείρησης, ό.π., σ. 858.

42. Σκ. 76 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Νοέμβριος 2022 – Ιανουάριος 2023)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση Sanchez-Sanchez κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 22854/20), απόφαση της 3ης Νοεμβρίου 2022 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

Έκδοση στις ΗΠΑ – κίνδυνος ισόβιας κάθειρξης – δυνατότητα αποφυλάκισης

Ο προσφεύγων είναι ένας Μεξικανός πολίτης που κρατείται προσωρινά στο Ηνωμένο Βασίλειο. Πρόκειται να εκδοθεί στις ΗΠΑ, όπου κατηγορείται για εμπορία και διακίνηση ναρκωτικών. Σε περίπτωση καταδίκης αντιμετωπίζει ισόβια κάθειρξη, σύμφωνα με το Πεδίο 43 των Κατευθυντήριων Γραμμών Επιβολής Ποινών των Ηνωμένων Πολιτειών.

Ο προσφεύγων προσέφυγε κατά της απόφασης έκδοσής του στο Ανώτατο Δικαστήριο, χωρίς επιτυχία. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι δεσμεύεται από μια προγενέστερη απόφαση της Βουλής των Λόρδων, που αποφάσισε ότι η έκδοση στις ΗΠΑ ενός κατηγορουμένου, ο οποίος σε περίπτωση καταδίκης του αντιμετωπίζει ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης, δεν αποτελεί παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι, μετά την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στην υπόθεση *Trabelsi κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 140/10, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014), δεν υπήρχε «σαφής και συνεπής» νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 3 στο πλαίσιο έκδοσης καταδικασμένου σε ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης. Διαπίστωσε επίσης ότι η ισόβια κάθειρξη δεν ήταν ανεπίδεκτη μείωσης, σημειώνοντας ότι υπήρχαν δύο περιπτώσεις όπου ο κρατούμενος μπορεί να ζητήσει τη μείωση της ποινής του κατά το ομοσπονδιακό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών: αποφυλάκιση για ανθρωπιστικούς λόγους και απονομή χάριτος.

Στις 19 Οκτωβρίου 2021, ένα Τμήμα του ΕΔΔΑ παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

Στην υπόθεση *Vinter και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 66069/06, απόφαση της 9ης Ιουλίου 2013 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης), το Δικαστήριο έκρινε, σχετικά με αποφάσεις που έχουν ισόβια αποτελέσματα κατά το εθνικό πλαίσιο, ότι η ποινολογική αιτιολόγηση μιας ισόβιας κάθειρξης θα πρέπει να υπόκειται σε έλεγχο μετά την πάροδο ορισμένου χρονικού διαστήματος. Στη συνέχεια, στην υπόθεση *Trabelsi κατά Βελγίου*, το Δικαστήριο εφάρμοσε τα κριτήρια που όρισε στην υπόθεση *Vinter*

και λοιποί σχετικά με την έκδοση και έκρινε ότι η έκδοση του προσφεύγοντα θα παραβίαζε το άρθρο 3 επειδή καμία από τις διαδικασίες που παρείχε το αιτούν Κράτος δεν αποτελούσε διαδικασία επανελέγχου κατά την οποία οι εθνικές αρχές εξετάζουν, βάσει αντικειμενικών, προκαθορισμένων κριτηρίων που ο κρατούμενος γνωρίζει επακριβώς κατά τον χρόνο επιβολής της ισόβιας κάθειρξης, εάν κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής άλλαξε (ο κρατούμενος) και έχει πρόοδο σε τέτοιο βαθμό που η συνέχιση της κράτησης δεν μπορεί πλέον να δικαιολογηθεί με την επίκληση επίτευξης νόμιμων ποινολογικών σκοπών.

Όμως, η υπόθεση *Vinter* και λοιποί δεν αφορούσε έκδοση. Η διάκριση αυτή είναι σημαντική.

Στο εθνικό πλαίσιο, η κατάσταση του προσφεύγοντα, ο οποίος είχε ήδη καταδικαστεί και φυλακιστεί, ήταν γνωστή. Επίσης, ήταν ομοίως γνωστό στις εθνικές αρχές και στο Δικαστήριο το εθνικό σύστημα ελέγχου των ποινών. Αναφορικά με την έκδοση, από την άλλη, όπως στην παρούσα υπόθεση, όπου ο προσφεύγων δεν έχει ακόμη καταδικαστεί, ζητείται μια σύνθετη εκτίμηση κινδύνου, μια ευαίσθητη πρόγνωση που αναπόφευκτα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πιο αβέβαιη σε σύγκριση με αυτή που ορίζει το εθνικό πλαίσιο. Αυτό επιβάλει – καταρχήν και για πρακτικούς λόγους – προσοχή κατά την εφαρμογή των αρχών που ορίστηκαν στην υπόθεση *Vinter* και λοιποί και οι οποίες προορίζονταν για εφαρμογή σε εθνικό πλαίσιο και εξαιρετικά στο πλαίσιο έκδοσης.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο καταρχάς παρατηρεί ότι οι αρχές που καθορίστηκαν στην υπόθεση *Vinter* και λοιποί συμπεριλαμβάνουν τόσο την ουσιαστική υποχρέωση των Συμβαλλομένων Κρατών να διασφαλίσουν ότι η ισόβια κάθειρξη δεν καθίσταται με την πάροδο του χρόνου ποινή ασύμβατη προς το άρθρο 3 της Σύμβασης όσο και τις σχετικές διαδικαστικές εγγυήσεις [υπόθεση *Murray κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή Νο 1011/10, απόφαση της 26ης Απριλίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης)], οι οποίες δεν αποτελούν αυτοσκοπό αλλά τηρούνται από τα Συμβαλλόμενα Κράτη προκειμένου να αποφύγουν παραβίαση της απαγόρευσης επιβολής απάνθρωπης και εξευτελιστικής τιμωρίας. Σχετικά με την ουσιαστική υποχρέωση, η έκθεση ενός ατόμου σε έναν αληθινό κίνδυνο υποβολής του σε μια απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία θα είναι αντίθετη με το πνεύμα και με τον σκοπό του άρθρου 3 της Σύμβασης. Από την άλλη, φαίνεται ότι οι διαδικαστικές εγγυήσεις είναι πιο κατάλληλες σε ένα αμιγώς εθνικό πλαίσιο και, συνεπώς, δεν αφορούν την περίπτωση ατόμου του οποίου η έκδοση έχει

ζητηθεί από τρίτο κράτος, καθώς αυτό θα αποτελούσε μια υπερβολικά εκτενή ερμηνεία της ευθύνης ενός Συμβαλλόμενου Κράτους σε ένα τέτοιο πλαίσιο. Προκύπτει ότι, κατά τη Σύμβαση, τα Συμβαλλόμενα Κράτη δεν μπορούν να καταστούν υπεύθυνα για τις ελλείψεις του συστήματος ενός τρίτου κράτους όταν ελέγχονται σύμφωνα με τα κριτήρια που τέθηκαν με την υπόθεση *Vinter και λοιποί*. Η απαίτηση να εξετάζει το Συμβαλλόμενο Κράτος τον σχετικό νόμο και την πρακτική ενός τρίτου κράτους με σκοπό την αξιολόγηση της συμμόρφωσής του με αυτές τις διαδικαστικές εγγυήσεις μπορεί να αποδειχθεί αδικαιολόγητα δύσκολο για τις εθνικές αρχές κατά την απόφασή τους επί αιτημάτων έκδοσης.

Επιπλέον, στο εθνικό πλαίσιο, σε περίπτωση διαπίστωσης παραβίασης του άρθρου 3, ο προσφεύγων θα παραμείνει υπό κράτηση εκκρεμούσης της προσφυγής του ή της υιοθέτησης ενός συμφωνίου προς τη Σύμβαση μηχανισμού ελέγχου, ο οποίος θα μπορούσε – αλλά όχι απαραίτητα – να οδηγήσει στην πρόωρη αποφυλάκισή του. Συνεπώς, οι σύννομοι ποινολογικοί σκοποί της φυλάκισης δεν θα υπονομεύονταν. Αντιθέτως, στο πλαίσιο έκδοσης, η συνέπεια της διαπίστωσης μιας παραβίασης του άρθρου 3 θα ήταν ένα άτομο που του ασκήθηκε δίωξη για σοβαρά αδικήματα να μην δικαστεί ποτέ, εκτός εάν διωκόταν στο αιτούν κράτος ή εάν το αιτούν κράτος μπορούσε να προσφέρει τις απαραίτητες διασφαλίσεις για τη διευκόλυνση της έκδοσης. Το να επιτραπεί σε ένα τέτοιο άτομο να παραμείνει ατιμώρητο θα ήταν κάτι που δύσκολα θα συμφιλιωνόταν με το γενικό συμφέρον της κοινωνίας να διασφαλίσει την απόδοση δικαιοσύνης σε ποινικές υποθέσεις. Θα ήταν επίσης δύσκολο να συμφιλιωθεί με το συμφέρον των Συμβαλλόμενων Κρατών να συμμορφωθούν προς τις διεθνείς τους υποχρεώσεις, που στοχεύουν στην αποτροπή καταφυγίων όσων κατηγορούνται με τα πιο σοβαρά ποινικά αδικήματα.

Συνεπώς, ενώ οι αρχές που τέθηκαν στην υπόθεση *Vinter και λοιποί* θα πρέπει να εφαρμόζονται σε υποθέσεις στο εθνικό πλαίσιο, μια προσαρμοσμένη προσέγγιση είναι απαραίτητη στο πλαίσιο μιας έκδοσης. Η προσαρμοσμένη προσέγγιση αποτελείται από δύο στάδια: στο πρώτο στάδιο θα πρέπει να διαπιστωθεί εάν ο προσφεύγων προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι υφίστανται βάσιμοι λόγοι να θεωρείται ότι, εάν εκδοθεί και σε περίπτωση καταδίκης του, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος να του επιβληθεί ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης. Υπό την έννοια αυτή, θα πρέπει ο προσφεύγων να αποδείξει ότι θα του επιβληθεί μια τέτοια ποινή [υπόθεση *Lopez Elorza κατά Ισπανίας* (Προσφυγή Νο 30614/15, απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2017), υπόθεση *Findikoglu κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 20672/15, απόφαση της 7ης Ιουνίου 2016)]. Ένας τέτοιος κίνδυνος θα αποδεικνυόταν πιο εύκολα εάν ο προσφεύγων αντιμετώπιζε μια υποχρεωτική ποινή ισόβιας κάθειρξης.

Εάν αποδεικνυόταν κατά το πρώτο σκέλος του ελέγχου ότι ο προσφεύγων διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να υποβληθεί σε ισόβια κάθειρξη, τότε το δεύτερο σκέλος της έρευνας, σχετικά με τις αρχές που τέθηκαν στην υπόθεση *Vinter και λοιποί*, θα εστιάσει στην ουσιαστική εγγύηση που αποτελεί την ουσία της νομολογίας της ανωτέρω υπόθεσης και η οποία εύκολα μεταφέρεται από το εθνικό πλαίσιο σε αυτό της έκδοσης. Στο δεύτερο στάδιο, θα πρέπει να εξεταστεί από τις αρχές της χώρας που της ζητήθηκε η έκδοση, πριν από την έγκρισή της, εάν υπάρχει στο αιτούν κράτος μηχανισμός ελέγχου ικανός για να ελέγξουν οι εκεί εθνικές αρχές εάν οι αλλαγές στον ισόβιως κρατούμενο ήταν τόσο σημαντικές και εάν υπήρχε κατά τη διάρκεια της κράτησης πρόοδος σωφρονισμού ώστε να σημαίνει ότι η συνέχιση της κράτησης δεν δικαιολογείται πλέον για λόγους ποινολογικούς. Συνοψίζοντας, θα πρέπει να εξεταστεί εάν, από τη στιγμή της κάθειρξης, υπήρχε μηχανισμός ελέγχου που να επιτρέπει στις εθνικές αρχές να αξιολογούν την πρόοδο του κρατούμενου προς τον σωφρονισμό ή οποιονδήποτε άλλο λόγο αποφυλάκισης εξαιτίας της συμπεριφοράς του ή άλλων σχετικών προσωπικών περιστάσεων.

Αναφορικά με τις διαδικαστικές εγγυήσεις που παρέχονται για την εξυπηρέτηση των ισόβιως φυλακισμένων, η διαθεσιμότητα αυτών στο νομικό σύστημα του αιτούντος κράτους δεν αποτελεί προϋπόθεση για τη συμμόρφωση προς το άρθρο 3 του Συμβαλλόμενου Κράτους που εκδίδει. Προκύπτει ότι σε μια υπόθεση έκδοσης το ερώτημα δεν είναι εάν, κατά τον χρόνο έκδοσης του κρατουμένου, οι ποινές ισόβιας κάθειρξης στο αιτούν κράτος είναι σύμφωνες προς το άρθρο 3, με αναφορά σε όλα τα κριτήρια που εφαρμόζονται στους ισόβιως φυλακισμένους από τα Συμβαλλόμενα Κράτη.

Στην υπόθεση *Trabelsi*, το Δικαστήριο δεν εξέτασε, ως προκαταρκτικό βήμα, το ερώτημα εάν υπήρχε σοβαρός κίνδυνος ο προσφεύγων να καταδικαστεί σε ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης. Εξέτασε εάν, κατά τη στιγμή της έκδοσης, τα κριτήρια που τέθηκαν στην υπόθεση *Vinter και λοιποί* πληρούνταν πλήρως. Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή στην υπόθεση *Trabelsi*.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η απαγόρευση της κακομεταχείρισης που προέβλεπε το άρθρο 3 παραμένει απόλυτη. Από την άποψη αυτή, έκρινε ότι δεν μπορούσε να υπάρξει διάκριση μεταξύ του ελάχιστου επιπέδου αυστηρότητας που απαιτείται για την τήρηση του άρθρου 3 στο εθνικό πλαίσιο και του ελάχιστου επιπέδου που απαιτείται στο πλαίσιο εξω-εδαφικής εφαρμογής του. Επιπλέον, τίποτα δεν έθιξε την πλέον καθιερωμένη θέση ότι η έκδοση ενός ατόμου από ένα Συμβαλλόμενο Κράτος θα δημιουργήσει προβλήματα κατά το άρθρο 3 όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρηθεί ότι θα διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο να υποβληθεί σε αντίθετη με το άρθρο 3 μεταχείριση από

το αιτούν κράτος.

Το Δικαστήριο προχώρησε στην εφαρμογή των προαναφερόμενων αρχών στην παρούσα υπόθεση. Ο προσφεύγων δεν είχε ακόμη καταδικαστεί και τα αδικήματα για τα οποία διωκόταν δεν επέφεραν υποχρεωτικά ισόβια κάθειρξη. Για τους σκοπούς του πρώτου σταδίου που εφαρμόζει το Δικαστήριο, ο προσφεύγων πρέπει να αποδείξει ότι, σε περίπτωση καταδίκης του, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος να του επιβληθεί ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης, χωρίς να ελεγχθούν επιμελώς όλοι οι σχετικοί ελαφρυντικοί και επιβαρυντικοί παράγοντες.

Το Δικαστήριο ξεκίνησε από την εκτίμηση που έκαναν τα εθνικά δικαστήρια. Καθώς η αξιολόγηση του Δικαστηρίου θα ήταν για το μέλλον και η έκδοση δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί, τα εθνικά δικαστήρια είχαν την ευκαιρία να αξιολογήσουν ενδελεχώς τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίστηκαν σε διαδικασίες που συμμετείχαν οι ΗΠΑ. Εξετάζοντας το αποδεικτικό υλικό, η περιφερειακή δικαστής έκρινε ότι, εάν καταδικαζόταν ο προσφεύγων, η ποινή του θα ήταν του Επιπέδου 43 των Κατευθυντήριων Αρχών Επιβολής Ποινών των ΗΠΑ, επιπέδου που όριζε ποινή ισόβιας κάθειρξης. Δέχθηκε ότι υπήρχε σοβαρή πιθανότητα ο προσφεύγων να καταδικαστεί σε ισόβια κάθειρξη, καθώς ένας από τους συνεργούς του είχε πεθάνει από υπερβολική δόση. Όμως, ενώ έκρινε ότι ήταν πιθανό να λάβει συγχωνευμένη ποινή και όχι δύο αυτοτελείς ποινές εάν καταδικαζόταν για περισσότερα από ένα αδικήματα, εντούτοις, κατά την άποψη της δικαστή, δεν ήταν δυνατό να καθοριστεί ποια ποινή θα λάμβανε σε περίπτωση κατάδικής του. Εν ολίγοις, οι διαπιστώσεις της περιφερειακής δικαστή ήταν ασαφείς, παρόλο που έκρινε σαφώς ότι δεν ήταν «πιθανό» ο προσφεύγων να λάβει ισόβια κάθειρξη. Συνεπώς, ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να εξετάσει τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίστηκαν αναφορικά με το ζήτημα αυτό.

Από την άποψη αυτή, σύμφωνα με την έκθεση του Φεβρουαρίου 2015 της Επιτροπής Ποινών των ΗΠΑ, με τίτλο «Ισόβιες Ποινές του Ομοσπονδιακού Συστήματος», ποινές ισόβιας κάθειρξης επιβλήθηκαν σε λιγότερες του 1/3 του 1% των υποθέσεων εμπορίας ναρκωτικών το 2013. Επίσης, σύμφωνα με το Διαδραστικό Βιβλίο της Επιτροπής Ποινών των ΗΠΑ, το 2019 στη Βόρεια Περιφέρεια της Τζόρτζια, όπου είχε ασκηθεί ποινική δίωξη κατά του προσφεύγοντα, σε περίπου 65% των 507 καταδικών επιβλήθηκαν ποινές κάτω του εύρους που ορίζουν οι Κατευθυντήριες Γραμμές Επιβολής Ποινών των ΗΠΑ.

Σύμφωνα με την έκθεση του Φεβρουαρίου 2015, οι κατευθυντήριες γραμμές αναφορικά με το αδίκημα της διακίνησης ναρκωτικών όριζαν ποινή ισόβιας κάθειρξης για τα αδικήματα αυτά όταν προκλήθηκε από τη χρήση των ναρκωτικών θάνατος ή σοβαρή σωματική βλάβη και ο κατηγορούμενος είχε καταδικαστεί για τέτοιο έγκλημα. Παρόλο που ένας από τους συνεργούς του προσφεύγοντα

είχε πεθάνει από υπερβολική δόση, τα αποδεικτικά στοιχεία που είχαν προσκομιστεί ενώπιον του Δικαστηρίου υποδείκνυαν ότι ο προσφεύγων δεν είχε προηγούμενες καταδίκες.

Ποινή ισόβιας κάθειρξης θα μπορούσε επίσης να επιβληθεί σε άλλες περιπτώσεις διακίνησης ναρκωτικών όπου εμπλέκονταν μεγάλες ποσότητες ή όπου το δικαστήριο εφάρμοσε άλλες διατάξεις επιβαρυντικές της ποινής σχετικά με τη διακίνηση ναρκωτικών. Οι κατηγορίες κατά του προσφεύγοντα ήταν αδιαμφισβήτητα σοβαρές και το Υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ είχε δηλώσει την πεποίθησή του ότι ο προσφεύγων ήταν ο από κοινού επικεφαλής μιας επιχείρησης διακίνησης ναρκωτικών με έδρα το Μεξικό, που επέβλεπε τη δουλειά των διακινητών στις ΗΠΑ. Όμως, οι τελευταίοι παρέιχαν πληροφορίες για τέσσερις από τους συνεργούς του προσφεύγοντα, οι οποίοι έλαβαν ποινές φυλάκισης από 6 μέχρι 20 χρόνια. Οι δύο, ο V-P και ο H-H, που έλαβαν τις υψηλότερες ποινές και οι οποίοι επίσης είχαν αντιμετωπίσει προβλεπόμενη ποινή ισόβιας κάθειρξης, κατηγορήθηκαν για τα ίδια αδικήματα όπως ο προσφεύγων και καταδικάστηκαν επίσης για επιπλέον αδικήματα που ο προσφεύγων δεν είχε αντιμετωπίσει. Σύμφωνα με το Υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ, εάν ο προσφεύγων δήλωνε ένοχος χωρίς να ακολουθήσει δίκη ή εάν καταδικαζόταν κατά την ακροαματική διαδικασία, θα καταδικαζόταν από τον ίδιο δικαστή που καταδίκασε τους τέσσερις συνεργούς του. Ο δικαστής αυτός θα έπρεπε να λάβει υπόψη του τις βασικές αρχές της επιβολής ποινής, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης να αποφεύγονται αδικαιολόγητες διαφορές στις ποινές μεταξύ των κατηγορουμένων με παρόμοιες δικογραφίες, που καταδικάστηκαν για παρόμοια συμπεριφορά.

Στην υπόθεση *Lopez Elorza*, το Δικαστήριο έκρινε σχετικό το γεγονός ότι οι συνεργοί του προσφεύγοντα είχαν λάβει ποινές χαμηλότερες απ' ό,τι όριζαν οι Κατευθυντήριες Αρχές Επιβολής Ποινών των ΗΠΑ, δεδομένου ότι ο προσφεύγων θα καταδικαζόταν από τον ίδιο δικαστή, ο οποίος θα έπρεπε να αποφύγει αδικαιολόγητες ανισότητες στην ποινή.

Το Δικαστήριο δέχθηκε, ωστόσο, ότι οι συνεργοί του προσφεύγοντα δεν ήταν ενδεχομένως σε εντελώς αντίστοιχη θέση με αυτόν, παρόλο που αντιμετώπιζαν παρόμοια βαρύτητας αδικήματα. Διαφαινόταν ότι δεν θεωρούνταν επικεφαλής οποιασδήποτε εγκληματικής οργάνωσης και ίσως το πιο σημαντικό ήταν ότι είχαν δικαίωμα μείωσης της ποινής εάν δήλωναν ένοχοι. Ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, ο προσφεύγων δεν προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία για κατηγορούμενους σε παρόμοια κατάσταση με αυτόν ο οποίος είχε κριθεί ένοχος για παρόμοια αδικήματα και έλαβε ισόβια κάθειρξη χωρίς δικαίωμα αποφυλάκισης. Επίσης, παρόλο που το Δικαστήριο δεν μπορούσε να βασίσει την εκτίμησή του στην πιθανή ποινή που θα λάμβανε ο προσφεύγων εάν δήλωνε ένοχος,

εντούτοις αναγνώρισε ότι υπήρχαν πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στην επιβολή μιας ποινής και, πριν από την έκδοση, δεν ήταν δυνατόν να εξεταστεί κάθε πιθανή μεταγωγή ή κάθε πιθανό σενάριο που θα μπορούσε να προκύψει. Όπως σημείωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Findikoglu*, η διάρκεια της φυλάκισης του προσφεύγοντα ενδεχομένως να επηρεαζόταν από προ της δίκης παράγοντες, όπως μια συμφωνία συνεργασίας με την Κυβέρνηση των ΗΠΑ. Επίσης, εάν ο προσφεύγων δήλωνε ένοχος ή εάν καταδικαζόταν κατά την ακροαματική διαδικασία, ο δικαστής θα διέθετε ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας να καθορίσει την κατάλληλη ποινή μετά από μια αποδεικτική διαδικασία κατά την οποία ο προσφεύγων θα είχε την ευκαιρία να εισφέρει αποδείξεις σχετικά με ελαφρυντικές περιστάσεις που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν μια ποινή κάτω από το εύρος που συνιστούν οι Κατευθυντήριες Αρχές Επιβολής Ποινής. Ο δικαστής θα υποχρεούνταν να λάβει υπόψη του τις ποινές που έλαβαν οι συνεργοί, ακόμη και εάν η κατάστασή τους δεν ήταν παρόμοια με εκείνη του προσφεύγοντα. Τέλος, ο προσφεύγων θα είχε το δικαίωμα να εφεσιβάλλει κάθε καταδικαστική απόφαση.

Λαμβάνοντας υπόψη όλους τους προαναφερόμενους παράγοντες, ο προσφεύγων δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι η έκδοσή του στις ΗΠΑ θα τον υπέβαλε σε έναν πραγματικό κίνδυνο μεταχείρισης που προσεγγίζει το απαγορευτικό όριο που θέτει το άρθρο 3 της Σύμβασης. Ενόψει των ανωτέρω, δεν ήταν απαραίτητο για το Δικαστήριο να προχωρήσει στο δεύτερο σκέλος ανάλυσης στην παρούσα υπόθεση.

Μη παραβίαση άρθρου 3 (σε περίπτωση έκδοσης).

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Μπακογιάννη κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 31012/19), απόφαση της 20ής Δεκεμβρίου 2022

Άρση βουλευτικής ασυλίας – συκοφαντική δυσφήμιση – δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο

Η υπόθεση αφορά την άρνηση του Ελληνικού Κοινοβουλίου να άρει τη βουλευτική ασυλία του Π.Κ. (ο οποίος ήταν, κατά την επίδικη περίοδο, Υπουργός Εθνικής Άμυνας) για συκοφαντική δυσφήμιση που φέρεται να διέπραξε κατά της προσφεύγουσας, η οποία είναι βουλευτής.

Την επίμαχη περίοδο, δύο Έλληνες αξιωματικοί του Στρατού συνελήφθησαν και κρατήθηκαν στην Τουρκία με κατηγορίες για κατασκοπία. Το 2018, η προσφεύγουσα προσκλήθηκε και παραβρέθηκε στην ορκωμοσία του Τούρκου Προέδρου, ενώ ο τότε υπουργός Εθνικής Άμυνας Π.Κ. της άσκησε κριτική μέσω ενός tweet. Στις 6 Αυγούστου 2018, η προσφεύγουσα υπέβαλε έγκληση κατά του Π.Κ. για συκοφαντική δυσφήμιση. Καθώς ο Π.Κ. ήταν μέλος

του Κοινοβουλίου, ο φάκελος της δικογραφίας διαβιβάστηκε διά του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου στη Βουλή, προκειμένου να αποφασιστεί εάν θα αρθεί η βουλευτική ασυλία του Π.Κ., σύμφωνα με το άρθρο 62 του Συντάγματος. Η αρμόδια Επιτροπή Κοινοβουλευτικής Δεοντολογίας έκρινε ότι, λόγω της υπουργικής ιδιότητας του Π.Κ., η Βουλή ήταν η μόνη αρμόδια να ασκήσει ποινική δίωξη και αποφάσισε να μην άρει τη βουλευτική ασυλία του εγκαλουμένου υπουργού.

Στις 6 Αυγούστου 2018, η προσφεύγουσα άσκησε, ενώπιον του Πρωτοδικείου Αθηνών, κατά του Π.Κ. αγωγή προσβολής προσωπικότητας ζητώντας 200.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής της βλάβης. Τελικά, το δικαστήριο δέχθηκε εν μέρει την αγωγή και επιδίκασε αποζημίωση υπέρ της προσφεύγουσας ποσού 5.000 ευρώ. Το Πρωτοδικείο έκρινε ότι τα σχόλια του Π.Κ. για την προσφεύγουσα ξεπερνούσαν τα όρια του δικαιώματός του να ασκεί κριτική – ακόμη και σε αυστηρό τόνο – στην απόφαση της προσφεύγουσας να παρευρεθεί στην ορκωμοσία του Τούρκου Προέδρου και έφτασαν στο σημείο να αποτελούν επίθεση στην προσωπικότητά της, με σκοπό την προσβολή της τιμής και της υπόληψής της και εν τέλει την προσβολή της ως «πολιτική οντότητα». Ωστόσο, το δικαστήριο αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημα της προσφεύγουσας να δημοσιευθεί η απόφαση στον Τύπο.

Στις 10 Οκτωβρίου 2019, ο Π.Κ. άσκησε έφεση και η υπόθεση παραπέμφθηκε να εξεταστεί εκ νέου από το Πρωτοδικείο Αθηνών υπό τριμελή σύνθεση.

Η προσφεύγουσα διαμαρτυρήθηκε ότι η άρνηση του Ελληνικού Κοινοβουλίου να άρει την ασυλία του Π.Κ. παραβίασε το δικαίωμά της σε χρηστή απονομή της δικαιοσύνης, που προστατεύεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι οι επίμαχες διαδικασίες δεν εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 6 παρ. 1, καθώς η προσφεύγουσα επιδίωξε να προστατεύσει το δικαίωμα της προσωπικότητας και παράλληλα με την έγκληση άσκησε αγωγή αποζημίωσης, η οποία και έγινε δεκτή σε πρώτο βαθμό. Σύμφωνα με την εναγόμενη Κυβέρνηση, τα δικαιώματα αστικής φύσεως της προσφεύγουσας ικανοποιήθηκαν από την απόφαση του αστικού δικαστηρίου που αναγνώρισε ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα προστασίας της προσωπικότητας της προσφεύγουσας και από την επιδίκαση αποζημίωσης.

Επιπλέον, κατά την εναγόμενη Κυβέρνηση, η έκβαση της αστικής δίκης δεν εξαρτάται από τυχόν απόφαση της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς, κατά την ελληνική νομοθεσία, η απόφαση ποινικού δικαστηρίου δεν δεσμεύει το αστικό δικαστήριο. Συνεπώς, το γεγονός ότι δεν ασκήθηκε ποινική δίωξη κατά του Π.Κ. δεν ήταν αποφασιστικής σημασίας για τα δικαιώματα της προσφεύγουσας. Εξάλλου, η Σύμβαση δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα άσκησης ποινικής

δίωξης ή καταδίκης τρίτων προσώπων.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε περαιτέρω ότι η προσφεύγουσα, καθώς είχε ασκήσει αγωγή στα αστικά δικαστήρια που την ικανοποίησαν επιδικάζοντάς της αποζημίωση, είχε χάσει πλέον την ιδιότητα του θύματος.

Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι η φήμη της μπορούσε να αποκατασταθεί μόνο με τη δημοσίευση στον Τύπο της απόφασης του ποινικού δικαστηρίου. Κατά την προσφεύγουσα, τέτοια αποκατάσταση προβλεπόταν από τον Ποινικό Κώδικα (άρθρα 361-363) και όχι από τον νόμο που ρύθμιζε την αστική ευθύνη. Πρόσθεσε ότι, κατά τον τότε ισχύοντα Ποινικό Κώδικα, το θύμα μπορούσε να ζητήσει από τα ποινικά δικαστήρια να διατάξουν τη δημοσίευση της απόφασης που επιδικάζει αποζημίωση.

Η προσφεύγουσα υποστήριξε ακόμη ότι ο Ν. 1178/1981 προέβλεπε τη δυνατότητα το αστικό δικαστήριο να διατάξει τη δημοσίευση μιας απόφασης μόνο στην περίπτωση που η επίμαχη βλάβη προκλήθηκε από τα ΜΜΕ και εφόσον η ευθύνη ήταν του εκδότη. Στην παρούσα υπόθεση, το αίτημα της προσφεύγουσας να δημοσιευθεί περίληψη της απόφασης που τη δικαίωνε δεν έγινε δεκτό, καθώς η προσβολή της προσωπικότητάς της έλαβε χώρα μέσω του Twitter και ο Π.Κ. δεν ήταν συντάκτης έντυπου εγγράφου. Κατά την προσφεύγουσα, το στοιχείο που έκρινε ότι αποτελούσε την κύρια βλάβη από την προσβολή της προσωπικότητάς της δεν ικανοποιήθηκε και δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί.

Το Δικαστήριο, στην υπόθεση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 4451/70, απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1975), έκρινε ότι το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη αποτελεί εγγενή πτυχή των εγγυήσεων που κατοχυρώνονται στο άρθρο 6 σχετικά με τις αρχές του κράτους δικαίου και της αποτροπής της αυθαιρεσίας, που αποτελούν τη βάση της Σύμβασης. Το άρθρο 6 παρ. 1 διασφαλίζει σε όλους το δικαίωμα να ασκήσουν αγωγή ενώπιον δικαστηρίου για την προστασία των αστικών τους δικαιωμάτων. Όμως, το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο και μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς και ρυθμίσεις από το Κράτος.

Όταν ένα Κράτος παρέχει ασυλία στα μέλη του Κοινοβουλίου του, θεμελιώδη δικαιώματα ενδεχομένως επηρεάζονται. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι η βουλευτική ασυλία μπορεί να θεωρηθεί καταρχήν ότι επιβάλλει έναν δυσανάλογο περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, όπως προβλέπει το άρθρο 6 παρ. 1. Όπως το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της εγγύησης της δίκαιης δίκης στο άρθρο αυτό, το ίδιο μπορεί να θεωρηθούν κάποιοι περιορισμοί στην πρόσβαση, όπως οι περιορισμοί που γενικώς αποδέχονται τα Συμβαλλόμενα Κράτη ως μέρος του προνομίου της βουλευτικής ασυλίας.

Όμως, δεν θα ήταν σύμφωνο προς το κράτος δικαίου σε

μια δημοκρατική κοινωνία ή με τη βασική αρχή που διέπει το άρθρο 6 παρ. 1 εάν ένα κράτος μπορούσε, χωρίς περιορισμό ή έλεγχο από το Δικαστήριο, να αφαιρεί από τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων ένα ολόκληρο φάσμα αστικών αξιώσεων ή να χορηγεί ασυλίες σε κατηγορίες ατόμων.

Εξετάζοντας εάν ένας τέτοιος περιορισμός είναι νόμιμος, το Δικαστήριο προσδιόρισε ως βασικούς σκοπούς της ασυλίας που χορηγείται στα μέλη του Κοινοβουλίου τη δυνατότητα τα μέλη αυτά να συμμετέχουν σε ουσιώδεις συζητήσεις και να εκπροσωπούν τους ψηφοφόρους τους σε ζητήματα δημοσίου συμφέροντος χωρίς να χρειάζεται να περιορίσουν τις παρατηρήσεις τους ή να επεξεργάζονται τις απόψεις τους υπό τον κίνδυνο να βρεθούν ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης τέτοιας αρχής, καθώς και τη διάκριση της νομοθετικής από τη δικαστική εξουσία.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε εάν ο επίμαχος περιορισμός είναι ανάλογος προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς, ειδικότερα εάν το εν λόγω άτομο έχει στη διάθεσή του εναλλακτικά μέτρα αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων του και εάν η ασυλία σχετίζεται μόνο με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων. Σε περίπτωση ελλείψεως σαφούς σύνδεσης με βουλευτικές δραστηριότητες, απαιτείται στενή ερμηνεία της έννοιας της αναλογικότητας ανάμεσα στον επιδιωκόμενο σκοπό και τα χρησιμοποιούμενα μέσα.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει¹ ότι η Σύμβαση δεν εγγυάται το δικαίωμα άσκησης ποινικής δίωξης ή τη διασφάλιση της καταδίκης τρίτου ατόμου. Σημειώνει ότι η προσφεύγουσα άσκησε αγωγή αποζημίωσης κατά του Π.Κ. και επιδίωξε τόσο μέσω της αγωγής όσο και μέσω της έγκλησης μια συγκεκριμένη ικανοποίηση από τη δημοσίευση σε εφημερίδα της όποιας μελλοντικής απόφασης σε περίπτωση καταδίκης του.

Κατά την ελληνική νομοθεσία, η ικανοποίηση που επιδίωκε η προσφεύγουσα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο αστικής δίκης, καθώς οι σχετικές εθνικές νομοθετικές διατάξεις προβλέπουν την υποχρέωση αυτή μόνο σε περίπτωση καταδίκης ιδιοκτήτη έντυπου μέσου. Ο Ν. 1178/1981 εφαρμόζεται αναλογικά και στην περίπτωση έκφρασης απόψεων στο διαδίκτυο. Συνεπώς, η διαδικασία ενώπιον αστικών δικαστηρίων δεν μπορούσε να της προσφέρει επαρκή ικανοποίηση από την άποψη αυτή ή να θεραπεύσει την καταγγελλόμενη βλάβη που προκλήθηκε στη φήμη της προσφεύγουσας.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο σκοπός της υποβολής έγκλησης από την προσφεύγουσα ήταν η προστασία της

1. Βλ. ΕΔΔΑ *Irene Wilson κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 10601/09), απόφαση της 23ης Οκτωβρίου 2012, και ΕΔΔΑ *Μ.Τ. και Σ.Τ. κατά Σλοβακίας* (Προσφυγή Νο 59968/09), απόφαση της 29ης Μαΐου 2012.

φήμης της. Είχε ζητήσει ρητώς κατά την υποβολή της έγκλησης, σε περίπτωση καταδίκης του Π.Κ. από το ποινικό δικαστήριο, να διαταχθεί η δημοσίευση της απόφασης σε δύο εφημερίδες της Αθήνας. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να κάνει εικασίες σχετικά με την πιθανότητα καταδίκης του Π.Κ. Μπορεί μόνο να εξετάσει εάν η προσφεύγουσα είχε τη δυνατότητα να εξεταστούν οι αστικές αξιώσεις από ένα δικαστήριο.

Το κρίσιμο σημείο στην παρούσα υπόθεση είναι ότι η δημοσίευση μιας απόφασης σε εφημερίδες, σε περιπτώσεις όπου ο φερόμενος ως δράστης είναι ιδιώτης, είναι δυνατή μόνο στο πλαίσιο μιας ποινικής δίκης, μετά από αίτημα του θύματος. Ειδικότερα, το άρθρο 369 του Ποινικού Κώδικα ορίζει ότι, εάν η εν λόγω πράξη διαπράχθηκε με τη δημοσίευση του προσβλητικού υλικού στα ΜΜΕ, τότε θα πρέπει να δημοσιευτεί σε εφημερίδα τουλάχιστον το σκεπτικό και το διατακτικό της εν λόγω απόφασης. Επομένως, η αδυναμία άσκησης ποινικής δίωξης κατά του Π.Κ. είχε ανεπανόρθωτες συνέπειες για τον εκπεφρασμένο σκοπό της προσφεύγουσας, ο οποίος ήταν να αποκαταστήσει τη φήμη της στην κοινή γνώμη.

Το Δικαστήριο επίσης παρατηρεί ότι η έγκληση της προσφεύγουσας αφορούσε τη διάπραξη των φερόμενων αδικημάτων της λεκτικής κακοποίησης και της δυσφήμισης εξαιτίας του tweet του Π.Κ. Συνεπώς, δεν μπορεί να λεχθεί ότι η επίμαχη συμπεριφορά συνδεόταν με την άσκηση των κοινοβουλευτικών ή υπουργικών του λειτουργιών.

Ενόψει των ανωτέρω, και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η καταγγελλόμενη βλάβη στη φήμη της προσφεύγουσας μπορούσε να αποκατασταθεί μόνο στο πλαίσιο μιας ποινικής δίκης καθώς και την έλλειψη οποιασδήποτε σαφούς σύνδεσης της συμπεριφοράς του Π.Κ. με τις κοινοβουλευτικές ή υπουργικές του δραστηριότητες, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η άρνηση άρσης της ασυλίας του προσέβαλε την ίδια την ουσία του δικαιώματος πρόσβασης της προσφεύγουσας σε χρηστή απονομή δικαιοσύνης.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Άρθρο 44: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής της βλάβης.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση I.M. κατά Ιταλίας (Προσφυγή Νο 25426/20), απόφαση της 10ης Νοεμβρίου 2022

Επικοινωνία τέκνων με βίαιο πατέρα – αφαίρεση γονικής μέριμνας

Η πρώτη προσφεύγουσα, τον Ιούλιο του 2014, εγκατέλειψε την οικογενειακή εστία μαζί με τα δύο της παιδιά

(δεύτερος και τρίτος προσφεύγων) εξαιτίας της βίας που ασκούσε ο πατέρας τους, εθισμένος στα ναρκωτικά και στο αλκοόλ. Άσκησε μήνυση για κακομεταχείριση και εκκρεμεί η δίκη.

Τον Φεβρουάριο του 2015, το Δικαστήριο Ανηλίκων, διαπιστώνοντας ότι τα παιδιά δεν βλέπουν πλέον τον πατέρα τους, του έδωσε το δικαίωμα να τα βλέπει μία φορά την εβδομάδα σε ένα «αυστηρώς προστατευόμενο» περιβάλλον, παρουσία ψυχολόγου. Οι συναντήσεις οργανώθηκαν τελικά σε διάφορα μέρη που δεν παρείχαν τέτοιο περιβάλλον, όπως στην τοπική βιβλιοθήκη, στην κεντρική πλατεία της πόλης και σε ένα δωμάτιο στο δημαρχείο, χωρίς παρουσία ψυχολόγου. Από τον Μάρτιο του 2016 και μετά, στις συναντήσεις ο πατέρας εμφάνιζε πολύ επιθετική συμπεριφορά. Η μητέρα αποφάσισε να μην πηγαίνει τα παιδιά της στις συναντήσεις που ορίζονταν και το Δικαστήριο Ανηλίκων έκρινε ότι αντιτίθεται στην αποκατάσταση της σχέσης των παιδιών με τον πατέρα τους. Το δικαστήριο αφαίρεσε τη γονική μέριμνα και από τους δύο γονείς. Οι συναντήσεις συνεχίστηκαν και τα παιδιά κατά καιρούς αφήνονταν μόνο με τον πατέρα τους, αν και δεν είχε βελτιωθεί η κατάσταση και παρά τις διάφορες αναφορές στη δικαστική αρχή σχετικά με την αυξανόμενη επιθετική συμπεριφορά του πατέρα τους. Το Δικαστήριο Ανηλίκων διέκοψε τις συναντήσεις τον Νοέμβριο του 2018, ένα έτος και εννέα μήνες μετά την πρώτη αναφορά. Το 2019, απέδωσε ξανά τη γονική μέριμνα στη μητέρα και την αφαίρεσε από τον πατέρα.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την καταγγελλόμενη παραβίαση του άρθρου 8 αναφορικά με τα παιδιά, σημείωσε ότι, το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι εάν το εναγόμενο Κράτος, λαμβάνοντας υπόψη το ευρύ περιθώριο διακριτικής του ευχέρειας, τήρησε μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συγκρουόμενα συμφέροντα, δεδομένου ότι τα συμφέροντα των παιδιών είναι πάντα πρωταρχικής σημασίας. Οι συναντήσεις ανάμεσα στον πατέρα και τα παιδιά δεν έλαβαν χώρα σε ένα προστατευόμενο περιβάλλον, όπως όρισε η απόφαση του Δικαστηρίου Ανηλίκων. Επίσης, ο ψυχολόγος διορίστηκε καθυστερημένα (τον Δεκέμβριο του 2015). Στη διάρκεια εκείνης της περιόδου, τα παιδιά εξαναγκάστηκαν να συναντήσουν τον πατέρα τους σε ένα άστατο περιβάλλον που δεν ευνοούσε την αρμονική ανάπτυξή τους, παρόλο που το δικαστήριο είχε ενημερωθεί ότι ο πατέρας τους δεν ακολουθούσε πλέον το πρόγραμμα απεξάρτησης και ότι εκκρεμούσε εναντίον του ποινική δίωξη για κακοποίηση. Το Δικαστήριο Ανηλίκων είχε ενημερωθεί επίσης ότι τα παιδιά έχρηζαν ψυχολογικής υποστήριξης, όμως διαφαινόταν ότι δεν ελήφθη υπόψη η ευημερία τους, καθώς οι συναντήσεις εξέθεταν τα παιδιά σε σκληρές βίας κατά της μητέρας τους και σε βία που υπέστησαν άμεσα τα ίδια ως συνέπεια της επιθετικότητας του πατέρα τους.

Οι συναντήσεις αυτές (για διάστημα μεγαλύτερο των τρι-

ών ετών) αναστάτωσαν την ψυχολογική και συναισθηματική ισορροπία των παιδιών. Συνεπώς, το Δικαστήριο δεν μπορεί να αντιληφθεί γιατί το Δικαστήριο Ανηλίκων, που λάμβανε αναφορές από το 2015, επέτρεψε να συνεχιστούν οι συναντήσεις αυτές. Σε κανένα σημείο δεν εξέτασε τον κίνδυνο στον οποίο εκτέθηκαν τα παιδιά και δεν στάθμισε τα συγκρουόμενα συμφέροντα, καθιστώντας σαφές ότι το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών υπερισχύει του συμφέροντος του πατέρα να διατηρήσει επαφή μαζί τους και να συνεχιστούν οι συναντήσεις με αυτά. Ως εκ τούτου, παρά τις προσπάθειες των αρχών να διατηρηθεί η επαφή των παιδιών με τον πατέρα τους, το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών να μην υποχρεωθούν να συναντιούνται μαζί του σε συνθήκες μη ασφαλείς δεν ελήφθη υπόψη.

Παραβίαση άρθρου 8 (αναφορικά με τα παιδιά).

Η απόφαση αφαίρεσης της γονικής μέριμνας της μητέρας ισοδυναμούσε με παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής της ζωής. Η παρέμβαση αυτή ήταν σύμφωνη προς τον νόμο και είχε ως σκοπό την «προστασία της υγείας [των παιδιών]» και των «δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων».

Οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων στην παρούσα υπόθεση δεν έλαβαν υπόψη τις δυσκολίες που περιέβαλλαν τις συναντήσεις επαφής, τις επισφαλείς συνθήκες που επιστημάνθηκαν επανειλημμένως από διάφορους παράγοντες, τη βία που αντιμετώπισε η πρώτη προσφεύγουσα και τα παιδιά της ή την ποινική δίωξη που εκκρεμούσε εις βάρος του πατέρα για κακοποίηση.

Η αφαίρεση της γονικής μέριμνας ανάγκασε τα παιδιά να μετακομίσουν από το σπίτι, καθώς διέμεναν με τη μητέρα τους. Όμως, σύμφωνα με την ιταλική νομοθεσία, αυτό είχε ως συνέπεια τη στέρηση του δικαιώματος λήψης αποφάσεων προς το συμφέρον των παιδιών, της νομικής τους εκπροσώπησης και, συνεπώς, της επίδρασης στην προσωπική τους ανάπτυξη, ακόμη και όταν ο γονέας από τον οποίο αφαιρέθηκε η γονική μέριμνα διαμένει μαζί τους.

Το Δικαστήριο συμμερίστηκε τις ανησυχίες της GREVIO² σχετικά με τη διαδεδομένη πρακτική των πολιτικών δικαστηρίων, κατά την οποία οι γυναίκες που επικαλούνται ενδοοικογενειακή βία ως λόγο για τη μη συμμετοχή τους στις συναντήσεις των παιδιών με τον πρώην σύντροφό τους και τη μη συμφωνία τους για συνεπιμέλεια ή για δικαίωμα επικοινωνίας θεωρούνται ως «μη συνεργάσιμοι» γονείς και, συνεπώς, ως «ακατάλληλες μητέρες», άξιες επιβολής κυρώσεων.

Το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι οι εθνικές αρχές παρείχαν

2. Η GREVIO είναι μηχανισμός παρακολούθησης της εφαρμογής της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας από τα Κράτη Μέλη.

επαρκείς και σχετικές αιτιολογίες για να δικαιολογήσουν την αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τη μητέρα για τρία χρόνια. Τα εθνικά δικαστήρια δεν εξέτασαν την κατάσταση της με επιμέλεια και έλαβαν τις αποφάσεις τους με βάση την υποτιθέμενη εχθρική στάση της στην επαφή των παιδιών με τον πατέρα και στην συνεπιμέλεια, χωρίς να λάβουν υπόψη τους όλους τους σχετικούς παράγοντες της υπόθεσης.

Παραβίαση άρθρου 8 (αναφορικά με τη μητέρα).

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε από κοινού στα παιδιά το ποσό των 7.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής τους βλάβης.

Υπόθεση Υ κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 76888/17), απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2023

■ πιστοποιητικό γέννησης – intersex άτομα

Ο προσφεύγων, στο πιστοποιητικό γέννησης του οποίου εμφανίζεται ως «άρρεν», είναι βιολογικά intersex άτομο από τη γέννησή του, όπως πιστοποιείται από ιατρικά πιστοποιητικά. Δεν έχει ούτε όρχεις ούτε ωοθήκες, το σώμα του δεν παρήγαγε ποτέ ορμόνες φύλου και δεν ανέπτυξε ποτέ ανδρικά ή θηλυκά χαρακτηριστικά. Δεδομένου ότι «εκ της διοίκησης είχε οριστεί» ως άνδρας, όταν άρχισε να πάσχει από οστεοπόρωση, του συνταγογραφήθηκε για σαράντα χρόνια μια ορμονοθεραπεία που προοριζόταν για άνδρες, η οποία άλλαξε τεχνητά την εμφάνισή του (απέκτησε γένια και η φωνή του «έσπασε»).

Τον Ιανουάριο του 2015, ζήτησε από το πρωτοδικείο να αντικατασταθεί ο όρος «άρρεν» στο πιστοποιητικό γέννησής του με τον όρο «ουδέτερο» ή, εάν δεν ήταν δυνατό αυτό, με τον όρο «intersex». Τον Αύγουστο του 2015, ο πρόεδρος του πρωτοδικείου αποφάνθηκε υπέρ του προσφεύγοντα, αλλά το εφετείο ανέτρεψε την απόφαση αυτή. Στη συνέχεια, τον Μάιο του 2017, το Ακυρωτικό Δικαστήριο απέρριψε την αναίρεση του προσφεύγοντα.

Διαπιστώθηκε ότι ο προσφεύγων ήταν ένα «intersex» άτομο, δεδομένου ότι βιολογικά δεν ενέπιπτε στην κατηγορία του «άνδρα» ή της «γυναίκας», όπως διαπιστώθηκε με βάση τους ορισμούς της Εθνικής Συμβουλευτικής Επιτροπής Δεοντολογίας που διατυπώθηκαν στην υπ' αριθμ. 132 Γνωμοδότηση, την απόφαση του εφετείου και τα ιατρικά πιστοποιητικά που προσκομίστηκαν. Συνεπώς, υπήρχε μια ασυμφωνία μεταξύ της βιολογικής του ταυτότητας, για την οποία ζητούσε αναγνώριση, και της νομικής του ταυτότητας.

Αναφορικά με την εφαρμογή του άρθρου 8, το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού – του οποίου συστατικό στοιχείο αποτελεί ο προσδιορισμός του φύλου – εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του δικαιώματος σεβασμού της προσωπικής

κής ζωής που προστατεύεται από τη διάταξη αυτή³.

Το μόνο θέμα που ανέκυψε στην παρούσα υπόθεση, το οποίο δεν αφορά το ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού φύλου, ήταν αυτό των συνεπειών στο δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής ζωής, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης, της απόδοσης του ανδρικού ή του θηλυκού φύλου σε ένα άτομο το οποίο, δεδομένου ότι ήταν άτομο intersex, δεν εμπίπτει σε καμία από τις κατηγορίες αυτές.

Είναι σκόπιμο για το Δικαστήριο να προσεγγίσει την παρούσα υπόθεση από τη σκοπιά μιας θετικής υποχρέωσης του Συμβαλλόμενου Κράτους: η καταγγελία του προσφεύγοντα αφορά σε μια υποτιθέμενη ανεπάρκεια της γαλλικής νομοθεσίας, που είχε ως αποτέλεσμα την παραβίαση της ιδιωτικής του ζωής. Το Δικαστήριο ακολούθησε την προσέγγιση αυτή σε διάφορες υποθέσεις⁴ που αφορούν τον προσδιορισμό φύλου διεμφυλικών ατόμων.

Μια ουσιαστική πτυχή της προσωπικής ταυτότητας των ατόμων ήταν κεντρικό ζήτημα στην παρούσα υπόθεση, καθώς αφορούσε την ταυτότητα φύλου. Η έννοια της προσωπικής αυτονομίας ήταν μια σημαντική αρχή που διέπει την ερμηνεία των εγγυήσεων που παρέχει το άρθρο 8 και το δικαίωμα στην ταυτότητα φύλου και στην προσωπική ανάπτυξη ήταν θεμελιώδης πτυχή του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής. Οι παράγοντες αυτοί συνηγορούν υπέρ ενός περιορισμένου περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας για τα συμβαλλόμενα μέρη.

Ωστόσο, τα εν λόγω ερωτήματα αφορούν ένα επίκαιρο ζήτημα που είναι ανοικτό προς συζήτηση ή ακόμη και για αντιπαράθεση και επί του οποίου η άποψη σε μια δημοκρατική κοινωνία ευλόγως θα διαφέρει πολύ. Επίσης, η συντριπτική πλειοψηφία των τριάντα επτά κρατών μελών (μη συμπεριλαμβανομένης της Γαλλίας) προέβλεπαν προσδιορισμό φύλου στα πιστοποιητικά γέννησης ή στα έγγραφα ταυτότητας, χωρίς δυνατότητα αναφοράς σε δι-αφορετικό φύλο από το «άνδρας» ή «γυναίκα». Παρόλο που φάνηκε ότι το ζήτημα της αναγνώρισης του μη δυαδικού καθεστώτος φύλου είχε προσφάτως μελετηθεί σε

ορισμένες χώρες, δεν φαίνεται να υπάρχει επί του παρόντος ευρωπαϊκή συναίνεση επί του θέματος.

Επίσης, διακυβεύονταν δημόσια συμφέροντα που ενέπιπταν στη σφαίρα του γενικού συμφέροντος: της προστασίας της αρχής του απαραβίαστου των στοιχείων της αστικής κατάστασης, της διασφάλισης της αξιοπιστίας και της συνοχής των στοιχείων του ληξιαρχείου και γενικότερα της διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου.

Συνεπώς, το εναγόμενο Κράτος απολαμβάνει ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά την εφαρμογή των θετικών του υποχρεώσεων για τη διασφάλιση αποτελεσματικού σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντα.

Η ασυμφωνία ανάμεσα στη βιολογική ταυτότητα του προσφεύγοντα και στη νομική του ταυτότητα ήταν τέτοια ώστε να του προκαλέσει πόνο και άγχος.

Το εφετείο επισήμανε ότι ο προσδιορισμός του αρσενικού ή του θηλυκού φύλου σε ένα νεογέννητο παιδί που εμφανίζει βιολογικά σεξουαλική ασάφεια, σε αντίθεση με τα ιατρικά ευρήματα ότι το φύλο δεν μπορεί να καθοριστεί κατηγορηματικά, διατρέχει τον κίνδυνο δημιουργίας σύγκρουσης μεταξύ της εν λόγω απόφασης και της σεξουαλικής ταυτότητας του ατόμου, όπως τη βιώνει ως ενήλικας. Η επίτευξη της δίκαιης ισορροπίας που απαιτεί το άρθρο 8 σημαίνει ότι τα άτομα αυτά θα πρέπει να έχουν την ευκαιρία είτε να διασφαλίσουν ότι στην αστική τους κατάσταση δεν γίνεται αναφορά σε κάποια κατηγορία φύλου είτε ότι το φύλο που τους αποδόθηκε μπορεί να αλλάξει – αλλά μόνο όταν το αποδιδόμενο φύλο «δεν αντιστοιχεί στη φυσική τους εμφάνιση και στην κοινωνική τους συμπεριφορά». Για τον λόγο αυτό, το εφετείο απέρριψε την έφεση του προσφεύγοντα, με το αιτιολογικό ότι δεν πληρούσαν η τελευταία αυτή απαίτηση, καθώς η σωματική του εμφάνιση ήταν αυτή ενός άνδρα, ότι είχε παντρευτεί και ότι αυτός και η σύζυγός τους είχαν υιοθετήσει ένα παιδί. Το Ακυρωτικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι, για τον λόγο αυτό, η παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής του ζωής δεν ήταν δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Το Δικαστήριο δεν μπορούσε να αποδεχθεί αυτόν τον συλλογισμό, στο μέτρο που αυτό ισοδυναμούσε με προτεραιοποίηση της σωματικής και κοινωνικής εμφάνισης έναντι της βιολογικής διεμφυλικής πραγματικότητας του προσφεύγοντα. Προήλθε από σύγχυση ανάμεσα στην έννοια της ταυτότητας και την έννοια της εμφάνισης, αν και, ως στοιχείο της ιδιωτικής ζωής, η ταυτότητα ενός ατόμου δεν μπορεί να περιοριστεί στην αντίληψη που τα άλλα άτομα θεωρεί ότι έχουν για εκείνο. Επίσης αγνοεί την πραγματικότητα της εμπειρίας ζωής του προσφεύγοντα, που του αποδόθηκε το ανδρικό φύλο κατά τη γέννησή του και, έχοντας, κατά συνέπεια, αναγνωριστεί κοινωνικά ως τέτοιος, δεν είχε άλλη επιλογή παρά να «προσποιηθεί ότι είναι άνδρας» και η μερική και όψιμη αρρενοποίηση

3. Βλ. ΕΔΔΑ *X και Y κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 2145/26), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2021, ΕΔΔΑ *Υ.Τ. κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 41701/16), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2020, ΕΔΔΑ *A.P. Garçon and Nicot κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 79885/12), απόφαση της 6ης Απριλίου 2017.

4. Βλ. ΕΔΔΑ *X και Y κατά Ρουμανίας*, ό.π., ΕΔΔΑ *Υ.Τ. κατά Βουλγαρίας*, ό.π., ΕΔΔΑ *A.P. Garçon and Nicot κατά Γαλλίας*, ό.π., ΕΔΔΑ *Hämäläinen κατά Φιλανδίας* (Προσφυγή No 37359/09), απόφαση της 16ης Ιουλίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, ΕΔΔΑ *Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 28957/95), απόφαση της 11ης Ιουλίου 200 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, ΕΔΔΑ *Sheffield και Horsham κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 22985/93 και 23390/94), απόφαση της 30ής Ιουλίου 1998 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

του (ανάπτυξη ανδρικών χαρακτηριστικών) δεν ήταν αποτέλεσμα δικής του επιλογής, αλλά προέκυψε από την ορμονοθεραπεία που είχε λάβει για την αντιμετώπιση της οστεοπόρωσης.

Ωστόσο, τα εθνικά δικαστήρια είχαν αναγνωρίσει πλήρως ότι το γεγονός της απόδοσης ανδρικού ή γυναικείου φύλου σε άτομα, όπως ο προσφεύγων, που ήταν βιολογικά intersex άτομα, επηρέαζε το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής. Όμως, έλαβαν επίσης υπόψη τους τη σημασία των ζητημάτων δημοσίου ενδιαφέροντος που διακυβευόνταν. Στο πλαίσιο αυτό, τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν από τις εθνικές αρχές, με βάση τον σεβασμό της αρχής του απαραβίαστου των στοιχείων της αστικής κατάστασης και της ανάγκης διατήρησης της συνοχής και της αξιοπιστίας των αρχείων της αστικής κατάστασης και των κοινωνικών και νομικών ρυθμίσεων στη Γαλλία, ήταν σχετικά. Επιπλέον, σύμφωνα με το Ακυρωτικό Δικαστήριο, η νομική αναγνώριση ενός «ουδέτερου» φύλου θα είχε εκτεταμένες συνέπειες για τους κανόνες της γαλλικής νομοθεσίας, οι οποίοι δομήθηκαν με βάση ένα δυαδικό σύστημα φύλων, και θα συνεπαγόταν πολλαπλές συντονιστικές νομοθετικές τροποποιήσεις. Μια ενημερωτική έκθεση της Γαλλικής Γερουσίας επισήμανε ότι μια τέτοια αναγνώριση θα επέφερε εκτεταμένες νομικές συνέπειες για τη νομοθεσία που διέπει το οικογενειακό δίκαιο, τη νομική σχέση γονέων-παιδιών, την αναπαγωγή και την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών και κατέληξε ότι, ενώ ήταν ουσιαστικό να διασφαλιστεί ότι τα intersex άτομα θα μπορούσαν να απολαύσουν το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, εντούτοις κάθε αλλαγή στη νομική τους κατάσταση θα πρέπει να είναι προϊόν προσεκτικής εξέτασης. Το εφετείο, επίσης, έκρινε ότι το αίτημα του προσφεύγοντος θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση της ύπαρξης μιας άλλης κατηγορίας φύλου και, κατά συνέπεια, με άσκηση μιας κανονιστικής λειτουργίας, που καταρχήν είναι ζήτημα της νομοθετικής και όχι της δικαστικής εξουσίας. Άρα, ο σεβασμός της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, χωρίς την οποία δεν υφίσταται

δημοκρατία, βρισκόταν στο επίκεντρο των συλλογισμών των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο, επίσης, όφειλε να επιδείξει αυτοσυγκράτηση στην παρούσα υπόθεση. Ο προσφεύγων δήλωσε ότι δεν αποζητούσε την κατοχύρωση ενός γενικού δικαιώματος αναγνώρισης ενός τρίτου φύλου, αλλά μόνο τη διόρθωση της αστικής του κατάστασης ώστε να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα της ταυτότητάς του. Ωστόσο, εάν το Δικαστήριο αποδεχόταν το αίτημά του και δήλωνε ότι η άρνηση εισαγωγής του όρου «ουδέτερο» ή «intersex» στο πιστοποιητικό γέννησής του αντί για «άρρεν» ισοδυναμούσε με παραβίαση του άρθρου 8, αυτό αναγκαστικά θα σήμαινε ότι το εναγόμενο Κράτος θα πρέπει να τροποποιήσει κατάλληλα την εθνική του νομοθεσία, προκειμένου να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του κατά το άρθρο 46 της Σύμβασης. Όμως, θα πρέπει να αποδοθεί ένα ιδιαίτερο βάρος στον ρόλο του εθνικού νομοθέτη στη χάραξη γενικής πολιτικής, για την οποία οι γνώμες σε μια δημοκρατική κοινωνία μπορούν ευλόγως να διαφέρουν. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν, όπως στην παρούσα υπόθεση, πρόκειται για ζήτημα κοινωνικής επιλογής.

Ειδικότερα, ελλείψει μιας ευρωπαϊκής συναίνεσης στον τομέα αυτό, ήταν σκόπιμο να δοθεί η δυνατότητα στο εναγόμενο Κράτος να αποφασίσει με ποια ταχύτητα και μέχρι ποιον βαθμό θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των intersex ατόμων, όπως ο προσφεύγων, αναφορικά με την αστική τους κατάσταση, λαμβάνοντας δεόντως υπόψη τη δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκαν αναφορικά με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, ιδίως την ασυμφωνία μεταξύ της νομικής τους κατάστασης και της βιολογικής τους πραγματικότητας.

Ενόψει των ανωτέρω, και έχοντας υπόψη το περιθώριο εκτίμησης που απολάμβανε το εναγόμενο Κράτος, το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν απέτυχε να εκπληρώσει τη θετική του υποχρέωση να διασφαλίσει τον αποτελεσματικό σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντα.

Μη παραβίαση του άρθρου 8.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Η ανατιολόγητη άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ ως παραβίαση της ΕΣΔΑ

Η Ελλάδα παραβίασε το άρθρο 6 (1) της ΕΣΔΑ περί δίκαιης δίκης, λόγω ανατιολόγητης άρνησης του Αρείου Πάγου να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, για ζήτημα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου που ανέκυπτε σε αναιρετική ποινική δίκη. Το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο εκτέλεσης της απόφασης, υπέδειξε, κατ'εφαρμογή του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, ότι η δέουσα αποκατάσταση θα ήταν η επανάληψη της διαδικασίας, εφόσον το αιτηθεί ο προσφεύγων, έτσι ώστε να εξεταστεί το αίτημα προδικαστικής παραπομπής.

προσφυγή στο ΕΔΔΑ – άρθρο 6 (1) ΕΣΔΑ – αρχή της δίκαιης δίκης – προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ – άρθρο 267 ΣΛΕΕ – ανώτατα εθνικά δικαστήρια – Άρειος Πάγος – αναιρετική διαδικασία – δικαίωμα πρόσβασης στη Δικαιοσύνη – παράλειψη του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου να εξετάσει αίτημα διαδίκου για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος – έλλειψη αιτιολογίας της άρνησης – εκτέλεση της απόφασης – άρθρο 46 ΕΣΔΑ – αίτηση επανάληψης της διαδικασίας

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 57378/18, Υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλάδας, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2023 του Τρίτου Τμήματος

Ο προσφεύγων διετέλεσε Πρόεδρος της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) την περίοδο 2010-2015. Τον Νοέμβριο του 2010, διαβίβασε στη Eurostat αναθεωρημένα στοιχεία σχετικά με το έλλειμμα της Ελλάδας για το έτος 2009, χωρίς να τα έχει προηγουμένως υποβάλει για έγκριση στο ΔΣ της ΕΛΣΤΑΤ. Για την πράξη του αυτή, ασκήθηκε ποινική δίωξη εναντίον του για παράβαση καθήκοντος, με την κατηγορία ότι: α) συνέχιζε να κατέχει θέση και στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), κατά παράβαση της υποχρέωσης για πλήρη και αποκλειστική απασχόληση στην ΕΛΣΤΑΤ, β) δεν συγκάλυψε το ΔΣ της ΕΛΣΤΑΤ από τον Νοέμβριο του 2010 έως τον Σεπτέμβριο του 2011, και γ) δημοσιοποίησε τα στοιχεία για το δημοσιονομικό έλλειμμα του 2009 χωρίς να τα κοινοποιήσει πρώτα στο ΔΣ της ΕΛΣΤΑΤ ή να ζητήσει τη συγκατάθεσή του για τη δημοσιοποίηση. Και για τα τρία σκέλη της κατηγορίας αθώωθηκε, το 2016, από το Δ' Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών. Η αρμόδια Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Αθηνών άσκησε έφεση, συνεπεία της οποίας, ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε δεύτερο βαθμό από το Τριμελές Εφετείο Πλημμελημάτων Αθηνών, αλλά μόνο για το τρίτο σκέλος της κατηγορίας, και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης δύο ετών με αναστολή.

Ο προσφεύγων άσκησε αίτηση αναίρεσης στον Άρειο Πάγο, με το υπόμνημα της οποίας αιτήθηκε να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, αναφορικά με την ερμηνεία του σημείου 1.4. του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές¹, ο οποίος αποτελεί τμήμα του Κανονισμού 223/2009. Κατά τους ισχυρισμούς του, το εν λόγω σημείο επιβεβαίωνε τη νομιμότητα της δράσης του. Ο Άρειος Πάγος, με την απόφαση αριθ. 977/2018 (Ε' Ποινικό), απέρριψε την αίτηση αναίρεσης, χωρίς να κάνει την παραμικρή αναφορά στο αίτημα για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ. Κατόπιν τούτου, ο προσφεύγων προσέφυγε στο ΕΔΔΑ, επικαλούμενος παραβίαση του άρθρου 6 (1) της ΕΣΔΑ, λόγω μη υποβολής του ερωτήματος, καθώς και της έλλειψης αιτιολογίας ως προς τη σιωπηρή απόρριψη του αιτήματός του.

Το ΕΔΔΑ, αφού υπενθύμισε τις γενικές αρχές της νομολογίας του επί της άρνησης ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, επισήμανε ότι ο Άρειος Πάγος, ως ανώτατο εθνικό δικαστήριο, είχε, κατ' αρχήν, υποχρέωση, και όχι απλώς διακριτική ευχέρεια, να υποβάλει το ερώτημα. Σε περίπτωση που έκρινε ότι η υπόθεση ενέπιπτε σε κάποια από τις εξαιρέσεις της νομολογίας *CILFIT*, και ως εκ τούτου δεν υποχρεούτο να υποβάλει το ερώτημα, είχε υποχρέωση να αιτιολογήσει το σκεπτικό του. Αντιθέτως, η απόφαση του Αρείου Πάγου δεν περιείχε ούτε αναφορά στο αίτημα του προσφεύγοντος, ούτε αιτιολογία περί των λόγων για τους οποίους δεν ήταν σκόπιμη η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος. Για τον λόγο αυτόν, το ΕΔΔΑ δεν μπόρεσε να διαπιστώσει ποιο ακριβώς κριτήριο της νομολογίας *CILFIT* τυχόν εφαρμόστηκε στην ένδικη υπόθεση ή εάν απλώς το αίτημα του προσφεύγοντος είχε αγνοηθεί.

Για τους λόγους αυτούς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 (1) της ΕΣΔΑ. Περαιτέρω, έκρινε, σύμφωνα με το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ, ότι δέουσα αποκατάσταση θα ήταν η επανάληψη της διαδικασίας ενώπιον του Αρείου Πάγου, εφόσον το αιτηθεί ο προσφεύγων, έτσι ώστε να εξεταστεί το αίτημα προδικαστικής παραπομπής. Σύμφωνα γνώνμη, με την οποία υπεραμύνθηκε της δυνατότητας του ΕΔΔΑ να υποδείξει τα δέοντα αποκαταστατικά μέτρα, διατύπωσε ο δικαστής Σεργίδης.

1. Το σημείο 1.4. του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές ορίζει ότι: «Οι επικεφαλής των Εθνικών Στατιστικών Υπηρεσιών και της Eurostat και, ανάλογα με την περίπτωση, οι επικεφαλής των άλλων στατιστικών αρχών είναι οι μόνοι αρμόδιοι για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις στατιστικές μεθόδους, τα πρότυπα και τις διαδικασίες, καθώς και σχετικά με το περιεχόμενο και τη χρονική στιγμή της δημοσίευσης στατιστικών στοιχείων».

Παρατηρήσεις

Πασχάλης Πασχαλίδης*

I. Εισαγωγή

Η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί μία ακόμα πράξη στο μακρύ δράμα του δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας, της διαχείρισής του και της εθνικής στρατηγικής, ήδη πριν από την είσοδο της Ελλάδας στην εποχή των μνημονίων. Πρόκειται για την υπόθεση της ποινικής καταδίκης, για το αδίκημα της παράβασης καθήκοντος, του πρώην Προέδρου της ΕΛΣΤΑΤ, κ. Ανδρέα Γεωργίου, λόγω της δημοσιοποίησης των στοιχείων του ελλείμματος της χώρας το έτος 2009, χωρίς την προηγούμενη έγκριση ή τη σύμπραξη του Διοικητικού Συμβουλίου της Αρχής.

Παρά την πολιτική σημασία της υπόθεσης, ο παρών σχολιασμός θα εστιάσει αμιγώς στα νομικά ζητήματα που ανακύπτουν και τα οποία αφορούν το άρθρο 6 (1) της ΕΣΔΑ περί δίκαιης δίκης, ως προς την αναιρετική διαδικασία ενώπιον του Αρείου Πάγου. Στο πλαίσιο αυτό, θα επισημανθούν τα κρίσιμα σημεία της απόφασης, θα αναδειχθούν κεντρικοί προβληματισμοί και θα σχολιαστούν οι συνέπειές της.

II. Η υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ και οι εξαιρέσεις της νομολογίας CILFIT

Το άρθρο 267 της ΣΛΕΕ προβλέπει την αρμοδιότητα του ΔΕΕ να αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις του επί της ερμηνείας των πράξεων των θεσμικών ή άλλων οργάνων της ΕΕ². Πρόκειται για τον θεσμό της προδικαστικής παραπομπής, ο οποίος εγγυάται τη συνεργασία μεταξύ, αφενός, των εθνικών δικαστηρίων που καλούνται να εφαρμόσουν το ενωσιακό δίκαιο και, αφετέρου, του ίδιου του ΔΕΕ, ως φυσικού δικαστή της ερμηνείας του. Στο πλαίσιο της εν λόγω συνεργασίας, κρίσιμη είναι η εξής διάκριση: Τα εθνικά δικαστήρια που δεν αποφαινούνται σε τελευταίο βαθμό μπορούν να αποστείλουν, κατά διακριτική ευχέρεια, προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, αφ' ής στιγμής προκύψει ερμηνευτικό ζήτημα αναγόμενο στο ενωσιακό δίκαιο. Τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια, όμως, δηλαδή εκείνα των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου, έχουν υποχρέωση, και όχι απλώς δυνατότητα, να ζητήσουν τη συνδρομή του ΔΕΕ, όταν προκύπτει τέτοιο ζήτημα.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

2. Ο έλεγχος του κύρους των ενωσιακών πράξεων, που προβλέπεται στο ίδιο άρθρο, αποτελεί διακριτό νομικό ζήτημα, με ξεχωριστούς ερμηνευτικούς κανόνες και ιδιαίτερη νομολογία. Προς τούτο, ο παρών σχολιασμός θα παραμείνει στο ζήτημα της ερμηνείας που ενδιαφέρει και τη σχολιαζόμενη απόφαση.

Η υποχρέωση αυτή, όμως, δεν είναι απόλυτη. Ήταν το ίδιο το ΔΕΕ (τότε ΔΕΚ) που όρισε με τη γνωστή απόφαση CILFIT³ τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος δεν είναι υποχρεωτική⁴. Εν συντομία, η εν λόγω νομολογία διακρίνει τις εξής περιπτώσεις εξαιρέσεων: α) το ερώτημα είναι αλυσιτελές, διότι δεν μπορεί, ούτως ή άλλως, να επηρεάσει την έκβαση της δίκης, β) υπάρχει ήδη νομολογία του ΔΕΕ επί του ζητήματος, και ειδικότερα: i) το ΔΕΕ έχει ήδη αποφανθεί στο παρελθόν επί ταυτόσημου νομικού ζητήματος, ή ii) υφίσταται ήδη πάγια νομολογία του ΔΕΕ επί του ζητήματος, ακόμα κι αν τα ανακύπτοντα ζητήματα δεν είναι ταυτόσημα, αλλά νομικώς όμοια (*acte éclairé*)⁵, γ) δεν υφίσταται νομολογία του ΔΕΕ, αλλά η ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου είναι τόσο προφανής, ώστε να μην αφήνει περιθώριο εύλογης αμφιβολίας ως προς τον τρόπο επίλυσης του ζητήματος, με την προϋπόθεση ότι η ακολουθούμενη ερμηνεία θα ήταν εξίσου προφανής και για τα δικαστήρια των λοιπών κρατών μελών (*acte clair*).

Όταν ένα ανώτατο εθνικό δικαστήριο αρνείται να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, παρά τη σχετική του υποχρέωση, δεν προκύπτουν μονάχα ζητήματα ευθύνης του Δημοσίου για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου, εφόσον ασφαλώς πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις⁶, αλλά και ευθύνη για παραβίαση

3. ΔΕΚ 283/81, CILFIT/Ministero della Sanità, 06.10.1982, ECLI:EU:C:1982:335.

4. Ασφαλώς, ακόμα κι αν δεν υφίσταται υποχρέωση, αυτό δεν σημαίνει ότι το εθνικό δικαστήριο αδυνατεί να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα, παρά διατηρεί διακριτική ευχέρεια, αλλά όχι υποχρέωση.

5. Έτσι, η κύρια διαφορά μεταξύ των δύο υποκατηγοριών της *acte éclairé* εντοπίζεται στο γεγονός ότι το ΔΕΕ πρέπει, στην πρώτη υποπερίπτωση, να έχει αντιμετωπίσει αυτό καθ' εαυτό το νομικό ζήτημα, ενώ, στη δεύτερη υποπερίπτωση, μπορεί να έχει αντιμετωπίσει όμοιο ζήτημα, και μάλιστα, όχι μόνο μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής, αλλά και υπό άλλες διαδικασίες (π.χ. αίτηση αναίρεσης). Πρέπει, όμως, το ζήτημα να αντιμετωπίζεται παγίως με τον ίδιο τρόπο.

6. Μεταξύ άλλων: Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας: ΣτΕ ΟΛ 1501/2014, διαθέσιμο στο: <https://www.prevedourou.gr/%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CF%85%CE%B8%CF%8D%CE%BD%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%80%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CE%B9/> (τελευταία πρόσβαση: 18.05.2023). Μ. ΠΟΛΙΤΗ, Αστική ευθύνη του Δημοσίου για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου: το άρθρο 105 Εισ/ΝΑΚ ως βάση για την αστική ευθύνη του Δημοσίου από παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου, Δ.Δ., Αθήνα, 2016, σ. 267 επ. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Αστική Ευθύνη του Δημοσίου: Το δικαίωμα αποζημίωσης, Αθήνα, 2021, σ. 50 επ. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Η ευθύνη του δημοσίου από τη ζημιολογία δράσης των οργάνων της δικαστικής εξουσίας και η «Δίκαιη Δίκη», εισή-

του άρθρου 6 (1) της ΕΣΔΑ, καθότι η διαδικασία, αλλά και η ίδια η δίκη, ενδέχεται να καθίσταται *άδικη*⁷.

III. Το ΕΔΔΑ ως ελεγκτής του μηχανισμού προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΕ

Η προβληματική του ελέγχου της άρνησης ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ (τότε ΔΕΚ), είχε απασχολήσει το ΕΔΔΑ και παλαιότερα⁸. Οι σχετικές προσφυγές, όμως, δεν ξεπερνούσαν το στάδιο του παραδεκτού, ενώ το δικαστήριο του Στρασβούργου δεν είχε ουδέποτε προβληματιστεί σοβαρά αναφορικά με τη θέσπιση γενικών αρχών, με τις οποίες θα μεταχειρίζεται ανάλογες υποθέσεις. Ήταν περίπου μία δεκαετία νωρίτερα, όταν το Στρασβούργο αποφάσισε να διαρθρώσει τον έλεγχό του με βάση την εις βάθος αξιολόγηση των δομικών κανόνων της προδικαστικής παραπομπής και να ελέγξει εάν η άρνηση των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ παραβίαζε τους ενωσιακούς κανόνες, αλλά και την ασφάλεια δικαίου που εγγυάτο η νομολογία *CILFIT*, με αποτέλεσμα να αντανakλά η στάση τους αυτή στον *δίκαιο* χαρακτήρα της δίκης.

Στη θεμελιώδη υπόθεση *Ullens de Schooten & Reza-bek*⁹, το ΕΔΔΑ προέβη, για πρώτη φορά, σε μια συνεπή οριοθέτηση του ρόλου του, του τρόπου ελέγχου της άρνησης του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου, καθώς και της έντασης του ελέγχου. Παρατήρησε, αρχικά, ότι η ΕΣΔΑ δεν εγγυάται, ως τέτοια, οποιοδήποτε δικαίωμα παραπομπής μιας υπόθεσης από ένα εθνικό δικαστήριο σε άλλο εθνικό ή διεθνές όργανο, για την έκδοση προδικαστικής απόφασης. Ελλείπει ειδικής διάταξης, το ΕΔΔΑ χρησιμοποίησε το άρθρο 6 (1) της

ΕΣΔΑ και, συγκεκριμένα, τον όρο του «*δικαστηρίου που λειτουργεί νόμιμα*». Στη βάση αυτού, έκρινε ότι το άρθρο 6 (1) ΕΣΔΑ εγγυάται την ορθή εφαρμογή των κανόνων του εφαρμοστέου δικαίου. Με δεδομένο ότι, σύμφωνα με το εφαρμοστέο δίκαιο, δηλαδή τους ενωσιακούς κανόνες, αρμόδιο για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, σε περιπτώσεις που ανακύπτει σχετικό ζήτημα και δεν πληρούνται οι εξαιρέσεις της νομολογίας *CILFIT*, καθίσταται το ΔΕΕ, με ταυτόχρονη υποχρέωση των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων να υποβάλλουν σε αυτό προδικαστικά ερωτήματα, το ΕΔΔΑ θεμελίωσε την αρμοδιότητά του να ελέγξει, στο πλαίσιο της αρχής της δίκαιης δίκης, εάν το ΔΕΕ, ως αρμόδιο δικαστήριο, είχε πράγματι τη δυνατότητα να ασκήσει την προβλεπόμενη αρμοδιότητά του.

Το πρόβλημα που θα μπορούσε να δημιουργηθεί ήταν η διαπλοκή της κρίσης του ΕΔΔΑ με ζητήματα ερμηνείας που ανάγονται σε καθ' αυτήν την αρμοδιότητα, είτε του ΔΕΕ, είτε των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων. Για τον λόγο αυτόν, επελέγη μια οριακή λύση, ώστε να διατηρηθούν κρίσιμες ισορροπίες. Το ΕΔΔΑ έλυσε το ζήτημα μέσω της σύνδεσης μεταξύ της υποχρέωσης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος και της υποχρέωσης αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων. Έκρινε ότι κάθε άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος πρέπει να είναι δεόντως αιτιολογημένη. Έτσι, ο δικός του ρόλος έγκειται στη διασφάλιση ότι η εθνική δικαστική απόφαση συνοδεύεται από τη δέουσα αιτιολογία. Η αρνητική αυτή αιτιολογία δεν προκύπτει από κάποιο αφηρημένο κριτήριο, παρά από την ίδια τη νομολογία του ΔΕΕ περί των εξαιρέσεων από την υποχρέωση υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων, όπως διατυπώθηκε στην απόφαση *CILFIT*. Με άλλα λόγια, αυτό που συνάγεται ως συμπέρασμα της κρίσης του ΕΔΔΑ είναι ότι η δέουσα αιτιολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων, όταν αρνούνται να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, πρέπει να συνοδεύεται από τη δέουσα αναφορά στα κριτήρια *CILFIT* και να αναφέρει ρητώς ποιο κριτήριο υιοθετείται στην εκάστοτε υπόθεση και για ποιους λόγους.

Σε αυτό το σημείο ωρίμανσης της νομολογίας του, το ΕΔΔΑ επέλεξε να μην υπεισέλθει σε ειδικότερα ζητήματα, όπως η έκταση και η ένταση της αιτιολογίας ή τυχόν απαραίτητες παράμετροι που θα έπρεπε να περιλαμβάνει. Το μόνο που διευκρίνισε είναι ότι, παρά την αυστηρή εξέταση του ζητήματος, το ΕΔΔΑ δεν είναι αρμόδιο να εξετάζει τυχόν σφάλματα των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων περί της ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Συνεπώς, ακόμα και εάν η αιτιολογία του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου είχε σφάλματα ως προς την ορθή εφαρμογή της *CILFIT*, είναι

γηση στο 23ο Συνέδριο Ένωσης Ποινικολόγων και Μαχόμενων Δικηγόρων (12.11.2022), διαθέσιμο στο: <https://ddikastes.gr/%CE%B1%CE%BD%CF%84%CF%8E%CE%BD%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%81%CE%B3%CF%85%CF%81%CF%8C%CF%82-%CE%B7-%CE%B5%CF%85%CE%B8%CF%8D%CE%BD%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (τελευταία πρόσβαση: 15.06.2023).

7. Βλ. για μια συγκριτική αναφορά σε αμφότερα τα ζητήματα: J. KROMMENDIJK, "Open sesame!": Improving access to the ECJ by requiring national courts to reason their refusals to refer, *E.L.Rev.*, 2017, σ. 46 επ.· C. LACCHI, *The ECtHR's Interference in the Dialogue between National Courts and the Court of Justice of the EU: Implications for the Preliminary Reference Procedure*, *Review of European Administrative Law*, 2015, σ. 95 επ.

8. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ *Moosbrugger κατά Αυστρίας* (Προσφυγή No 44861/98), απόφαση επί του παραδεκτού της 25ης Ιανουαρίου 2000 και ΕΔΔΑ *John κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 15073/03), απόφαση επί του παραδεκτού της 13ης Φεβρουαρίου 2007.

9. ΕΔΔΑ *Ullens de Schooten & Rezabek κατά Βελγίου* (Προσφυγές Nos 3989/07 και 38353/07), απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 2011.

αμφίβολο εάν το ΕΔΔΑ θα ενέτεινε τον έλεγχό του ως προς αυτά¹⁰.

Οι κρίσεις αυτές επιβεβαιώθηκαν στην υπόθεση *Vergauwen*¹¹, ενώ ιδιαίτερης σημασίας υπήρξε η κωδικοποίησή τους στην υπόθεση *Dhahbi*¹², η οποία ήταν και η πρώτη απόφαση που διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 (1) της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι:

α) το άρθρο 6 (1) ΕΣΔΑ αξιώνει από τα εθνικά δικαστήρια να αιτιολογούν κάθε αρνητική τους απόφαση, υπό το πρίσμα του εφαρμοστέου δικαίου,

β) καθήκον του ΕΔΔΑ είναι η διασφάλιση της δέουσας ύπαρξης αιτιολογίας στην αρνητική απόφαση του εθνικού δικαστηρίου,

γ) το ΕΔΔΑ δεν έχει αρμοδιότητα εξέτασης τυχόν σφαλμάτων που ενδεχομένως διέπραξαν τα δικαστήρια κατά την ερμηνεία ή την εφαρμογή του σχετικού δικαίου.

Εφαρμόζοντας τους γενικούς αυτούς κανόνες, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια, όταν αρνούνται να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, οφείλουν να αιτιολογούν την άρνησή τους, με βάση τις εξαιρέσεις της νομολογίας του ίδιου του ΔΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, οφείλουν να αναφέρουν για ποιους λόγους έκριναν ότι: 1) το ερώτημα είναι άνευ σημασίας ή 2) ότι η επίμαχη διάταξη του ενωσιακού δικαίου έχει ήδη ερμηνευθεί από το ΔΕΕ ή 3) ότι η ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου είναι τόσο προφανής ώστε να μην καταλείπονται περιθώρια εύλογης αμφιβολίας.

Με βάση τα κριτήρια αυτά, το ΕΔΔΑ καταδίκασε την Ιταλία, λόγω της σιωπής του αναιρετικού ιταλικού δικαστηρίου, η οποία δεν επέτρεπε την εξαγωγή συμπερασμάτων περί του εάν είχαν αξιολογηθεί τα κριτήρια *CILFIT* και ποιο κριτήριο είχε τυχόν εφαρμοστεί. Ανάλογη κρίση διατυπώθηκε και στην εκ νέου ιταλική υπόθεση *Schipani*¹³, και μάλιστα επί επικουρικού αιτήματος των προσφευγόντων. Ήταν και πάλι η σιωπή του ιταλικού δικαστηρίου που οδήγησε στη θεμελίωση παραβίασης. Μάλιστα, στην υπόθεση αυτήν, είχαν τεθεί

δύο διακριτά ερμηνευτικά ζητήματα του ενωσιακού δικαίου, για ένα εκ των οποίων υπήρξε πλήρης σιωπή του ιταλικού δικαστηρίου, ενώ για το άλλο διατυπώθηκε μια ελλειπτική αναφορά που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σιωπηρή απόρριψη του αιτήματος για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αρκούσε η σιωπή και για ένα μόνον από τα κρίσιμα ερμηνευτικά ζητήματα, ώστε να θεμελιωθεί παραβίαση, ενώ άφησε αναπάντητο το ερώτημα εάν αυτή η σιωπηρή απόρριψη για το άλλο ζήτημα, θα μπορούσε να συνιστά επαρκή αιτιολογία.

IV. Ο περιορισμός της υποχρέωσης λόγω σφαλμάτων των ερωτημάτων

Στο σύνολο των παραπάνω περιπτώσεων που αποτέλεσαν τα θεμέλια της νομολογίας του ΕΔΔΑ, κοινοί παρονομαστές υπήρξαν, αφενός, η συγκεκριμένη και αιτιολογημένη υποβολή των αιτημάτων από τους διαδίκους για την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων και, αφετέρου, η κεντρική επιρροή των ερμηνευτικών ζητημάτων στην έκβαση των δικών. Με άλλα λόγια, υπήρχαν διάδικοι, οι οποίοι λυσιτελώς και με βάση την ορθή εφαρμογή των δικονομικών κανόνων (εθνικών και υπερεθνικών) είχαν προβάλει τους σχετικούς ισχυρισμούς, ενώ τυχόν ευδοκίμηση των ισχυρισμών τους θα επηρέαζε καταλυτικά την έκβαση των δικών. Η απόρριψη ορισμένων προσφυγών από το ΕΔΔΑ είχε να κάνει αμιγώς με την ίδια ορθή στάση και συμπεριφορά των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία αξιολόγησαν δεόντως τους ισχυρισμούς των διαδίκων και αιτιολόγησαν τις αρνήσεις τους να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, με βάση τη νομολογία *CILFIT*. Δεν ήταν, όμως, πάντοτε χρηστή η δικονομική συμπεριφορά των διαδίκων, όσο στις πρώτες αυτές υποθέσεις, με αποτέλεσμα το ίδιο το ΕΔΔΑ να συνδέει, σε μεταγενέστερη νομολογία του, την υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ με τη λυσιτέλεια του ερωτήματος, καθώς και με αυτήν τη δικονομική συμπεριφορά του διαδίκου. Στην υπόθεση *Baydar*¹⁴, το ΕΔΔΑ κωδικοποίησε μια σειρά τέτοιων αλυσιτελών ή καταχρηστικών αιτημάτων, σπέρματα των οποίων απαντώνται και σε άλλες αποφάσεις¹⁵.

10. Για την ιστορία, το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή στην εν λόγω υπόθεση, κρίνοντας ως επαρκή την αιτιολογία των βελγικών δικαστηρίων, με αναφορά στα κριτήρια *CILFIT*, καθώς είχαν αιτιολογήσει επαρκώς ότι το ζήτημα που είχε ανακύψει, είχε αντιμετωπιστεί από το ΔΕΕ (τότε ΔΕΚ), παραπέμποντας μάλιστα και σε σειρά αποφάσεών του.

11. ΕΔΔΑ *Vergauwen* και άλλοι κατά Βελγίου (Προσφυγή Νο 4832/04), απόφαση επί του παραδεκτού της 10ης Απριλίου 2012, παρ. 87 επ. Και στην εν λόγω υπόθεση, το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή, και μάλιστα ως απαράδεκτη.

12. ΕΔΔΑ *Dhahbi* κατά Ιταλίας (Προσφυγή Νο 17120/09), απόφαση της 8ης Απριλίου 2014.

13. ΕΔΔΑ *Schipani* και άλλοι κατά Ιταλίας (Προσφυγή Νο 38369/09), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2015.

14. ΕΔΔΑ *Baydar* κατά Ολλανδίας (Προσφυγή Νο 55385/14), απόφαση της 24ης Απριλίου 2018, παρ. 42 επ.

15. ΕΔΔΑ *Moosbrugger* κατά Αυστρίας, ό.π.: ΕΔΔΑ *John* κατά Γερμανίας, ό.π.: ΕΔΔΑ *Rutar Marketing D.O.O.* κατά Σλοβενίας (Προσφυγή Νο 62020/11), απόφαση επί του παραδεκτού της 15ης Απριλίου 2014, παρ. 22· ΕΔΔΑ *Αστικός και Παραθεριστικός Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αξιοματικών και Καραγιώργος* κατά Ελλάδας (Προσφυγές Νος 29382/16 και 489/17), απόφαση επί του παραδεκτού της 9ης Μαΐου 2017, παρ. 47· ΕΔΔΑ *Repcevirág Szövetkezet* κατά Ουγγαρίας (Προσφυγή Νο 70750/14), απόφαση της 30ής Απριλίου 2019, παρ. 61.

Η πρώτη περίπτωση αφορά αιτήματα τα οποία: α) δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένα ή β) έχουν διατυπωθεί μόνο με ευρείς (broad) ή γενικούς (general) όρους. Στις περιπτώσεις αυτές, το ανώτατο εθνικό δικαστήριο μπορεί να απορρίψει το αίτημα, με απλή αναφορά στις εφαρμοστέες νομικές διατάξεις, υπό την προϋπόθεση ότι το ζήτημα δεν εγείρει θεμελιωδώς σημαντικό για την επίλυση της υπόθεσης ζήτημα.

Η δεύτερη κατηγορία προκύπτει σε περιπτώσεις, όπου η προδικαστική παραπομπή δεν πρόκειται, ούτως ή άλλως, να επηρεάσει την έκβαση της υπόθεσης προς όφελος του αιτούντος την παραπομπή διαδίκου. Για παράδειγμα, όταν το ένδικο βοήθημα ή μέσο απορρίπτεται για λόγους παραδεκτού.

Σε αμφότερες, πάντως, τις περιπτώσεις, το ΕΔΔΑ επιφυλάσσει για τον εαυτό του τον οριακό έλεγχο εάν οι αποφάσεις των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων είναι αυθαίρετες ή προδήλως παράλογες¹⁶.

Την πρώτη από τις παραπάνω κατηγορίες είχε νωρίτερα εφαρμόσει το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Wind*¹⁷, κρίνοντας ότι το ερώτημα που είχε αιτηθεί η προσφεύγουσα ήταν προδήλως άσχετο με το αντικείμενο της δίκης και δεν θα μπορούσε να επηρεάσει την έκβασή της. Η δεύτερη κατηγορία εφαρμόστηκε στην υπόθεση *Somorjai*¹⁸, όπου ο προσφεύγων είχε υποχρέωση, βάσει των εθνικών δικονομικών κανόνων και της εθνικής νομολογίας, να αιτιολογήσει πλήρως τα αιτήματα για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, τόσο ως προς την αναγκαιότητά τους, όσο και ως προς τη σύνδεσή τους με ορισμένη παραβίαση του εφαρμοστέου δικαίου. Συνέδεσε, με τον τρόπο αυτόν, την πληρότητα της αιτιολογίας του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου

με τον βαθμό συμμόρφωσης του διαδίκου στους εθνικούς δικονομικούς κανόνες. Έτσι, με δεδομένο ότι ο προσφεύγων δεν είχε υποβάλει σχετικό αίτημα ενώπιον του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου, αλλά ούτε και είχε αιτιολογήσει με την αναίρεσή του λόγους αντίθεσης της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης στο ενωσιακό δίκαιο, η έλλειψη αιτιολογίας του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου ήταν σύμφωνη με τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες, οι οποίοι, με τη σειρά τους, κρίθηκαν συμβατοί με την ΕΣΔΑ¹⁹. Για τη διατύπωση του εν λόγω συμπεράσματος, το ΕΔΔΑ προέβη και σε έναν χαλαρής έντασης έλεγχο της αιτιολογίας, διαπιστώνοντας ότι δεν εντοπιζόνταν στοιχεία αυθαιρεσίας.

V. Η μετάβαση από την απλή ύπαρξη αιτιολογίας στον έλεγχό της

Από τα όσα έχουν ήδη αναλυθεί, προκύπτει ότι η αρχική στάση του ΕΔΔΑ ήταν αντίθετη με τον έλεγχο της αιτιολογίας των εθνικών αποφάσεων, παρά ακρούσαν στη διαπίστωση ότι υπήρχε αναφορά στα κριτήρια *CILFIT* κι εφαρμοζόταν συγκεκριμένο, κάθε φορά, κριτήριο της. Ίσως αυτό είχε να κάνει με τη σαφήνεια, είτε της ύπαρξης πλήρους και δέουσας αιτιολογίας, είτε της παντελούς έλλειψής της, στις αρχικές εκδικαζόμενες υποθέσεις που θεμελίωσαν τη νομολογία αυτή. Υπήρξαν, όμως, και αποφάσεις, όπου η αιτιολογία των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη ασάφεια, έτσι ώστε να καθίσταται τελικά αναπόφευκτο το ΕΔΔΑ να πρέπει να ενσκήψει επί αυτών και να προβεί σε εντατικότερο έλεγχό τους.

Σε μια σειρά αποφάσεων, το ΕΔΔΑ έκανε δεκτό ότι η επίκληση συγκεκριμένου κριτηρίου *CILFIT* μπορεί να συναχθεί από το εν γένει σκεπτικό της απορριπτικής απόφασης ή από άλλο σημείο της²⁰. Έτσι, ο λόγος της άρνησης μπορεί να προκύπτει σαφώς από την αιτιολογία, ακόμα και εάν δεν αναφέρεται ρητώς²¹.

16. Έτσι, στην υπόθεση *Baydar*, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι η απόρριψη της αίτησης αναίρεσης του προσφεύγοντος για λόγους απαραδέκτου καθιστούσαν άνευ προοπτικής επιτυχίας το αίτημα για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος. Το ΕΔΔΑ επικαλέστηκε, προς τούτο, και σχετική νομολογία του ΔΕΕ που επιβεβαιώνει τη σύνδεση της υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος με τις επιπτώσεις του στην έκβαση της υπόθεσης. Περαιτέρω, διαπίστωσε ότι οι σχετικοί ολλανδικοί κανόνες, σχετικά με το παραδεκτό των ενδίκων μέσων, δικαιολογούνταν από λόγους ορθολογικής διαχείρισης της ύλης με την οποίαν επιφορτίζονταν τα ολλανδικά δικαστήρια και εξυπηρετούσαν την εύλογη διάρκεια των διαδικασιών.

17. ΕΔΔΑ *Wind Telecomunicazioni S.P.A. κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 5159/14), απόφαση επί του παραδεκτού της 8ης Σεπτεμβρίου 2015, παρ. 36. Ακριβώς αυτή η μη συνάφεια του ερωτήματος με το αντικείμενο της απόφασης ήταν που επέτρεψε στο ΕΔΔΑ να διαπιστώσει στην αμέσως επόμενη παράγραφο του ότι υπήρχε σωπηρή αιτιολογία της απόφασης επί της απόρριψης του αιτήματος.

18. ΕΔΔΑ *Somorjai κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή No 60934/13), απόφαση της 28ης Αυγούστου 2018, παρ. 56 επ.

19. Για να τεκμηριώσει τη θέση του αυτή, το ΕΔΔΑ επικαλέστηκε, και στην εν λόγω περίπτωση, νομολογία του ΔΕΕ από την οποία γίνεται σαφές ότι, ακόμα κι αν δεν απαιτείται πρωτοβουλία του διαδίκου για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, το ανώτατο εθνικό δικαστήριο είναι εκείνο που αποφασίζει, με βάση τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, εάν ενδείκνυται η υποβολή.

20. ΕΔΔΑ *Stichting Mothers of Srebrenica και άλλοι κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 65542/12), απόφαση επί του παραδεκτού της 11ης Ιουνίου 2013, παρ. 173· ΕΔΔΑ *Krikorian κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 6459/07), απόφαση επί του παραδεκτού της 26ης Νοεμβρίου 2013, παρ. 99· ΕΔΔΑ *Harisch κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 50053/16), απόφαση της 11ης Απριλίου 2019, παρ. 39 επ.· ΕΔΔΑ *Ogieriakhi κατά Ιρλανδίας* (Προσφυγή No 57551/17), απόφαση της 30ής Απριλίου 2019, παρ. 62.

21. ΕΔΔΑ *Repcevirág Szövetkezet κατά Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 57 επ.

Στην υπόθεση *Baltic Master*²², ο έλεγχος της αιτιολογίας έγινε εντατικότερος και κατέληξε σε καταδίκη της Λιθουανίας, λόγω ανεπαρκούς αιτιολογίας της εθνικής απόφασης. Το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της Λιθουανίας είχε απορρίψει το αίτημα της προσφεύγουσας για υποβολή προς το ΔΕΕ συνολικά έξι προδικαστικών ερωτημάτων, με την αιτιολογία ότι τα ανακύψαντα ζητήματα ήταν *προφανή και αρκούντως σαφή*. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες καταδικαστικές αποφάσεις, όπου δεν υπήρχε καθόλου αιτιολογία, στην υπόθεση αυτή, το ΕΔΔΑ παρέθεσε αυτούσια την αιτιολογία του λιθουανικού δικαστηρίου, και μάλιστα από την πρωτότυπη γλώσσα, την οποία και έλεγξε. Επισήμανε, προοιμιακώς, ότι η άρνηση ενός εθνικού δικαστηρίου να παραπέμψει την υπόθεση μπορεί, υπό ορισμένες συνθήκες, να παραβιάζει την αμεροληψία της διαδικασίας, όταν είναι αυθαίρετη. Και προχώρησε σε περαιτέρω εξήγηση της έννοιας της *αυθαιρεσίας*, κρίνοντας ότι μια άρνηση μπορεί να χαρακτηριστεί αυθαίρετη, στις περιπτώσεις όπου: α) οι εφαρμοστέοι κανόνες δεν προβλέπουν εξαιρέσεις από την υποχρέωση παραπομπής της υπόθεσης, ή β) η άρνηση βασίζεται σε λόγους διαφορετικούς από εκείνους που προβλέπονται από τους σχετικούς εφαρμοστέους κανόνες, ή γ) η άρνηση δεν είναι δεόντως αιτιολογημένη. Εξετάζοντας την αιτιολογία του λιθουανικού δικαστηρίου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι από πουθενά δεν προκύπτει για ποιους συγκεκριμένους νομικούς λόγους κρίθηκε τόσο προφανής η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, ώστε να μην καταλείπονται αμφιβολίες. Κριτική ήταν και η στάση του ΕΔΔΑ έναντι της απουσίας οιασδήποτε αναφοράς της λιθουανικής απόφασης σε νομολογία του ΔΕΕ ή άλλη εθνική νομολογία, καθώς η μόνη απόφαση που είχε μνημονευθεί από το λιθουανικό δικαστήριο αφορούσε διαφορετικούς κανόνες δικαίου.

Ομοίως, στην υπόθεση *Sanofi Pasteur*²³, το αναιρετικό δικαστήριο της Γαλλίας, ενώ είχε αιτιολογήσει την άρνησή του να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, εντούτοις δεν είχε αναφερθεί σε κανένα εκ των κριτηρίων *CILFIT*, ούτε και υπήρχε το παραμικρό στοιχείο στην απόφαση που να υποδηλώνει τον λόγο άρνησης. Έτσι, η φράση «*χωρίς να προκύπτει ανάγκη να ζητηθεί προδικαστική απόφαση από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*», που χρησιμοποίησε το γαλλικό δικαστήριο, κρίθηκε ανεπαρκής ως τεκμηρίωση, καθώς δεν παρέπεμπε ευθέως σε ορισμένο κριτήριο της *CILFIT*. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ επισήμανε κριτικά ότι, κατά την ημερομηνία έκδοσης της γαλλικής απόφασης, το ίδιο εθνικό δικαστήριο είχε αποστείλει στο ΔΕΕ προδικαστικά

ερωτήματα αναφορικά με παρεμφερή ζητήματα της ίδιας μάλιστα εφαρμοστέας Οδηγίας, σε άλλες όμοιες υποθέσεις²⁴.

Στην πλέον πρόσφατη απόφαση *Bio Farmland*²⁵, το ΕΔΔΑ είχε να αντιμετωπίσει μια εκτενώς αιτιολογημένη μεν άρνηση από το πρωτοβάθμιο ρουμανικό δικαστήριο, αλλά μια αναιτιολόγητη άρνηση από το ανώτατο δικαστήριο, το οποίο είχε αναφέρει απλώς ότι «*δεν ήταν αναγκαίο να συζητηθεί η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως*». Το δικαστήριο του Στρασβούργου επισήμανε ότι η απλή αναφορά της απόφασης στη μη αντίθεση των εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων με ενωσιακό Κανονισμό δεν αποτελεί σαφή ένδειξη ούτε εάν εξετάστηκαν τα κριτήρια *CILFIT*, ούτε ποιο από αυτά ενδεχομένως εφαρμόστηκε. Αναφορικά με τη διεξοδική ανάλυση των κριτηρίων *CILFIT* από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στη δίκη εκείνη, η προσφεύγουσα δεν είχε θέσει πανομοιότυπα ερωτήματα με εκείνα που έθεσε ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου, ενώ, ούτως ή άλλως, τα κριτήρια *CILFIT* αφορούν τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια, τα οποία υπέχουν υποχρέωση και όχι απλώς δυνατότητα υποβολής προδικαστικού ερωτήματος.

VI. Η ένταξη της σχολιαζόμενης απόφασης στη νομολογία του ΕΔΔΑ

Από το σύνολο των ανωτέρω, προκύπτει ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ επί του ζητήματος εμφανίζεται δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη, αναλόγως και προς τις στάσεις των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων, αλλά και των ίδιων των διαδίκων. Το ΕΔΔΑ, τελώντας σε διαρκή επικοινωνία με τη νομολογία του ΔΕΕ, εντός του πολυεπίπεδου συνταγματισμού και του διαλόγου των δικαστών, συναρθρώνει την προστασία του ενωσιακού δικαίου και της ΕΣΔΑ. Προς τούτο, επιδιώκει να διασφαλίσει ένα δίκαιο και μη αυθαίρετο περιβάλλον διεξαγωγής της δίκης, όπου οι εφαρμοστέοι κανόνες θα τύχουν σεβασμού και το εκάστοτε αρμόδιο δικαστήριο θα έχει τη δυνατότητα να επιληφθεί της υποθέσεως.

Η σχολιαζόμενη απόφαση αφορά ακριβώς τον έλεγχο της διαδικασίας και όχι της ουσίας της υπόθεσης. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει, εν προκειμένω, την άρνηση του Αρείου Πάγου να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ περί της ερμηνείας του σημείου 1.4. του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές. Ούτε η προσφυγή, αλλά ούτε και η απόφαση του ΕΔΔΑ, αφορούσαν ουσιαστικά ζητήματα της υπόθεσης. Με άλλα λόγια, η κρίση αυτή του ΕΔΔΑ ουδεμία αναφορά

22. ΕΔΔΑ *Baltic Master Ltd κατά Λιθουανίας* (Προσφυγή No 55092/16), απόφαση της 16ης Απριλίου 2019, παρ. 34 επ.

23. ΕΔΔΑ *Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 25137/16), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020, παρ. 67 επ.

24. Για την απάντηση του ΔΕΕ στα εν λόγω ερωτήματα, βλ. ΔΕΕ C-621/15, *W κ.λπ.*, 21.06.2017, ECLI:EU:C:2017:484.

25. ΕΔΔΑ *Bio Farmland Betriebs S.r.l. κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 43639/17), απόφαση της 13ης Ιουλίου 2021, παρ. 48 επ.

έχει περί των νομικών και πολιτικών διαστάσεων της ουσιαστικής πράξης για την οποία καταδικάστηκε ο προσφεύγων, δηλαδή της δημοσιοποίησης των στοιχείων για το δημοσιονομικό έλλειμμα του 2009 χωρίς την προηγούμενη κοινοποίηση στο ΔΣ της ΕΛΣΤΑΤ ή της συγκατάθεσής του. Γι' αυτό και η απόφαση αυτή δεν ενδείκνυται για πολιτική χρήση, όπως αναληθώς παιανίζεται στον ημερήσιο Τύπο.

Η απόφαση αυτή, όμως, είναι σημαντική για μια σειρά από λόγους. Πρώτον, διότι συνδέει την παράλειψη αιτιολόγησης του Αρείου Πάγου ως προς την άρνησή του να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ με το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη, επιβεβαιώνοντας την πάγια πλέον νομολογία του ΕΔΔΑ επί του ζητήματος. Ασφαλώς, η υπόθεση αυτή υπήρξε πολύ εύκολη για το ΕΔΔΑ, διότι η παντελής απουσία αιτιολογίας της απόρριψης, χωρίς ουδεμία αναφορά του Αρείου Πάγου στο αίτημα του προσφεύγοντος, καθιστούσε ευχερή τη διαπίστωση παραβίασης, με απλή αναφορά στις ουσιωδώς όμοιες ιταλικές υποθέσεις, *Dhahbi* και *Schipani*.

Δεύτερον, διότι αναδεικνύει μια γενικότερη τάση διστακτικότητας των ανωτάτων ελληνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, ακόμα και για ζητήματα που ταλανίζουν χρονίως την ελληνική νομολογία²⁶ ή παρουσιάζουν ευρύ κοινωνικό ενδιαφέρον²⁷. Είναι σαφές ότι, παρά τη διαρκή αυξητική τάση υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ από τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια άλλων κρατών μελών²⁸, η Ελλάδα υπέβαλε²⁹ μόλις: α) 3 προδικαστικά ερωτήματα

σε σύνολο 568 το 2018, β) 5 σε σύνολο 641 το 2019, γ) 2 σε σύνολο 557 το 2020, δ) 2 σε σύνολο 567 το 2021 και ε) 4 σε σύνολο 546 το 2022³⁰. Ήτοι, συνολικά την τελευταία πενταετία, υπέβαλε μόλις 16 προδικαστικά ερωτήματα, σε σύνολο 2.879! Ασφαλώς, η Ελλάδα δεν μπορεί να συγκριθεί με χώρες που υπερισχύουν αισθητά σε έκταση και πληθυσμό, όπως η Γερμανία (536 προδικαστικά ερωτήματα) ή η Γαλλία (140 προδικαστικά ερωτήματα). Το συγκρίσιμου μεγέθους, Βέλγιο, όμως, υπέβαλε την ίδια πενταετία 180 προδικαστικά ερωτήματα, η Αυστρία 193, η Βουλγαρία 173 και η Ρουμανία 159. Ακόμα και κράτη μέλη με αμφίβολο σεβασμό προς βασικές αρχές του κράτους δικαίου έχουν αισθητά καλύτερες επιδόσεις στον τομέα αυτόν, με την Ουγγαρία να έχει αποστείλει 104 και την Πολωνία 184 ερωτήματα στο ΔΕΕ³¹.

Τρίτον, σε ό,τι αφορά πλέον το μέρος, όχι της κατάφασης της παραβίασης, αλλά της εκτέλεσης της απόφασης, το ΕΔΔΑ, ίσως αντιλαμβανόμενο αυτήν τη διστακτικότητα των ελληνικών δικαστηρίων, αποφάσισε να υποδείξει το ίδιο, κατ' εφαρμογή του άρθρου 46 ΕΣΔΑ, τα δέοντα μέτρα αποκατάστασης. Και το έπραξε, υποδεικνύοντας όχι μίαν απλή δίκαιη ικανοποίηση του προσφεύγοντος, αλλά την ίδια την επανάληψη της διαδικασίας ενώπιον του Αρείου Πάγου, εφόσον ο προσφεύγων υποβάλει αίτηση επανάληψης της διαδικασίας³². Σημαντικό είναι ότι ανάλογη κρίση δεν είχε διατυπωθεί σε άλλες καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ επί του ίδιου ζητήματος, ενώ είναι πολύ πιθανό σε ανάλογες περιπτώσεις πλήρους σιωπής των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων να διατυπωθούν όμοιες κρίσεις.

Από πουθενά δεν προκύπτει, βάσει είτε της νομολογίας του ΕΔΔΑ είτε των εφαρμοστέων εθνικών κανόνων, ότι ο Άρειος Πάγος πρέπει να αθώσει τον κατηγορούμενο, ούτε καν να υποβάλει το προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Η υποχρέωσή του περιορίζεται στο να «ανοίξει» εκ νέου την αναιρετική διαδικασία, να εξετάσει το αίτημα του προσφεύγοντος για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος και να αιτιολογήσει δεόντως, κατά τα όσα έχουν ήδη αναλυθεί, τυχόν άρνησή του, με βάση τη νομολογία *CILFIT*. Έτσι, σε περίπτωση άρνησης, οφείλει να επικαλεστεί συγκεκριμένο κριτήριο της *CILFIT* και να

26. Μεταξύ άλλων: ΟΛΣΤΕ 359/2020 (επιβολή πολλαπλού τέλους λαθρεμπορίας και αρχή *ne bis in idem*), ΟΛΣΤΕ 110/2020 (δικαστικός έλεγχος της διοικητικής πράξης έκδοσης αλλοδαπού), ΟΛΣΤΕ 1439/2020 (διαμόρφωση ύψους παλαιών κύριων συντάξεων), ΣΤΕ 1298/2015 (επιβολή ιατρόσημου), ΣΤΕ 3387/2015 (φορολογία προηγούμενων αφορολόγητων αποθεματικών Ανώνυμης Εταιρείας που διανέμει μερίσματα), ΣΤΕ 1844/2018 (τρόπος αναζήτησης τόκων υπερημερίας αναδόχων δημοσίων συμβάσεων και αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα), ΣΤΕ 2285/2019 (επιβολή προστίμων από την ΕΕΤΤ για παραβάσεις της νομοθεσίας περί τηλεπικοινωνιών και ανταγωνισμού).

27. Μεταξύ άλλων: ΟΛΣΤΕ 911/2021 (αυτοδίκαιη έκπτωση της Προέδρου και μελών της Επιτροπής Ανταγωνισμού), ΟΛΣΤΕ 2347-8/2017 (χαρακτηρισμός της Τουρκίας ως ασφαλούς τρίτης χώρας, η οποία μετά από χρόνιες νομικές και κοινωνικές αντιδράσεις κατέληξε σε προδικαστική παραπομπή από την ΟΛΣΤΕ 177/2023). Πρβλ. και: Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, Η διακυβέρνηση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης στα χέρια των δικαστών, Αρμ, 2021, σ. 1490 επ.

28. ΔΕΕ, Ανακοινωθέν Τύπου, αριθ. 40/22, της 2ας Μαρτίου 2022.

29. Το σύνολο των παρακάτω στοιχείων προκύπτει από τις δικαστικές στατιστικές του ΔΕΕ, οι οποίες είναι αναρτημένες στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2023-03/stats_cour_2022_el.pdf (τελευταία πρόσβαση: 15.06.2023).

σβαση: 15.06.2023).

30. Βλ. και: Μ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Η Ελλάδα ενώπιον των δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Περίοδος 2018, *Digesta Online*, 2019, διαθέσιμο σε: <http://www.digestaonline.gr/pdfs/Digesta%202019/chris2019b.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 15.06.2023)

31. Πρβλ. για την ίδια προβληματική, με ιδιαίτερη αναφορά σε ζητήματα θεμελιωδών δικαιωμάτων, Ι. ΚΤΕΝΙΔΗΣ, Τα ελληνικά δικαστήρια και το δίκαιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Αρμ, 2020, σ. 1441 επ., και ιδίως σ. 1444 επ.

32. Άρθρο 525 περ. 6 ΚΠΔ.

αιτιολογήσει δεόντως για ποιον λόγο το εφαρμόζει υπό το πρίσμα της ένδικης υπόθεσης.

VII. Επιλογικά συμπεράσματα

Από το σύνολο των παραπάνω, αναδεικνύεται σαφώς ότι η σχολιαζόμενη απόφαση ουδόλως ενδείκνυται για πολιτική χρήση, καθώς δεν αναφέρεται στην ουσία της υπόθεσης περί διαχείρισης του ελληνικού δημοσιονομικού ελλείμματος. Αναδεικνύει, όμως, μια γενικότερη τάση των ανωτάτων ελληνικών δικαστηρίων να επιφυλάσσουν για τους εαυτούς τους, σε έναν μεγάλο αριθμό περιπτώσεων, τον ρόλο του ερμηνευτή και εφαρμοστή του ενωσιακού δικαίου.

Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε σειρά προβλημάτων. Θέτει εν αμφιβόλω τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης

και δημιουργεί υπόνοιες αυθαιρεσίας, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Στερεί από τους διαδίκους τον φυσικό δικαστή των υποθέσεών τους, ο οποίος, σε ζητήματα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου, δεν είναι άλλος από το ΔΕΕ, το οποίο καίτοι αρμόδιο, κατά το ενωσιακό δίκαιο, να επιληφθεί των σχετικών υποθέσεων, στερείται της δυνατότητας αυτής. Η σχολιαζόμενη απόφαση, συνεπώς, καταδικάζοντας για πρώτη φορά την Ελλάδα για αναιτιολόγητη άρνηση ανωτάτου δικαστηρίου της να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, μπορεί να αποτελέσει μια ώθηση και ένα κίνητρο ενίσχυσης του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής. Τούτο, με σκοπό την ορθή εφαρμογή των εφαρμοστέων κανόνων, τον σεβασμό στον φυσικό δικαστή και εντέλει την ίδια την πολυεπίπεδη θωράκιση του σύγχρονου (υπερ)κράτους δικαίου.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους

Δεν αντίκειται στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. το νέο σύστημα επιλογής του εκπαιδευτικού προσωπικού της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

ειδικά μέτρα προστασίας πολυτέκνων (άρθρο 21 παρ. 2 Συντ.) – σύστημα επιλογής εκπαιδευτικών – κριτήρια βαθμολόγησης (άρθρο 57 ν. 4589/2019) – κριτήριο του αριθμού τέκνων των υποψηφίων – λήψη νομοθετικών μέτρων για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 407/2023, 11.03.2023

Το δικαστήριο επιλήφθηκε αίτησης ακύρωσης, η οποία ήχθη ενώπιόν του κατόπιν της υπ' αριθμ. 853/2021 παραπεμπτικής απόφασης της πενταμελούς σύνθεσης του Γ' Τμήματος λόγω της σπουδαιότητας του τιθέμενου ζητήματος (άρθρο 14 παρ. 2 στοιχ. α' π.δ. 18/1989).

Η διαφορά εκκίνησε με τη δημοσίευση της 1ΓΕ/2019 προκήρυξης του ΑΣΕΠ για την πλήρωση κενών θέσεων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω διαδικασίας κατάταξης σε αξιολογικό πίνακα διοριστέων. Στη διαδικασία αυτή εφαρμόστηκαν οι διατάξεις του νέου συστήματος επιλογής εκπαιδευτικών που θεσπίστηκε με τον ν. 4589/2019. Μεταξύ των περισσότερων αντικειμενικών κριτηρίων που προβλέπονται στο άρθρο 57 περ. γ' του ίδιου νόμου για την κατάταξη των υποψηφίων στον αξιολογικό πίνακα, συγκαταλέγεται ο αριθμός των τέκνων τους, ο οποίος προσαυξάνει τη συνολική βαθμολογία του υποψηφίου κατά 3 μονάδες για κάθε ανήλικο ή προστατευόμενο τέκνο. Οι αιτούντες είναι πολύτεκνοι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στη σχετική διαδικασία και ήδη προσβάλλουν την κατάταξή τους στον οριστικό πίνακα, επί σκοπώ βελτίωσης της θέσης τους, ισχυριζόμενοι ότι η ανωτέρω πρόβλεψη του άρθρου 57 περ. γ' ν. 4589/2019 αντίκειται στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. Η αίτηση ακυρώσεως απορρίφθηκε κατά πλειοψηφία, με το σκεπτικό ότι με το άρθρο 57 περ. γ' ν. 4589/2019 δεν παραβιάζεται η συνταγματική επιταγή για ειδική προστασία των πολυτέκνων. Άξια προσοχής τυγχάνει, ωστόσο, η μειοψηφήσασα γνώμη πέντε μελών του δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία η εν λόγω διάταξη αντίκειται στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ., με συνέπεια η αίτηση να πρέπει να γίνει δεκτή ως βάσιμη.

Ειδικότερα, το δικαστήριο έκρινε, κατά πλειοψηφία, ότι με το κριτήριο βαθμολόγησης του αριθμού τέκνων των υποψηφίων εκδηλώθηκε τόσο η μέριμνα του νομοθέτη για την προστασία της οικογένειας και την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος (άρθρο 21 παρ. 1 και 5 Συντ.) όσο και η ειδική φροντίδα για τους πολύτεκνους υποψηφίους (άρθρο 21 παρ. 2 Συντ.), οι οποίοι επωφελούνται από τη ρύθμιση αυτή, καθώς η βαθμολογία τους

αυξάνεται αναλογικά με τον αριθμό των ανήλικων τέκνων και λοιπών προστατευόμενων μελών τους. Εξάλλου, το δικαστήριο επισήμανε ότι, προκειμένου το κράτος να εκπληρώσει με τον καλύτερο τρόπο τη συνταγματική αποστολή του για παροχή εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου, δύναται να εισάγει πάγιο εφεξής σύστημα επιλογής των εκπαιδευτικών που θα στελεχώνουν την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το οποίο στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε αξιολογικά κριτήρια, λαμβανομένων υπόψη επικουρικών και κοινωνικών κριτηρίων, στα οποία συμπεριλαμβάνεται ο αριθμός τέκνων των υποψηφίων. Και τούτο, μάλιστα, ανεξαρτήτως του ότι στο παρελθόν ίσχυσαν συστήματα επιλογής που αντιμετώπιζαν τους πολύτεκνους ως ιδιαίτερη κατηγορία υποψηφίων, επιφυλάσσοντας υπέρ αυτών ευνοϊκότερη μεταχείριση κατά τη στελέχωση των δημόσιων υπηρεσιών, αφού καμία συνταγματική διάταξη δεν επιβάλλει τη θέσπιση ή διατήρηση εις το διηνεκές τέτοιων συστημάτων επιλογής. Ενόψει των ανωτέρω, η ρύθμιση του άρθρου 57 περ. γ' ν. 4589/2019, υποκείμενη σε οριακό δικαστικό έλεγχο, κρίθηκε ότι δεν αντίκειται στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ.

Παρατηρήσεις

Φίλιππος-Εμμανουήλ Γεωργαλής*

I. Εισαγωγικά

Σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 2 Συντ., το Κράτος οφείλει να λαμβάνει ειδική φροντίδα υπέρ συγκεκριμένων κατηγοριών προσώπων, μεταξύ των οποίων και οι πολύτεκνες οικογένειες¹. Με τη συνταγματική αυτή διάταξη, της οποίας η θέσπιση αποσκοπεί στην αντιμετώπιση του οξυμένου δημογραφικού προβλήματος της χώρας, απευθύνεται έντονη υπόδειξη προς τον κοινό νομοθέτη για τη λήψη των καταλλήλων μέτρων φροντίδας υπέρ των πολυτέκνων με βάση τις κρατούσες συνθήκες και μέσα στα όρια που διαγράφουν οι λοιπές συνταγματικές διατάξεις και αρχές.

Στο πλαίσιο αυτό, την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας απασχόλησε το ζήτημα της ειδικής υπέρ των πολυτέκνων μέριμνας κατά τη διαδικασία πρόσβασης

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. Η έννοια του πολύτεκνου δεν αποδίδεται στο ίδιο το Σύνταγμα, αλλά μπορεί να προσδιορίζεται κατ' εκτίμηση των εκάστοτε κρατουσών κοινωνικών αντιλήψεων από τον κοινό νομοθέτη. Σχετική είναι η διάταξη του άρθρου πρώτου ν. 1910/1944, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, σύμφωνα με την οποία στην έννοια του πολύτεκνου εμπίπτουν όσοι έχουν τέσσερα τέκνα ή περισσότερα.

σε δημόσιες θέσεις και, συγκεκριμένα, σε θέσεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Αφορμή αποτέλεσαν οι σχετικές διατάξεις του ν. 4589/2019, με τις οποίες καθιερώθηκε νέο πάγιο σύστημα για την εφεξής επιλογή εκπαιδευτικών, ερειδόμενο, κατά κύριο λόγο μιν, στα κριτήρια των ακαδημαϊκών προσόντων και της εκπαιδευτικής προϋπηρεσίας, στα οποία ο νομοθέτης προσέδωσε μείζονα βαρύτητα, προβλέποντας τη βαθμολόγησή τους με τις περισσότερες μονάδες (120 μονάδες κατ' ανώτατο όριο για έκαστο), συμπληρωματικά δε σε κοινωνικά κριτήρια, συμπεριλαμβανομένου του αριθμού τέκνων των υποψηφίων, τα οποία βαθμολογούνται με λιγότερες μονάδες (3 μονάδες για κάθε ανήλικο ή προστατευόμενο τέκνο) και, ως εκ τούτου, ασκούν ήσσονα επιρροή στη συνολική βαθμολογία του υποψηφίου. Ενόψει τούτων, το δικαστήριο αντιμετώπισε βασικά τα εξής δύο ζητήματα: (α) εάν με το κριτήριο βαθμολόγησης του αριθμού τέκνων των υποψηφίων εκπληρώνεται η συνταγματική υποχρέωση λήψης ειδικών μέτρων πρόνοιας υπέρ των πολύτεκνων υποψηφίων και (β) εάν η καθιέρωση του εν λόγω νέου συστήματος επιλογής είναι επιτρεπτή, ενόψει του ότι το προηγούμενο σύστημα επεφύλασσε ιδιαίτερα ευνοϊκή μεταχείριση στους πολύτεκνους υποψηφίους, τους οποίους ανήγαγε σε διακριτή κατηγορία, προβλέποντας τον διορισμό τους σε συγκεκριμένο αριθμό θέσεων καθοριζόμενο με βάση τις εκπαιδευτικές ανάγκες και τις εν γένει δημοσιονομικές δυνατότητες.

Σύμφωνα με την πλειοψηφία, το νέο σύστημα εκπληρώνει τη σχετική συνταγματική υποχρέωση, ανεξαρτήτως μάλιστα του περιεχομένου των προϋποχρησασών ρυθμίσεων. Αντίθετα, η μειοψηφία δεν αναγνωρίζει ότι με το νέο σύστημα λαμβάνεται ειδική μέριμνα υπέρ των πολύτεκνων, ενώ σημειώνει ότι, ακόμη και αν γίνει δεκτή η αντίθετη άποψη, πάντως δεν αιτιολογείται, με επίκληση αποχρώντος λόγου, η σημαντική υποβάθμιση της ειδικής μέριμνας σε σχέση με τα μέτρα που είχαν ληφθεί στο παρελθόν προς την ίδια κατεύθυνση.

II. Η εκπλήρωση της συνταγματικής υποχρέωσης για ειδική μέριμνα υπέρ των πολύτεκνων με το νέο σύστημα επιλογής

Το δικαστήριο, προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρώτο από τα ζητήματα που τέθηκαν εν προκειμένω, ήτοι εκείνο του αν και κατά πόσον με την κρίσιμη διάταξη του ν. 4589/2019 εκπληρώνεται η συνταγματική υποχρέωση για λήψη ειδικών μέτρων κρατικής μέριμνας υπέρ των πολύτεκνων, έθεσε ως βάση του δικανικού συλλογισμού του τη νομολογικά παγιωμένη θέση ότι το άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. αποτελεί μια συνταγματική διάταξη με κατευθυντήριο κυρίως χαρακτήρα, η οποία απευθύνει μιν στον νομοθέτη την έντονη υπόδειξη για λήψη μέτρων φροντίδας υπέρ

των πολύτεκνων², καταλείπει όμως στον ίδιο την ευχέρεια να προσδιορίσει, κατ' εκτίμηση των εκάστοτε κρατουσών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, τον συγκεκριμένο τρόπο εκδήλωσης της ειδικής μέριμνας, ήτοι τη μορφή και την έκταση της παρεχόμενης προστασίας³. Τα μέτρα πρόνοιας δεν επιβάλλεται από το Σύνταγμα να έχουν συγκεκριμένο περιεχόμενο, αλλά μπορούν να εναλλάσσονται αναλόγως των συνθηκών, οι οποίες μπορεί να ανάγουν σε ενδεικνυόμενο μέτρο ενίσχυσης ενίοτε τη χορήγηση ενός επιδόματος ορισμένου ύψους ή την πρόβλεψη μιας φοροελάφρυνσης, άλλοτε δε να καθιστούν επιβεβλημένη μια θεσμική παρέμβαση για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε θέσεις εργασίας, και μάλιστα σε δημόσιες θέσεις⁴. Εναπόκειται, λοιπόν, στον κοινό νομοθέτη να κρίνει, στο πλαίσιο μιας εκάστης νομοθετικής πρωτοβουλίας, αν και σε ποιον βαθμό είναι σκόπιμο να εισάγει ευεργετήματα υπέρ των πολύτεκνων. Οι σχετικές σταθμίσεις και επιλογές αποτελούν, σαφώς, προϊόν της πολιτικής της εκάστοτε κυβέρνησης⁵ και, για τον λόγο αυτό, υπόκεινται μόνο σε οριακό έλεγχο από τον δικαστή, ο οποίος δεν μπορεί να υπεισέλθει σε έλεγχο ορθότητας των νομοθετικών επιλογών.

Με τα παραπάνω δεδομένα, η πλειοψηφία του δικαστηρίου έκρινε ότι με τη συμπερίληψη, μεταξύ των κριτηρίων βαθμολόγησης, και εκείνου του αριθμού τέκνων των υποψηφίων, εκδηλώθηκε πράγματι η κατ' άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους υποψηφίους. Και τούτο, διότι οι τελευταίοι οπωσδήποτε επωφελούνται από τη ρύθμιση αυτή, καθώς η συνολική βαθμολογία τους αυξάνεται αναλογικά με τον αριθμό των τέκνων τους, χωρίς μάλιστα να τίθεται ανώτατο όριο στην εν λόγω επαύξηση. Εφόσον, ως εκ τούτου, κατά την κατάστροψη του νέου συστήματος επιλογής εκπαιδευτικών έχει ληφθεί ένα μέτρο που ωφελεί – αν και όχι αποκλειστικά – τους πολύτεκνους, το δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για έλλειψη της ειδικής φροντίδας υπέρ αυτών, αλλά ότι ο νομοθέτης κινήθηκε εντός του ανεκτού πλαισίου που χαράσσεται από την ως άνω συνταγματική διάταξη, επιλέγοντας το κατά την εκτίμησή του πλέον πρόσφορο μέτρο στήριξης, δεδομένων των συνθηκών.

Κατά την αντίθετη γνώμη της μειοψηφίας, ωστόσο, το εισαγόμενο με το άρθρο 57 περ. γ' ν. 4589/2019 κριτή-

2. Σημαντικές αποφάσεις του δικαστηρίου, στις οποίες αποτυπώνεται ο ίδιος κανόνας, είναι μεταξύ άλλων οι ΣτΕ 2321/2018, 1933/2018 και 719/2018.

3. Βλ. ΣτΕ 407/2022, σκ. 9 με περαιτέρω παραπομπές σε προγενέστερη νομολογία.

4. Βλ. και Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟ ... [κ.ά.], ΕρμΣυντ, 2017, άρθ. 21, αρ. 34.

5. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 5η έκδ., 2023, σ. 66.

ριο του αριθμού τέκνων των υποψηφίων δεν μπορεί να εκληφθεί ως εκπλήρωση της ειδικής κρατικής φροντίδας υπέρ των πολυτέκνων. Οι σχετικές αντιρρήσεις εστιάζονται κυρίως στην παρατήρηση ότι το μέτρο πρόνοιας δεν είναι ειδικό, δηλαδή δεν αφορά μόνον τους πολύτεκνους, αφού καταλαμβάνει κατά το μάλλον ή ήττον όλους τους γονείς υποψηφίους, τους οποίους πριμοδοτεί αναλόγως του αριθμού των τέκνων τους. Τοιοιουτρόπως, κατά την ίδια γνώμη, επέρχεται μια αδικαιολόγητη εξίσωση των πολύτεκνων με τους λοιπούς γονείς υποψηφίους, παρά το γεγονός ότι οι πρώτοι τελούν υπό προδήλως διαφορετικές νομικές και πραγματικές συνθήκες έναντι των τελευταίων, λόγω της ιδιαίτερης συνεισφοράς τους στην αντιμετώπιση του οξυμένου δημογραφικού προβλήματος της χώρας.

Παρατηρείται ότι η επιβεβλημένη κρατική μέριμνα υπέρ των πολυτέκνων χαρακτηρίζεται από το ίδιο το άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. ως ειδική. Η υποστηριζόμενη στη θεωρία θέση⁶, ότι με το άρθρο 21 Συντ. καθιερώνεται ένα ενιαίο δικαίωμα στην κοινωνική πρόνοια, στις παραγράφους 2, 3 και 6 του οποίου περιγράφονται οι επιμέρους εκφάνσεις του, δεν βρίσκει απήχηση στη νομολογία, καθώς γίνεται δεκτό ότι με καθεμία από τις διαφορετικές ρυθμίσεις των παραγράφων του ίδιου άρθρου εξυπηρετούνται διακριτοί στόχοι της κοινωνικής πολιτικής του Κράτους, η αυτοτέλεια των οποίων πρέπει να διαφυλάσσεται κατά τη λήψη των σχετικών μέτρων φροντίδας⁷. Νομολογείται⁸ συναφώς ότι, προκειμένου για τη βελτίωση των δημογραφικών στοιχείων του πληθυσμού, ο συνταγματικός νομοθέτης έχει αποβλέψει στη λήψη εξιδιασμένων μέτρων υπέρ των πολυτέκνων και όχι απλώς στην ενίσχυσή τους ως κατηγορίας οικονομικώς αδυνάτων ή ευπαθών προσώπων. Επομένως, η ειδική εκ του Συντάγματος προστασία των πολυτέκνων οικογενειών δεν επιτρέπεται κατ' αρχήν να ταυτίζεται με την πρόνοια της Πολιτείας για άλλες οικονομικά ή κοινωνικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι οικογένειες με λιγότερα των τεσσάρων τέκνα, εκτός εάν αποχρών λόγος δικαιολογεί μια τέτοια εξομοίωση.

Εν προκειμένω, κατά τη μάλλον ορθότερη εκδοχή που υιοθετείται από την πλειοψηφήσασα γνώμη, δεν τίθεται ζήτημα εξομοίωσης των πολυτέκνων με άλλες κατηγορίες υποψηφίων, πολλώ δε μάλλον αυθαίρετης τοιαύτης. Και τούτο, διότι το επίμαχο ληφθέν μέτρο ενίσχυσης σαφώς περιάγει τους πολύτεκνους σε ευμενέστερη θέση έναντι

των ανθυποψηφίων τους, καθώς ο πολύτεκνος υποψήφιος θα λάβει τελικά βαθμολογική αύξηση 3 μορίων για κάθε επιπλέον τέκνο σε σχέση με τους λοιπούς υποψηφίους. Το γεγονός ότι η εφαρμογή του μέτρου οδηγεί στη μοριοδότηση και των τελευταίων, ενισχύοντας λ.χ. τους τρίτεκνους σε σχέση με τους λοιπούς γονείς ή τους άτεκνους, αλλά και τους δίτεκνους σε σχέση με τους μονότεκνους ή τους άτεκνους κ.ο.κ., δεν φαίνεται να ασκεί επιρροή. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί ότι εντοπίζεται και σαφής διάκριση μεταξύ πολυτέκνων και τρίτεκνων, η οποία εκδηλώνεται με διαφορά τουλάχιστον 3 μορίων. Καθώς, ως εκ τούτου, δεν συνάγεται εξομοίωση πολυτέκνων και τρίτεκνων, δεν ανακύπτει και υποχρέωση ανάδειξης αποχρώντος προς τούτο δικαιολογητικού λόγου, όπως απαιτήσε πρόσφατα η νομολογία⁹ του ΣτΕ σε περίπτωση διαγωνισμού κατάταξης δοκίμων πυροσβεστών, όπου ο νομοθέτης μεταχειρίστηκε με τον ίδιο τρόπο τρίτεκνους και πολύτεκνους υποψηφίους.

Και είναι μεν αληθές ότι ο περιορισμός της ενίσχυσης στη χορήγηση 3 μορίων για κάθε επιπλέον τέκνο εγείρει, αρχικά, προβληματισμό ως προς την επάρκεια του μέτρου. Υπενθυμίζεται, όμως, ότι ο δικαστής δεν ελέγχει την ορθότητα των νομοθετικών επιλογών, αλλά την τήρηση των ακραίων ορίων που τίθενται από το Σύνταγμα. Ο καθορισμός από τον νομοθέτη του συστήματος επιλογής των διοριστέων εκπαιδευτικών διέπεται από ένα πλαίσιο συνταγματικών διατάξεων, μεταξύ των οποίων βαρύνει η αρχή της αξιοκρατίας και της διαφάνειας κατά τον διορισμό των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 103 παρ. 1 και 7 Συντ.), αποτελούσα ειδικότερη έκφραση της συνταγματικής αρχής της ισότητας και του δικαίωματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στη συμμετοχή στην οικονομική ζωή της Χώρας (άρθρα 4 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Συντ.). Η αρχή της αξιοκρατίας υπαγορεύει η πρόσβαση σε δημόσιες θέσεις και αξιώματα να γίνεται προεχόντως με κριτήρια που συνάπτονται με την προσωπική αξία και ικανότητα των ενδιαφερομένων για την κατάληψή τους¹⁰. Αποκλίσεις από τις συνταγματικές αρχές της ισότητας και της αξιοκρατίας, κατά την πρόσβαση στις δημόσιες θέσεις, χωρούν σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις, υπό την προϋπόθεση ότι οι σχετικές ρυθμίσεις δικαιολογούνται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, είναι πρόσφορες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και τηρείται η αρχή της αναλογικότητας¹¹. Τέτοιες αποκλίσεις μπορεί να εισάγονται, ενδεικτικά, στο πλαίσιο εκπλήρωσης υποχρεώσεων που απορρέουν από άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως οι περί κοινωνικών δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων και το άρθρο 21 παρ. 2 Συντ¹².

6. Βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, *ό.π.*, σ. 807, με περαιτέρω παραπομπές σε Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια, 1991, σ. 60 επ., 155 επ. και Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, 2004, σ. 453 επ.

7. Βλ. ΟλΣτΕ 430/2022.

8. Βλ. ΟλΣτΕ 430/2022, ΣτΕ 771/2007, ΣτΕ 1095/2001.

9. ΟλΣτΕ 464/2023.

10. ΣτΕ 1866/2020, 645/2020, 1738/2019, 1882/2017.

11. ΣτΕ 645/2020.

12. Πρόκειται για μια από τις εκφάνσεις του κανονιστικού περιεχο-

Εν προκειμένω, όπως διαπίστωσε η πλειοψηφία, ο νομοθέτης κατέστρωσε ένα σύστημα επιλογής αποδίδοντας μείζονα βαρύτητα σε κριτήρια ακαδημαϊκών προσόντων, όπως επιβάλλει η αρχή της αξιοκρατίας. Συμπληρωματικά, δεν παρέλειψε να εισαγάγει και κοινωνικά κριτήρια, στα οποία όμως επεφύλαξε εξαιρετικό χαρακτήρα, περιορίζοντάς τα ευλόγως, ώστε να μην αχθεί σε παραβίαση της αρχής της αξιοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό, εκδήλωσε τη βούλησή του να ενισχύσει την κατηγορία των πολύτεκνων υποψηφίων, επιλέγοντας το μέτρο της μοριοδότησης του αριθμού τέκνων, το οποίο πράγματι προσδίδει σε αυτήν ένα – έστω και ισχνό – προβάδισμα.

Επομένως, λαμβανομένου υπόψη του εξαιρετικού χαρακτήρα που πρέπει να χαρακτηρίζει εκ του Συντάγματος τα ειδικά μέτρα υπέρ των πολυτέκνων στους δημόσιους διαγωνισμούς για την κατάληψη δημοσίων θέσεων, ο νομοθέτης μπορούσε να κινηθεί σε ένα αυστηρά περιορισμένο πλαίσιο, προκειμένου να επιλέξει το ενδεδειγμένο μέτρο στήριξης. Η τελική επιλογή του εκφράζει ακριβώς αυτήν την ισορροπία και, ως εκ τούτου, διέρχεται επιτυχώς τον σχετικό δικαστικό έλεγχο. Τούτο δεν σημαίνει, βέβαια, ότι αποκλείει τη συζήτηση περί την ορθότητα της νομοθετικής επιλογής: πρόκειται, όμως, για συζήτηση που δεν λαμβάνει χώρα σε δικαστική αίθουσα.

III. Το ζήτημα της επιτρεπτής υποβάθμισης της παρεχόμενης προστασίας με επίκληση αποχρώντος λόγου

Εντονότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, ίσως, το δεύτερο ζήτημα που απασχολεί το δικαστήριο στη σχολιαζόμενη απόφαση και συνδέεται με το επιτρεπτό της υποβάθμισης της παρεχόμενης προστασίας. Ειδικότερα, ανακύπτει το ερώτημα εάν το επιλεγέν μέτρο ειδικής μέριμνας παραμένει σύμφωνο με το άρθρο 21 παρ. 2 Συντ., παρά το γεγονός ότι στοιχειοθετεί σοβαρή υποβάθμιση της μέχρι πρότινος παρεχόμενης προστασίας των πολυτέκνων.

Η αδυναμία θεμελίωσης στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ. αγωγίμης αξίωσης κατά του Κράτους δεν επάγεται την απουσία οποιασδήποτε δεσμευτικής ισχύος της διάταξης αυτής. Μία από τις ιδιαίτερες εκφάνσεις, υπό τις οποίες εκδηλώνεται το κανονιστικό της περιεχόμενο, θεωρείται εκείνη του «κοινωνικού κεκτημένου». Στη θεωρία, ιδίως, υποστηρίζεται¹³ η θέση ότι, εφόσον ο νομοθέτης ανταποκρίθηκε ήδη στη συνταγματική υπόδειξη και παρέσχε ορισμένα ευεργετήματα στις προστατευόμενες ομάδες, μπορεί στη συνέχεια με άλλο νεότερο νόμο να ρυθμίσει διαφορετικά και να περιορίσει επιμέρους στοιχεία της κοινωνικής προστασίας, υπό την προϋπόθεση όμως ότι διατηρείται το συνολικό προστατευτικό αποτέλεσμα (θε-

ωρία του σχετικού κοινωνικού κεκτημένου)¹⁴. Υπό την έννοια αυτή, ο νομοθέτης δεν έχει την ευχέρεια ούτε να καταργήσει πλήρως, ούτε να περιορίσει αυθαίρετα την κοινωνική προστασία. Τη θέση αυτή υιοθετεί και μερίδα της νομολογίας των πολιτικών δικαστηρίων¹⁵, ενώ στη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων η θεωρία του σχετικού κοινωνικού κεκτημένου δεν υιοθετείται πανηγυρικά. Στο επίμαχο πεδίο, πάντως, παγίως γίνεται δεκτό¹⁶ ότι από τη διάταξη του άρθρου 21 παρ. 2 Συντ. απορρέει στοιχειώδης απαγορευτικός κανόνας, δεσμευτικός για τον κοινό νομοθέτη, σύμφωνα με τον οποίο δεν είναι συνταγματικώς ανεκτός ο περιορισμός ή η υποβάθμιση της παρεχόμενης στους πολυτέκνους ειδικής κρατικής φροντίδας, άνευ αποχρώντος λόγου, στο πλαίσιο της αυτής σχέσης.

Εν προκειμένω, παρατηρείται ότι, με την εισαγωγή του νέου συστήματος επιλογής εκπαιδευτικών του ν. 4589/2019, ο νομοθέτης δεν επανέλαβε ευνοϊκές για τους πολύτεκνους ρυθμίσεις που ίσχυαν στο παρελθόν κατά την πρόσβαση στο επάγγελμα του εκπαιδευτικού πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης¹⁷, οι οποίες ανήγαγαν τους πολυτέκνους σε ιδιαίτερη κατηγορία υποψηφίων, επιφυλάσσοντας αποκλειστικά υπέρ τους συγκεκριμένο αριθμό θέσεων. Κατά τούτο επέρχεται πράγματι σημαντική υποβάθμιση της παρεχόμενης ειδικής υπέρ αυτών κρατικής προστασίας.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τόσο η πλειοψηφία όσο και η μειοψηφία της σχολιαζόμενης απόφασης υιοθετούν κατ' αρχήν την προεκτεθείσα νομολογιακή παραδοχή, ότι η υποβάθμιση της ειδικής κρατικής μέριμνας υπέρ των πολυτέκνων στο πλαίσιο συγκεκριμένης σχέσης προϋποθέτει την επίκληση αποχρώντος λόγου¹⁸. Παράλληλα, αμφότερες αναγνωρίζουν ότι το νέο σύστημα επιλογής διαλαμβάνει ουσιωδώς ηπιότερα μέτρα στήριξης υπέρ των πολυτέκνων σε σχέση με τα προϊσχύσαντα. Ωστόσο, ενώ η επίδραση της εν λόγω συλλογιστικής είναι εμφανής στο συμπέρασμα της μειοψηφίας, η οποία καταλήγει στην παραδοχή ότι, ελλείψει αποχρώντος δικαιολογητικού λόγου για την υποβάθμιση της παρεχόμενης προστασίας, το νέο σύστημα επιλογής αντίκειται στο άρθρο 21 παρ. 2 Συντ., η πλειοψηφία δεν αποδίδει την ίδια βαρύτητα. Αντίθετα, σημειώνει ότι, ανεξαρτήτως των ρυθμίσεων

μένου των διατάξεων περί κοινωνικών δικαιωμάτων, βλ. αναλυτικότερα Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, ό.π., σ. 72.

13. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό.π., σσ. 68-69. Βλ. και Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟ ... [κ.ά.], ΕρμΣυντ, 2017, άρθ. 21, αρ. 39.

14. Αντίθετα, δεν μπορεί να γίνει δεκτή η θεωρία του απόλυτου κοινωνικού κεκτημένου, η οποία δέχεται ότι είναι αθέμιτος και ο απλός περιορισμός των κοινωνικών παροχών.

15. ΑΠ 663/2019, ΜΠρΠατρ 92/2021, ΜΠρΛευκ 60/2019, ΜΠρΘεσπρ 42/2019.

16. ΟΛΣΤΕ 464/2023, ΣΤΕ 719/2018 (7μ.), ΣΤΕ 2377/2017, ΣΤΕ 1095/2001, ΣΤΕ 2822-2823/1992, ΣΤΕ 2778/1991 κ.ά.

17. Πρόκειται για το άρθρο 9 παρ. 10 ν. 3848/2010 και το έτι προγενέστερο άρθρο 6 παρ. 3 του ν. 3255/2004.

18. Βλ. την 9η σκ. της απόφασης, *in fine*.

που ίσχυσαν στο παρελθόν, ο νομοθέτης δεν κωλύεται να μεταβάλλει τις αντιλήψεις του για το ζήτημα της στελέχωσης της εκπαίδευσης και να ενισχύσει την αξιοκρατική πρόσβαση των απασχολουμένων σε αυτήν, ώστε να εκπληρώσει με τον, κατά την εκτίμησή του, λυσιτελέστερο τρόπο την εκ του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος αποστολή του προς παροχή παιδείας υψηλού επιπέδου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, με όχημα την πράγματι ύψιστης σημασίας συνταγματική αποστολή του νομοθέτη για την παροχή υψηλού επιπέδου παιδείας, η πλειοψηφία άγεται τελικά στο συμπέρασμα ότι από καμία συνταγματική διάταξη ή αρχή δεν επιβάλλεται η υιοθέτηση ή η διατήρηση ρυθμίσεων ευνοϊκότερων για τους πολύτεκνους ούτε η αντιμετώπιση των πολυτέκνων ως ιδιαίτερης κατηγορίας κατά τη στελέχωση της δημόσιας υπηρεσίας, ιδίως στον ευαίσθητο τομέα της εκπαίδευσης¹⁹.

19. Βλ. την κρίσιμη 11η σκ. της απόφασης.

Διαφαίνεται ότι η πλειοψηφία, βασιζόμενη στην προεκτεθείσα θέση της, κατά την οποία η πρόσβαση στην παιδεία πρέπει να οργανώνεται με κριτήρια προεχόντως αξιοκρατικά, αναγόμενα στα ακαδημαϊκά προσόντα των ενδιαφερομένων, και συμπληρωματικά μόνον με κριτήρια κοινωνικής πρόνοιας, δεν απαιτεί από τον νομοθέτη την επίκληση αποχρώντος λόγου για την ουσιώδη υποβάθμιση της προστασίας των πολυτέκνων και εισάγει έτσι σημαντική εξαίρεση στον μέχρι πρότινος παγιωμένο νομολογιακό κανόνα, τουλάχιστον όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση στη δημόσια εκπαίδευση.

Απομένει να φανεί στο μέλλον εάν η νομολογία θα παρουσιαστεί εξίσου ελαστική και σε διαφορετικούς τομείς ή θα επανέλθει στον ως άνω κανόνα.

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης “light” με το Μαυροβούνιο “Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management” (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Kick-Off Event**

Στις 17 Ιανουαρίου 2023, πραγματοποιήθηκε διά ζώσης το Kick-Off Event του Προγράμματος στην Ποντγκόριτσα. Στο Event παρευρέθηκαν ο Επικεφαλής Συνεργασίας στην Αντιπροσωπεία της ΕΕ στο Μαυροβούνιο, κ. Yngve Engstrom, ο Πρέσβης της Ελλάδας στο Μαυροβούνιο, κ. Παναγιώτης Πάρτσος, ο Υφυπουργός του Υπουργείου Οικονομικών του Μαυροβουνίου, κ. Miloš Medenica, η Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ, Επικ. Καθηγήτρια κα Βιργινία Τζώρτζη, η Project Leader του Προγράμματος στο Μαυροβούνιο και Επικεφαλής του Τμήματος Καταπολέμησης Παρατυπιών και Απάτης / Γραφείο AFCOS του Μαυροβουνίου, κα Nataša Konačević, ο Project Leader του Προγράμματος στην Ελλάδα και Στέλεχος της Συντονιστικής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (AFCOS) της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας, κ. Κωνσταντίνος Παυλικιάνης, ο Προϊστάμενος του Τμή-

ματος Στρατηγικού Σχεδιασμού & Διεθνών Σχέσεων της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας, κ. Γεώργιος Κασάπας, και η Ελέγκτρια του Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (ΣΔΟΕ), κα Μαρία Ροντίρη.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στα Σκόπια**

Το Πρόγραμμα ξεκίνησε επιτυχώς με την εγκατάσταση του Μόνιμου Εμπειρογνώμονα του Προγράμματος (Resident Twinning Adviser - RTA) στα Σκόπια την 1η Μαρτίου 2023. Το Πρόγραμμα είναι σε ισχύ και έχει ξεκινήσει η υλοποίηση των επιμέρους δραστηριοτήτων.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ, Οι κρατικές ενισχύσεις φορολογικού χαρακτήρα και οι φορολογικές αποφάσεις τύπου “tax rulings”, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, xxxvi + 480 σελ.

Η Επίκ. Καθηγήτρια του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κατερίνα Σαββαΐδου υπογράφει την άκρως επίκαιρη και σημαντική μονογραφία «Οι κρατικές ενισχύσεις φορολογικού χαρακτήρα και οι φορολογικές αποφάσεις τύπου “tax rulings”», η οποία αφορά τους τομείς του φορολογικού δικαίου και του δικαίου κρατικών ενισχύσεων και εντάσσεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων έρευνας και διδασκαλίας της Έδρας Jean Monnet «Ευρωπαϊκή και Φορολογική Πολιτική και Διοίκηση» του ΑΠΘ την οποία κατέχει.

Όπως σημειώνει η ίδια η συγγραφέας, έναυσμα για το βιβλίο αυτό αποτέλεσε η συμμετοχή της ως εθνικής εμπειρογνώμονα, κατόπιν πρόσκλησης του Προέδρου του ΚΔΕΟΔ και πρώην Προέδρου του ΔΕΕ, κ. Βασιλείου Σκουρή, στο 28ο Συνέδριο της Διεθνούς Ένωσης Ευρωπαϊκού Δικαίου (FIDE) 2018. Στο πλαίσιο του εν λόγω Συνεδρίου, η Επίκ. Καθηγήτρια είχε αναλάβει από κοινού με την Προϊσταμένη της Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων (ΜοΚΕ) του ΚΔΕΟΔ, Δρ. Ευτυχία Μουαμελετζή, και το στέλεχος της ΜοΚΕ, Αικατερίνη Σγουρίδου, τη συγγραφή της έκθεσης για την Ελλάδα, μέρος της οποίας αποτέλεσε και το ζήτημα των αποφάσεων τύπου “tax rulings”, δηλαδή της πρακτικής πολλών εθνικών φορολογικών αρχών να εκδίδουν αποφάσεις σχετικά με τη φορολόγηση διεθνώς δραστηριοποιούμενων επιχειρήσεων ή ομίλων επιχειρήσεων, το οποίο πραγματεύεται αναλυτικά στο εν λόγω βιβλίο.

Το ογκώδες αυτό έργο των σχεδόν πεντακοσίων σελίδων χωρίζεται σε δύο μέρη όπως μαρτυρά και ο τίτλος του: το πρώτο περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια που διατρέχουν όλες τις πτυχές των ενισχύσεων φορολογικού χαρακτήρα και, ειδικότερα, τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται, ώστε να χαρακτηριστεί ένα φορολογικό μέτρο κρατική ενίσχυση, τις περιπτώσεις κατά τις οποίες μια φορολογική ενίσχυση μπορεί να κριθεί συμβατή με την εσωτερική αγορά και να επιτραπεί η χορήγησή της, τη διαδικασία ελέγχου τέτοιων μέτρων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τις υποχρεώσεις ανάκτησης των μη συμβατών φορολογικών ενισχύσεων από το κράτος, καθώς και τις δυνατότητες ανατροπής της ανάκτησης.

Το δεύτερο μέρος, που αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια, επικεντρώνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αποφάσεων τύπου “tax rulings” και την αντιμετώπισή τους από τη θεωρία και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρονται οι ποικίλοι ορισμοί αυτών των αποφάσεων από την ΕΕ, τον ΟΟΣΑ και

τη θεωρία, ενώ μελετάται και ο σκοπός χορήγησής τους που έγκειται στη διασφάλιση φορολογικής βεβαιότητας. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η σύνδεση αυτών των αποφάσεων με τους κανόνες κρατικών ενισχύσεων μέσα από τη μελέτη σχετικών αποφάσεων που έχει εκδώσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και αφορούν κυρίως μεγάλους αμερικανικούς ομίλους εταιρειών που δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η κριτική που ασκείται από τις ΗΠΑ στην αυστηρή στάση που έχει υιοθετήσει ως προς αυτές η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο αυτού του μέρους επικεντρώνεται στις αποφάσεις του ΓεΔΕΕ και του ΔΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα, οι οποίες έχουν εκδοθεί μέχρι και τον χρόνο έκδοσης του παρόντος έργου και που είτε επικύρωσαν είτε ανέτρεψαν τις προηγηθείσες αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Το βιβλίο προλογίζει η Δρ. Ευτυχία Μουαμελετζή, ενώ της κυρίως ανάλυσης προηγούνται ορισμένες εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικά με τη γενικότερη πολιτική της ΕΕ για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και την εναρμόνιση των φορολογικών συστημάτων των κρατών μελών. Η εισαγωγή αυτή είναι απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση των σύνθετων ζητημάτων που μελετώνται στη συνέχεια εκ μέρους του μη εξοικειωμένου με τις φορολογικές ενισχύσεις αναγνώστη. Το έργο ολοκληρώνεται με έναν εκτενή επίλογο όπου η συγγραφέας σημειώνει τα πιο σημαντικά ευρήματα της μελέτης της, τα παραρτήματα όπου παρατίθενται χρήσιμα για την αποσαφήνιση της δομής των περίπλοκων αποφάσεων τύπου “tax rulings” διαγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επί υποθέσεων που έχει ήδη εξετάσει από άποψη κρατικών ενισχύσεων, την πλούσια βιβλιογραφία στην οποία βασίστηκε η έρευνα της Επίκ. Καθηγήτριας και ένα σύντομο και πρακτικό αλφαβητικό ευρετήριο με τους κυριότερους όρους προς διευκόλυνση της στοχευμένης αναζήτησης που μπορεί να επιθυμεί ο αναγνώστης.

Η συμβολή της κ. Σαββαΐδου στην ελληνική βιβλιογραφία όσον αφορά τον τομέα των φορολογικών κρατικών ενισχύσεων είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς απουσίαζε μέχρι σήμερα ένα σχετικό εγχειρίδιο, το οποίο θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο τόσο για τους επαγγελματίες που ασχολούνται με τις κρατικές ενισχύσεις (όπως δικηγόροι, οικονομικοί σύμβουλοι κ.λπ.) όσο και για τις αρμόδιες εθνικές αρχές που έρχονται συχνά αντιμέτωπες με ζητήματα συμβατότητας φορολογικών μέτρων ήδη κατά τον σχεδιασμό τους.

Γεωργία Βασιλειάδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2023 – Α'

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ

KHAITAN TARUNABH, A theory of discrimination law. Oxford: Oxford University Press, 2016. xiii, 262 σσ.

HELLMAN DEBORAH, MOREAU SOPHIA (ed.), Philosophical foundations of discrimination law. Oxford: Oxford University Press, 2013. 304 σσ.

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

LUSZCZ VIKTOR, European Court Procedure: a practical guide. Oxford: Hart, 2020. xlvii, 730 σσ.

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

DELIYANNI-DIMITRAKOU CHRISTINA, GAUDIN HÉLÈNE, PREVEDOUROU EUGNIE (dir.), Le droit européen, source de droits, source du droit: Etudes en l'honneur de Vassilios Skouris. Paris: mare & martin, 2022, 718 σσ.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. (επ.); ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης: Θεσμικά ζητήματα και βασικά εργασιακά δικαιώματα. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2023. x, 245 σσ.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΜΗΤΡΟΥ ΛΙΛΙΑΝ, Μπορεί ο αλγόριθμος να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει και να διοικεί; Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023. 306 σσ.

DELIYANNI-DIMITRAKOU CHRISTINA; CENTRE OF INTERNATIONAL & EUROPEAN ECONOMIC LAW, Digitalisation at Work: Challenges and Prospects. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas, 2023. xi, 165 σσ.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΜΠΑΡΜΠΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι., Κώδικας φορολογίας εισοδήματος (Ν. 4172/2013): κατ' άρθρο ερμηνεία: περιλαμβάνει όλες τις πρόσφατες νομοθετικές μεταβολές έως και το Ν. 4916/2022. 4η έκδ., Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2022. lxxiv, 1148 σσ.

